

EGE ÜNİVERSİTESİ TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINI

TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ

III

Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova-İZMİR, 1999

Sahibi:

Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü adına
Müdür
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
Doç. Dr. Zeki KAYMAZ
Yard. Doç. Dr. Hasan KÖKSAL
Yard. Doç. Dr. Turan GÖKÇE
Yard. Doç. Dr. Alimcaii İNAYET

Yazışma Adresi:

Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü
35100 Bornova-İZMİR

Telefon : 0232 339 02 29
Bdgegeçer ; 0232 342 74 96

İÇİNDEKİLER

Eynulla Medetli

Türkiye'nin Azerbaycan Siyaseti ve İran Tarihçiliğinde Atatürk.....3

Turan GÖKÇE

1572 -73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm
Vilâyetlerinden Sürülen Aileler.....>>

Mehmet Etsan

Wilbrand von Oldenburg Seyahatnamesine Göre XIII. Yüzyılın
Başlarında Kıbrıs.....75

Nejdet Bilgi

Trablusgarb'a Dâir Bir Lâyiha.....81

Zeki Kaymaz

Kunuk Türkçesinde İsim Hal Ekleri.....113

Metin Ankan

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaştırılması-1.....121

Ahdulhakim Mehmet

Çağdaş Uygur Dilindeki Ünlü Değişmeleri ve Onların
Yazımına Ait Problemler.....135

Osman Yıldız/

Bars> Pars Kelimesi Üzerine.....143

Muhittin Çelik

Kaşkay Şairi Ma'zun ve Şiiri.....161

Fikret Türkmen

Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü.....175

Metin Ekici

Halk. Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme.....183

Alim can İnyet

Dede Korkut'un Bir Duası Üzerine.....193

Nail Tan

Türkiye Türkleriyle Gagauz Türklerinin Çocukluk ve Gençlik
Dönemi Oyunları Arasındaki Benzerlikler.....199

Hasan Koksal

Anadolu'da İslâm! Dönemde Teşekkül Eden Türk Destanlarındaki

Kadın Tipleri.....207

Çeviriler**Giyasettin Geybullayev (Vefa Rızayeva)**

Eski Türklerde Umay Tanrıçası.....215

Ln Gan (Eyüp Santaş)

Göktürklerde Gelenekler ve Dinî İnançlar.....219

Elmeddin Alibeyzade (Nergiz Aliyeva)

Türk Devletçiliği Tarihinden.....225

Gerhard Vâth (Mehmet Ersan)

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi.....233

Şamirza Turdimov (Selami Fedakâr)

Türk Dünyasında Albastı.....261

Bedirhan Ahmedov (Nergiz Aliyeva)

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi".....267

Kadir Ekber (Minara Aliyeva)

Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu.....277

Nezaket Hüseyinova (Alimcan İnalet)

Umumi Türk Folklorunda Ölümsüzlük Konusu.....297

F. Urmançeev (Muvaffak Duranlı)

Altain Sain Sume (Barabiu Tatarlarının Kahramanlık Hikayesi).....303

Kitabiyât

Azerbaycan Tarihi (Turan Gökçe).....313

TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN SİYASETİ ve İRAN TARİHÇİLİĞİNDE ATATÜRK

Eynulla MEDETLİ

Türkiye'nin Kafkas Siyaseti ve Atatürk konusu yaklaşık 80 yıldan beri İran tarihçiliğinin ilmi, siyasi değişik araştırmalarında arasına müzakere edilerek değerlendirilmektedir. İlginçtir ki, bu kadar zamanın ve hadiselerin tarihçilerin, siyasetçilerin süzgecinden geçmesine rağmen, hala da İrandaki merkezi ve yerli yayınlarla Türkiye'nin Azerbaycan siyaseti, Atatürk'ün şahsiyeti ve mücadelesi çeşitli araştırmacılar tarafından gayri ilmi şekilde, bazen ise amaca uygun yorumlanarak küçük görülüyor,

Bu tür araştırmalara baktığımızda Türkiye ve Azerbaycan karşıtı çalışmalarda İrandaki Azerbaycanlı alimlerin daha fazla yer aldıklarının şahidi oluyoruz. Bu çalışmalarda asrımızın 20-40 h yıllarında Tebrizli Ahmet Kesrevi önemli rol oynamıştır. Son 10 yılda bu yolu Kesrevi'nin öğrencilerinden biri olan İnyetullah Rıza devam ettirerek, bir sıra kitap ve makalelerinde siyasi karakter taşıyan Azerbaycan'a ters fikirler ileri sürmüştür. Bununla birlikte son yıllarda Türk düşmanlığı ile ün kazanmış Ermeni yazarlarımız! tarihî ve edebî eserleri Fars diline çevrilerek İran'da yayınlanmıştır. Bu konuda da en çok çaba sarf eden yazarlardan biri Türk soylu Kave Bayattır. Kendi araştırmalarında daha çok muhacir Ermeni tarihî-siyasi edebiyatının, o cümleden Batı'da Türkiye Cumhuriyeti 'ün, Atatürk'ün, 1918-1920*11 yıllardaki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin faaliyetini ve genelde Azerbaycan tarihini ters-yüz eden Ermeni siyasetçilerinin etkisi altında kalan bu tarihçi, son dönemlerde dikkati daha çok çekiyor.

Tabii ki, Türk tarihi ve Azerbaycan meselesinde Pehlevî Tejmi zaman zaman İran'da zararlı bir ekol oluşturmuştu. Bu ekolün o dönem öğretmenleri olduğu gibi, şimdi de öğrencileri vardır. Bu kalem sahipleri şimdi de, babalarının, yolundan giderek Azerbaycan Cumhuriyeti, onun iç ve dış siyaseti ve kardeş Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini gölgelemeğe çalışıyorlar.

Bu konu büyük bir dönemi kapsadığı ve çok geniş olduğu için burada yalnız bir makaleden bahs etmeyi uygun gördük.

Tahran'da yayınlanan "Negahî nou" dergisinin Kare Bayat'ın "Tebani Şourevi ve Türkiye : Forupaşie Cumhuriye Azerbaycan" (Sovyetlerle Türkiye'nin işbirliği

* Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dağılması) adlı geniş makalesinde tarihi-siyasi durumun sübjektif değerlendirilmesine ve kendi amacına uygun bir şekilde gerçeklerin ters yüz edilmesine bir örnektir. Yazar bu makalede Mondoros Mütarekesinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun düştüğü ağır durumu fırsat bilen İttifak Devletleri Türkiye'nin Ermenilerin yaşadığı bölgelerini Ermenilere. Batı vilayetlerini Yunanlılara bağışlamağı planlaştırmışlar ve İstanbul'da yerleşen Osmanlı Devleti'nin de bu planların karşı koymaya gücünün olmadığından bahs ediyordu. Fakat İttifak Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmakla ilgili aralarındaki fikir ayrılığı milliyetçi güçlerin birleşerek mücadeleye başlamasına neden oldu. Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa'nın bu güçlere katılmaları ile Kuvay-İ Milliye güçlü bir harekate çevrildi. Çok geçmeden, Mustafa Kemal Paşa Kuvayi Milliye hareketinin komutanı oldu.

Makalede anlatıldığı üzere, Sovyet devleti daha Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gelmeden önce bu hareketin önemini anlayarak, bunun Kafkas Cumhuriyetlerinin geleceğine etkisiz kalmayacağını biliyordu. İzvesliya gazetesi İngiliz, Fransız ve Alman "Emperyalistlerimi! etkisi altında kalan bu "Kafkas Devletleri'nin hemen hemen aynı hisleri yaşayan Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir mesafe yarattığını yayıyordu. Riçard C. Hovanesyan'ın şövenist Ermeni düşünceleriyle yazılmış makalelerine dayanan yazan, Türkiye'de işçi devrimi. Kızıl Ordu ve Sovyetlere bu çerçevede yardım eden Rusya'yı Türkiye ile daha çok yakın kılan onların düşmanlarının aynı olduğunu söylüyor.

Osmanlı Devletinin Azerbaycan Cumhuriyeti *nin kurulması, ayakta durmasındaki müstesna rolünü görmezden gelen Kavc Bcyat, Osmanlı kuvvetleri Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldığında bir çok kuvvetler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emrine verilerek orada bırakıldığını yazıyor. İttihat ve Terakki teşkilatına mensup olanların bir grubu İse orada kalarak çeşitli mesleklerde çalışmağa başladılar. Yine adı geçen kaynağa dayanan yazar.bu dönemler Berlin'e gelen Enver Paşa. Talat Paşa ve Cemal Paşa ile orada görüşen bolşeviklerin temsilcisi Kari Radek ortak düşmanla mücadelede güçleri seferber etmek maksadıyla müzakereler için onları Moskova'ya davet ettiğini belirtiyor. Talat paşa bu konuda Mustafa Kemal Paşa'ya haber gönderdi ve Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın bu maksatla Rusya'ya gittiğini bildirdi.

Yazara göre Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum kongresinde "Kahraman Rus halkının" mücadele tecrübesini Türklerin gelecekteki mücadelesinde örnek alacakları bir hareket olarak değerlendirmiştir. Bolşeviklerin 1917/uncu yılın yazındaki başarılarının i/leyen Mustafa Kemal Paşa Halil Paşa'Vı Azerbaycan'a gönderdi ve orada o. Nuri Paşa ile birlikte bolşeviklerin yerli teşkilatı ile ilişki kurdu.

1919"lı yılın gözünde Denikin Kuvvetlerine darbeler indirip kısmen Kafkasya'ya yaklaşan Ruslarla ilişkiler kurma imkanı arttı. İttihat ve Terakki'nin geçmiş önderlerinden Beha Seyyid. Doktor Nazim. Fuad Sabet Baki "ye geldiler. Böylece Anadolu ile Moskova arasında yeni müzakereler başladı.

Türkiyenin Azerbaycan Siyaseti ve İnan Tarihçiliğinde Atatürk

Bolşevikler Fuad Paşa aracılığıyla Türkiye'nin Kuvayi Milli hareketına yardım etmeye hazır olduklarını bildirdiler. Fakat Türkiye'ye Ruslardan gelecek yardım ve teçhizatların ulaştırılması konusunda problem çıktı. Kafkas Cumhuriyetlerinin varlığına ve onların geleceği meselesine Rusya ve Türkiye'nin görüşlerinde benzer fikirler bakımından bir yakınlık meydana geldi.

Yine Hovanesyany'm makalesine dayanarak Konuyu ele alan Bayat, Mustafa Kemal Paşa demıştır ki. Türkiye'nin siyasi çıkarlarına göre Ermenistan yenilmeli, Gürcistan tarafsız saklanmalı ve Azerbaycan ise Sovyet Rusyasf mın hakimiyeti altına almmalıdır. Erzurum Kongresi'nin tebliğlerine yansımayan, fikrimizce esası da olmayan bu fikirler yazarın, ya da kullandığı gayri ilmi bakışın bir ürüdür.

Sahtekar Hovenasyan'ın fikirlerini kendi düşünceleri gibi gösteren makale yazarı Erzurum Kongresinin tebliğlerinden yararlanmayı bile aklına getimeden tarihli gerçekleri bir kenara atarak devam ediyor. Ocak 1920 tarihinde İttifak Devletleri Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın istiklaliydim' de resmen tanıdığı zaman Atatürk ordu komutanlarına verdiği emirlerinde belirttiğine göre, emperyalistlerin bu cumhuriyetleri kuvvetlendirmekteki maksadı Türkiye'yi bolşeviklerden uzakta tutmaktır. Eğer bu plan gerçekleşirse Kafkasya halkları kuvvetli bir scdle bizim ülkemizin karşısında durmuş olsalar, bu Türkiye'yi zayıf duruma düşürecektir. Bu yüzden bütün güçleri Doğu cephesinde toplayarak bu engeli ortadan kaldırmayı tavsiye etmiştir. Kafkas Cumhuriyetlerinden özellikle Azerbaycan'dan, Müttfiklerin planları karşılığında kendi tutumlarını açık bir şekilde ortaya koymaları istenmelidir. Eğer Kafkas halklarının niyeti bize engel olmaks, o zaman biz de onlara karşı bolşeviklerle ilişki kurarız. Bu düşünceleri söyleyen K.Beyat, Kaynak olarak bir de Svilihovskinin "Rusya Azerbaycanf kitabını esas almaktadır.

Kave Beyat Hovanesyany'm makalesine dayanarak. General Kazım KarabekİR Paşa'nın 1919'cu yılın yazında. İngiliz kuvvetleri Kafkasya'dan geri çekildikten sonra Nahçıvaivm yöneticilerinin ricası ile Zcngczur'un Ermenistan'dan koparılması ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'a birleştirilmesi yolunda faaliyet gösterse de, ama Atatürk'ün görüşüne uygun olarak Kafkas cephesinde hücumu geçmeyi uygun görmüyordu. Bu hareketi gelecek yılın baharında Hazar denizinin kuzeyinde buzlar eridikten sonra. deniz yolu ile Kafkasya'ya çıkarılacak Rus kuvvetleri ile birlikte gerçekleştirmeyi uygun gördüğünü yazıyordu.

Yazar kaba bir halaya yol vererek o zamanlar Zengczurun Ermenistan'a ait olduğunu, Nahçıvan'm da sanki Azerbaycan'a mensup olmadığını kabul ediyor. Artı Mondoros Mütarekesinden sonra Kafkasya'dan geri çekilen Türkiye bütün Kafkas boyunca nasıl hücumu geçebilirdi.

Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'ın geleceği ile ilgili meseleyi tartışmaları, sonra Nahçıvan'a özel ;^keri birlik gönderilmesi, bu Türk güçlerinin 1921 Şubat tarihine kadar, yani Moskova anlaşmasında Nahçıvan'ın geleceği konusu kesin çözülene kadar orda kaldıklarındım yazar habersizdir. İşte Ermeni hem fikirinin yazdıklarını yegane tarihi gerçek gibi kabul

etmeyi üstün tutuyor. Türkiye'nin ve Rusya'nın Kafkasya'daki siyasi ve askeri hareketlerinin sorumsuzca aynı 1 eştiryor. Bu konuda Türkiye kaynaklarına ve diğer nüfuzlu milletlerarası kaynaklara değil Ermeni edebiyatına dayanan yazar, hovanesyalarla hem fikir olduğunu sergiliyor.

Svitihaviskiye dayanan yazar. Kafkasya Cumhuriyetleri arasında birlik yoktu, onların hepsinde, özellikle de, Bakü'de Rus ve Türk kommunistlerinin aktif olduğunu yazıyordu. Nuri Paşa'nın önderlik ettiği "Türkiye Temsilciliği"ni çalışıyordu. Bu arada "Türk komünist Partisi" kuruldu ve Beha Seidin önderliği ile iki Türk astsubayın ve üç Rus bolşevikin katılımı ile hareket şubesi kuruldu. Bu şube Kafkasya'yi bolşevikleştirmek için çalışıyor, hem de Türk milli hareketi ile ilişki kuruyordu.

Azerbaycan Cumhuriyeti 'ni kuran partiler arasında da fikir birliği yoktu. "Rusya müslümanlar birliği" partisi bolşevikleri savunuyordu- Hükümetin esas dayacağı olan Müsavatta da iki; sağ ve sol taraflarının olduğu ortaya çıkmıştı. Sol kanada mensup Resulzade ve Hacmiski Rusya ile bağ yapmanın taraftarı idi. Azerbaycan hükümetinin hatalarını tahlil eden makale yazarı, böyle hataların birinin de, Türklerin hareket gruplarından değil, bolşevik gruplarından korkulduğu kanaatindeydi.

18 bin kişilik orduda 3 bin Türk askeri ve astsubayı vardı. Onlar da bu hareket gruplarının etkisi altında idiler. Bolşevikler, orduda Önemli yerleri etki altına almıştılar. Zaman geçtikçe Rusya'da kuvvetlenen bolşevikler Kafkasya'ya yaklaşıyor, Anadolu Türklerine yardım için acele ediyorlardı. Bu arada Ermenistan'ın tahrikiyle Karabağ'da isyan eden Ermenileri bastırmak maksadıyla Azerbaycan Ordusu Karabağ'm - Ermenilere karşı mücadeleye çağıldı. Burada Nuri Paşa ve Halil Paşa da savaşıyorlardı.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütünlüğü uğrunda çarpışan, kahramanca şehit olan Türk oğullarının kutsal niyetlerini lekeleyen Kave Beyat Hovanesyana dayanarak, Karabağ'ı. Zengezur'u, Nalçıvarı Ermenilerden temizleyip Türkiye'nin Rusya ile arazi konusunun kararlaştırmak olduğunu iddia ediyor. Görüldüğü gibi Karabağ'da Azerbaycan'ın hakimiyetinin kuvvetlenmesi için Türkiye Devletinin yaptığı bu kahramanlığı da makale yazar İran okuyucusuna kendi amacına göre yanlış yorumluyor.

Ruslar Dağıtsan'a hakim olduktan sonra Azerbaycan hükümetinde kargaşa başladı. 1920 yılı Nisan ayının başlarında Usubbeyov hükümeti istifa etti.

Hacinski bazı görevleri bolşeviklere verdi. Hatta Halil Paşa ile de ilişki kurdu.

Kave Beyat'in iddia ettiğine göre, bu arada Türk hareket grupları toplantı yapıyorlardı. Halil Paşa ve Fuad Sabet'in katıldığı toplantıda anlaşmalarına göre, işler öyle düzenlenecekti ki, hiç Rusların müdahalesine gerek kalmayacak. Bu toplantıda alman karara göre, Azerbaycan'da İngiliz yönlü değil, bolşevik yönlü devlet kurulacaktır. Bununla birlikte devleti kuracak bir kurum da teşkil edilecektir. Türkiye Komünist Partisi bu konuda K. Karabekir Paşa'ya haber verdi, Paşa da Moskova'da konuşmalar yaparak grubu yönlendirdi. Tavsiyesine göre, Türkiye Devleti Baku'nu bolşeviklerin maksat ve usüllerini kabul etmeye ve Sovyet devletleri sırasına katılmaya

Türkiyenin Azerbaycan Siyaseti ve İran Tarihçiliğinde Atatürk

zorlasın. Sonra makale yazarı, Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çöküşünden birkaç gün önce Lenin'e yazdığı mektupta her iki ülkenin emperyalistlere ve Kafkasya'da onlara el uzatanlara karşı birlikte mücadeleye çağırarak, Gürcistan'ı birliğe çağırmaya hazır olduğunu belirtiyordu. Türkiye Devleti emperyalist Ermenistan ile birlikte askeri hareket yapacak ve Azerbaycan Devletini de Sovyetler Devletine birleşmeye mecbur edecektir. Görüldüğü gibi, Kave Bey at hiç çekinmeden Atatürk'ün Lenin'e malum mektubunu da, Hovanesyan gibi yorumluyor ve Türkiye'nin Kafkasya siyasetinin ve nereden kaynaklandığına işaret ediyor.

Makalede, Komünistlerin ultümatomunu Azerbaycan Milli Meclisinde konuşulduğu zaman Halil Paşa söz alarak Kızıl Ordunun ülkeye girmesinden rahatsız olmamağa çağırıldığını söylüyor. Kızıl Ordunun Karabağ'a, aradan da Anadolu'ya Türklere yardım etmek istediklerini bildirdi. Hatta, ilan etti ki, o kendisi yakın zamanlarda 11'inci Kızıl Ordunun Komutam tayin edilecektir. Resulzade, gelen birliğin komutanının Türk olduğunu farz etsek de, bu birlik Rus birliğidir ve tecavüskardır demiştir.

Makalede Hovanesyan'a dayanılarak, Azerbaycan hükümetinin bazı üyelerinin 38 binlik orduyu Karabağ'dan Rusya sınırlarına getirmek teklifi ilk başla komutanlık eden Halil Paşa'nın karşı koymasıyla karşılaşıldığı iddia ediliyor. İngiliz komiseri marşal Luk Azerbaycan kuvvetlerini Karabağ'dan Rus kuvvetlerinin karşısını almağa gönderebilir. Ermenilerin bu fırsatı kaçırmayıp Azerbaycan'a hücum etmeyeceklerine garanti veriyordu.

Bolşevikler donanmanın topları ile meclisi hedef almışlardı. Meclisin ultümatomu kabul etmekten başka yolu yoktu. Baku alındıktan sonra Kızıl Ordunun başında Bakü'ye gelen Orcenikidze ve Kirov Rusya'ya hesap verdiklerinde Türkiye Komünist Partisinin ve Halil Paşa'nın hizmetlerinden bahs ediyorlar. Yazarın bu düşüncelerini de aydınlatmak gerekiyor. Çünkü Sovyet Rusyası büyük ordu, on binlerce asker, astsubay ve zırlı birliklerle Azerbaycan'ı işgal etmişti.

1920'ci yılın Haziran-Ağustos aylarında bolşevikler Karabağ'ı, Zengemr'u, Nahçıvan'ı tamamen ele geçirip direk Türkiye ile ilişki kurdular ve Atatürk devletine yardım etmeye başladılar. Hristofer Valkerin "Armeniya" kitabından aktardığı geniş bir alıntıda, Türkiye'nin Ermenistan'la başladığı savaşı Rus kuvvetlerini de harekete getirdiğini ve Ermenistan'ın 1920 yılı Aralık ayının 3'ünde işgal olduğunu bildiriyor.

1920'ci yılın Aralık ayında Kızıl Ordunun Bakü'deki komutam Moskova'ya, Kazım Karabekir Paşa'nın Türk Ordusunun tarafsızlığı olmasa Gürcistan'ı alamayacaklarını bildirdiğini yazıyordu. Böyle kardeşesinc tarafsızlık 1921'i yılın Şubatındaki Moskova konuşmalarında sergileniyordu. 25 Şubatta Sovyet kuvvetleri Tiflise girdiler.

Makalesinde Riçard Hovanesyan'ın "Ermenistan ve Kafkasya; Sovyet-Türk ilişkilerinin kuruluşu", Orta Doğu araştırmaları uluslar arası dergisi. 1973: Tadeuş Svitihovski'nin Kambric Üniversitesinde 1985'li yılda yayınlanan "Rusya Azerbaycanı.

1905-192(V . Pol Donum "Baku 1919-1920'li yıllan; devrimi sıralamada "Tahran. 1992, AJanasyan'ın "Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan: isliglaliyelinden sovyet rejiminin kurulmasına dek. 1917-1923 lercuma Tahran 1991 kitaplarından bol bol yararlanan Kave Beyat'ın bütün bu kitap ve makalelerden aldığı alıntılardan elde etmek istediği sonuç: 1920'inci yi im Nisanında Azerbaycan Cumhuriyeti 'ivin çöküşünün Atatürk Türkiye'si ile Sovyet Rusya'sının işbirliğinin sonucu olduğunu isballanıaktır. Tercüme ettiği Ermeni yazarlarının kitaplarına dayanan Kave Beyat bu makalesinde objektivlik namına bir kere de olsun, milletler arası emperyalizmin ellerinde boğulan genç Türkiye Hükümcü en tehlikeli komşusu olan Sovyet Rusyası ile normal ilişkiler kurmak zorunda olduğumu ve Türkiye So^'et emperyasının Güneye ve Doğuya doğru hareketlerim durdurma imkanının olmadığım itiraf etmiyor. Bu yüzden Türkiye Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, özellikle Nahçıvan Zengezur ve Karabağ'ın Azerbaycan'ın sınırlan içerisinde kalması için elinden geleni yapmıştır. Nahçıvan'a askeri birliklerin gönderilmesi, Nahçıvan ahalisinin Erzurum kongresinde müracaatı esasmda Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa tarafından uygun görülmüştü- Bu birlikler sonuna kadar kendi kardeşlik borçlarını yerine getirmişlerdir.

(Bakınız: E. Medetii. 1918-1921 yıllarında Nahçıvan'm korunması uğrunda Türkiye'nin mücadelesi. 12'inci Uluslar arası tarih kongresinin tebliğleri . Ankara 199..) Hatta Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini yöneticileri Nahçıvan'm korunmasındaki hizmetleri ve yardımları için Türkiye hükümetine minnet ve şükranlarım bildirerek, Kazım Karabekir Paşa'ya kıymetli hediyeler göndermişti. Türkiye'nin kararlılığı sonucu Moskova Kars anlaşmalarında Azerbaycan'ın menfaatleri korunarak. Ermenistan ve Gürcistan'la sınır meseleleri çözülmüştür.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Kafkas siyasetinde devrin bütün zorluklarına gücümüzün yettiği kadar her zaman Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü. Halkın Ermeni sal diril an ndan komnması Azerbaycan'la kardeşlik münasebetlerini önde lultuğu bir gerçektir.

1572-73 YILLARINDA KIBRIS'TA İSKAN EDİLMEK ÜZERE KARAMAN VE RÛM VİLÂYETLERİNDEN SÜRÜLEN ÂİLELER

Turan GÖKÇE*

1 Ağustos 1571'de Magosa'nın fethiyle tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan Kıbrıs¹, daha 1570 yılı sonlarına doğru Lefkoşa merkez olmak üzere teşkil edilmiş olan Kıbrıs Beylerbeyi ligi bünyesinde, Avlonya sancak beyi Muzaffer Paşa'nın idaresine tevcih edilmek suretiyle Osmanlı idaresindeki yerini almıştır. Zikrolunan 1 Ağustos 1571 târihinde ise, yeni bir düzenleme ile, Alâiye, Sis, Tarsus ve iç-il sancaklarının da bağlanmasıyla, idâri bakımdan Anadolu ile bütünleşmiştir². Aynı zamanda, klasik Osmanlı fetih metodu³ gereğince, tahrir işleminin tatbikiyle düzenlenmiş olan tahrir defterleriyle, Ada*mn iktisâdî ve içtimaî vaziyeti çok daha net bir biçimde tesbit edilmiş ve

* Yrd. Doç, Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Kıbrıs'ın fethi için bkz. Özcan Mert, "Şerîfî'nin 'Fetih-nâme-i Kıbrıs'ı", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 4-5 (İstanbul 1974), s. 49-78; *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs* (Yay. Harici Fedai), Ankara 1997; Halil İnalçık, "Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara 1964, s. 21-26; Sir George Hill, *A History of Cyprus. III The Frankish Period 1432-1571* (Hd. By. Sir Harry Luke), Cambridge 1948, s. 950-1040; Ahmet C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, s. 13-71; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* UJ/J, Ankara 1983, s. 10-15; Şerâfeddin Turan, "Selim İr", *İslâm Ansiklopedisi* X, s. 437-39;

² M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskan Teşebbüsü", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri (=Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü)* (Ankara 1993), s. 45-46; Şenol Çelik, *Osmanlı Taşın Teşkilâtında İçel Sancağı 11500-1584* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 32-41. Kıbrıs'da Osmanlı idarî teşkilatlanmam ile ilgili olarak ayrıca bkz. Halil İnalçık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri (=Kıbrıs Tetkikleri)* (Ankara 1971), s. 59-64; A. Gazioğlu, *Aynı eser*, s. 94-114.

³ H. İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Sindin İslamica XI* (1954), s. 103-123.

buna göre yeni bir kânun vâz edilmek sûremle, Kıbrıs'daki Osmanlı hâkimiyeti çok daha sağlam bir zemîne oturtulmuştur⁴.

Bu suretle Ada'da Osmanlı düzeninin tesis edilmesinden sonra gündeme gelen ikinci Önemli mesele, Kıbrıs'ın îmar ve iskânı olmuştur. Fetih öncesinde 200.000'e yakın nüfusu bulunan ve fethi müteakiben yapılan ilk tahrirde 905 meskûn köye karşılık 76 "*hâlf-harâb*" köy ile nüfusunun önemli ölçüde dağılmış olduğu anlaşılan⁵ ve büyük çoğunluğu Lefkoşa, Limasol, Baf, Girne ve Magosa kalelerinde toplanmış bulunan 3.779 Osmanlı askeri ve belli sayıda idarecisini bünyesinde barındıran⁶ Kıbrıs'ın Türk iskânıyla "*şenlendirilmesi*" ve mâmur hâle getirilmesi için büyük nüfus kitlelerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyâcın kısa zamanda karşılanması ise, "*bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak*", İmparatorluk genelinde yaygın bir şekilde uygulanan "*sürgün*"⁷ usûlünün tatbiki ile mümkün olmuştur.

Kıbrıs Beylerbeyi Sinan. Paşa'nın önemli bir kısmı "*hâlf-harâb*" durumda bulunan Kıbrıs'ın bu yolla îmar ve iskânı ile ilgili arzı üzerine, 13 Cemâziyelevvel 980 / 21 Eylül 1572 târihinde sâdır olan hükümle⁸. Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere, Anadolu'dan gerçekleştirilecek olan sürgünlerin esasları belirlenmiştir. Sultan II. Selim tarafından, birer sureti İç-il, Alâiye ve Teke sancakları kadılarına olmak üzere, Anadolu, Karaman. Rûm ve Zülkadriye eyâletlerinde vâkî olan kadınlara hitâben vâz edilmiş olan hükümde; Kıbrıs arâzisinin "*bir kilesinden elli altmış kile hâsıl*" verecek kadar verimli olmasına rağmen işlenemediği; *^âb u havası tamam fîdâl üzere*" olan ve asâyişi temin edilmiş bulunan Ada'nın imar ve inşâsı için gelenlerin iki yıl *muaf tutulacağı*; öncelikle yersiz-yurtsuz olanlar, hânçden gelenler *{hâriç raiyyet}*, tahrirde yazılmamış bulunanlar (*hâric-ez-defler*), toprağını bırakıp şâir yerlere gidenler (*çift-bozan*) ve esnaf ve sanatkarlar (ehl-i hîref ve sanâyî) olmak üzere, "*her on*

⁴ Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 63 numarada kayıtlı mufassal deiler için bkz. M. İnalçık, "*Aynı makale*", s. 62-77; Ronald Jennings, "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572", *Journal of Turkish Studies* 10 (1986), s. 175-189.

⁵ H. İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler*, s. 27.

⁶ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)". *Kıbrıs Tetkikleri*, s. 92-93.

⁷ Bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası* XI/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s. 524-569; H. İnalçık, "*Ötoman Methods of Conquest*", 122-29.

⁸ Daha önce muhtelif tedkikler konu edilmiş olan bu hüküm için bkz. Ö. L. Barkan, "*Aynı makale*", s. 548-553; Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims In Ottoman Cyprus anti the Mediterranean World, 1571-1640*, New York and London, 1993, s. 218-220; A. Gâzioğlu, *Aynı eser*, s. 297-303.

1572 -73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

haneden bir hanesinin mükemmel esbâh ve davar ve pr///en'y/e" göncleril:mesi: sürülenlerin tasarruflarındaki mülklerinin satılıp nakit olarak ellerine verilmesi; iki yıllık muafiyet gibi özendirici hususların reâyâyâ önceden îlân edilmesi emredilmiştir, ve deftere yazıldığı halde gitmeyenlerin derhâl "siyâset" olunacağı belirtilmiştir. Ayrıca, deftere 3^fazıldığı halde gitmeyenlerin derhâl "siyâset" ulunacağı belirtilerek, yazılacak reâyadan kimsenin himâye edilmemesi başta olmak üzere, ilgili kadıların dikkat göstermeleri gereken sair hususlar vurgulanmıştır.

Zikroiunan hüküm gereğince tâyin edilmiş olan tahrir heyeti, kadı ve şâir mahallî görevlilerin de yardımlarıyla, Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere sürülmesi için *her 10 avârız-hânesinden 1 hünerim* yazımına başlamış ve kısa zamanda bitirilen tahrir neticesinde tertib edilmiş olan defterlerin kazâ kadılıklarında muhafaza edilmek üzere bırakılan bir Örneği dışında, birer sureti de İstanbul ve Kıbrıs'a gönderilmiştir.

Vaktiyle Orhonlu tarafından da işaret edilmiş olan⁹, önemli bir kısmı harâb durumda bulunan bir yoklama defteri parçası¹⁰ hâriç tutulursa, bugüne kadar sözkonusu defterlerden sâdece ikisi tesbit edilmiş bulunmaktadır. Bunlardan, Seydişehri kadısı Muhyiddin Efendi müfettişliğinde, Dergâh-i Âli çavuşlarından Hüsrev Bey'in mübaşeretini ve ilgili kadılar mârifetiyle gerçekleştirilmiş olan tahrir sonucunda tertib edilmiş olan, Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere tç-il sancağı kazalarından sürgün yazılanların kayıtlı bulunduğu defter¹¹, daha yakın zamanlarda tesbit edilmiş olmakla beraber, sâdece bâzı araştırmalarda atıfda bulunulan bir kaynak¹² olarak kalmamış, önemine binâen müstakil bir çalışmaya konu edilmek suretiyle tarafımızdan aynen yayımlanmış bulunmaktadır¹³.

Asıl konumuzu teşkil eden *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* bünyesinde *Kâmil Kepeci* tasnifi *mevkufat defterleri* arasında yer alan diğer defter ise, çok daha önceden tesbit edilmiş olması sebebiyle, OrhonUTnun yukarıda işaret edilmiş olan makalesi başta olmak üzere, bugüne kadar Kıbrıs'ta Türk iskânıyla ilgili bâzı çalışmalarda Önemli bir kaynak olarak kullanılmış¹⁴, ayrıca, Beyşehir

⁹ Cengiz Orhonlu, "Aynı makale", s. 96-97.

¹⁰ BOA-MAD- 22089.

¹¹ BOA-A.DVN-793.

¹² Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", *Kıbrıs'ın Dilnü-Bugünü*, s.58-60.

¹³ Turan Gökçe, "1572 Yılında İç-il Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* II (İzmir 1998), s. 1-78.

¹⁴ Bkz. C. Orhonlu, "Aynı makale", s. 94-97; II. İnalçık, "K.thns'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", s. 27-31; A. C. Gazioğlu, *Aynı eser*, s. 74-80; R. C. Jemings. ^tyHi *eser*, s. 218-223.

ve Seydişehir kazaları ile ilgili kısmı aynen yayımlanmış bulun maktadır¹⁵ Ancak, çok genel de olsa önemli ölçüde nüfuz etmiş olan Orhonlının incelemesi ve Erdoğan'ın kısmî neşrine rağmen, Kıbrıs'a sürülen aileler ile ilgili olarak birtakım spekülasyonlarda da dayanak olarak kullanılmaya teşebbüs edilmiş olan¹⁶ bu defter, şimdiye kadar, önemli ayrıntıları da dikkate alınarak, bütünüyle bir değerlendirmeye tâbî tutulmamıştır. Bu itibarla, biz burada daha önce aynen neşredilmiş olduğunu ifade etmiş olduğumuz kısmı dışında, defterin tamâmını, bir makalenin boyutunu aşacak kadar çok kapsamlı olacağı kaygısı ve her sürgün hâneye kefil olarak yazılmış olanların isimlerinin birinci derecede önemli olmadığı düşüncesiyle, aynen neşretmek yerine, ilgili kayıtları tabloya aktarmak sûretiyle değerlendirmenin daha uygun olacağını düşündük.

Burada değerlendirmeye tâbî tutulacak olan defter, esas itibâriyle, her bir kaza için ayrı ayrı düzenlenmiş olan defterlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Bu cümleden olarak, sırasıyla Karaman eyâletine tâbî Beyşehir¹⁷, Seydişehir¹⁸, Aksaray¹⁹, Anduğ²⁰, Develü Karahisar²¹, Niğde²², Ürgüp²³, Koçlisar²⁴, Ilgun²⁵ İshaklı²⁶, Akşehir²⁷ kazalarına âit defterlerin teşkil ettiği 11 kısımdan meydana gelen defter, ayrıca Karaman eyâleti²⁸ ve Bozok sancağına âit iki yoklama defterinizde bünyesinde barındırmaktadır. Biz burada, yukarıda da işaret olunduğu üzere, önceden neşredilmiş olan ilk ikisi dışında, yoklamalar da dâhil olmak üzere diğer on bir defter üzerinde duracağız.

Sütde-i saâdetden Hüseyin Çavuş mübaşeretî ve Ilgun kazası müvellâsı Ali bin İmehmed ile Aksaray müvellâsı Nûrullah bin Ali marifetiyle tahrir edilmiş olan A k s a r a }¹ kazası defteri *semânin ve tis'amie Zilhiccesinin evâhıt-rnda.* (23 Nisan-3 Mayıs 1573) tanzim edilmiştir. Defterde yer alan *"Kazâ-i mezkûrun ha'zı karyeleri kendüleri sultaniye vakfına ilhak*

¹⁵ M. Akif Erdoğan, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XI (İzmir 1996), s. 9-66.

¹⁶ Bununla ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. M. A. Erdoğan, "Aynı makale", s. 12. not-8. *"BOA-KK-Mevkufat-2551"*, s. 2-13.

¹⁷ *Aynı defter*, s. 14-21.

¹⁸ *Aynı defter*, a. 23-41.

¹⁹ *Aynı defter*, s. 45-51.

²⁰ *Aynı defter*, s. 52-61.

²¹ *Aynı defter*, s. 80-97.

²² *Aynı defter*, s. 65-70.

²³ *Aynı defter*, s. 111-112.

²⁴ *Aynı defter*, a. 115-116.

²⁵ *Aynı defter*, s. 119-120.

²⁶ *Aynı defter*, a. 101-108.

²⁷ *Aynı defter*, s. 123-126.

²⁸ *Aynı defter*, s. 123-126.

1572 -73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

ickrmişlerdir denilüb ve ba'zı karyeleri dahi sürgün havfmdan dağılub ele gelürülmek müyesser olmamağın ma 'ruz olandan noksan üzre tahrir olundu" ifâdesinden anlaşıldığı kadarıyla, öngörülenden eksik sürgün yazılmış olan kazâda 2.174 haneden, 228'i oğlan ve 122'si kız olmak üzere toplam 350 çocuk ile birlikte Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere toplam 228 hâne kaydedilmiştir.

Hüseyin Çavuş mübaşereti ve Ilgım müvellâsı Ali bin Mehmed marifetiyle tahrir edilmiş olup, 980 Şaban'ınm evâsıtı (16-26 Aralık 1572) nda tanzim edilmiş olan defterde yer alan "*kazâ-i mezbûrun ha 'zı karyeleri sürgün havfmdan dağıldı ve ba'zı karyeleri dahî hîn-i tahrirde firâr idüb ele gelmek müyesser olmadı dinilmegin yedi nefer eksik tahrir olundu ele getünditkde anlar dahî irsâl olunacak olundular"* kaydından anlaşıldığı kadarıyla, öngörülenden eksik yazılmış olan A n d u ğ u kazasında 1,464 haneden, 111^Ti oğlan, 61'i kız olmak üzere toplam 172 çocuk ile 146 hâne kaydedilmiştir.

Ürgüb, Koçhisar ve Niğde kazaları da aynı kimseler tarafından tahrir edilmiştir. Bu cümleden olarak, "*Semânın ve tis'arnie Zilhiccesinin evâsılmda"* (13-23 Nisan 1573) düzenlenmiş olan deftere göre. Ü r ğ ü b kazasında 681 haneden. 70'i oğlan,37'si kız olmak üzere toplam 107 çocuk ile 63 sürgün hâne yazılmıştır.

K o ç h i s a r kazası defteri "*ahdî ve semânın ve tis'amie Muharremü'l-harâmımn evâi/Tndc* (3-13 Mayıs 1573) tamamlanmıştır. Defterde yer alan "*Kazâ-i mezbûrun ba'zı haneleri sürgün havfmdan dağılub ve ba'zı karyelerin halâyıkı dahi kazâ-i mezbûrun hanelerinden oluh 'avarızların bunlara viregelmişler iken şimdiki, halde biz hâssa haymanalanyuz deyu muhalefet ildiler denilmeğın asıl haneden noksan üzre tahrir olundu"*TM şeklindeki kayıttan, eksik yazılmış olduğu anlaşılan kazâda 880 hânedan, 62'si oğlan, 56'sı kız olmak üzere toplam 118 çocuk ile 87 hâne sürgün kaydedilmiştir.

"*Semânın ve tis'amie Zilka'desinin evâhın"nü<i* (24 Mart-4 Nisan 1573) tamamlanmış olan deftere göre, N i ğ d e kazasından sürülmek üzere 247 hâne kaydedilmiştir. Ancak, defterin sonunda yer alan "... *bakîsi toprak efendisinin müstakil olan defterlerinde mesturdur*"^{*21} şeklindeki kayıttan, Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere kazadan sürgün yazılmış olan hanelerin bu defterde kaydedilmiş olanlarla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Yine mezkûr Hüseyin Çavuş mübaşereti ve Akşehir müvellâsı Ömer bin Cemâleddin marifetiyle, 15 Şaban 980 (21 Aralık 1572) tarihinde tamamlanmış olan deftere göre. I l ğ u n kazasından 48 kişi sürgün kaydedilmiştir.

³⁰ *Aym defter*, s. 78.

³¹ *Aynı defter*, s. 97.

Aynı kimseler tarafından tahrir edilmiş olup, defteri *Receb 980'd&* (1572) tamamlanmış olan îslaklu kazâsından ise 88 hâne yazılmıştır.

Kendi kadısı Ömer bin Cemâleddin tarafından tahrir edilmiş olup, defteri *evâsıt-ı şehri Receb 980* (16-26 Kasım 1572) de tanzim edilmiş olan Akşehir kazâsından, bâzı köylerin vakıf karyesi olması ve bâzılarının da tahrir esnâsında firar etmesi sebebiyle eksik olmak üzere, 122 nefer kaydedilmiştir.

Zikrolunan defterlerde, adı geçen kazalardan sürgün yazılan hâne reislerinin her birinin ne suretle kaydedilmiş olduğu sarahatle belirtilmiştir, Kıbrıs'a gitmek üzere, hiçbir şekilde zorlanmadıkları halde kendi iâdesiyle yazılanlar "*hüsn-i rızasıyla, rızasıyla*" veya "*ihtiyarıyla*" ibareleriyle, mahalle ya da köy ahâlisi tarafından herhangi bir suç isnâd edilenler suçlarıyla, deftere yazılmamış olanlar "*hânc-ez-defief*, hâriçden gelenler "*hâriçden gelmiş*" ibaresiyle belirtilmiş, ayrıca meslekî durumları da kaydedilmiştir.

Aşağıdaki tablolardan da takib edilebileceği üzere, bu özellikler her bir kazâda farklılık göstermektedir. A k s a r a y kazaşından yazılan 228 hanenin belirtilmemiş olan 9 nefer hâricinde, 155'i (%67.98) rızasıyla, 4'ü *hâric-ez-defter*, geri kalan 60'ı (%26.31) ise isnâd edilen suç u ile birlikte kaydedilmiştir.

A n d u ğ u'dan yazılan 146 hanenin 64'ü (%43.83) rızasıyla, 3'ü aynı zamanda rızasıyla olmak üzere 68'i (%46.57) isnâd olunan suç uyla, 4'ü *hâric-ez-defter*, 1'i aynı zamanda suç uyla ve biri de rızasıyla olmak üzere 4'ü *hâriç*, 1'i imam, 1'i mücrim olarak kaydedilmiş, kalan 4'ü ise belirtilmemiştir.

D e v e l ü k a r a h i s a r'dan yazılan 199 hanenin 16'sı belirtilmemiş olmak üzere. 112'si (%56.28) rızasıyla, 3'ü aynı zamanda rızasıyla olmak üzere 60'ı (%30.15) isnâd olunan suç uyla, 3'ü aynı zamanda rızasıyla olan 7'si *hâriç-ez-deftei* l'i aynı zamanda müttehim olmak üzere 4'ü hâriçden gelmiş olmaları sebebiyle kaydedilmişlerdir.

Ü r g ü b'den yazılmış olan 63 hanenin 6'si belirtilmemiş olmak üzere, 24'ü (%38.09) rızasıyla, 2'si aynı zamanda rızasıyla olmak üzere 33'ü (%53.96) isnâd olunan suç uyla kaydedilmiştir.

K o ç h i s a r'dan yazılan 5'i belirtilmemiş olan 87 hanenin 56'sı (%64.36) kendi irâdesiyle. 26'sı (%29.88) da isnâd olunan suç uyla kaydedilmiştir.

N i ğ d e kazasından yazılan 247 hanenin 36'sı belirtilmemiş olmak üzere, 126'sı (%51.01) kendi iradesiyle, 1'i aynı zamanda rızasıyla olmak üzere 83'ü (%33.60) isnâd olunan suç uyla, 2'si de hâriçden gelmiş olmaları hasebiyle kaydedilmiştir.

1572 -73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rıhm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

İ l g u n'dan yazılan 48 hânedan 6'sı (%12.5) rızasıyla, 27'si (%56.25) isnâd edilen suçuyla, 2'si aynı zamanda suçlu olmak üzere 10'u (%20.83) hâriç raiyyet, 4'ü *hâric-ez-defter*, biri de *haymana* olarak kaydedilmiştir.

İ s h a k l u'dan yazılmış olan 88 hânenin 11M belirtilmemiş olmak üzere, 49'u (%55.68) kendi iradesiyle, 14'ü (%15.90) isnâd olunan suçuyla, 12'si (%13.63) hâriç raiyyet, 2'si de *hâric-ez-defter* olarak kaydedilmiştir.

A k ſ e h i r kazasından yazılan 122 hânenin 11'i boş olmak üzere, 20'si (%16.39) kendi iradesiyle, 2'si aynı zamanda hâriçden olmak üzere 53'ü (%43.44) isnâd olunan suçuyla, 26'sı (%21.31) hâriç raiyyet, 12'si (%9.83) de *hâric-ez-defter* olarak kaydedilmiştir.

Bütün bu rakamları genel bir değerlendirmeye tâbi tutmak gerekirse. Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere, zikrolunan dokuz kazâdan sürgün edilen toplam 1.228 hanenin %49.83'ünü teşkil eden 612'si kendi iradesiyle, %34.52'sini teşkil eden 424'ü isnâd olunan suçuyla, %4,72'sini teşkil eden 58'i *hâriç raiyyet* %2.68'ini teşkil eden 33'ü *hâric-ez-defter* olarak kaydedilmiştir. %7.24'ünü teşkil eden 89'unun ne suretle yazılmış olduğu belirtilmemiştir.

Uzun uzadıya olduğu gibi aktarma imkânı bulunmadığı için, tablo üzerinde "*mütfelem*" olarak belirtilmiş olan hâne reisleri ile ilgili olarak kaydedilmiş olan suçların, büyük çoğunluğu itibariyle "*ſer'le sabit*" olmayıp, köy veya mahalle halkı tarafından ileri sürülmüş olan iddialar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında *ehl-i telhis*, *yalan yere ſehâdel eden*, *müzevvir*, *gammaz*, *zâni sarık*, *uğun*, *hırsız*, *hırsız yatağı*, *eſkiyâ*, *ſerîr*, *ſakî*, *eve giren*, *kız çeken*, *subaſı yanında gezen*, *rihâhor* gibi suçlular yanında, *yaramaz*, *cemV cihatda yaramaz* veya *mahalle ya da karyemiz halkını rencide eder* gibi muğlak itliamlarla deftere müttehim olarak yazılmış olanlar da önemli yer tutmaktadır. O dönemin şartlarında, kısa zamanda tamamlanan tahrir işleminde sırasında tam olarak tesbiti oldukça zor olan bu gibi iddiaların, köylü veya mahallelinin kendilerinden istenen sürgün hanesi olarak, istemedikleri kimseleri yazdırmak için uydurma veya abartılı suçlar isnâd etmiş olmaları gibi kuvvetli ihtimâllerin de göz önünde bulundurulması suretiyle,, ihtiyatla karşılanması gerekir. Dolayısıyla, bu yönden gerçeği yansıtmıyıp yansıtmadığı şüpheli olan defter kayıtlarından hareketle, tablolarda *müttehim* olarak belirtilmiş olan sürgün hâne reislerinin kesin suçlu addedilmesi ve buna dayanarak birtakım yorumlar yapılmasının son derece yanlış olacağı kabul edilmelidir³².

Deflere kaydedilmiş olan sürgün hâne reisleri ile ilgili olarak, asıl işaret edilmesi gereken noktalardan birisi de meslekî durumlarıdır. Bu açıdan her bir

³² Buradan hareketle, "Kıbrıs Türklüğünün tahkir ve tahvilT yönünde yapılmış olan yorumlar ve reddi için bkz. M.Akif Erdogn, "*Aynı makale*", s.12, not-8.

Turan Gökçe

kazayı tek tek gözden geçirmek gerekirse; A k s a r a y'dan yazılan 228 kişinin sadece %15.35'ini teşkil eden 35'i vasıfsızdır. Geri kalan ve %84.64'lük büyük çoğunluğu teşkil eden 193 kişi en az bir meslek sahibidir. Bunların da %93.26'sını çiftçiler oluşturmaktadır. Diğerlerinin ise 1'i debağ, 4'ü derzi, 3'ü cüllah, 2'si babuçu, 2'si demirci ve 1'i tüccar olarak kaydedilmiştir.

A n d u ğ u kazasından yazılan 146 hâne reisinin %30.13'ünü teşkil eden 44'ünün vasıfsız, geri kalan %69.86'sını oluşturan 102'sinin ise meslek sâhibi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar içerisinde, %57.53'lük oranla 84 çiftçi, 2 mutaf, 1 derzi, 1 başmakçı, 4 debağ, 1 bâbuçu, 1 yayıncı, 3 katırcı, 1 demirci, 1 kömürçü, 1 hallâc, 1 semerci ve 1 tâlib-i ilm yer almaktadır.

D e v e l ü k a r a h i s a r'da 199 kişinin %39.19'lük 78'ini teşkil eden vasıfsızlara karşılık, %60.80'ini oluşturan 121 kişi mesleğiyle kaydedilmiştir. Bunların %92.56'sını teşkil eden 112 çiftçiden başka, 6'sı cüllah, 2'si hallaç ve 1'i de çiftçi-neccar olarak kaydedilmiştir.

Sâdece %25.39'umu teşkil eden 16 kişinin vasıfsız olduğu Ü r g ü b'de %74.60'luk 47 kişi mesleğiyle yazılmıştır. Bunların %63.49'unu oluşturan 40 çiftçiden başka, 1'i derzi, 1'ihallac-debağ, 2'si bâbuçu, 1'i taşçı ve 2'si çiftçi - taşçı kaydedilmiştir.

K o ç h i s a r'dan yazılan 87 hâne reisinden %14.97'sini teşkil eden 13'ü vasıfsız olmakla beraber, %85.05'ini oluşturan 74'ü meslek sahibidir. Bunların %81.60'ını teşkil eden 71'i çiftçi, 1'i demirci, 1'i çiftçi-derzi, 1'i de bâbuçu olarak yazılmıştır.

Aşağıda verilmiş olan tablolardan da tâkib edilebileceği üzere, Niğde ve Iğun kazalarında durum farklıdır. N i ğ d e'den yazılan 247 sürgünün, ancak %12.14'ünü teşkil eden 10 çiftçi, 3 derzi, 1 helvacı, 1 börkeü-bâbuçu, 1 kürkçü, 1 muytab, 2 debağ, 5 cüllah, 1 hayyât 1 nalband, 1 başmakçı, 1 keçeci, 1 kanala ve 1 demirciye karşılık, %87.85'ini oluşturan 217'si vasıfsız olarak kaydedilmiştir.

I l g u n'dan yazılmış olan 48 hâne reisinin 3'ü hayyât, 2'si cüllah, 1 Ti kalaycı ve 2'si çiftçidir, %83.33'ünü teşkil eden 40'ı ise vasıfsızdır. Keza, işhalkıTdan yazılmış olan 88 kişinin %67.04'ü vasıfsız olmakla beraber, 22'si çiftçi, 4'ü cüllah, 1'i başmakçı, 1'i hatib, 1'i de kazancı kaydedilmiştir. Akşehir kazasında ise meslekî özellikler belirtilmemiştir.

Kıbrıs'ta iskân edilmek üzere sürgün yazılanların meslekî durumlarıyla birlikte yazılmış olduğu sekiz kaza genelindeki durumu tesbit etmek gerekirse; 52Vi (%86.25) çiftçi olmak üzere, 1106 hâne reisinden %54.61'ini teşkil eden 604'ünün meslek sahibi, %45.38'ini oluşturan 502'sinin ise vasıfsız olarak kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

1572 -73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Deftere yazılmış olanlarla ilgili olarak işaret edilmesi gereken bir başka husus, bunlar arasında gayrimüslim olup olmadığıdır. Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, vaktiyle defteri genel bir değerlendirmeye tâbi tutmuş olan Orhonlu, muhtemelen gayrimüslim olduklarına dâir her hangi bir kayıt düşülmemiş olması sebebiyle, yazılanların tamamının Türk ve Müslüman olduğunun tesbit edilmiş olduğunu ifade etmiştir". Bununla birlikte, aşağıda verilmiş olan tablolardan da tâkib edilebileceği gibi, Kirkor veled-i Ayvad ve "müslüman olup yine kâfir oklu" denilerek "mürîdede" kaydedilmiş olan Aleksî bin Andon gibi bâzı isimler. Aksaray, Anduğu, Develükarahisa, Ürgüb, Koçhisar ve Niğde'den çok cüzî bir mikdar gayrimüslim nüfusun da Ada'ya gönderilmek üzere kaydedilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak, sâdece sözkonusu isimlerden hareketle böyle bir yargıya varma imkânı bulunmadığından, bununla ilgili kesin bir rakam tesbit etmek mümkün görünmemektedir.

Buraya kadar, genel olarak tavsife çalışılmış olan sürgün hâne reislerinden hangilerinin Kıbrıs'a ulaşarak yerleştiği, hangilerinin herhangi bir sebeple gitmediğinin tesbiti oldukça zordur. Zira, mühimme defterlerinde yer alan, 1573 ve sonraki yıllara âit hükümler, sürgün yazılanlardan bir kısmının, hastalık, ölüm, kaybolma ve şâir sebeplerle adaya ulaşmadığını, bir kısmının da yerine bedel göndererek gitmediğine, gidenlerin bir kısmının da bir yolunu bulup Anadolu'ya geri dönme çabası sarfetmiş olduklarına ve buna karşılık ciddî tedbirlerin alındığına, dolayısıyla, bu noktada önemli sıkıntıların yaşanmış olduğuna işaret etmektedir³³. Bu durumda, sürgün yazımından sonra, Kıbrıs'a gidenlerin ve gitmeyenlerin tesbiti için ayrıca tanzim edilmiş olan *yoklama defterleri* büyük önem arz etmektedir. Ancak, bunlardan sadece üçü mevcut bulunmaktadır. Bunlardan biri, Orhonlu'nun da işaret etmiş olduğu gibi, muhtemelen Kıbrıs'a sürgün yazılan Karaman vilâyetine tabî kazaların tamâmına âit olan ilk yoklama defterinin Akşehir ve Ilgun kazaları ile ilgili bir parçası olan defter³⁴ olup, oldukça yıpranmış durumdadır. Diğer iki defter ise, daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere, esasen müstakil defterlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş olup, çalışmamıza esas teşkil eden defter bünyesinde yer almaktadır.

³³ C. Orhonlu, "Aynı makale", s. 95-96.

³⁴ Bkz. C. Orhonlu, "Aynı makale**", s.96-97; M. A. Erdoğan, "Aynı makale", s. 13-14; R. C. Jennigs, /hm eser, s. 213-236,

³⁵ BOA.MAD-22089. Bkz. C. Orhonlu, "Aynı makale", s. 96, not-26.

Bunlardan ilki, yukarıda zikredilmiş olan kazalardan sürgün yazılmış olanların Kıbrıs'a gidip gitmediklerinin tesbiti için düzenlenmiş olan Karaman Vilâyeti yoklama defterlerinden birisi olup, şöyle takdim olunmuştur³⁶;

"Defler oldur ki Viiâyet-i Karaman 'dan emr-i şerifle cezîre-i Kıbrıs 'a yazılan hanelerden gitmeyen ve bedel gönderen ve goybet idenler ber-mûceb-i emr-i 'âlî teftiş olunub defterleri sûtde-i sa 'âdete irsal ohındukda ba'zi haneler şirret ve şitâ ve ba'd mesafe eclinden yoklanmayuh kalmışlar idi anlar dahi yoklani'.b meşrûhen defter olunub sûtde-i sa 'âdet-bahşa irsal olundu."

25 Şevval 981 (19 Şubat 1574)'de düzenlenmiş olan bu defterde, daha önce sürgün yazılmış olan Develükarahisar'dan 8, Niğde'den 6, Anduğu'dan 40, Aksaray'dan 71, Koçhisar'dan 5 ve Ürgüb'den 38 hâne reisinin durumu tesbit edilmiştir. Aşağıdaki tablolardan da tâkib edilebileceği üzere, bu cümleden olarak, Kıbrıs'a gidenler *^Kıbrıs 'a gitmiş"*, herhangi bir sebeple gitmeyip bedeli gönderilenler de *"...bedeli gönderilmiş"* şeklinde kaydedilmiştir. Yukarıda aynen verilmiş olan ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, esasen, *şirret ve şitâ* veya uzak mesâfede bulunması sebebiyle vaktinde yoklanamamış olanların zikrolunan tarihte kaydedilmiş olduğu bu defter, kısmen de olsa, Karaman vilâyetinden sürgün yazılmış olanların akıbetinin tesbiti imkânım vermesi bakımından önem taşımaktadır.

İkinci yoklama defteri³⁷, Rûm vilâyetine tabî Bozok sancağının A k d a ğ ve B o z o k kazalarına âit bulunmaktadır. Kâtib Hasan tarafından *evâsıt-ı Receb* 95/(6-16 Kasım 1573)'de düzenlenmiş olan bu deflerde, aynı kazalardan sürgün yazılmış olanlardan Kıbrıs'a intikâl etmiş olduğu tesbit edilenler kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak, Akdağ kazasından 84, Bozok kazasından 134 olmak üzere, toplam 218 hânenin Kıbrıs'ta iskân edilmiş olduğu tesbit edilmektedir.

Sonuç olarak, bugüne kadar yukarıda işaret edilmiş olan, Kıbrıs'la ilgili bâzi tedkiklerde kaynak olarak kullanılmış ve Beyşehir ile Seydişehir kazalarına âit olanlar aynen neşredilmiş olmakla beraber, lam olarak, bütün özellikleriyle ciddî bir değerlendirmeye tabî (utulmamış bulunan dokuz sürgün ve iki sürgün yoklama defterindeki bilgilerin, önemli ayrıntılarıyla tabloya aktarılmak suretiyle ortaya konulması, konuyla ilgili önemli katkı sağlayacaktır"³⁸

³⁶ Aynı defter, s. 101-108.

³⁷ Aynı defter, s. 123-126.

³⁸ Aşağıda verilmiş olan tablolarda da dikkat çekeceği üzere, okunuşundan emin olunmayan bâzi yer ve şahıs isimlerine (?) ile dikkat çekilmiştir. Ayrıca, hiç okunamayanlar "...", deflerde eksik olanlar ise "—" şeklinde belirtilmiştir.

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

I

KAZA-İ AKSARAY

İskan Yeri (Mahalle/Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
MabaUc-i Cami	10	Hüseyin bin Şeydi Ahmed	-	1	<i>Debbağ</i>	Hüsn-i rızasıyla
M-i Meydan	10	Ahmed bin Salih	-	-	-	Müttehim
M-i Giçikapu ma'a Teşevvüş	10	Kulfal bin Mehmed	-	2	<i>Derzi</i>	Hüsn-i rızasıyla
M-i Hacı Rükneddin ve Mehmed Çelebi ve Sûfiler	10	Şa'ban bin İbrâhim	2	1	<i>Derzi</i>	Hüsn-i rızasıyla
M-i Kızılca ma'a Minarecik	10	Şehriyâr bin Mûsâ	-	-	-	-
M-i Deveci ma'a Tirbazar	10	Hamza bin Mehmed	2	1	<i>Cullah</i>	İlûsn-i rızasıyla
M-i Hatîb, Derzi Hasan, Hacı Celâl, Çavuşlu	10	Şeydi Bin İbrahim Fakih	-	1	<i>Dem</i>	MüUehim
M-i Çardüğün ma'a Şamlı	10	Receb veled-i 'Abdullah	2	2	<i>Bâbuççu</i>	Rızasıyla
M-i Ases ma'a Eski Ahur ve 'Arız ve Silahhâne	10	Şeydi Gazi bin İbrahim	2	-	<i>Cullah</i>	Hüsn-i rızasıyla
M-İ Bölücek	-	Cemâl bin Mehmed	2	-	<i>Derzi</i>	Rızasıyla
M-i Mîrhac ma'a Berluy (?)	10	Mehmed bin Sebe	1	-	-	Müttehim
M-i Taşbazar ma'a Mehmed Çelebi	9	Hanefî bin Yunus	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
M-i Sebil ma'a Çukur ve Yenice ve Çavuşlu	10	Keydal veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Tüccar</i>	Hüsn-i rızasıyla
K-i Eyne Hocalu	10	Nasûh bin Mehmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Yapılcan	18	'Isâ bin Mehmed Hüsevin bin Pîr Ahmed	1	-	<i>Çiftçi</i> <i>Çiftçi</i>	Rızasıyla Müttehim
Böget	25	'Ömer bin Şeyh Safi Kemâl bin Seyyid Ahmed	1	-	<i>Çiftçi</i> <i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla Hüsn-i rızasıyla
Sığacık	10	Ahî bin Nur	-	-	-	Müttehim
Bilanlu	5	Gâyib ... bin Yunus	-	-	-	Müttehim
Bâfî	5					
Garıcık ve Budak	5	Mehmed bin Yusuf	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn. -i rızasıyla
Kes tel	5					
Kebeç	6	İbrâhim bin Pîr Ahmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim

Turan Gökçe

Dukaları	18	Süleyman bin 'Ali Veli'bin FJ'dal	-	2	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla Mü İtehim
Tohum-ı İblis	iÜ	Mehmed bin İsmüvil	-	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Bek iri i	8	Hâzır bm Dede	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
Akharım	22	İbrahim bin İlyas	1		Çiftçi-i	Hüsn-İ rızasıyla
		Halil bin İlyas	1	;	Çiftçi	Rızasıyla
'Ömer Koçaç	10	'Ali bin Mahmud	2	-	Çiftçi	Hâric-ez-defter
Gâzicik	6	Mustafa bin Adilhan	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
Yolargı	4					
Yercecki	9	fşnak bin Alımed	-	-	Çiftçi	MüUchim
Sen ir	3	limin bin Turahau	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
'An-Zeyneş	4					
'An-Göremez	3					
Kara IP'seyinli	4	'Ali bin Hamza	2	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
'An-ınararık	fi					
Almazlı	40	'İSÜ bin Küçük	-	2	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Elvan bin Aydın	2	2	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Yusuf bin İbrahim	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Süleyman bin Budak	2	-	Çiftçi	Hâric-ez-defter
İnuzartık	10	Mıdır bin Mansur	1	1	Çiftçi	Mü Uchim
Kı/ıl çakışla	6	Mustafa bin Atımed	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Merke	4					
İmâret	50	Haydar bin 'Ömer	4	-	Çiftçi	Müttehim
		ismâ'il bin Kademgeldi	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
		'Ali bin Mehmed	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
		San bin Hacı 'Ali	1	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Alımed bin Sevindik	-	1	Çiftçi	Mü İtehim
Uveys Fakih	8	Sevindik bin Hâzır	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
Köşk	10	Hıdır bin Hıvüb	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Börkcü	15	İsmâ'II bin Âdil	3	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Sa'ban bin Alımed	2	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Buşluca	X	Nûrallah bin İbrahim	-	-	-	MüUchim
Kckicekbiygazi	3	"Abdülgâni bin Sübhanverdi	-	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Sultan	35	'Ali bin İlyas	1	-	Çiftçi	Müttehim
		Mehmed bin Mehmed	-	1	Çiftçi	Müttehim
		Hasan bin 'Abdullah	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Çevuşlar	4					
Mahmud lar	4	İbra lüm bin Resul	-	2	Çiftçi	Müttehim
Selime	5	Tölek bin Durmuş	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Kızı İkaya	9	Alımed bin Ramazan	1	-	Çiftçi	Müttehim
Bnsârî	14	Rhüy bin Pn Ahımed	-	-	-	-
Çoğm	8	Mahmud bin Bayramlı	2	-	Çiftçi	Müttehim
Beli sırma	6	Mehmed bin Mü'min	2	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Ağaçlı	10	Haydar bin Veli	2	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Sipahsâkır	10	Hıdır bin Abdumıhman	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Demürçü	8	Ca'fer bin Mehmed Süî	1	-	Çiftçi	Müttehim

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Yassı viran	19	Yusuf bin Çakır İsmâ' il	2	1	<i>Çiftçi'</i>	Müttehim
		'Ali bin Şeydi	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Sağırkaraca	8	Hacı Nasûh bin "Abdullah	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
İskenoz ma'a Hacı	10	"İsa bin Hüseyin	1	1	<i>Çiftçi</i>	Mü Helligim
Karataş	İS	Mahmud bin Çelezz				
		Mehmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		'Abdui Tahmau bin Pîr				
		Melmed	1	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Karaviran	46	Hinimel bin Mehmed	2	-	<i>Çiftçi</i>	1 Eüs-n-i nzâsıyla
		Mûsâ bin ismâ" il	-	2	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Halil bin Mehmed	1	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		İsmâ"il bin Yusuf	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müühim
Genedala	9	Bâfi bin Talar	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
yarımca	14	Nasûh bin Yusuf	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Kara	13	Şa'ban bin 'Ali	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Mondum	-	Süleyman bin Mehmed	-	-	-	Müttehim
Arpadanlı	9	Mczîd bin Mirza	1	2	<i>Çiftçi</i>	İlüs-n-i rızasıyla
Yakacık-i Alayund	n	Mustafa bin Ahmed	1	-	-	İ iüs-n-i rızasıyla
Karaöyük	6					
'An-Düdençe	4	Hüseyin bin Yahya	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Yalman	6					
• An-Orsâr(?)	4	Ahmed bin 'Osman	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Yapraklı işar	12	Murad bin Sinan	-	-	-	Rızasıyla
Alayımdu	22	"Osman bin Delü 'Ömer	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Hüseyin bin Şa'ban	-	-	-	Müttehim
Horsoy	17	Zekervâ bin Ümmel	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
'An-Eşmesu	3	'Ali bin Ümmel	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Husrevdali	30	Müslüman Mahmud bin				
		'Abdullah	-	-	-	Müttehim
		İshak bin Mahmud	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Aleksi bin Andon	-	-	-	Müttehim
'An-Cem â al-i Koyuncu Eymür	20	Nebî bin Hacı Bâfi	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Satılmış bin 'Ali	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Gökluş	10	Miyad bin Se-yyid Ahmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Akhisar	32	Hacı bin Köstendil	-	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Kösten bin Avvad	1	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Kösl bin Te'mur	-	-	-	Hâric-ez-defter
Gerülü	36	Vasi! bin Kümülüs	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Ma sis bin İsta kor	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Pavloson bin Eynebegi	2	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Vasil bin Anastas	-	-	-	Müttehim
Aclan (?)	6					
'An-Görene	4	Hüseyin bin Çınakh	1	2	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Yuva	23	Hüseyin bin Hamza	2	-	-	Müttehim
		Çanak Hasan bin Mehmed	-	-	-	Mücrim
İlisu	10	'Ali bin Yusuf	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim

Turan Gökçe

Beklaş	6					
"An-Aksarı	4	İskender bin 'Arab	4	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Baba 'Osmanlu	20	'Osman veled-i Mahmud	2	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Hüseyin bin Ahmed	-	-	-	Hâric-ez-defter
Deveci	6	'Abdurrahman veled-i				
"An-Mudârî		Ramazan	2	2	-	Mültehim
"An-Cemâat-î Monclu	12	Mahmud bin Hasan	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Ayaşon	6					
'An-Dcnüz	4	Veli bin Mustafa	1	-	<i>Çiftçi</i>	Mültehim
Yağai	8					
Makilce (?)	2	Kalender bin Mabmud	1	-	<i>Çiftçi</i>	İhtiyarıyla
Leşken ve Dereâğıl	8					
	2	İlyas bin Melih	-	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Ya'k'ûb Şevhlü	4	Turaşah bin Veli	-	-	-	-
Demürcü ve Süleymanlu	1					
Susadi	25	Mehmed bin Edheim	-	-	-	Müttehim
		Durali bin Bâfi	-	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Karavî'an	6					
'An-Yuva	3	Yusuf bin Mustafa	-	1	-	-
'Atı-Güney	1					
Sekirinan	7	Erdoğdu bin Ya'kfib	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Mamasun	10	Ahmed bin Mahmud	-	-	<i>Çiftçi</i>	Mültehim
Gönrül (?)	6					
'An-Akçaşehir	4	Durak bin İbrahim	4	-	<i>Çiftçi</i>	Mü itenim
Kemer	10	Kasım bin 'Abdullah	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Gel es un	7					Müttehim
'An-Köstesün	3	'Ali bin Sağır Mahmud	1	2	<i>Çiftçi</i>	
Giirlovük	3					
Karluca	3	Sâdik bin Ya'kûb	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
'An-Eksece	4					
Çaylı	6	Mustafa bin Veli	3	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Kalın	14	Temür veled-i Bedii"	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Alayund	6					
'An-Ozanuk	4	Osman veled-i Hâmî	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Çiftlik	6	Candai' bin 'Abdullah	2	2	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Kızıl	6	Yusuf veled-i Şâdaldı	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Tatarini	12	İskender veled-i 'Abdullah	i	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Sanili	10	Kirkor veled-i Ayvad	2	1	-	Müttehim
		Marluc(?) veled-i Kirkor	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Depesi'âli	10	Ca'fer veled-i Çalabvirdi	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Dinek	4	Hüdâverdi veled-i Nûri	-	-	-	-
'An-Sefresce	4					
Karlık	8	Mûsâ veled-i Rceeb	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Ishaklu	11	'Tursun veled-i Sülemiş	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Bakı	8					
'An-Dikecik	2	Gülâbî veled-İ Mahmud	-	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Ergesun	9	Ballı veled-i Yunus	2	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Köselübağlı	5					
'An-Kabagözlü	5	Budak veled-i Bâyezid	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Kal'a	8	Tâhîr veled-i Dîvâne Mehmed	1	1	<i>Cillâh</i>	Rızasıyla
Hoca Hasanlı	16	Hüsrev bin 'Abdullah Halil bin Hasan	1	-		Rızasıyla
			3	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
İlirdirir	11	Osman veled-i Şeydi Çavuş	-	-	-	-
Marn an (?)	7	Mürüvvet veled-i Bulduk Fakih	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Karabaldır	5	Yusuf bin Mûsâ	2	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Bardaksan (?)	10	Ertuğrul veled-i Burhânecedin	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
"An-Cemâat-i Borna (?)	110]	Ali veled-i Hüseyin	3	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Sivasa	20	Ali veled-i 'Abdullah Bâli veled-i Sîmâil	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			-	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Gürgeni	8	Nasûb veled-i Abmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Dadasun	13	Hasan bin 'Abdullah	-	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Bağluca	11	Ya'kûb veled-i İslâm	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
'An-Cemâat-i Eldirlü	38	Şeyh 'Ali bin Şevli 'Ali Şah Hayr veled-i Şahmer Beliş veled-i Mecî Hüseyin veled-i İsmâ'il	-	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			2	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Tur	33	Şeydi veled-i Himmet Pîr Alimed veled-i Seyyid Ahmed Hıdır Bâli veled-i Bedî	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			2	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			1	2	-	Müttehim
Irsâl ve Koyun Halil	5					
	4	Arslan veled-İ Yusuf	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Pirli	7	Şeyhî veled-i Himmet	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Sankız	36	Molla Yusuf veled-i ümir İshak veled-i Mûsâ Evliya veled-İ Hıdır Hıdır veled-i Evliya	-	-	-	Mültehim
			2	2	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
			-	1	<i>Çiftçi</i>	ilüs-n-i nzâssıyla
'Alâlı ve Ömer Salai"	16	Nasûh Kethüda bin Hâbil	1	-	<i>Çiftçi</i>	Mültehim
	4	Edliem bin İbrâhim Sûfi	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Aliyar ve Köslü	7					
	3	Emre veled-i 'Ömer	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Depeersşeyhlü ve Depe	5					
	5	Nebî veled-i İbrahim	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Kızılkaya	9	Ahmed veled-i Yusuf	-	-	-	Mültehim
Göstesun	23	Küpeli bin Kaya Sâle veled-İ Cumâli	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
			1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla

Turan Gökçe

Marmasun	21	Ümmet veled-i Seyyîd	-	-	-	Müttchim
		Alimed	-	-	-	-
Hamidli	9	Süleyman veled-i Selim	2	2	Çiftçi	Rızasıyla
Bekri "Alisi	11	İbrâhim vded-i İ İdir	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Konur	6	Eymiv veled-i Mîrullah	-	2	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Baba 'Osmanlı	1					
Kirci	8	Çalabvirdi bin Duniuş	1	1	-	MüttehLm
Çavuşlu	40	Halil bin Mahmud	1	2	Çiftçi	Rızasıyla
		CV fer vded-i Şa'ban	2	2	Çiftçi	Rızasıyla
		Sefer vded-İ Hvlîyâ	1	2	Çiftçi	Rızasıyla
		Pirkalcın veled-i 'Ali	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Bilâllü	5	Süleyman veled-i Şeydi				
		Alimed	2	3	Çiftçi	Rızasıyla
TiiirtaUJrba (?)	11	Hasan veled-j Kîmazan	2	2	-	Rı/âsiyla
Demürkapu	l'ioi	Süleyman veled-i 'Aİİ	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Aşin	5	Veli vded-i Emirşah	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Kumağıl	11	'Ömer veled-i Eyne Hoca	1	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Çal	8	Yunus veled-i Hamza	-	2	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Bozlepe	12	Mustafa veled-İ H^mza	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Hân (?)	[10]	Hıdır veled-i İslâm	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
İlacı Karasaraycık	8	Veli bin Hasan	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Çiftlik	10	Hasan veled-i Şa'ban	2	1	Çiftçi	Rızasıyla
Halvânîkarkun	33	Şeydi 'Ali veled-i Pir	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
		Eyne				
		'Ali veled-i Tüük	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
		İsma'il vded-i Veli	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
Boğazağıl	7					
'An-Balh	3	Armağan veled-i 'Osman	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Şeyhlersarayı	10	Yusuf veled-i Veli	1	1	Bâbuçcu	Hüsn-i rızasıyla
Sinan di	6					
'An-Begcc	3	Mûsâ bin Mustafa	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Abdallı	1					
Humyân	6					
'An-Zcyne	4	Armağan bin Hüsevin	-	2	Çiftçi	Rızasıyla
Göge	H	İbrâhim bin İlvâs	-	-	-	-
Demürcülü	28	'Ömer veled-i Emür	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
		'Osman vded-i Emür	2	1	Çiftçi	Rızasıyla
		İbrahim veled-i Hasan	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Boyalu	18	Bayram veled-i Veli	2	-	Çiftçi	Hüsn-İ rızasıyla
		Ya'kûb veled-i Nasûh	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Ahurlu	5	Mümin veled-i Hacı Bfîî	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
Kuytur	14	Asîİbeg veled-i Veli	-	1	Çiftçi	Rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Eşcarlu	6					
Çavdarlu	4	Bahâdır veled-i Müfid	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
Asma	5					
'An-Yigid	4	Bahâdır veled-i 'Osman	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
Bdaüsaçak	5					
'An-DaııLük	4	İbrahim bin Kara Hüseyin	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Suymaz	10	Mûsâ hin Nebî	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Karapınar	10	'Osman veled-i Telbis Mûsâ	1	-	Çiftçi	Mü iteni m
Bahliyalı	7					
'An- Âşih	3	Haydar veled-İ 'Abdullah	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
		Hasan veled-i Mchmed	-	2	Demirci	Rızasıyla
Muradlu	16	Eynebegi veled-i Hacı	-	1	Demirci	Rızasıyla
'An-Devedamı	4	Hayran				
Çaıaldepe	8	Ya'küb veled-i Uğur				
'An-Kuzin	2	Durmuş	-	-	-	Mü t Leh im
Kuzeyagıl	11	Ramazan bin Rey	4	-	Çiftçi	Rızasıyla
Saray	20	Mausur veled-i İbrahim	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
		Mehmed bin Halil	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
Deve damı	10	Kazanfer veled-i Bedir	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Yan Ali	7					
'An-Abmed Fakih	3	Bayram veled-i Hfibil	-	-	Çiftçi	I İüs-n-i nzasıyla
Baskımla	9	Halil bin Mustafa	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
Yas sıkışla	13	Hüseyin bin Dunrul	2	1	Çiftçi	Rızasıyla
Çömlekçe	13	Eynehgi bin Mustafa	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Göl	6					
'An-Güllük Boğazı	3	Âdil bin İsmâ'il	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Güney Ağın	1					
Çoralı	4					
'An-Yassıkışla	3	Hasan veled-İ Pir Ahmed	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
'An- Çömlekçe	1					
Balıklağı	9	Himmat bin Velî	1	-	Çiftçi	Müttehim
Sarı Derviş	4					
'An-Ayıdılu	3	Mehmed bin Mahmud	3	-	m:	Rızasıyla
'An-Kuzin	3					
Scvindikli	7					
'An-Salur	3	Handan bin 'Ali	1	1	-	Müttehim
Melik	4					
'An-Al ayım	1	Mîr veled-i Seyyid	-	-	Çiftçi	Mü t lehim
'An-Alaca	1	Ahmed				
Kuzaşıl	15	Hamza veled-i İbrahim	1	-	Çiftçi	Müttehim
'An-Bögen	5	Ummel veled-i Kara Nebî	1	2	Çiftçi	Rızasıyla

n
KAZA-İ ANDUĞU

NEFS-T ANDUĞU HÂNE-80

Mahelle	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Avıklama
CâmT	20	İlyas bin Hıdır	1	-	Mutaf	Hüsn-i ihtiyarıyla
		Himmet bin Güvendik	-	2	<i>Derzi</i>	Hâriç
		Süleyman bin Ishak	2	-	<i>Başmakçı</i>	Hüsn-i rızasıyla
Hamam	20	Dâvid bin Kemâl	-	1	<i>Debbağ</i>	Hüsn-i nzâsıyla
		Bâyezid bin Süleyman	1	2	<i>Bâbuçcu</i>	Müttehîm
Hacı Aykud Mescidi	30	Hüssam bin Pîr Alımcı	2	-	<i>DebbajZ</i>	Hanç-Mütlulüm
		Edhem bin Nebî	-	-	-	Mü Udi im
		Nûrullah bin Mustafa	-	1	<i>Dehbag</i>	Müilehim
Kaiye-i [İhtimar]	25	Köste bin Ekred	-	-	-	Müilehim
		Durak bin Karaca	-	-	-	Müttehîm
		Malmud bin 'Osman Sûfi	-	-	-	Müttehîm
Yarandı	10	Yusuf bin Hasan	1	-	<i>Çiftçi</i>	Mü itenim
Yarlandı	22	Mustafa bin kara Veli	-	-	-	Müttehîm
		Gayb bin 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i nzâsıyla
Yakacık	23	İsmâ'il bin Mûsâ Fakih	6	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i nzâsıyla
		Zekeryâ bin İsmail	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyla
Kelmenos	17	Zekervâ bin İbrâhim	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
		Yusuf bin Halil	-	2	<i>Çiftçi</i>	Mü l (eni m
Sivri kilise	10	Halil bin Uğurlu	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
Câvci	10	... bin Malmud	1	1	-	Müttehîm
Ulukışla	40	Kulu bin İskender	1	-	<i>Çiftçi</i>	Mücrim
		Pîr Dede bin Ya'kûb	1	3	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
		Süleyman bin Veli	3	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
		Hüsevir bin Yahvâ	-	-	-	Müttehîm
Sebük 'An-Cevci 'Ömerlü	13	"Ali bin Hacı	3	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
	4	Süleyman bin Zcyneddin	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
Unsâr- 'An-Yakacık.	2S	Mihâil bin Mimar(?)	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müilehim
	2	...	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i nzâsıyla
	...	...	-	-	-	Müttehîm
Ahîbozu	13	Eynelos bin Yağmur	-	1	<i>Çiftçi</i>	-
Kınık	60	Süleyman bin Kürd	-	-	-	Müttehîm
		Nârîli bin Bağdan (?)	-	-	-	Müttehîm-Rız.
		Hamza bin 'Ali	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müuehim
		Hasan bin İsmail	-	-	-	Müttehîm-RJZ.
		İslâm bin Pîri	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyla
		Ya'kûb bin N&sûh	-	-	-	Müttehîm-Rız.

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

"Ali	29	'Abdurrahman bin Kemâl	-	-	-	Müttehim
		Ken'an bin Mü'miri	-	-	-	Müttehim
		Behşayış bin Yusuf	-	1	-	Müttehim
Bayad	10	Kara Süleyman bin 'Abdullah	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Karaca ma'a Suğrak 'An-Asûrî	7	Nasûh bin Hamza	-	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Bozlu	iÜ	Hasan bin 'Abdullah	-	1	<i>Debbağ</i>	Rızasıyla
Kâfir Okçu	16	Süleyman bin 'Abdullah	1	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Ulu viran	26	Mıdır bin Hasan Sûfi	1	2	<i>Mulaj</i>	Hüsn-i rızasıyla.
		Mahmud bin Hasan	-	1	<i>Yayıha</i>	Hüsn-i rızasıyla
Çatşeyh	14	Mehined bin Hasan	1	2	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		"Ali bin Dâvud	-	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Ülktld ma'a Karaağılu 'An-Çatşeyh	18	Muštala bin islâm	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i ihtiyarıyla
		'Ali bin Hüseyin	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-İ ihtiyarıyla
Günyai"	5	Halil bin Calabvirdi	-	-	<i>Tâlih-i Um</i>	Hüsn-i rızasıyla
Başviran 'An-Tekne Çukuru	35	Gedik Hasan bin Deli Musa	1	-	<i>Çiftçi</i>	Mütchim
		Hamza bin Mûsâ	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Ilyas bin Hasan	-	-	-	Mü Uehl'm
		Bayram bin Kemâl	1	2	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Tekne Çukuru	25	Haydar bin Tursan	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Erdöğdu bin Hamza	-	2	<i>Çiftçi</i>	Hâriç
Güllü	24	Veli bin ...	1	3	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Halil bin Ahmed	1	2	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Hisar Ballığı	30	Çngâne Yusuf bin Bayramı	-	-	-	Müttehim
		İbrahim bin Mahmud	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Hıdır bin Nebî	-	-	-	Müttehim
		Dağlı bin Mdımed	1	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Ovacık	55	Hamza bin Mûsâ	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Mustafa bin 'Ali Melik	2	-	-	Müttehim
		'Osman bin Yayla	-	-	-	Müttehim
		Deli Hasan bin Melmed	1	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		'Abdurrahman bin Hacı Ahmed	1	-	-	Müttehim
Murâdî	36	Nasûh bin Ahmed	1	2	<i>Katırcı</i>	Hüsn-i nzâsıyla
		'Ali bin Hüseyin	1	-	<i>Katırcı</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Mahmud bin Hanza	1	-	<i>Katırcı</i>	Hüsn-i nzâsıyla
		Melmed bin Çürük Yusuf	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i nzâsıyla
Gümüş	19	Merâil bin Mehined	2	-	-	Hüsn-i nzâsıyla
		Cemâl bin Yusuf	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i nzâsıyla
İlibeg 'An-Güllü	9	Ramazan bin Sülemiş	-	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla

Turan Gökçe

Birisini (?)	20	'Alî bin Malilime!	1	-	<i>ÇiftÇ'</i>	Müttchim
		Hüssam bin Yusuf	1	-	<i>ÇiftÇi</i>	Rızasıyla
Giçimenc 'An-Kozluca	S 2	Hıdır bin Gündüz	-	-	-	Rızasıyla
Yamanlar Yamana k	ve 30	Dündar bin Tâhir	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Süleyman bin Pirli	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hü^n-i rızasıyla
		Mehmed bin Hasan	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
Başmakçı	40	'Alî bin Abmed	2	1	<i>Demirci</i>	Rızasıyla
		Yusuf bin Hamza	-	-	<i>ÇiftÇ'</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		'Ömer bin Hamzn	1	-	<i>Qai</i>	Müttehim
		Hamza bin 'Abdullah	2	1	-	İL-,.,. Rızasıyla
Çengi	30	Malım ud bin Pirî	2	-	<i>Kömüre U</i>	MüUehim
		Mehmed bin Evliya	1	3	<i>ÇİM.</i>	Müttehim
		Ümmet bin Aür "Ali	1	-	<i>ÇiftÇ'</i>	Mülldim
Begoğlu	23	'Abdurrahman bin Hüseyin	-	1	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Mehmed bin 'Abdurrahman	-	-	<i>Hallaç</i>	tlüs-n-i rızasıyla
Akça şehir	40	Hüseyin bin 'Ömer	2	1	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Hasan bin Halil	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		'İsa bin Hüseyin	2	1	<i>ÇiftÇ'</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Sevindik bin Pirî	2	2	<i>ÇiftÇi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
Kozluca	12	İsmail bin İlacı	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
Mendik	12	Hail Dsde bin İbrâhim	-	-	-	-
Güllü	35	Hüdâvirdi bin 'Ali Faklı	2	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		İskender bin "Ömer	1	1	<i>ÇiftÇi</i>	MüUehim
		Kanı Hüseyin bin Süleyman Faklı	-	-	-	Müt Lehim
		Çelebi bin İskender	1	2	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Bmir-i âhur	14	'Ali bin İlvas	-	-	-	Rızasıyla
Çona	14	Ahmed bin Talib	-	-	-	-
İlhan	26	'İsa bin Hatil	3	-	<i>ÇiftÇ''</i>	MüUehim
		Pirî bin Mehmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Nebî bin Ahmed	-	-	-	Rızasıyla-H.D.
Eşme 'An-Çona	15 4	Budak bin İlidir	-	-	-	-
		Mustafa bin Mûsâ	-	-	-	Müttehim
Dündar! u	35	Ramazan bin Mustafa	-	-	-	MüUehim
		Nebî bin Malımud	-	-	-	MüUehim
		Kadri bin Şeydi 'Ali	1	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Karkmca 'An-Tursun	27 3	Mehmed bin Hacı	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Şa'ban bin 'Ali	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Şah Veli bin Hüseyin	1	1	-	Hüs-n-i rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûn Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Kılan	90	Yusuf bin İsmâ'il	2	-	Çiftçi	Müttehim
		Mûsâ bin Halil	1	-	Çiftçi	Müttehim.
		Süleyman bin Pîrî	-	-	Çiftçi	Mü (Lehim
		İlyas bin Himmet	1	-	Çiftçi	Müttehim
		İbrahim bin Hüseyin	-	-	Çiftçi	Mü l lehim
		Ahmed bin Hıdır	1	-	Çiftçi	Müttehim
		Dede bin Halil SÜfi	3	-	Çiftçi	Müttehim
		Hamza Fakih bin 'Ali	-	-	Çiftçi	imam
		Kûsn bin Hasan Bcg	2	-	Çiftçi	Mü l lehim
Taryaz	29	Süleyman bin Yusuf	2	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
		Menteşe bin Enbiyâ	2	2	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Ramazan bin Mirza	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Tursun	33	İlyas bin Ahmed	-	1	Semerci	l lüsn-i nzâsiyla
		Yusuf bin Süleyman	2	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
		Nüreddin bin Mehmed	-	1	Çiftçi	llüsn-i rızasıyla
Al mal u	25	Şeydi 'Ali bin Çal ab virdi	3	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
		İlyas bin Ya'küb	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
		Ramazan bin Ulca Mahmud	-	-	-	Hâric-ez-defter
Alpagud 'An-Burhan	36 3	Mustafa bin Yumru Mehmed	-	-	-	Müttehim
		Hacı veled-i Kara Yusuf	2	-	-	Müttehim
		Himmet bin Hasan	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
		Yusuf bin İlyas	-	-	-	Müttehim
Âşık Gazi	J5	Mehmed bin Halil	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
		Veli bin Mahmud	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Turhan	13	Hüssam bin Evliya	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
Tâbirler 'An-Bâb	4 6	'Ali bin Mahmud	-	-	-	Mü t lehim
Karat-; vira n	11	Sübhanvirdİ veled-i Mûsâ	1	-	Çiftçi	Müttehim
Çaâlaöan	9	Üminel bin	-	-	-	Hüsn-i nzâsiyla
Ulukışla	33	Çepni bin 'Alişan	-	-	-	Müttehim
		Mustafa bin Ahmed	-	-	-	Hüsn-i nzâsiyla
Kaytaşballığı	20	Mahmud bin 'Ali	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
		Memî bin Hıdır	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
...	10	İlyas bin Mahmud	-	-	Çiftçi	Hâric-ez-defter
Değirmenci	5					
'An-Emir-i âlur	4	Mehmed bin Ağa Doğan	-	-	Çiftçi	Hâric-ez-defter

m

KAZA-İ DEVELÜ KARAHİSAR

İskân Yeri (Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Nefs-i Develü Karahisar	[30]	Veli bin Hamza	2	1	<i>Cullah</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Durmuş bin Elvan	-	-	-	-
		Almed bin Neşat	-	-	-	Hâriç
Mûsâ 'An-Kızılviran 'An-Kuşca 'An-KaraHabib	15 2 2 1	Ahmed bin Hüseyin 'Ali veled-i Hamza	- -	1 1	<i>Çiftçi</i> <i>Çiftçi</i>	Müttehim -
Uluçiftlik	14	Tur Hasan bin Bereş Mustafa	- -	- -	-	Hüsn-i rızasıyla
"Alihacıü	13	Hamza bin Kâsım	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Erdem sun	10j	Küpeli bin Hıratı	-	-	-	-
Bıyıklı	13	Hamza bin Ramazan	-	-	<i>Hallaç</i>	-
Dögerli •An-Süflâ	7 3	Hıdır bin Eymir	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Teke Çiftliği	10	Hacı Hıdır bin Veli	-	-	-	Hüsn-i ihtiyarıyla
Fye-rci 'An-Kâsım	8 2	Eymirhan bin Mûsâ Fakih	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Nefs-i Develi 'An-Çavdarlı	48	Budak bin 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Sefer bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim
		Şeyli Minnet bin Sökmen	-	-	-	Müttehim
		Hasan bin 'Arab	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
		Şeydi Ahmed bin Ali Baba	-	-	-	Müttehim
Eğri	11	İbrahim bin Mehmed	-	-	-	Rızasıyla
Ulu "An-Uluçiftlik 'An-Eğri	5 4 1	"AH bin Yusuf	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Künbed "An-"isâHacılu	7 3	Gülâbi bin Halil	-	-	-	-
Koçak	14	Eymir bin Durmuş	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Şeyh Çoban	12	Şu'ayb Halife bin Ya'kûb	-	-	-	Hüsn-i ihtiyarıyla
		Mustafa bin Himmet	-	-	-	Müttehim
Hızır Hacı 'An-Karacaviran	26 4	Mirza bin Yusui'	1	-	<i>Çiftçi</i>	Flüsn-i rızasıyla
		İdrîa bin Halil	-	-	-	İlüsn-i rızasıyla
		Şeydi "Ali bin İdris	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Fenese	20	Mustafa bin 'Abdullah	1	-	<i>amali</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Mıgırdıç	1	-	<i>Çiftçi</i>	İlüsn-i rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Yenibegli	3					
'An-Mehmed Fakihli	6	Hasan bin Seydî	-	-	-	Hüs-n-i rızasıyla-
'An-Yumaklı	1					Müttehim
Müslümanevrek	16	'Ali bin Körpe Veli	-	-	-	Müttehim
		Almed bin Çoban	-	-	-	Müttehim
Kâfire vrek	24	Tiryarid bin Tökşe	-	1	<i>Çiillah</i>	Rızasıyla
		Dirduy(?) bin Budak	-	-	<i>Hallaç</i>	Rızasıyla
Ayküste	21	Kalender bin Kaydan	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Köstendi! bin Hristakoz	-	-	-	-
Beteli (?)	10	'Ömer bin Hamza	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
Dündcke	X					
'An-Satılı	2	İlyts bin Mürüvvet	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
Mavulhan	19	İlidir Bâfi bin Mehmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
"An-Karacaviran	1	Yunus bin Ahmed	2	-	<i>OM</i>	Hüs-n-İ Rızasıyla
Kes tâli h	8					
'An-Edermisun	2	Muharrem bin Elvan	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
Şakir	15	Deli Mehmed bin Bektaş	3	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
"An-Kuyra	3	Diğer Mehmed bin	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
"An-Simsâr	1	Mahmud				
Kızılbegli	15	İsmail bin Halil	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
'An-Ai'bun	3	Hüseyin bin Ramazan	-	3	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
"An-Kayalı	2					
Mes'udHacılı	40	Mahmud bin Demüci	-	1	<i>Çiftçi</i>	Hâric-ez-defter
		'Abdurrahman bin Tursun	-	2	<i>Çiftçi</i>	Hâric-ez-defter
		Nebî bin Veli	3	-	<i>Çiftçi</i>	Hâric-ez-defter
		İbrahim bin Görgül	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hâric-ez-defter
Ağalar	15	Deli Hamza bin Yusuf	-	-	-	Müttehim
'An-Batarf?)	1	Mahmud bin 'Abdurrahman	-	-	-	Müttehim
Orta	24	Dimid hin Nikofor	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
		İşân bin Evren	1	3	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Soğanlı	24	İskender bin Yusuf	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
		Küsdil bin Ayvad	4	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Yoleri	32	Enbiyâ bin Mûsâ	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i Rızasıyla
		'Abdullah bin Mehmed	-	-	-	Rızasıyla
		'Osman bin Hamza	-	-	-	Rızasıyla
İlyash	26	Şeyh 'Ali bin Bekir	1	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
'An-Kadıli	3	Veli bin Bekir	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
'An-Yoleri	1	Şeydi Almed bin Sarraf	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Köse 'Osmanlı	5					
'An-Gi.vdipi.-s i	3	Satılmış bin Yusuf	2	î	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
"An-... 'Osmanlı	1					
Baş	16	Şa'ban bin 'Abdullah	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
'An-Orta	4	Karyağdı bin Eşrid	-	-	-	Hüs-n-i rızasıyla

Turan Gökçe

Sinleöyik 'An-Humuldm	58 2	Yusuf" bin Hıdır	-	-	Çiftçi	Mü llehim
		Hüda virdi bin Şahkulu	-	-	-	Rı/âsiyla-Mül.
		Veli bin Hıdır	-	-	-	Mü ilenim
		Nasûh bin İbrâhim	-	-	-	Rızâsiyla-Müt.
		Veli bin 'Ömer Fakih	-	-	-	Mültehim
		Kılıç bin Nasûh	-	-	-	Mü llehim
Mebmed Fakilli	16	Melmed bin Seyyid Ahmed	-	•	Ç'üçü	Müsn-i rızasıyla
Karaöyük • An-Bil(?)	6 4	Hüda virdi bin Pir Ahmı;d	-	-	-	-
Yağlı bayad 'An-liacılar 'An-Karaöküz	16 2 1	Mirza bin Memik	2	-	-	Mültehim
		Mehmed bin Muhsin	-	3	Çiftçi	Mültehim
Çakırağlı	7	Durmuş bin İbrahim	1	-	Ç'Çİ	Hüsn-i rızasıyla
Polüd 'An-Öyük	8 3	Pırlulu bin Devlet Hoca	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Oyuk	13	Ya'kub bin Melmed	-	-	Çiftç >	Hüsn-i rızasıyla
Süfi Sali(?)	21	Müsâ bin Tursun isa' bin Müsâ	1 -	- -	Ciilkah Ciillau	Hüsn-i rızasıyla İlün-i nzâsiyla
Taşan	20	Sun'ullah bin Sarı Pir 'Ali Hamza bin Mehmed	1 -	- -	ÇiftÇİ PfiÇİ	Hüsn-i rızasıyla Hüsn-i nzâsiyla
Konıkara	10	Saruhan bin Süleyman	1+1	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsiyla
Yelli	37	Yusuf bin Şeydi Almed Almed bin 'Abdullah	- 2	2 1	ÇiftÇİ Çiftçi	İlün-i nzâsiyla Hüsn-i nzâsiyla
Yigid	11	Bulgar 'Ali	-	-	ÇiftÇİ	Hüsn-i rızasıyla
Derecik 'An-Mühürlü	5 2	Pirkulu bin "Afi Kadı Gâzî	-	2	ÇiftÇİ	Mültehim
Osman Fakılı	31	Ya'kub bin Ahmed	-	-	-	Mültehim
		Mahmud bin Melmed	-	-	Çiftçi	Müsn-i rızasıyla
		İbrahim bin Dtlkadir	-	-	ÇiftÇİ	Hüsn-i rızasıyla
BatazhfV) 'An-Koç ak	6 [4]	Hamza bin Hasan	1	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Hallâclı	30	Mehmed bin Müsâ	1	-	Çift	Hâric-ez-defter- Rızâsiyla
		Müsâ bin Şcmseddin	1	2	Çiftçi	Hâric-cz-deiler- Rızâsiyla
		Mehmed bin Pır Veli	-	2	ÇiftÇİ	Hâric-ez-defter- Rızâsiyla
Hocahacıh	34	Hâbil bin Mehmed Fakih	-	-	-	Mültehim***
		Hasan veled-i Mirza	-	1	-	Hüsn-i rızasıyla
		Mustafa bin Müsâ	-	-	-	Mültehim
Livalı 'An-Kazık 'İvaz Hatılı	15 3 2	Müsâ bin Hâm	2	-	Çiftçi	Hâricden gelmiş
		Hamza bin İbrâhimî	2	-	ÇiftV	Mültehim

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Sânın	19	Emre bin Bayram Hoca	-	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
'An-Üpmar	1	Oruçgâzi bin Mehmed	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
İlipmar	54	Yusuf veled-İ Bedir	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Aydoğmuş bin Umniyet	1	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Hasan bin 'Ali	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Hamza bin Erdoğdu	-	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Râlık bin Sübhanverdi	-	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Mıkıcık(?)	15	Pir Budak eş-şehr Çakal	-	-	-	Müciehim
		İlyas	-	-	-	Müciehim
Yir	21	Bekir bin alimed Köse	2	-	Çiftçi- Neccâr	Hüsn-i nzâsıyla
		'Abdurrahman bin İbrahim	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
'İvaz İiacılı	101	Hamza bin 'Ali	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Mustafa Begli	16	'Abdullah bin Veli	-	-	-	Müttdim
		"An-Kiçük Alimed	2	-	-	-
Kuyucak	29	Sun'ullah bin Ramazan	-	-	Çiftçi	Hüsn-İ rızasıyla
		Nebi tân 'Ali	-	-	-	Hâriç-Yaramaz
		Şa'ban bin Gevher	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Küçük Alimed	13	Mûsâ bin Mehmed	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Halil bin Mûsâ	2	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
		Deli Alimed bin Tuğrul	-	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Öksüd	19	Halil veled-i inal Gâzi	3	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Tamverdi bin Hüdâverdi	1	2	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Yaltak	11	Bâli bin Mustafa	-	-	-	MüUehim
		Şahbâli bin Hasan Fakih	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
Özbeğ	15	Ebübekir bin 'Abdurrıman	-	-	-	Rızasıyla
		'Abdurrıman	-	-	-	Rızasıyla
Daday ve Ağcaşar	3	Nasûh bin Halil	-	-	-	Müuehim
Mû saçılı u	15	Mînet hin Hıdır	-	-	Çiftçi	MüUehim
		'Aıı-Derzi	5	1	1	Çiftçi
Erhanlı	11	Süleyman bin Veli	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Çomaklı	14	İlyas bin Malımd	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Budak bin Yumhur	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Taylı	19	Mehmed bin 'Abdullah	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
		Yahya bin 'Ali	-	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Talar	11	Mehmed bin 'Abdullah	-	1	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Seydinnegi(?)	28	Veli bin Mumıd	-	1	Çiftçi	MüHehün
		Mustafa bin Mûsâ	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
Tâğır	21	'Ali bin Fele Hacı	1	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		Enbiyâ bin 'Ali	1	-	Çiftçi	Müttehim
Cubca	25	'Ali bin 'İsâ	-	-	-	Müttehim
		Yusuf bin 'Ummâl	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Ebce	33	Hüseyin bin Hasan	-	-	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
		İbrahim bin Mahmud	-	-	-	MüUehim
		Kara Halil bin Alimed	-	-	-	MüUehim
		İskender bin Mir	-	-	-	Müttehim

Turan Gökçe

Yarazıma 'An-Mahalle-i Köşk	[40]	Mirza bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim
		Vefî bin -Abdullah	-	-	-	Müttehim
		Vasil bin Yâni	-	-	-	Müttehim
		İskender bin Karagöz	-	-	-	Müttehim
'An-Mahalle-i Kızılıçık	[20]	Vefî bin 'Abdullah	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Dcmlil bin Zckeryâ	-	-	-	-
'An-Mahalle-i Saraycık	[20]	Mustafa bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim
		Mûsâ bin ... Vasil	-	-	-	Müttehim
Zile	48	Köses bin Natır	-	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Ahmed bin 'Abdullah	-	2	<i>Çiftçi</i>	Hâriçden gelmiş
		Sıddık bin Karakaş	-	-	-	Müttehim
		Ya'kub bin Şeyhî	-	-	-	Müttehim
		Mihâl bin Eynebuği	-	-	-	-
Sankürkiü	22	Şahbende bin Üveys	-	-	-	Müttehim
		Yusuf bin Mentese	-	-	-	Müttehim
Seki İlyas	12	Mûcid bin Şeydi	-	-	-	-
Malımud Hacılu	14	Merik bin Hacı Bekir	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Serse	6					
'An-Muhsinler	3	Şa'banbin Seydi	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Nu'manlu	17	Şeydi bin Mehmed	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
'An-Benah(?)	3				<i>Cullah</i>	
Mutâzlı	5	'Azız bin Sâdik	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Pârekende-i Hallâçlı	10	Süleyman bin İsmâ'il	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Hâlicli	23	Hüseyin bin 'Ömer	-	-	-	Müttehim
		Mehmed bin Ümmet	-	-	-	Müttehim
Derzili	25	Ahmed bin Yusuf	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Mehmed bin Hasan	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Derviş				
Kaltnikilise	36	Salih bin	-	-	-	-
		"Ali Hacı bin İlanıza	-	-	-	-
		Şa'banbin Hasmı	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Pir 'Ali bin Mûsâ	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
İbrahim Hacı	44	Mehmed bin Ahmed	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Himmat bin Sâdik	3	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Budak bin Vefî	-	-	-	Müttehim
		Pir Vefî bin Süleyman	-	-	-	Müttehim
Akçaşehir	13	Kulu bin Mehmed	1	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Depe	36	Gâzî bin Hasan	-	-	-	Müttehim
		'Abdi bin Mûsâ	-	-	-	Müttehim
		Hasan bin 'Ali	-	-	-	Müttehim
		Mustafa bin Şeyh 'Ali	-	-	-	-
Süleyman Fakih	41	Dur 'Ali bin Hasan	2	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		İskender bin Ahmed	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Vefî bin Hasan	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Hasan bin Tanrıverdi	-	1	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

Tekrân	70	Serbudak bin Göçeri	-	-	<i>çfaçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Hüseyin bin Muhmud	-	1	<i>Çfçi</i>	Hüsn-İ rızasıyla
		Taun verdi bin Uğurlu	2	-	<i>Çfaçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Râgıb bin Himmet	-	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Emir Seydâ bin Yusuf	-	-	-	-
		Eymir bin Süleyman	-	-	<i>ÇiftÇi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Hoca "Osman bin Hacı Mustafa	-	-	-	Müttehim
Karaca	77	Çelebi bin Sarram	-	-	-	Müttehim
		İskender bin Keşiş	-	-	-	Müttehim
		İslâm bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim
		Hakverdi bin Gavri	-	-	-	Müttehim
		Hakresdi bin Mendelli	2	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Vasıl bin Mendelli	2	-	<i>ÇiftÇi</i>	Rızasıyla
		İsteiene bin Mendelli	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Mendan bin Istâcne	3	-	<i>ÇiftÇi</i>	Rızasıyla
'An-Ağa "An-Küçük Ahmedler	5 3 2	İlbeği bin Mirza	-	-	-	-
Melenli 'An-Acılıpmar "An-Sülc-yman Fakihlü	5 3 1	Mustafa bin "Ali	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Kunıkışla 'An-Cubcu 'An-Tekr-an	6 2 3	Scydi bin Anî	1	-	<i>ÇiftÇi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Çakırcı 'An-Kuyucak 'An-Mudârî	6 2 2	Üveys bin Hüdâverdi	-	-	<i>ÇiftÇi</i>	Hüsn-i rızasıyla

Turan Gökçe

IV

KAZÂ-İ ÜRGÜB

İskan Yeri (Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Nefs-i Ürgüb	90	Kılıç veled-i Avdın	1	-	-	Mü l Leb im
		Danyal bin Minnet	1	1	<i>Çiftçi</i>	Mü ti eh im
		İlacı bin Karga Mehmed	-	-	<i>Derzi</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Gulânı 'Ali bin 'Alembegi	-	2	<i>Çiftti</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Hacı bin Mehmed	2	2	-	Müttehim
		Dıvud bin 'Abdullatif	1	1	-	MüUehim
		Hasan bin Eymir	-	-	-	Mü llehim
Yusuf bin Dıdar	4	-	<i>Hallac-Debbağ</i>	Hüsn-i rızasıyla		
Çardak	7	Kalender bin				
'An-Mavnah	3	'AbduTahrnan Fakih	2	-	<i>ÇiM</i>	Müttehim
"An-Akpaşabâlibeg	[10]	Zülfikar bin Nebî	-	-	-	Müttehiin
Orlahisar "An-Mürür	37	Ak Seyyid bin 'Ali	-	2	<i>Bâbuçcu</i>	Hüsn-İ rızasıyla
		Uğurlu bin Erdovan	4	-	<i>Taşa</i>	MüUehim
		Budak bin Mansur	1	-	<i>ÇiftÖ</i>	Müttulim
		Pürneles bin Halil	-	2	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Nâzik 'An-Gügerçililik 'An-Yamanlu	4 1	İidır bin Velî	2	-	<i>Bâbuçcu</i>	Hüsn-i rızasıyla
Kavak 'An-Bâdı	7 2	Himmat bin Dur "Ali	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
İldin	12	Seyyid Almed bin İsmVil	2	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Nar Bulgaz	16 4	Hâşimî bin Tann vermiş	2	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Çavuşlı 'An-Yamanlu	8 2	Halil bin İlyas	-	-	-	MüUehim
Kervâh Mazı	4 6	Sarı Mehmed bin Seydi Ahmed	3	-	-	MüUehim
Tamsa 'An-De,slcl[?]	IX 2	Yusufbinışak Budak bin Yusuf	1 1	- 1	<i>Çiftçi</i> <i>Çiftki</i>	Hüsn-i rızasıyla Müttehim
Tava!a "An-Kızılcaın	7 3	Ümmet bin Halil	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Eflut	13	Hüseyn bin Hâmil	2	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla
Yakub Şeyhlü "An-Kızılcaın	8 2	Şa'ban bin Mansur	-	2	<i>Çiftçe</i>	Hüsn-i rızasıyla
Karapınar 'An-Çayırağlı 'An-Gögez	5 3 2	Mehmed bin Bâlî	1	-	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i rızasıyla

J 572-73 Yılında Kıbrıs'ta İskâî Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Güney	5					
'An-Alaçahıir	4	'Ali bin Süleyman	1	-	Çiftçi	İ lüsn-i rızasıyla
'An-Gögrülin	1					
Zile	11	Turna bin Alturi (7)	-	-	-	Müuehim
İlde?	7	'Abdürrezzak bin Budak				
'An-Kuracaviran	3	Fakih	2	-	Çiftçi	Mü (Lehim
Karacaviran	12	'Ali bin Ayvad	2	-	Çiftçi	Müttehim
---	11	Hüseyin bin Lmmci	2	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Kudaygöl	13	Mustafa bin Halil	1	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Baş	13	Kalender bin Mirza	1	-	-	Müttehim
Karlık	7					
'An-Sinason	3	Kalender bin Mıdır	-	-	-	MüUehim
Zeynel	22	Muv.um bin Nikefor	-	2	Çiftçi	Müttehim
		Tirek bin ikrid	-	-	-	MüUehim
Sultamın	7					
'An-IncesLi	2	Halil bin Cemâl	-	1	Çiftçi	-
'An-Boyalu	1					
Karaij	10	İshak bin Behşâyış	-	2	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
iibcık	13	Münâ bin DâvuJ	1	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Rlvânî	7					
'Aii-Diimlamar	3	Monius bin İslavris	1	2	Çiftçi-Taşn	Hüsn-i rızasıyla
Sulusaray	16	iskender bin Behşâyış	3	-	Çiftçi	MiU lehim
'An-Karacaviran	2					
'An-Kürecikara	1	Süleyman bin Mehmed	1	1	Çiftçi	Müttehim
'An-'Arablar	1					
Depe	12	Hacı Mihül bin Kılıç	-	-	-	-
S in es on	63	Sevindik bin 'Abdullah	6	-	Çiftçi	Müuehim
		Kınt bin lidkeros	1	1	Çiftçi	MÜUehim
		Kartal Hasan bin 'Abdullah	-	-	Çiftçi-Taşcı	-
		Diğer Hasan bin 'Abdullah	1	1	-	-
		Mcnday bin Vasil	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
		Yorgi bin Bâlî	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
Hırka	23	Eynehoea bin Budak	-	1	Çiftçi	İlüsn-i nüâsıvıla
		Budak bin Mehmed	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Muşkara	31	Dâvud bin 'Abdullah	1	2	Çiftçi	Müuehim
		Fanin (?) bin Savukos	2	-	Çiftçi	MüUehim
		Arşları bin Murad	1	2	Çiftçi	Müuehim
Av ş n us	17	İskender bin 'Abdullah	2	2	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Handcık	3					
*		Sefer bin Tâbir	-	1	Çiftçi	MüUehim
Seklin	10	İbrahim bin Hacı	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Küre	7					
'An-Ordu m	2	İstori bin Haris	2	-	Çiftçi	Müttehim
'An-Muşkara	1					

Turan Gökçe

Üçhisar	37	Şah veli bin Behşâyış	1	1	<i>Çiftçi</i>	Rızâsıyla-Müt.
		Yusuf bin Hüdüverdi	-	1	<i>OMi</i>	Rızâsı yia-Müt
		Mirza bin Kasım	-	-	-	-
Mavnah	16	Pir Hasan bin Nur Hasan	1	1	<i>Çiftçi</i>	Hüsn-i nzâsıvla
Karacaşehir	4	İsmail binışak	-	-	-	-
'An-Dersun	2					
'An-GÖbek Karakaya	1					
"An-Alaca	3					

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'la İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

V

KAZÂ-İ KOÇHİSAR

İskan Yeri (Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Ueisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Nefs-i Koçhisar	20	Sinan veled-i Safa	1	-	Çiftçi	Mültehim
		Hasan veled-i Hacı Şevh	3	2	Çiftçi	Mültehim
Köseli	10	Tatlubeg veled-i Oaybî	-	3	Çiftçi	Rızasıyla
Korukışla	13	İlacı Mustafa veled-i İbrahim	1	-	Qjki	Rızasıyla
Hamidbeli	30	Receb veled-i 'Ali	1	-	çiftçi	Rızasıyla
		Mehrmed veled-i Tatar 'AH	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
		İlyay veled-i Nebi	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
Salur	5					
'An-Çumdân	4	Mustafa veled-i "Abdullah	1	2	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Çengel	1					
Aı-Baş	8					
'An-Altunkcs	2	Pir Bende veled-i Süleyman	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Cclâyirlü	8					
'An-Egrikuyu	2	Dostân veled-i Nasûh	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Karacaşehir	24	'Abdullah bin Salih	-	-	Çiftçi	Mültehim
		Muştala bin İdris	2	2	Çiftçi	Mültehim
Yassı Sarnıç	1					
'An-Yunah	4	Nusret bin Hirmul	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
'An-Gökçe	1					
Gögezoyin	13	'Âsim bin ATVHS	3	-	Çiftçi	Mültehim
Açıksaray	16	Şahkulu bin Durmuş	-	-	-	Mültehim
'An-Hirtia	3					
'An-Kürekci	1	[smâ'il bin Melmed	-	-	-	Mültehim
'Albastın	12	Mustafa bin Ferhad	1	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Kışlacık	6					
'An-Karakaya	3	İbrahim bin smâ'il	1	-	Çiftçi	-
"An-Çardacık	1					
Tubaca	16	Melmed bin Uğurlu	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
'An-Karaca viran	4	Pervane bin 'Abdullah	-	1	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Eneği	63	Erdi bin Totoros	1	-	Demirci	Rızasıyla
		İcaralos bin Sıratokos	1	2	-	-
		Karagöz bin Sıratokos	-	-	-	Mültehim
		Istefanos bin Feke	-	2	Çiftçi	Rızasıyla
		Nuri bin Köse	-	-	-	Mültehim
		Yusuf(?) bin Tarsus	-	-	-	Mültehim

Turan Gökçe

Pavcihyamı 'An-Öyük 'An-Karaca 'An-Depe 'An-'Arbasun	4 3 1 1 1	Feke bin Mâfi	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
Madala "An-Sarı Hıdırh	7 3	Menleş bin Himmet	1	1	-	Mü t tehi m
Mam as mı	11	Murad bin İskender	4	2	Çiftçi	MüUehkn
Akcaasma • An-Bataluf?)	6 4	İlciu İsmâ'il bm İsmâ'il	.	3	Çiftçi	Müttehim
Çat • An-Hilât 'An-Depe • An-HıdırBâfi	4 3 2 1	Karaman bin Gündüz	-	-	Çiftçi	Hüsn-i rızasıyla
Käkük 'An-Kurugöl "An-Öyücek	4 3 3	Hüseyin bin Ümmet	-	-	-	-
'Alâaddİnlü 'An-Kuranlu 'An-Güvcııdıklü	14 3 3	Mezîd veled-i Nebî Ümmet veled-i Minnet	- -	- 1	Çiftçi Çiftçi	Rızasıyla Rızasıyla
'An-Kızıl 'An-Saneoban "An-Avalar	5 3 2	Hasan veled-i Şu'ayb	1	-	Çiftçi	Rı/.asıyla
Hocabeglü 'An-Aladağ 'An-Eynccik 'An-Bur-lıanlu • An-Arakıl(?) "An-Kör Ram;ı/,an "An-Evliya Şeyh	3 1 1 1 1 1 2	İbrahim veled-i Enbiyâ	1	1	Çiftçi	Müttehim
Salih	10	Sevdi veled-i 'Tsâ	-	2	ÇiftÇ'i	Rızasıyla
Bıçakuzınu	-	'Ali veled-i Hasan	1	-	Çiftçi	Müttehim
U/unoba 'An-Çataklar	7 1	Ganî veled-i Dur 'Ali	-	-	-	Müttehim
"An-Yağanni \\4n-Tekyc-i paşa	fı 3	Şalı Mansur veled-i 'biâyct	-	2	Çiftçi	Müttehim
'An-Yörüklii 'An-Fârî	8 2	Muzaffer veled-i Duran	2	-	Çiftçi	Müllehim
"An-Kurukışlu Çengel Hm ir Fakih Saçağıuzun Kan şıklı Pirî Fakih Yılanlu	3 1 1 2 1 1 1	Ya'kub veled-i Şeydi Mahnud	±	-	Çiftçi	Rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Ü/ere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

'An-Kara Suİ Lanlu Kaplanlu Dâvud Fakih	3 4 3	Halil vekd-i Süleyman	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
Hacı Uzun	14	Nûnillah vded-i İhdır	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Hacı Uzun KÜRÜS Ağiu U/unlu	4 1 2 1	Yunus veled-i Nûrullah	-	-	Çiftçi	Müttchim
'An-Karakeçin Taşlu "Arab Dur "Alı	4 1	Mchmed veled-i Mustafa	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Sanağıl Türknün K-ürekçl kamazan Cellâd Çengi	4 3 2 1 1	Mahmûd veled-i Habih	1	2	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Kilkusdu 'Anı-KoyuicLi	8 2	Süleyman vded-i İbrahim	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Emirbâr 'An-Enbiyâ Kethüda 'An-Mûsâ Fakihlü 'Anı-Giik İlacı	3 2 2 3	Alımed veled-i Mchmed	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Sclik "An-Avrı	4 6	Scydi vclcd-i Hasan	-	-	-	-
'An-Gedikli 'An-SuiTâc	S 2	Veli veled-i Alıf	1	-	Çiftçi	Sulchâdcın
'An-Saltak 'An-Gökes Rebî 'An-Kara Eyne Hoca "An-Koyuncu	3 3 3 1	Hamza veled-i Halil	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
• An-Kızıl Mescid 'An-Tircbağ(V)	8 2	Hıdır vclcd-i Mehracd	-	2	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Bekir 'Anı-Hakkovan	8 5	Muştafa vclcd-i İnsan	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
"Anı-Kızıl viran Kuzca	8 2	Mustafa veled-i Erdoğan	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
"An-İli Giçili Dutluca	6 2 2	Nebî veted-i Datlubcg	2	1	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Buuakh Sullanlı	8 2	Nasûh vclcd-i Bâf	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
'Anı-Ilyas Oğulbeglü	S 2	Mustafa veled-i Turahan Kakih	i	1	Çiftçi- Derzi	Rızasıyla
'Aji-Karadikil 'An-Karakilise 'An-Sullanlu 'An-Rama7,an Cellâd 'An-Şumlu(?)	3 3 2 1 1	Hüseyin veled-i Yusuf	-	3	Çiftçi	Rızasıyla

Turan Gökçe

'An-Alış Hıdır Hacılu Kaşıklı	6 3 1	Halil veled-i Mahmud	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Çimencik Emirler	6 4	Ramazan veled-i Mustafa	1	i	Çiftçi	Hüsn-i nzâsıyla
"An-Çanaklı	10	Ahmed veled-i Ramazan	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Semer Hacı Aliler	6 4	'Ali veled-i Melîmed	-	-	Bâbuçcu	Rızasıyla
'An-Uzunoba	20	Esbiye veled-i Mustafa	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
		Boy "Ali veled-i Şâhî Hacı	-	-	-	-
'An-Öyük Emür Halil	8 2	Ahmed veled-i 'İsâ	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Boğaz Kazancı	6 4	Salih veled-i Ahmed	-	-	-	Müttehim
"An-Tur Bâli Talan	4 2	Mchmed veled-i Arslan	-	-	-	Müttehitti
MüsLecabli	4					
'An-Evliyâlı 'Ali Kocalı	2 2					
Çepni-i Sagîr	3	Şevli veled-i Giyâh	2	-	-	Müttehim
Borköy	1					
'Ömer Abdal	1					
'An-Çepni-i Kebîr Ocak Hasan	% 1	'Ali veled-i Mahmud	2	-	Çiftçi	Rızasıyla
Nazar Hacı	1					
"An-Boğazköy Giçi	3 2	'Abdülkâdir veled-i	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
Hkizli	2	Ahmed				
Pîrî Fakih	1					
'An-Karye-i Cemâ'at-i Gözlü	36	Yadigar veled-i 'Ali	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
		'Ali veted-i Hasan Fakih	1	-	Çiftçi	Rızasıyla
		Nasûh veled-i Ahmed	1	1	Çiftçi	Rızasıyla
		iskender veled-i	-	2	Çiftçi	Rızasıyla
		'Abdullah				
"An-Çakılağlı	10	İbrahim veled-i Mehmed	-	1	Çiftçi	Rızasıyla
'An-Çiflik	12	Ferhad veled-i "Abdullah	-	2	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Sarı Yahşi Çiftlik	7 2	Hayrullah veled-i	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
Çalaklı	1	'Abdullah				
'An-Toklu lar Dev.iler	7 3	Ferhad veled-i 'Abdullah	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
"An-Fakihler 'An-Dibek	17 3	Yahşi veled-i Pir Gâzî	2	1	Çiftçi	Rızasıyla
Cihanlı	9	Pîr Dede veled-i Yahşi	-	-	Çiftçi	Rızasıyla
Derzi	1	Nebî veled-i Halil	1	-	Çiftçi	Rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

'An-Mermeri i Muştalâ Hacılu Yenice	4 4 2	Torum Mûsâ veled-i 'Ali Dede	1	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
'An-Sûfiler Gün deri Şeydi Alimed Beglü	7 2 1	İnce Mehmed veled-i 'Ali	-	2	<i>Çifti</i>	MüUehîm
'An-Uğurus''h Muhsin Kara Mehmed Nûrullah Beg 'Alâmeddîn Hüscyinbeplü	2 3 2 1 1 1	Ümmet veled-i Balım Hamza	1	3	<i>Çiftçi</i>	Müttehîm
'An-Yılanlu	10	'Osman veied-i Hasan	1	-	<i>Çföçi</i>	Rı/âsıyla
'An-Kara Hamza Alacaatlu	8 1	Alimed velcd-İ 'Ali	.	1	<i>Çiftçi</i>	Mü Udi im
'An-Fakihler Fevkâni	10	Begtemür veled-i Hüdâverdi	1	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim

Turan Gökçe

VI

KÂZÂ-İ NİĞDE

NEFS-İ NİĞDE

Mahelle	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Hasan Beg	9	Şeydânlı bin Botkar	2	2	<i>Derzi</i>	tlüsn-i rızasıyla
Kasım	11	Ham/a bin Kara Yusuf	-	-	<i>Börkci ve bâbitçü</i>	Müttehim
Alî Mustafa	13	Sun'ullah bin 'Ali	-	-	<i>Helvacı</i>	Müttehim
Kayabaşı	5	İsmâ'il bin Nasüh	-	-	-	Mü nehim
Ahî Mustafa	3					
Sırçalı	2					
Depe viran	5	Bayram bin Muhammed	-	-	-	M üt leh im
Meyle	5	Pir Ahmet! bin Pir Veli Dede	-	-	-	-
Câmî'-i Sungur	1	Hıdır veled-i 'Ali	-	-	-	Müttehim
Hacı İmâd	2					
Hacı Eyne	1					
Hoca Karaca	1	'Ali bin Mustafa	-	-	-	-
Alî Paşa						
Burhan	11	Uğurî bin 'Abdullah	-	-	-	Hüsn-i n/âsiya
Şalina	7	Mfthmud bin Yahyâ	-	-	-	Müttehim
Câmî'-i Sultan	2					
'Ali Beg	1					
Rûm i yân	22	Nikola bin Ayvad	-	-	<i>Kürkçü</i>	Hüsn-i rızasıyla
		San bin Avvad	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyla
Bal Hasan	12	Hüseyin bin 'Ali	2	-	<i>Dem</i>	Hüsn-i nzâsıyla
Ermeni yân	20	Bahliyar bin Hüdâverdi	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyla
		Hüdâverdi bin Feslek	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyla
Tur Bâlî	6	Alımed bin Muhammed	-	-	<i>Muyâb</i>	Hüsn-i nzâsıyla
Bal Hasan	2					
Dav oğlu	2					
Avas Ağa	101	Mustafa bin Kemâl	-	-	-	Müttehim
Dedecik	8	'Osman bin Sevdî Aluned	-	-	-	Hüsn-i nzâsiya
Kaya	2					
Sırçalı	11					
'Ali Begli	10	Pirî bin Alımed	-	-	-	Rızasıyla
Tây	10	Mehmed bin Hacı Ahıned	-	-	-	Rızasıyla
Hâcib	10	Muslaia bin Muhammed	-	-	-	Rızasıyla
---	10	Mehmed bin Sol a t	-	-	-	Rızâsıyla
Tal Ahmed	7	Sefer bin İbrahim	-	-	-	Müttehim
Hacı Eyne	3					

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta tskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Hatîb	10	Mustafa bin 'Ali Balî	-	-	-	Müttehim
Hacı Evne	10	İbrahim bin Mustafa	-	-	<i>Debbağ</i>	İlisn-i rızasıyla
Rüslem	9	Sefer bin Mahmucl	-	-	<i>Debağ</i>	Hüsni- rızasıyla
Yenice	5					
Tahtalı	5	Veli bin Hüseyin	-	-	-	Mütthchim
Hoca Üveys	12	Hıdır bin Piri	-	-	-	-

NÂHIYE-İ ŞEHR

İskân Yeri (Köv)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Ninas	12	I lıdır bin Sa'deddin	-	-	-	Mütrehim
Feslegân	10	Hüseyin bin Halil	-	-	<i>Cillâh</i>	Hüsni- rızasıyla
Valis;ı	12	Subhanvirdi bin Maçı 'Ali	-	-	<i>Hayvâi</i>	İTüsü- i n/asıyla
Otsun	45	İbrahim bin Mustafa	1	1	-	Hüsni- nzâsıyla
		Hüseyin bin Piri	1	1	-	Hüsni- rızasıyla
		Oruç- bin Hıdır	-	-	-	Hüsni- nzâsıvlu
Eski Gümüş	60	Muhanîned bin Şa'ban	9	-	<i>ÇİM</i>	Müttehim
		Hızır bin 'Aşık	1	1	<i>Çiftçi</i>	Mü iten i m
		Kara Mahmud bin Aydın	-	-	-	Müitichim
		'Umur bin Kara Mahmuci	-	-	-	Müllehim
		Pîri bin -Ali	-	-	-	MüllehlîTi
		Halî bin Yusuf	-	-	-	Mü İtelim
Evrek	6					
Madala	4	'İSİ lin Hüseyin	-	-	-	Müttehim
Germiyan	15	Şeyh 'Ali bin İlyas	-	-	-	Mütthchim
		İlyas bin Hı/ır	-	-	-	Müttehim
Yenice	10	Mustafa bin Turud Necan	-	-	-	Mütthchim
Farisk	120	Tornan bin Todoros	-	-	-	Müttehim
		İskender bin Feke	-	-	-	Rızasıyla
		Hırsa Gök bin Yağmur	-	-	-	Müttehim
		Karagöz bin Kân	-	-	-	-
		Ketek bin Köstendi!	-	-	-	Rızasıyla
		Sımıd bin Todoros	-	-	-	Rızasıyla
		Yanos bin İsefanos	-	-	-	Rızasıyla
		Taviş bin Yağmur	-	-	-	Rızasıyla
		Ayyad bin Yorgi	-	-	-	Rızasıyla
		Hacı bin Yorgi	-	-	-	Rızasıyla
Adnos bin Ayyad	-	-	-	Rızasıyla		
		'Ali bin Hristos	-	-	-	Rızasıyla
İtloson						
Ma'a Bulgareik	7	Yâni bin Nikola	-	-	-	Hüsni- rızasıyla
Erle* un	8					
	2	Menâyil bin Güfyan	-	-	-	-
Almus	12	İbrahim bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim

Turan Gökçe

Kava 'Alim	[10]	~Abdi bin islâm	-	-	<i>Derzi</i>	Rızasıyla
Anda vah	28	Avvad bin Hıstakor	-	-	-	Müttehim
Vaîisa	2	Yavan bin S a vay	-	-	-	Müttehim
		Kara bin AİLLİİ	-	-	-	Müttehim
Revânî	75	Sİvasdos bin Yakaros	-	-	-	Müttehim
		Vasil bin Koçi	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Köstendi! bin Vasil	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Tirler bin Karaca	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Nikola bin Slorki	-	-	-	Müttehim
		Sctil bin Todoros	-	-	-	Müttehim
		Eynebegi bin Arsian	-	-	-	Hi;-:.". i rızasıyla
Arslan bin Düğün	-	-	-	Rızasıyla		
Dimlesun	45	Vasil bin Karaman	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Garîb bin Maytoros	-	-	-	Hüsn-i nzâsıya
		Kara bin Istolnos	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Dirmid hin Eynebegi	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyU1
		Sıdika bin Köslendil	-	-	-	Hüsn-i nzâsıyvla
Madana	-	Hüdâverdi bin Anes	-	-	-	Rızasıyla
Sahalıca	-	Mâlik bin Oynos	-	-	-	Rızasıyla
Sığıröyüğü	70	Tursun bin Velî	-	-	-	Rızasıyla
		Çakır Tbrâhim bin Muhammed	-	-	-	Rızasıyla
		Halil bin Mustafa	-	-	<i>Cüllah</i>	Rızasıyla
		Devlethan bin isâ	-	-	-	Hüsn-i nzâsıya
		İbrahim bin Nebî	-	-	-	İlüs-n-i nzâsıya
		Durak bin ibrahim	-	-	-	Hüsn-i nzâsıya
		Muhammed bin Kel'ân	-	-	-	Hüsn-i nzâsıya

NÂHIYE-İ MELENDUZ

Âzâdeler	11	KaraNasûh bin —	-	-	<i>Çifki</i>	Müttehim
Duvâl	11	Demirci Yusuf bin Üveys	-	-	-	Mü itehim
Lcmye	9	Bahâdır bin Muhammed	-	-	<i>Çiftçi</i>	Mü iteli im
Ram ad	10	Mûsâ bin İsmâ'il	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
S masa	10	Mahmûd bin Pîr Ahmed	-	1	<i>Çiftçi</i>	Mü llehim
Vardâni	11	Muhammed bin Evliyâ	-	-	-	Müttehim
Kan Melenduz	12	Pirce bin Hamza Fakih	-	-	-	Müttehim
Nâr	10	Hüseyin bin Aydoğmuş	-	-	-	Müttehim
Kesric?)	10	Athbeg bin Halil	-	-	-	Müttehim
Kilimci	11	Yusuf bin İsmâ'il	-	-	-	Mü tlehim
Divrin	10	Bayram bin Halil	-	-	-	Müttehim
Zınpa	10	Tursun bin Nikostor	-	-	-	Müttehim
Kösten	10	Resul bin Muhammed	-	-	-	Hüsn-i nzâsıya
Kuyucak	10	Halil bin Ümmet	-	-	-	İlüs-n-i rızasıyla
Çengîr	10	Bâyezid bin Mustafa	-	-	-	Hüsn-i nzâsıya

1572-73 YıUannda Kıbn'sta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

Malandı	20	Mahmûd binismâ'il	-	-	-	Hüs-n-i rızasıyla
		Evdul bin İbrâhim	-	-	-	Htis-n-i rızasıyla

NÂHIYE-İ ŞAMARDI

Kürümsan	10	Hüseyin bin Muhammed	2	-	<i>çiftçi</i>	Müttehim
İstekeş?)	6					
Lrvn	4	Mustafa bin Ünmet	3	2	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Hüseyin Begî	10	Yusuf bin Hasan	-	-	<i>ÇİMİ</i>	Hüs-n-i nzâsıyla
Bastına	10	Durmuş bin "Abdullah	-	-	-	Müttehim
Kald	[10]	Hüseyin bin İshak	-	-	-	Müttehim
Killik	12	¹ Ali Paşa bin Muştala	-	-	-	Müttehim
Anballı	[60]	"Ali Fakih bin Mebmed	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hüs-n-i rızasıyla
		Hoca Ahmed bin "Ali Fakih	-	-	-	Hüs-n-i rızasıyla
		İbrâhim bin Halil	-	-	-	Hüs-n-i nzâsıyla
		İbrâhim bin Muhammed	-	-	-	Hüs-n-i nzâsıyla
		Hüdâverdi bin Pir Veli	-	-	-	Rızasıyla
		Muhammed bin İbrahim	-	-	-	Rızasıyla

CEMA'AT-İ BEREKETLİ

M-i Hacı Ümmet	20	'Alî bin Mahmûd	-	-	-	Hüs-n-i nzâsıyla
		Muhammed bin Mahmûd	-	-	-	Hüs-n-i nzâsıyla
M-i Hüseyin Hacı	10	Avvad bin 'Arab	-	-	-	Rızasıyla
M-i Mısır/Kotaran	10	Yahşi bin Avvad	-	-	-	Rızasıyla
		Karagöz bin Varter	-	-	-	Rızasıyla
M-i Hacı Ramazan	10	Mûsâ bin Sefer	-	-	-	Rızasıyla
M-i Çini Yusuf	10	Murad bin İbrahim	-	-	-	Rızasıyla
M-i Asıl Hacı	10	Aknos bin Asılbeği	-	-	-	Rızasıyla
M-i İlyaslu	10	Minnet bin Receb	-	-	-	Rızasıyla
M-i Çini Yusuf	10	Seyyid İbrahim bin Hüdâ virdi	-	-	-	Rızasıyla
		Hüseyin bin Salih Fakih	-	-	-	Rızasıyla
M-i Du'âcılı	10	Diğer Hüseyin bin Mustafa	-	-	-	Rızasıyla

CEMA'AT-İ CELÂLLÜ

Cemi'at-i Celâllü	40	İsmâil bin "Ali	-	-	-	Hüs-n-i nzâsıyla
		Pir Ahmetî bin Hüseyin	-	-	-	Hüs-n-i nzâsıyla
		Hızır Bâî bin Pir Ahmed	-	-	-	Rızasıyla
		Ferhad bin Muhammed	-	-	-	Rızasıyla

Turan Gökçe

M-i Kocabaşlı	10	İbrahim bûi Budak	-	-	-	Rızasıyla
Edik	10	Selman bin İsmâ'il	-	-	-	Rızasıyla
Gedikli	10	Bekir bin Hüdâvirdi	-	-	-	Rızasıyla
Baraklı	10	Kara Mustafa bin 'Ali	-	-	-	Rızasıyla
İl Melik	7	ÇaUbvirdi bin Mahmud	-	-	-	Rızasıyla
Gıçı Ağaç	20	Hüdâvirdi bin Kara	-	-	-	Rızasıyla
		Aydın bin Karyagdı	-	-	-	Rızasıyla
İslime	20	Nasûh bin 'Ali	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Yahşi bin Ayvad	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Cemaat-ı İbrâhimbegli	10	Hasan bin Hamza	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Karsavran	10	'Abdurrahman bin 'Ali	-	-	-	Rızasıyla
Hacıbegli	10	Muhammed bin Halil	-	-	-	Rızasıyla
Enhallı	20	Tatar bin Honal	-	-	-	Hüsn-İ rızasıyla
		Feke bin Bedus	-	-	-	Hüsn-İ rızasıyla

NÂHİYE-İ BUDAK

Armudsuyu	9	Hüdâvirdi bin Ahmed	1	1	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Yolma	5					
Tatar	5	Ca'fer bin ismail	-	-	-	Rızasıyla
Miskindi	12	Oruç bin Safi	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Kınık	12	Dâvud bin 'Ali	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
TaLlu	10	Begi bin Hıdır	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Yolma	10	Süleyman bin Behşâyiş.	-	-	•	-
Afşar	7					
Geledepe	3	Nebî bin Mustafa	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Akça şehir	9	Şeyh Murad bin Dede	-	-	-	Mültehim
Keredes	10	Dâvud bin Ya'kûb	-	-	-	Müttehim
Salur	10	İbrahim bin Bektaş	-	-	-	-
Yolduk	9	Pîri bin 'Ali	-	-	-	Müttehim
Geledepe	13	Nasûh bin Ahmed	-	-	-	Müttehim
'Alâyî	10	Bayyam Hoca bin Halil	-	1	-	Hüsn-i rızasıyla
Ayaboy Viyazı	6					
Akça Kilise	4	Velî bin Mahmud	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
İngözü	8					
Kınık	2	'isâ bin Şeyh Murâd	-	-	-	Müttehim
Yalvaç	8					
Haslar	2	Mustafa bin 'Âdil	-	-	-	Müttehim
Suvirmez.	10	Hasan bin 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
'An-k-i mezbûr	10	İnşâ bin Velâ	-	-	-	Rızasıyla
'Aii-k-i mezbûr	-	Yolcu bin İnşâ	-	-	-	Rızasıyla
Pirkun	17	Kalender bin Nikola	-	-		Rızasıyla
Salur	3	Bâli bin Böikcü	-	-	;	Rızasıyla

1572-73 YıUanndaKıbn's'ta İşkân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

Hksân	[40]	San bin İbrîşim	-	-	-	Rızasıyla
		İnişti bin Yusuf	-	-	-	Rızasıyla
		İslefanos bin Ayvad	-	-	-	Rızasıyla
		Muhammed bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim
Müköy	[50]	İstori bin Gümüş	-	-	-	Müttehim
		Bâdik bin Köstencil	-	-	-	Müttehim
		Sâk bin Eynebegi	-	-	-	Müttehim
		Ketck bin Nikola	-	-	-	Hâriç
		Yâves bin Keçşş	-	-	-	Müttehim

'AN-KAZÂ-İ BOR NAM-I DİĞER YENİ-ŞEHİR

M-i Hacı Mahmud	15	İlyas bin Yusuf	-	-	-	Mütlichim
		'Ali bin Mustafa	-	-	-	Hâriç
M-i Sırrıoğlu	20	Maksûd bin Gâzî	-	-	<i>Cüllah</i>	-
		'Ali bin Mahmud	-	-	-	-
M-i Uğurlu	22	Receb bin Hamza	-	-	-	-
		Yusuf bin Veli	-	-	-	Müttehim
M-i İlyas Faidli	22	Şeydi Ahmed bin 'Osman	-	-	-	Rızasıyla
		Muhammed bin Sarı	-	-	-	Rızasıyla
M-i Bal Hasan	15	'Osman bin Mûsâ	-	-	-	-
		Sefer bin Mehmed	-	-	-	Müttehim
M-i Cüllah	20	Hüseyn bin Şeydi 'Ali	-	-	-	-
		• Abdülcelil bin Hacı Yusuf	-	-	-	-
M-i Süfîyân	12	Muhammed bin Sîdika	-	-	<i>Naiband</i>	-
		Ahmed bin Potulu	-	-	<i>Cillah</i>	Rızasıyla
M-i Hacı İsmail ma'a Câmî-i 'Atik	40	Mahmud bin Hacı Baba	-	-	<i>Başmakçı</i>	Rızasıyla
		Aydın bin 'Abdullah	-	-	-	-
		Pir Mehmed bin Yusuf	-	-	-	Müttehim
M-i Akkız	[10]	Receb bin Yandı	-	-	<i>Keçeci</i>	-
		İsmail bin Ahmed	-	-	<i>Cüllah</i>	-
M-İ Vastı	35	İbrahim bin Mahmud	-	-	-	-
		'Ali bin Mustafa	-	-	-	ihtiyarıyla

NÂHIYE-İ SAHRÂ TABİ'-İ BOR

Okçu	70	Ya'kûb bin Yusuf	-	-	-	-
		Hasan bin Yusuf	-	-	-	-
		Pîr Ahmed bin Mustafa	-	-	-	-
		'Ümran bin "Abdullah	-	-	-	-
		Kara bin 'Abdullah	-	-	-	-
		Süleyman bin Mustafa	-	-	-	-
Nefcrzân	8	Muhammed bin Dâvud	-	-	-	Rızasıyla

Turan Gökçe

Bükdüz	20	İdris bin Ramazan	-	-	-	Rızasıyla
		Yunus bin Mustafa	-	-	-	Müttehim
Pınarcık	[101]	Pîr 'Ömer bin 'İsâ	-	-	-	Rızasıyla
Kayı	[200]	Mûsâ bin Eynebegi	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Ramazan bin Hacı Nebî	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Yusuf bin Keçe İbrahim	-	-	-	Müttehim
		Hacı bin Yusuf	-	-	-	Müttehim
		Ahmed bin Şeydi	-	-	-	-
		Hacı Mustafa bin Şeydi	-	-	-	-
		Ya'kûb bin Ahmed	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		Hüseyin bin "Ömer	-	-	<i>Kanala</i>	Hüsn-i rızasıyla
		Yahşi bin Mahmud	-	-	-	-
		Pîr Ahmed bin Hüссâm	-	-	-	-
		Pîr Gâybî bin Külek İsmâ'il	-	-	-	Müttehim
		Hasan 'Ah bin Emre	-	-	-	Müttehim
		Muhammed bin İshak	-	-	-	-
		Şimâkî Süleyman bin Pîrî	-	-	-	Müttehim
		Kara Velî bin Mustafa	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		'Ali bin Tavlı Mahmud	-	-	-	Rızasıyla-Müt.
		Süleyman bin Emir	-	-	-	Müttehim
Mehmed bin Mustafa	-	-	-	-		
Mustafa bin Mûsâ	-	-	-	-		
Ebûlkâsım bin Pîr Ahmed	-	-	-	-		
Dükkânî	[60]	Veli bin 'Ömer	-	-	-	Rızasıyla
		Diğeri Veli bin Çalabvirdi	-	-	-	Rızasıyla
		Yunus bin Yusuf	-	-	-	Müttehim
		Hayrânî bin Zcîl	-	-	-	Müttehim
		Nefes bin İbrâhim	-	-	-	Müttehim
'Ali bin Hasan	-	-	-	-		
Dinek Kara Mahmud Kulavuz Hacı Yusuf	3 3 2 2	Mustafa bin 'İsâ	-	-	-	-
Kilisehisar	[60]	Ahmed bin Mahmud	-	-	-	Rızasıyla
		Mustafa bin Muhammed	-	-	-	Rızasıyla
		'Ali Derviş bin Nûreddin	-	-	-	-
		Mûsâ bin Mahmud	-	-	-	Müttehim
		Yeni Muhammed bin Dündar	-	-	-	-
Muhammed bin İbrahim	-	-	-	Müttehim		

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ye Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

NÂHIYE-İ KIZMELİK

Cemâ'al	[20]	'Ali bin Mahlas	-	-	-	Rızasıyla
		Mustafa bin Ümmet	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
K-İ Bayat Sal ur	[10]	Mahmud bin 'Ali	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
Cemâat-i Demircîyân	[20]	İbrahim bin Hasan	-	-	-	Hüsn-i rızasıyla
		'tsâ bin Muhammed	-	-	-	Müttehim
K-i Çukurkend ma'a San Yahya	20	Mustafa bin Muhammed	-	-	-	Müttehim
		İsmâ'il bin İlyas	-	-	-	Müttehim

KAZÂ-İİLGUN

İskan Yeri (Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Nefs-i Dgun	-	Merkub bin İskender	-	-	<i>Hayvâl</i>	Müttchim
		'Abdurrahman bin Armağan	-	-	<i>Hayyât</i>	Müllehim
		Ramazan bin 'Ali	-	-	-	MüUehim
		Koca bin Eymir Sinan	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttchim
		Mıdır Bâlf bin İskender	-	-	<i>Havvâl</i>	Müttcbim
K-i Mahmud Hisar	-	Aralan bin Şeydi	-	-	-	Hâriç
		Hüseyin bin Turud	-	-	-	Müllchim
		Durmuş bin —	-	-	<i>Ciillah</i>	Hâriç
Dibek	-	Saruhan bin tsmâ'il	-	-	-	Hâriç-Müt.
		Mahinud bin Hıdır Bâlf	-	-	-	Müttehim
Şeyhlü	-	Erildi bin Küçük	-	-	-	Müttehim
Yendiğin	-	Mûsâ bin Durmuş	-	-	<i>Ciillah</i>	Hâriç
		Ferhad bin 'Ali	-	-	-	Hıymana
		Beşir bin Genç Arslan	-	-	-	MüUehim
Sâdık	-	'Abdurrahman bin İbrahim	-	-	-	Hâriç
Saraycık	-	Tilki bin Mûsâ	-	-	-	Müüebim
		Hamza bin Hamza	-	-	-	MüUehim
Geçil	-	Mahmud bin Kılıç	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Yarbaltık(?)	-	Menteşe bin Ayvalı	-	-	-	Rızasıyla
		Ahmed bin 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
Kembos	-	Ganî bin Mehmed	-	-	-	Hâriç
Geley	-	Çora bin Yusuf	-	-	-	Hâric-cz-defter
Ayaslar	-	Fakih bin Mustafa	-	-	-	Rızasıyla
Virgü	-	Ahmed bin Ya'kub	-	-	-	Müttehim
		Dede bin mûsâ	-	-	-	Müttehim
Sipiller	-	'Abdülaziz bin Sefer	-	-	-	Müttehim
Ruus	-	'Umran bin Eyncegi	-	-	-	Müttchim
		Şehri man bin Kara	-	-	-	Müttehim
		'Abdurrahman bin 'Abdullah	-	-	-	Müttehim
Bulcuk	-	İsmâ'il bin Alagöz	-	-	<i>Kalaycı</i>	Hâriç
Adaros	-	Mûsâ bin İskender	-	-	-	Müttehim
Balkı	-	Yusuf bin 'Osman	-	-	-	Müttehim
		Hüseyin bin Yaylacı	-	-	-	Müttehim
Derzi	-	Bâyezîd bin Mustafa	-	-	-	Müttehim
		Dallı bin Begriş	-	-	-	Müttehim
Pârepâre	-	'Ali bin Durak	-	-	-	Müttchim

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

İlyas	-	Mürsel bin "Ali	-	-	-	Müttehim
		Mustafa bin Veli	-	-	-	Müttehim
Bödük	-	Süleyman bin Veli	-	-	-	Müt.-Hâriç
		Mehmed bin —	-	-	-	Hâriç
Yorud Şeyh	-	Mahmud bin Durgud	-	-	-	Rızasıyla
Tükel	-	Malmud bin Ahmed	-	-	-	Müttehim
Göstere	-	Hamza bin Hasan	-	-	-	Rızasıyla
		...	-	-	-	Hâriç
Hoca] ı	-	Kulfâl bin Bâlî	-	-	-	Rızasıyla
Çağurucu	-	'Alâ'addin bin 'Abdi	-	-	-	Hâric-ez-defter
		Pir Ahmed bin Budak	-	-	-	Hâric-ez-defter
Yetilce/Begce	-	'Alî bin Nebî	-	-	-	Hâric-ez-defter

VIII

KAZÂ-İ İSHAKLU

İskan Yeri (Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
İshaklu	-	Sefer veled-i M i hm ad Hacı	-	-	-	Rızasıyla
		Ya'kub veled-i 'Ali	-	-	-	Rızasıyla
		İlyas veled-i Hacı Kasım	-	-	-	Müttehim
Karaca	-	Ayvad veled-İ Mürüvvet	-	-	<i>Cülkâh</i>	Rızasıyla
		^L Osman veled-İ Ayvad-ı m.	-	-	<i>Başmakçı</i>	Rızasıyla
		Mehined veled-i Vefî	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Sevindik veled-i Berkdin	-	-	-	Müttehim
		'Abdi veled-i Vefî	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Akevli	-	Muzaffer veled-i Dâvud	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Begtatarî	-	Durdu veled-i Safa	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Boğazlattır	-	'Abâd veled-i Şemseddin	-	-	-	Hâriç
Eber	-	Arslan veled-i San	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Mustafa veled-i Lütfi	-	-	<i>Hatib</i>	Müttehim
		Tannvîrmiş veled-i Behsâyiş	-	-	<i>Çiftçiler</i>	Rızasıyla
		Mehined veled-i Resul	-	-	-	Hâriç
		Tannvinniş veled-i Mahmud	-	-	-	Müttehim
		Emre veled-i Küçük	-	-	-	Hâric-ez-defter
'Alipir	-	Mehmed veled-i Elvan	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Yusuf veled-i Dânişmend	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hâriç
'Acem HasanRk	-	Aydın veled-i Hoca	-	-	-	Hâriç
Yaka Hasanek	-	Budak veled-i Hacı	-	-	-	Hâriç
		Mustafa veled-i 'Ali Hacı	-	-	-	Hâriç
Uçkuyu	-	Yusuf veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Gazi veled-i Nasüh	-	-	<i>Çiftçi</i>	Müttehim
Akçaşehir	-	Genç Arslan veled-i Mahmud	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Kaya veled-i Hasan	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Ziyaret Öyüğü	-	Orduncan veled-i Yusuf	-	-	-	Rızasıyla
		Mehmed veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Kazgancı</i>	Rızasıyla
Tuzlukcu	-	Emrullah veled-i Kademli	-	-	-	Rızasıyla
		Hacı 'Abdi veled-i Yusuf	-	-	-	Rızasıyla
		Dediği veled-i Aydm	-	-	-	Rızasıyla

1572-73 Yıllarında Kıbn's'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

Yenice	-	Hüseyin veled-i Veli	-	-	-	Rızasıyla
		tlvas veled-i Satılmış	-	-	-	Müttehiin
Kara 'Ali	-	Ramazan veled-i Ahmed	-	-	<i>Cullafı</i>	Rızasıyla
Duru t	-	Niisûh veled-i Süleyman	-	-	-	-
Çislik	-	[brâhim veled-i Mehmed	-	-	<i>Cüllah</i>	Rızasıyla
		Nûreddin veled-i Şa'ban	-	-	-	Rızasıyla
		Bâfi veled-i Hıdır	-	-	<i>Çiftçi</i>	Hâriç
		Ramazan veled-i Hainza	-	-	-	Hâriç
		Nûrullah veled-i Bâfi	-	-	-	Müttehim
		Budak veled-i Turhan	-	-	-	Rızasıyla
Talar	-	Kılıç veled-i Nefes	-	-	-	-
		Murad veled-i 'Abdullah	-	-	-	Hâriç
		Emir veled-i Hüdâvirdi	-	-	-	Hâriç
Derecelik	-	Memî veled-i Hıdır	-	-	-	Rızasıyla
		'Ali veled-i Yunus	-	-	-	Rızasıyla
		Hanefi	-	-	-	-
		Dede Bâfi	-	-	-	Rızasıyla
		Durmuş veled-i Kuşlemür	-	-	-	-
Otaca	-	Dediği veled-i Mustafa	-	-	-	Müttehim
		Ramazan veled-i Mustafa	-	-	-	-
Oğuz	-	Çandaroğlu	-	-	-	Müttehim
		Uğurlu veled-i "Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
		İbrahim veled-i Velî	-	-	-	Müttehim
		Şah 'Ali veled-i Hüseyin	-	-	-	Müttehim
Yavlacı	-	Pir Gâyib veled-i 'Ali	-	-	-	Hâriç
Kondu ki	-	Gâzi veled-i Şâhî	-	-	-	Rızasıyla
		Mehmed veled-i veii	-	-	-	Hâriç
		San veled-i Ayıt	-	-	-	Rızasıyla
Burhanlu	-	Budak veled-i ilacı	-	-	-	Hâric-ez-defter
• An-Cemâ't-iKürt	-	İbrahim veled-i Durmuş	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Hıdır veled-i Mehmed	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Haydar veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Behratn veled-i 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
		Hüseyin veled-i Memî	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
'An-Cemâat-i Akkoyunlu	-	Yusuf veled-i 'Abdullah	2	-	<i>Çiftçi</i>	-
		Alagöz veled-i 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
		Kasım veled-i 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
		Yusuf veled-i 'Abdullah	-	-	-	-
		Veli veled-i Yunus	-	-	-	-
		Pir Kaya veled-i "Ummâd	-	-	-	Müttehim
		Ahmed veled-i Velî	-	-	-	Rızasıyla
		Ahmed veled-i Maksûd	-	-	-	Müttehim
		Süleyman veled-i Arşlan	-	-	-	Rızasıyla
		Pir Veli veled-i Sevindik	-	-	-	-
Hoca Bâfi veled-i Çalavirmis.	-	-	-	-		

Turan Gökçe

'An-Cemâat-i Tiyânf?)	-	İskender veled-i 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
		Haydar veled-i 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
		Hacı veled-i 'Abîd	-	-	-	Riûâsıyla
'An-Cemâat-i Koşu	-	Çoban veled-i 'Ali	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızası ya
		Kasım veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Ferhad veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		Memî veled-i Davud	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
		ilacı veled-i Ahmed	-	-	-	Rızasıyla
		Ayvad veled-i Satılmış	-	-	-	Müttehün
		Bilal veled-i 'Abdullah	-	-	<i>Çiftçi</i>	Rızasıyla
Kırış veled-i Koşa	-	-	-	-		

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

IX

KA ZÂ-İ AKŞEHİR

tskan Yeri (Köy)	Hâne	Sürgün Hâne Reisi	Oğlu	Kızı	Mesleği	Açıklama
Nâdir	-	Mahmud bin Kayser	-	-	-	Mü Hellim
		Kâsım bin Hacı	-	-	-	Hâriç
		Mahmud bin Mehrned	-	-	-	Hâriç
		Mahmud bin Bekir	-	-	-	Hâriç
		Karagöz bin Veli	-	-	-	Hâriç
		Murad bin Veli	-	-	-	Hâriç
		Ya'kub bin Veli	-	-	-	Hâriç.
Bostan veled-İ Veli	-	-	-	-	Hâriç	
'Abdüclil	-	Kara Bâyezid bin Mehmed	-	-	-	Mültchim
Milyas	-	'Ali veled-i Şeydi	-	-	-	Mü t.-Hâriç
Karabulud	-	Şeydi "Ali bin Hasan	-	-	-	Hâric-ez-defter
		Şükrullah bin Erdoğan	-	-	-	Müttehîm
		Nasûh bin 'Abdullah	-	-	-	Hâric-ez-defter
		Türk Hoca bin 'Abdullah	-	-	-	Hâriç
		Yusuf bin 'Abdullah	-	-	-	Rızasıyla
Dursun bin "Aynî	-	-	-	-	-	
Dere	-	Mehmed bin Okçu	-	-	-	Hâriç
Kevebulud	-	Derviş bin 'Amâ	-	-	-	Hâric-ez-defler
Gür n as	-	Resul bin Mustafa	-	-	-	Müttehîm
		'Abdi bin F.ynehan	-	-	-	Mü itehim
Ceviz	-	Yusuf bin Çengel	-	-	-	Hâric-ez-üefter
		Konyalu Ahmed	-	-	-	Hâriç
		Receb bin Yusuf	-	-	-	Hâriç
		Mustafa bin "Abdullah	-	-	-	Müttehîm
		Hüseyin bin "Ömer Şeydi	-	-	-	Hâriç
İbrâhim bin Simin....	-	-	-	-	Hâriç	
Karaarslan	-	Eymir bin Avdoğmuş	-	-	-	Müttehîm
Yaka Yahsiyan	-	Gündoğmuş bin Ay doğmuş	-	-	-	Müttehîm
		Kyuebcgi bin Yavaş	-	-	-	Mülchîm
Ulupmar	-	'Ali Bâfi Yorumcu	-	-	-	Müttehîm
Akin	-	Ca'ier bin Mü'min	-	-	-	Mültchim
Orta	-	'Âbid bin Yunus	-	-	-	Mü ilehim
		Kasa bin Bayram	-	-	-	Mülchîm
Çabişlü	-	Turahan veled-i Eymirze	-	-	-	Müttehîm

Turan Gökçe

Doğanhisari	-	İshak bin Nebî	-	-	-	Müttehim
		Nebî bin İbrî	-	-	-	Hâriç
		Hüdâvîrdi bin Hüseyin	-	-	-	-
		Nebî bin 'Ali	-	-	-	-
		Ramazani bin Şeydi	-	-	-	-
		Güjšeni bin Sefer	-	-	-	-
		Bâyezid bin Mustafa	-	-	-	ihtiyarıyla
		Yusuf bin ...	-	-	-	-
Keme	-	İsmâil bin Hüseyin	-	-	-	-
		İlvasbin Süleyman	-	-	-	İhtiyarıyla
Elfiras	-	Haydar bin 'Abdullah	-	-	-	Hâric-cz-defter
Azan	-	Eymirşah bin Ümmet	-	-	-	Müttehim
		Bayram bin Şehriman	-	-	-	Müttehim
Silind	-	Mehmed bin Süleyman	-	-	-	Mültehim
Çakırlar	-	Hacı bin Sa'id	-	-	-	Müttehim
		Hüseyin bin Receb	-	-	-	Müttehim
Duzlukcu	-	Ahmed bin Ca'fer	-	-	-	İhtiyarıyla
Reis	-	"İsâ bin Memî	-	-	-	M Memim
		Mustafa bin Siyah	-	-	-	Hâriç
		'Azab 'Alî bin Dur 'Ali	-	-	-	-
Ma'rûf	-	Derviş bin Kara Eymir	-	-	-	ihtiyarıyla
		... Ca'fer bin Na'ûh	-	-	-	ihtiyarıyla
		Çıtak "Ali bin Bâfi	-	-	-	ihtiyarıyla
		Mûsâ bin Hoca Ahmed	-	-	-	ihtiyarıyla
		Halil bin 'Ali	-	-	-	ihtiyarıyla
Manas	-	Dîvâne 'Ali bin Şeydi 'Ali	-	-	-	Müttehim
		Budak bin Çorçun Veli	-	-	-	-
Dipi	-	G enç Arslan bin Hacı Baba	-	-	-	Müttehim
		İbrahim bin İsmâ'il	-	-	-	Mültehim
Şeydi	-	San Gâzî bin Nebî	-	-	-	Müttehim
		Hıdır Bittî bin Hasan	-	-	-	Müttehim
Egrikö,s	-	Kademen bin Yililmiş	-	-	-	İhtiyarıyla
		Ramazani bin Kara Mustafa	-	-	-	Müttehim
		İsmâ'il bin 'Abdi	-	-	-	Hâric -ez-defter
		Hasan bin Hüseyin	-	-	-	Müttehim
Bozdoğan	-	"Ali bin Hacı	-	-	-	ihtiyarıyla
Karaöyük	-	Mûsâ bin Kenan	-	-	-	Hâriç
		11 yas bin 'Abdurrahman	-	-	-	Müttehim
		Tabduk bin Mustafa	-	-	-	İhtiyarıyla

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Yazı Yahşiyânı	-	Kasım bin Umur	-	-	-	Müttehim
		İlyas bin 'Ömer Sûfi	-	-	-	Hâric-ez-defter
		İshak bin Orhan	-	-	-	Müttehim
		Seyid 'Ali bin Selersah	-	-	-	Müttehim
		Hacı bin Mevlâmverdi	-	-	-	Müttehim
Âbsan	-	Karlinkuç bin Receb	-	-	-	Müttehim
		Pir Ahmed bin Hüseyin	-	-	-	Müttehim
		Hamza bin nasûh	-	-	-	Hâriç
		Mûsa bin Hoca Sûfi	-	-	-	-
Altuntaş	-	Nebi bin İbrâhim	-	-	-	Ditiyânıyla
		Malıud bin Bayramlı	-	-	-	Hâriç
		İshak bin Kuman	-	-	-	Hâriç-Müt.
Bermânde	-	Dur 'Ali bin Emir 'Ali	-	-	-	Müttehim
		Tamıvirmiş bin Minnet	-	-	-	Hâriç
		Arslan	-	-	-	Hâriç
		Şahkulu bin 'Ali	-	-	-	Hâriç
'Akâyid	-	Bayram Kethüda bin Sinan	-	-	-	Hâriç
		Hüseyin Hoca bin Kadem lü	-	-	-	Hâriç
		Ahmed bin —	-	-	-	Hâriç
Kımgâ	-	VÜH bin Bâsi	-	-	-	Müttehim
		Halil bin Paşa	-	-	-	Hâriç
Koçaç	-	Çora bin 'Ümran	-	-	-	Müttehim
		Dîvâne Sevindik bin Veli	-	-	-	Müttehim
'Ait-Nefs-i Şehr	-	Sefer bin Temür	-	-	-	İhtiyarıyla
		İlvas bin Mustafa	-	-	-	Müttehim
		'Ali bin Mehmed	-	-	-	Müttehim
Mananaş	-	Lütfi bin Şeydi 'Ali	-	-	-	Müttehim
		Dedebâli bin Hamza	-	-	-	Hâric-ez-defter
Yekdân	-	Halil bin CaTer	-	-	-	Hâric-ez-defter
		Halil bin Resul	-	-	-	Müttehim
Değiş	-	Mehmed bin Yusuf	-	-	-	Rızasıyla
		'Abdurrahman bin Hamza	-	-	-	Rızasıyla
Yunuslar	-	Ahmed bin Halil	-	-	-	Müttehim
Kızıl Viran	-	Bulgar bin Yahşi	-	-	-	Rızasıyla
Gönene	-	Sevindik bin Hacı Mehmed	-	-	-	Müttehim
		Saruhan bin Mehmed	-	-	-	Hâric-ez-defter
Hisar	-	Eymirşah bin İlvas	-	-	-	Müttehim
Sar ayıcık	-	'İsâ Bâli bin Kasım	-	-	-	Müttehim
		İbrahim veled-i 'Abdullah	-	-	-	Hâric-ez-defter
Ağros	-	Hamza bin 'Ömer	-	-	-	İhtiyarıyla
		'Ali bin Hasan	-	-	-	İhtiyânıyla
Gaziler	-	'Osman bin Dede	-	-	-	Müttehim
		Kızılbaşoğlu	-	-	-	Hâric-ez-defter

Turan Gökçe

Gede	-	Divâne Yusuf bin Hacı Hasan	-	-	-	Müttehim
Kızılca	-	Pîr Gâyib bin Sinan	-	-	-	Müttehim
Boğazsaray	-	Sefer bin Yalıya	-	-	-	Rızasıyla
		Herdemşâd bin 'Abdullah	-	-	-	Hâriç
Özil	-	Mansur bin Pirli	-	-	-	-
Çepni	-	Vefî bin 'Alilhan	-	-	-	Müttehim

1572-73 Yülânnda Kibns'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

X

VİLÂYET-İ KARAMAN YOKLAMA

KAZA-Î DEVELÜ KARAHİSAR

İskan Yeri (Köy)	Sürgün Hâne Reisi	Açıklama
Baş	Ş/a'ban bin 'Abdullah	<i>Kibnsa gitmiş</i>
	Kır Nureddin bin Egrid	<i>Kibnsa gitmeyüb bedeli dahi gitmemiş</i>
Mahmud Hacı	Merik bin Hacı Bekir	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Nu' manii	Şeydi Ahmed bin Mustafa	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Şeydi bin Mehmed	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
B artkende	Süleyman bin İsmail	<i>Kibns'a gitmiş</i>
Kurukışla	Şeydi bin Ahî	<i>Mezbûr gaybet etmiş bedeli dahi gönderilmemiş</i>
Çakırcı	Üveys bin Hüdâverdi	<i>Mezbûr gaybet etmiş bedel, dahi göndennemis</i>
NEFEREN=	S	

KAZA-İ NİGDE

Madamı	Hüdâverdi bin Aıcs	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Maltındı	Mahmud bin İsmail	<i>Mezkur gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş</i>
	Avdul bin İbrâhim	<i>Mezkûr fevt olub yerine Htdır bin 'Ali gönderilmiş</i>
Bereketli	Ayvad bin 'Ömer	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Suvırmez	İnşâ bin Velâ	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Yoluu bun İnşâ	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
NEFEREN=	6	

KAZA-İANDUĞU

NEFS-İ ANDUĞU

M-i Câmî'	Ilyas bin İskender	<i>Mezbur gaybet idüb yerine Mehmed bin Sevdî Hasan gitmiş</i>
	Süleyman bin İshak	<i>Kıhns'a gitmiş</i>
	Himmet bin Güvendik	<i>Mezkûr gaybet etmiş</i>
Hamam	Dâvud bin Kemâl	<i>Kıbrıs 'a gitmiş</i>
	Bâyezid bin Süleyman	<i>Kıbrıs 'a gitmiş</i>
Maçı Aykut Mescidi	Hüsâm bin Pir Ahmed	<i>Mezbûr Kıhns'a gitmeyübyerme Derviş bin 'Abdullah bedel gönderilmiş</i>
	Edhem bin Nebî	<i>Mezbur gitmeyüb Divâne Şeydi gönderilmiş</i>
	Nûrûlâh bin Mustafa	<i>Mezbur Kıbrıs'a gitmeyüb bedeli dahi gönderilmemiş</i>
K-îhtimar	Kösle bin Ekred	<i>Mezbur Kıbrıs'a gitmeyüb yerine Can Baba bedel gönderilmiş</i>
	Durak bin Karaca	<i>Mezbur Kıbrıs'a gitmeyüb yerine karındaşı Kızılbaş bedel gönderilmiş</i>
	Mabmud bin 'Osman Sûfî	<i>Mezkûr Kıbrıs'a gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Yarandı	Yusuf bin Hasan	<i>Mezkûr hasta olub yerine İbrahim Himmet bedel gönderilmiş</i>
Kelemnos	Zekeryâ bin İbrahim	<i>Mezkûr Kıbrıs'a gitmeyüb yerine oğlu bedel gönderilmiş</i>
	Yusuf bin Halil	<i>Mezkûr gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Sebiik	'Ali bin Hacı	<i>Mezbur gitmeyüb bedel göndermiş</i>
	Süleyman bin Zeyneddin	<i>Mezkûr gitmeyüb bedel göndermiş</i>
Uluviran	Hıdır bin Hasası Sûfî	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Mahmud bin Hasan	<i>Kıbrıs 'a gitmiş</i>
	Mehmed bin Hasan	<i>Mezkûr fevt olub bedel gönderilmiş</i>
Ülküd	Mustafa bin İslâm	<i>Mezkûr hasla olub gitmeyüb yerine bedel gitmiş</i>
	'Ali bin Hüseyin	<i>Mezbur gitmeyüb yerine 'Ali bin 'Aşık bedel gitmiş</i>
Künyâr	Halil bin Çalabvirdi	<i>Mezkûr Kıbrıs 'a gitmemiş</i>
Muradî	Nasuh bin Ahmed	<i>Mezbur Kıbrıs 'a gitmiş</i>
	'Ali bin Hüseyin	<i>Mezbur Kıbrıs 'a gitmiş</i>
	Mahmud bin Hamza	<i>Mezbur Kıbrıs 'a gitmiş</i>
	Mehmed bin Çürük Yusuf	<i>Mezbur kendüsü gitmeyüb bedel gönderilmiş</i>
Güllü	Veli bin Pir Gayb	<i>Mezbur Kıbrıs 'a gitmiş</i>
	Halil bin Ahmed	<i>Mezbur Kıbrıs 'a gitmiş</i>
Çırastal/Bristalf?)	'Ali bin Mahmud	<i>Mezbur gaybet eyleyüb yerine Ramazan bin Mehmed gitmiş</i>
	Hüsâm bin Yusuf	<i>Gitmemiş ve bedel dahi göndermemiş</i>

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Başmakdı	'Ali bin Ahmed	<i>Mezkûr gitmeyüb yerine Kâsım bedel gönderilmiş</i>
	Yusuf bin Hamza	<i>Gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş</i>
	'Omcr bin Hamza	<i>Gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş</i>
	Hamza bin 'Abdullah	<i>Mezkur Kıbrıs'a gitmiş</i>
Mendik	Halil bin Dede İbrahim	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Emir-i âhur	'Ali bin İlyas	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Turhan	Hüsâm bin Evliyâ	<i>Mezkur Kıbrıs'a gitmiş</i>
Karaca viran	Sübhanverdi bin MûsS	<i>Mezkûr gitmeydi) yerine Hainza bin Sevindik gönderilmiş</i>
[Değirmenci]	Mchmed bin Ağadoğan	<i>Mezkur gitmemiş</i>
	İlyas bin [Mahmud]	<i>Gitmemiş bedel dahi göndermemiş</i>
NEFEREN=	40	

KAZA-T AKSARAY

Yapılcan	'Isâ bin Mehraed	<i>Mezkur gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş</i>
	Hüseyin bin Pir Ahmed	<i>Mezkur gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş</i>
Böget	' Ömer bin Şeyh Salih	<i>Mezkur gitmeyüb yerine bedel gönderilmiş</i>
	Kemal bin Şeydi Aamed	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Almaz] ı	Süleyman bin Budak	<i>Mezkur gaybet idüb gitmeyib bedeli gönderilmiş</i>
Köşk	Hıdır bin Eyyüb	<i>Mezkûr gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Bağlucci	Nünillah bin İbrahim	<i>Mezkur gitmeyüh bedeli gönderilmiş</i>
Sultan	'Ali bin İlyas	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Melmed bin mehmed	<i>Mezkur gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
	Hasan bin 'Abdullah	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Selime	Tülek bin durmuş	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Iskenos	'Isâ bin Hüseyin	<i>Mezkûr gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Arpadanh	Mezîd bin Mirza	<i>Mezkûr gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Yalman	Ahmed bin 'Osman	<i>Mezkûr gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Aclan(?)	Hüseyin bin Çoma 'Ali	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Yumra	Hüseyin bin Hamza	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
	Çanak Hasan bin Melmed	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Ihsu	'Ali bin Yusuf	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Deveci	'Abdurrahman bin Ramazan	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Yağan	Kalender bin Mahmud	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Ya-kub Şeyhlü	Turaşah bin Veh	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Virankusur(Kara viran)	Yusuf bin Mustafa	<i>Mezkûr gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Depesi 'Alî	Ca'fer bin Çalabverdi	<i>Gitmemiş</i>

Turan Gökçe

İshaklu	Tursun bin Sülemiş	<i>Gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Köselübağlı	Budak bin BSyezid	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Karaviran	Hünmet bin Mehmed	-
	Mûsâ bin ismail	-
	Halil bin Mehmed	-
	İsmail bin Yusuf	<i>K-i Karaviran'dan dön nefer kimesneler gitmeyüb bedelleri gitmiş</i>
Hoca Hasanlu	Hüsrev bin "Abdullah	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
	Halil bin Hasan	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Yardakti itam	ürdoğdu bin Şehâbeddin	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Sivasa	'Ali bin 'Abdullah	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Bnî bin Simâil	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Cemâat-i EldMü	Şeyh "Ali bin Şevli 'Ali	<i>Centâ'at-i İldüü'da/ı dört nefer kimesneler Kıbn.s'a gitmişler</i>
	İpîlli Hayr bin Şahtner	
	Beliş bin Mecî(?)	
	Hüseyn bin İsmail	
Sarıköz	Havâle Yusuf bin İlbeğ	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gitmiş</i>
	İshak bin Mûsâ	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Evliya bin ilidir	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Hıdr bin Evliya	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
İrsâl	Arslan bin Yusuf	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Pırlı	Şeyhî bin Himmet.	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Marmasun	Ahmed bin 'Abdi	<i>Kendüsü fevt olub bedeli gönderilmiş</i>
	Aimced bin Şeydi Alımed	<i>Gitmemiş</i>
	Emir veled-i Pır Eyne	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
Çavuşlu	Halil bin Mahmud	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
	CVfer bin Şa'ban	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Sefer bin Evliya	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
	Pirkalem bin "Ali	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Bilallu	Süleyman bin Şeydi Alımed	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Yavadcı torba	Hasan bin Ramazan	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
Demürkapu	Süleyman bin 'Ali	<i>Kıbrıs'a girmiş</i>
Çal	Yunus bin Hamza	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
S inandı	Mûsâ bin Mustafa	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
Boyalu	Bayram bin Veli	<i>Kendiden gitmeyüb bedelleri gönderilmiş</i>
	Yakub bin Nasuh	
Bahtiyarla (Eşcarlu)	Bahâdır bin Müfid	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Karapınar	'Osman bin Telhis Mûsâ	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli girmiş</i>
Muradlu	Hasan bin Mehmed	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Eynebeg bin Hacı Hayran	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>
Çalaİdce	Hüsnü... bin Uğurdurmuş	<i>Kendüsü gaybedüb bedel gönderilmiş</i>
Devedamı	Kazanfer bin Bedir	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Yassıkışla	Hüseyn bin Dunrul	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
San derviş	Mehmed bin Mahmud	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gitmiş</i>
Sevi udi kli	Hândan bin 'Ali	<i>Kıbn's'a gitmiş</i>

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Melik	Mlî" bin Seydî Almed	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Almazlı	'İsâ bin Küçük	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Elvan bin Avdın	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Yusuf bin İbrahim	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>

KAZÂ-İ KOÇİSAR

Hamitbeli	Rcccb bin "Ali	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
	Mehmed bin Tatar 'Ali	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	İlyas bin Nebî	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Karacaşehir	• Abdullah bin Sâlih	<i>Gayb idüh bedeli gönderilmiş</i>
	Mustafa bin tdris	<i>(hyb idi'ib bedeli gönderilmiş</i>

NAHTYE-İ ÜRGÜB

Yassı Samıc	Nusret bin Himmet	<i>Ke.ndüsü hasta ohih bedeli gönderilmiş</i>
Gögezeyin	Asım bin Arvas	<i>Kemüisi't ki ti ohuagh bedeli gönderilmiş</i>
Açuksaray	Şalıkulu bin Dunnuş	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	İsnuil bin Mduncd	<i>Gayb idüb bedeli gönderilmiş</i>
ArİJisun	Mustafa bin Ferhad	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Kışla çık	İbrahim bin İsmail	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Tubaca ve Karacaviran	Pervane ben 'Abdullah	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Eneği	Rrdi bin Toioros	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	KaraİDS bin Sıralokos	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Karañö/. bin Sıratokos	<i>Gitmiş iken voldan giru gelmiş</i>
	Istelanos bin Peke	<i>Gitmiş iken yoldun dönüib gelmiş</i>
	Nuri bin Köse	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
	Yunus bin Tarsus	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Payahvani	Feke bin Bâî	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Madala	Mcnte.se bin Himmet	<i>Kendüsü gitmeyü badeli gitmiş</i>
Mam as un	Murad bin İskender	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Akça as ma	ilacı İsmail bin İsmail	<i>Kendüsii âdem katlevlyiib mecus olmağla bedeli gönderilmiş</i>
Çal	Karaman bin Gündüz.	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Kükük	HÜSÜVIII bin Umıncı	<i>Kendüsü gilmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Hoca bej; lü	İbrahim bin İnşa	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Salih	Seydi bin "İsa	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Rıçiiikuzunu	'Ali bin Hasan	<i>Gitmiş</i>
Yağam	Şah Mansur bin Gâvib	<i>Kendüsii gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Yürü ki ü	Muzatier bin Duiansah	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>
Karakışla	Yakub hin Seydî Mchmcd	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Hacı Uzun	YUTİUS bin Nûrullah	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Emirbâr	Ahmed bin Muhmed	<i>Kıbrıs'a gitmiş</i>

Turan Gökçe

Kızüescid	Hıdır bin Mehmed	
Kızıl viran	Mustafa bin Erdoğan	<i>Kıbrtsa gitmiş</i>
İlyas	Mustafa bin Turhan Fakih	
Dekil	Hüseyin bin Yusuf	
Çimencik	Ramazan bin mustafa	<i>Kendimi gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>
Çanaklu	Ahmed bin Ramazan	<i>Kıbnsa gitmiş</i>
Uzunoba	Esbiye bin Mustafa	<i>Kıbrtsa gitmiş</i>
	'Ali bin Nevşahlı Hacı	<i>Kendüsü ve bedeli dahi gitmiş</i>
Cihanlı	Nebi bin Halil	<i>Kıbnsa gitmiş</i>
Uğurusarh	Ümmet bin Balım Hamza	<i>Kendüsü ve bedeli dahi gitmiş</i>
Fakihler Fevkani	Tığmur veled-i Hüdaverdi	<i>Kendüsü gitmeyüb bedeli gönderilmiş</i>

1572-73 Yıllarında Kıbn's'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

XI

KAZÂ-İ AKDAĞ

İskan Yeri (Köy)	Sürgün Hâne Reisi
Akcahêlîr ve Eyerci	Şâvîl bin Maksûd
Karıözü ve Eskibegi	Ya'kub bin Tannverdi
Burhan ve İlyasözü	Eynegâzî bin 'Ali
Harir ve Tekmen	Malmud bin San
Derviş ve Pınarbaşı	Süleyman bin Yusuf
Duhânî ve Akcaağîl	'Abdülkerim bin Halil
Han ve Karaca...	Koçî bin Pîr 'Ali
Gemerek ve Hamzalu	Kâdirkulu bin Haydar
Donık ve Yassıkışla	Nu'man bin Yunus
Gököyük ve Karkın	Hüseyin bin Ferhad
Karagöl ve Şeyhözü	Kulavuz bin Bayâd
Turası gâzî	Veli bin İlyas
Sögüdülbayır	Mehmed bin Hasan Fakih
Kayapmar	Bayram bin Murâd
İmâc ve Sarı	Malmud bin Bayad
Uzun...	Ishak bin Hüdâvirdi
Kızdcakışla	Süleyman bin Mehmed
Kaymak ve Mehmed Fakılı	Göçî bin Urâz
Ekecik ve Mirascık	İbrahim bin "Ali
Kalmarkaç	'Osman bin 'Abdülkerim
Yenice ve Çayırçifti	Süleyman bin Mehmed
Çalkışla ve Ulukışla	Mehmed bin Çalabvirdi
Kavacık ve Soğan (?)	Bektaş bin Tur Hasan
Susurum ve Tuzla	Budak bin —
Küçük ve Hamid	Mehmed bin Yayla
Döllük ve Öyük	Ahmedbin 'Ali
Şchirkışla ve Germenli	Mahmud bin Hüseyin
Büyük Kılıç	Hasan bin ^k İzzet
Göçmen ve Dügünöyüğü	Hasan Çelebi bin Orhan
Yavi Hacı	Erkulu bin Süleyman
Pıraçık ve Kızıldonlu	Şah Veli bin 'Ali
Erbaid (?) ve Kavaca	İsmail bin Eyne Gâzî
Başyüregir	Malmud bin Halil
Karacaviran	Satılmış bin Hüseyin
İlyas Hacılu	Himmet bin Behşâyîş

Turan Gökçe

Başaklı ve Ekincik	Veli bin Yusuf
Kuzin ve Orta kışla	Yahşi bin Veli
Bağcacık ve Menlik	Veli bin Pirkulu
Oyuk ve Emrelü	"Ali bin Şah Veli
Şarklı	Katar bin Kâsım
Banıtcu ve Sanövük	Minnet biti Şems
Hıdır Beg	Mustafa bin 'Ali
Inkışla ve Demürcü	Kulu bin Seyid 'Ali
Sâkıcı ve Göklücek	Eync Hoca bin Sevindik
ismail ve Döğcr	Mehined bin Malımdud
işdcre ve Banıldı	Kalender bin Hamza
Burhan begi	Yaralı bin Hasan
Oruç ve Avkışla	Hamza bin İskender
Ahibeglii ma'a Hıdır Fakİhlü	Yolkulu bin ..
Darılı ve Mûsâ Fakili	Ramazan bin Hüdâverdi
Yalı yasar ay	Sayende bin Alıtned
... ve Köseler	Turgud bin Mustafa
Ocaklı ve Bavadkilisc	Karaca bin Erkulu
Ruhsalla ve Çağlalu	Tannvirdi bin Sullii
Boğaz ve Oyökkışla	Tayyar bin Hasan
Bacılı ve Neccârlu	'Abdülhay bin Şeydi 'Ali
Kozlucabağı	Enbiyâ bin Durak
Yassı kışla	Murad bin Uçbâlf
Kayacık ve Karaşcyh	Susuz bin Göçi
Evrarı	Alî Himmet
'Ali Demirci ve "Arabbaşı	Mdımed bin Gölcük
İnkışla ve Taşpmar	Hasan bin Veli
Kadıköy	Eync Gazi bin Çalabvirdi
Ortakışla	Hüdâverdi bin Melımed
Tombul ve Nacak	Yusuf bin Deli Melımed
Kayadeginrcn ve Alacakışla	Veli bin Yusuf
Yalıya İn ve Babayngmur	Pir Ahmed bin Çalabvirdi
Eynel ve Koçi	"Abdi bin 'Adil
Akviran ve 'Ali Hoca	Hüseyn bin İbrahim
ismail Hacılu	Şah Veli bin Ahmed
Ülger ve İnal	Himmet bin Kôr Mehined
MinnelÖyüğü	Veli bin Kılıç
Erba'lu	Bektas bin Nefes
Yamaç ve Çayırkışla	Yenibeg bin Hasan
Kaşkışla ve Egerce	Nefes bin Nasuh
Kuzin M ^l Geriz	Te'mur bin Himmet
Karaca viran	"AşıkkuJu bin Murad

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'la İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden
Sürülen Aileler

Ma "keser ve Yaralıpınar	"Ali bin Hıdır
Hasan Abdal	Uğurlu bin Mustafa
Kuzcakişla ve Akça	Durak bin Güvendik
Abdallu ve Turası	Sarraf bin Ya'kub
Üç Sevindik \e İdrisli	Mehmed bin "izzet
Açıkkocalı ve Harçlı	Mustafa bin Turgud
Turhan ve Uğuridil	•Ali bin Yolku
YEKUN-NEFEREN=	84

KAZA-I BOZOK

İskan Yeri (Köy)	Sürgün Hâne Reisi
Aydımlu	Maksud bin Duvak
İkiyüzlü	Yusuf bin Ferhatlı
Cum'akı	Hasan bin 'Ali
Çalalvıran	"Ali bin Emrin
Boyalı vıran	Yunus bin Mehmed
Bek tuşlu	Uvas bin Hamza
tikincik	Süleyman bin "Ali
Seki ve Hvrck	Hamza bin İlyas
Idü	Cum'abin Halil
Kayalı ve Denizli	Gül Hamza bin İsmail
ilginin ve Börkeüf?!	Uğur bin Ktu'agöz
Derebard(?) Akhanlı	Pir Veli bin Natır
üynebeg FÜcülü	—bin Veli
Karasakal	Murad bin 'Ati
Günde Hacılı	Mehmed bin Uğurlu
Bucak Süleyman ve Bağtulu	"Ali bin israil
Sumnbetulü ve Paşalı	Hüseyin bin 'Ali
Bardakçı	Mehmed bin İsmail
Kanfakihlü	Mustafa bin 'isâ
Kal'aluca ve Demürcüküşla	İbrâhim bin Sarı Hüdâverdi bin İlalmiş
Devktlü	Deniz bin Süleyman Cünevdi bin Kâsn
Kasâflu ve Mudra	Kalender bin Emin
Harcı ve Enbivâlu	Murad bin Süleyman
Kürekei	Hüdâî bin Mûsil
Köslü	Munıvaf?) bin İlvâs
Şemseddin	Halil bin Sevindik
Madulu ve Hasnalı	İskender bin Mduncd
Hacı Mezid ve Rdimanı	Mübârek bin "Abdullah

Turan Gökçe

"Ömer Harcı ve Kara Şevhlü	Edib bin Kalender
Aruk Mericebli	'Abdi bin 'Ali
Bucaklu ve 'Alibeglü	'Ali bin Rlris
Kızılöz Eğrisi	Zülfikar bin Halil
Kal'akaya ve Bondaağıl	Çelebi bin Mhinel
Hasan Pman	Fakii" bin 'Abdullah
Yassı	Tarakçı bin Çakır
Muhtar	Sevindik bin Bektaş
Kılıçlu	Tannvirdi bin Mûsâ
Güllü yan ak	Bekta^ bin Güzelben
'Umran ve Gezce	1 lanza bin Bayındır
Uruzlar Eğrisi	Çelebi bin İbrahim
Mendüülü	Nebî bin Pir Almed
Kabliticab- <u>da</u>	İsmail bin Sultan
Kınıkını ve Doğanlu	Yunus bin Süleyman
Ağcaşehir ve ...	Birik bin Halil
Yegencik	'AbdüTaziz bin Hanbil
Büyüklü	Bâli bin melmed Şah "Ali bin veli
Aşağa Gürüz	Çalabverdi bin Hüdâverdi
Yukarı Gürüz	DevleLhan bin Pir Veli
Kuzeakişla ve Naslı ve Burçak ve Şeyh Hasan	Melmed bin Sevindik
Kara Ya'kublu	Ahmed bin 'Abdülgani
Derzi	Ilvas bin Nebî
Sağdın	Bchliil bin Sendel Kemâli bin Şeyh 'Ali
Evliyâlu ve Gemrelü	Melmed bin Ahad
Kaşkışla ve Bozcadolablu	Ca'ler bin Yanmcı(?)
Köroğlu	Karagöz bin Uğur
'İvaz Hacılu	Mûsâ bin Anklı
Kara Hamza ve Dibek Oyügi	Uğurlu bin Mehmed
Kuzkışla	Yusuf bin 'Abdullah
Kılıçlu	Hrkulu bin Nefes
Sâdik	Allahvcrdi bin 'Abdü'l'aziz
Karafakılı	Şeyh Minnet bin Hamza Ilamza bin Şeyh Minnet
Dâki Hacılu	Cihanşah bin Hasan
Kebe Hasanlu	Pir Minnet bin Murâd
Göçkünli ve Ahsen Beg	Mustafa bin Nebî
Bayarlu	Şahbende bin Hamza
Yenicekler ve Turgullu	'Abdülgani bin Mahmud
Hatnzabeglü ve Bala^lu	Hasan bin Bayram Hoca
Hadı ve Solmuşla	'Ali bin Mirâc Fakih Mehmed bin Minnet
Natırbe;ılı	Mahmud binMaksûd
Unyârân	Pir Aluned bin İdris

1572-73 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Yerköyü	"Ali bin Maksûc
Hıdır Hacılu	Şah Hüseyin bin Yusuf Hacı
Harcı Bâlâ ma "a Zîr	...
Dâvudlu	Turgud bin Çalabverdi
Boyalu viran	Yolkolu bin Ya'kub
Sâdırlu	Hrgiriç bin Şarklu
Baraklu ve Çaku" liacılu	Ramazan bin Şalıkulu
Çavırkışla	Yusuf bin İbrahim
Velibeglü	Cum'a bin 'Abidin
San Halillü	Hüseyin bin Mehmed
Yolci	Güdü bin Süleyman
Güdü Hacılu	Mustafa bin Emin
Şevli Cihanla	...
Eskikişla	Ca'ter bin Bâlî
Taylu ve Gümrüce	Nesûnî bin Uğurlu
Güvenclü	Timur bin Hayır
Yassıkışla	İmamkulu bin Bektaş
Ma'denlü ve Taşyu	Bayram bin Satılmış
Ekincik ve Saray	'Ali bin Hasan
Çukur ve Hancı	Gök Veli bin Ca'fer
Aktaş	Bulgar bin Temur
Boyacı	Hüseyin bin İshak
Halil beplü	'Ali bin Mahmud
Aşağa Ahnahacılu	Şah "Asîr bin Polad
Dere Kışla ve Köse Yısuflu	... bin Yusuf
Yantucuk(?) ve Boğazkışla	Şâdî bin Veli
Yukan Alahacılu	Alimcd bin Bayra'T!
Kal'akışla ve Müâhurlu	Güvendik bin Ahmed
Yusuf Abdal	... bin Hasan
'İsâ Hacılu	Ulaş bin Hıdır
Karakulu	İlbeği bin Uğurlu
İrkckli ve Demirlik	Pîrî bin Ahmed
Köşkerlü ve Süleymanlu	Yusuf bin Hüdâverdi
Okçakar(?i	Güvendik bin Durak
Zekeryâlu	İnsaf bin ...
Güdülmahacılu	Veli bin Rüşüm
Oyükkışla ve Dil Ahmedlü	Dedek bin Mehmed Abdal
Dikişlü	'Ali Kaya bin Yunus
Büyük Nebî ve Küçük Nebî	Rüstem bin Şarklu
Sekisar ve İnkışla	Emin bin İbrahim
Otaca ve Şâik	Hasan bin ...
Hozanti	Sübhanverdi bin Şeyh 'Ali
Çaykışla ve Karamık	Süleyman bin 'Ali
Kerik ve DevalmaJuf?)	Yunus bin Yağmur
Karabayır ve Derckışla	Hamza bin Pîr Budak
Köşkerlü ve Sâliblü	'Ali bin 'Abdülkerîm

Turan Gökçe

Zemheri o Sıu	Evliya bin Mehmed
Dilci ve Köşeler	Ramazan bin Mclmed Abdal
Güllükışla	ilidir bin Veli
"Aşıklı ve Karacalı	Hvliyâ bin JMehmed
Karı caocaklı (?)	Yüzpekli bin Dm-ak
Mchricdebeplü ve Gelincikleri"?)	Ulaş bin Safi
Burhâneddin ve Dur 'AJi	Yunus bin 'Abdullah
Akça ve Oyuk	Cura'a bin Yunus
Demiri ü ve Derekuşcu	Ferhad bin 'Abdullah
İrkcklü ve Kuşcu	—
Tunbcglii	Hasan bin Ümmet
YEKUN -NEFEREN	[134
C'EM'AN-NEFEREN	218

1572-73 Yılında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karanî ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler

Handwritten entries on the left page, including musical notation and text. A large letter 'i' is written vertically in the center margin. At the bottom, there is a signature: **ip°:Jz"ttj<'**

Handwritten entries on the right page, including musical notation and text. A large letter 'u' is written vertically in the center margin. At the bottom right, there is a page number: **73**

Handwritten notes in Turkish, organized into two columns separated by a vertical line. The notes are arranged in rows, with some lines underlined. A large letter 'M' is written in the center of the right column. There are also some horizontal lines and arrows drawn across the page.

Handwritten notes in Turkish, organized into two columns separated by a vertical line. The notes are arranged in rows, with some lines underlined. A large letter 'M' is written in the center of the right column. There are also some horizontal lines and arrows drawn across the page.

M

VILBRAND von OLDENBURG SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIII. YÜZYILIN BAŞLARINDA KIBRIS

Mehmet ERSAN*

Coğrafi konumu, askerî ve ticarî önemi dolayısıyla Akdeniz'de stratejik öneme sahip olan Kıbrıs, tarih boyunca Anadolu, Suriye ve Mısır'a hâkim olan siyasî teşekküllerin ilgi alanına girmiş, söz konusu bölgelerdeki siyasî teşekküllerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve Akdeniz hâkimiyeti el değiştirdikçe Ada'nın sahipleri de değişmiştir¹. I. Haçlı Seferi sırasında Bizans İmparatoru'nun kardeşi İonnes Komnenos idaresinde bulunan Kıbrıs, bilhassa Antakya kuşatması sırasında oldukça güç durumda bulunan Haçlılar'a gıda temini hususunda önemli bir üs vazifesi görmüştür.

Ada'daki Bizans hakimiyeti, İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard'ın 1189 yılında Kıbrıs'ı işgal etmesine kadar devanı etmiştir. Selahaddin Eyyubî'nin Kudüs'ü fethetmesi üzerine düzenlenen III. Haçlı Seferine katılan Arslan Yürekli Richard, Latinlerden nefret eden, halka yüklediği ağır vergiler yüzünden Ada ahali tarafından sevilmeyen vahşi ve kaba saba bir adam² olan Isaakios Dukas Komnenos'un hakimiyetinde bulunan Ada'yı ele geçirmiştir. Richard, Ada'yı önce Templier şövalye tarikatına satmış³, daha sonra ise Selahaddin Eyyubî'nin Kudüs'ü fethiyle tahtsız kalan eski Kudüs kralı Guy de Lusignan'a, Templier'lerden Kıbrıs'ı satın alma izni vermiştir⁴. Ada'da Lusignanlar idaresinin kurulması ve Suriye'deki Haçlı devletçiklerinin Müslümanlar'ın eline geçmesi, burada bulunan çok sayıdaki Avrupalı'nın Kıbrıs'a sığınmasına yol açmıştır⁵.

* Yard. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Osman Turan, "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993, 3. Baskı, s. 129.

² Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, c. III. Türkçe tercüme, Fikret Işıltan, Ankara 1987, s. 38.

³ Runciman, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹ Runciman, *a.g.e.*, s. 59.

⁵, Runciman, *a.g.e.*, s. 114.

Kudüs'e giden Latin Avrupalı hacılar yollar üzerinde bulunan Kıbrıs'a çoğu kez uğramayı ihmal etmezlerdi⁶. Yazımıza kaynak teşkil eden Seyahatnamenin müellifi Wilbrand von Oldenburg⁷ da, "Kutsal Ülke"yi ziyaret maksadıyla yola çıkmış ve uzun bir deniz yolculuğundan sonra 25 Ağustos 1211'de Akka'da karaya çıkmıştır. Wilbrand von Oldenburg, karaya çıktıktan sonra, önce Kudüs'e gitmek yerine, Doğu Akdeniz sahilini kuzeye doğru takip ederek, kış aylarını geçireceği Çukurova'ya gelmiştir. Seyyahımız, 1212 yılının baharında Ayaş (Yumurtalık) üzerinden Kıbrıs'a geçmiştir. Burada yaklaşık üç halita kalarak Girne, Lefkoşe, Limasol, Magosa şehirlerini dolaşan, buralara ait gözlemlerini nakleden Oldenburg, söz konusu şehirlerin liman, kale ve manastırlarından bahsettiği gibi, bu dönemdeki Kıbrıs'ta yaşayan topluluklardan, adanın kimlerin tasarrufunda bulunduğundan ve yetişen tarım ürünlerinden söz eder.

Bu yazımızda, Wilbrand von Oldenburg'un seyahatnamesinden hareketle, Kıbrıs'ın XIII. yüzyılın başlarındaki durumunu onaya koyarken, önce seyahatin gördüğü şehirler hakkında verdiği bilgileri, daha sonra Ada'daki ticarî ve ziraî hayat ile diğer konulara ait gözlemleri değerlendirmek istiyoruz.

Ayaş'dan Kıbrıs'a hareket eden ve Girne'de karaya çıkan Wilbrand von Oldenburg, burayı küçük, fakat kuleli kalesi ile sağlam bir şehir olarak tasvir eder. Ayrıca Girne bölgesinde dört mükemmel kalenin daha bulunduğunu belirten seyyah, halkın özellikle (imandan dolayı övündüğünü nakletmektedir.

⁶ Latin Avrupalı hacıların Kıbrıs'ı ziyaret maksatları için bkz. Ronald C. Yennigs, "Latin Hacılar Venüs Adası'nın Kadınlarına Bakıyor", Türkçe tere, Akif Erdoğan, Türk Yurdu, XIV, Sayı 84, Ağustos 1994, s. 10.

⁷ Wilbrand von Oldenburg'un bu seyahatnamesi, J. C. M. Laurcnt tarafından Reise nach Syrien, Kleinarmenien und in's heiüge Land (Suriye, Küçük Ermenistan ve Kutsal Ülkeye Seyahat) başlığıyla Almanca'ya tercüme edilmiş ve 1859'da Hamburg'da yayınlanmıştır. Oldenburg Dükü II. Heinrich ile Hallermund Kontesi Beatrix'in oğlu olarak dünyaya gelen Wilbrand, daha sonra papazlar sınıfına girmiş (Krş. S. Senem, "Wilbrand (Vvillebrand) von Oldenburg", Lexikon des Mittelalters, München 1998 Februar, s. 112-113) ve Hildesheim'de görevli olduğu yıllarda Ortadoğu'ya gelmiştir. Oldenburg, seyahatnamesinde diğer seyyahlar gibi gezip-gördüğü yerlerin sosyal ve ekonomik durumuna pek fazla işaret etmemekte, ancak takip ettiği yollar ve yolların mesafesi, yol üzerinde bulunan kalelerin o günkü durumunu ayrıntılı bir şekilde vermekte, din adamı olması dolayısıyla Hristiyanlıkla ilgili çeşitli inanış biçimleri ve menkıbelere geniş yer vermektedir. Bununla birlikte, satır aralarına serpiştirilen bazı bilgilerden sosyal hayata dair sonuçlar çıkarmak mümkündür. Seyyahın Kudüs'e ait bilgilerden sonraki kısmı eksiktir. Seyyah, ülkesine döndükten sonra 80 yaşında iken 1234 yılında ölmüştür.

Girne'den Kıbrıs Kralı "Hugues'in başşehri olan Lefkoşe'ye gelen von Oldenburg burayı Kıbrıs platosunun hemen hemen ortasında, tahkimattan yoksun olarak tasvir ediyor. Bununla birlikte bu sırada Lefkoşe'de sağlam bir kale inşa edilmekte olduğunu bildirmektedir⁸. Şehrin nüfusunun oldukça kalabalık ve fevkalâde /engin olduğunu kaydeden von Oldenburg, Lefkoşe'de bir başpiskoposluk makamı bulunduğunu belirtiyor. Evlerin iç süslemeleri ile işlemlerinin. Antakya Makilere çok benzediğine işaret eden seyyah., devekuşu'mı ilkdca burada Kıbrıs Kralı'nın sarayının bahçesinde gördüğünü ifade ediyor. Girne ile Lefkoşe arasındaki beş millik seyahati boyunca çok miktarda selvi ağacı gördüğünü belirten von Oldenburg, adanın Kıbrıs (Cypern) adını bu servilerden aldığı tahmininde bulunuyor.

Ada 71 Templier[erden devralan Guy de Lusignan/nın, o zamana kadar adı sanı pek duyulmamış küçük Leikoşa'yı kendisine başkent olarak seçmesiyle kent büyümüş, görkemli katedrali, büyük ve gösterişli sarayları, kiliseleri, ziyarelgâh, manastır, konak, geniş meyve bahçeleri ve benzeri yerleriyle ünü Ada sınırlarını aşip Batı ülkelerine dek yayılan bir belde haline gelmiştir. Çünkü Guy'un soyundan gelen ve saltanatları 1489 yılına dek sürecek olan Lusignan Kraliyet Ailesi, krallığın yöneticileri olarak ülke gelirlerinin bir bölümünü Lefkoşa'nın gelişip güzelleşmesine harcamışlardır. Guy, Kıbrıs'a gelirken beraberinde Suriye ve Filistin deki arazilerini kaybetmiş İtalin kökenli yüzlerce soylu ve şövalyeyi de getirmiş, onlara geniş araziler verip ayrıcalıklar tanımıştı. Kendilerine verilen arazilere karşılık İtalin soyluları, yıllık bir kira Ödemeyi veya krala gereğinde sağlayacağı askerlerle hizmet etmeyi üstlenmişler, böylece Ada'da yerli halkın köleliğine dayalı feodal bir düzen kurulmuştur. Bu soyluların kırsal kesimdeki çiftliklerinde malikâneleri, av köşkleri ve sair konutları bulunduğu gibi Lefkoşa'da da sarayları, konak veya evleri bulunuyordu". Dolayısıyla, von Oldenburg'un, "halkın fevkalâde varlıklı olduğu" ifadesinden anlaşılması gereken bu İtalin kökenli insanların zenginliğidir.

Lefkoşe 'den Limasofa gelen von Oldenburg, burayı., bir çok geminin geldiği bir limanı ile deniz kenarında öyle pek sağlam olmayan bir şehir olarak tasvir ediyor. Limasol civarında ziraati yapılan Engaddi adlı üzümün çok kaliteli olduğunu vurgulayan von Oldenburg, burada vaktiyle çok miktarda pelesenk ağacı olduğunu, ancak şimdi fazla bulunmadığını kaydetmektedir.

Limasol'dan, Kıbrıs'ın hemen hemen en yüksek yeri olduğunu imâ ederek "Kıbrıs'ın bütün dağları üzerinde yükselen Kutsal Haç Dağı'na tırmandıklarını ve bunun zirvesinde küçük bir manastırın bulunduğunu belirten seyyah, din adamlarının

⁸ Haşmet Muzaffer Gürkan, von Oldenburg'un sözünü ettiği Hisar'm, şimdiki Baf Kapısı civarında vaktiyle mevcut kale ve içindeki sarayı kastettiğini yazmaktadır. Krş. Dünkü ve Bugünkü Lefkoşe, Lefkoşa 1996. 2. Baskı, s. 8. dpn. 1,

⁹ Haşmet Muzaffer Gürkan, ,a.g.e., s.7-8.

hayat standardının. dınını çok düşük olanlara benzediğini üzüterek ifade çimektedir. Manastırda, büyük bir saygıyla korunan bir Haç'ın bulunduğunu ve küçük bir kilisenin olduğunu kaydeden von Oldenburg, bu Haç ile ilgili bir de menkıbe nakletmektedir. Ona göre bu Haç. herhangi bir yerle bağlantısı olmadan, havada sağa sola sallanıyor, fakat Haç'ın bu hareketi kolayca görülemiyor. Bu Haç'ın oraya gelişi ile ilgili olarak "iyi olan herkesten nefren eden şeytan, bu ülkenin sakinlerine ve göçmenlerine, gündüzleri toprağa verilen cesetleri geceleri mezardan çekip almak, onları sevenlerin evlerine götürmek kötülüğü ile zulmediyordu; bu yüzden yerliler ölülerini toprağa vererniyorlardı. Onun bu musibeti, o zamanlar oraya hükmeden Conslantin'in annesi Helcnnc'i kalpten yaralamış, bu yüzden şimdiki duumuyla bu Haç'ı Kudüs'ten beraberinde buraya getirmiş, bu dağın üzerine götürmüş ve muazzam bir güçle düşmanları sadece topraktan değil, şeytanların (cinlerin?) hapisanesi olan havadan da geri püskürtmüştür" sözleriyle bölgede inanılan bir efsaneyi de nakletmektedir.

Bu dağdan, bir deniz şehri olan Baf ı seyrettiklerini kaydeden seyyah, orada putperestlik zamanında Venüs'ün sevenleri tarafından tapıldığı kuleyi gördüklerini, şehrin küçük olduğunu, ancak burada Lefkoşe başpiskoposuna bağlı ikinci piskoposluğun bulunduğunu ifade etmektedir.

Sözü edilen dağdan eşek kiralayarak inen ve Magosa'ya gelen seyyah, şehrin iyi bir limanı olduğunu, fakat tahkimatının çok iyi olmadığını, Lefkoşe'deki başpiskoposluğa bağlı üçüncü piskoposluğun da burada bulunduğunu kaydetmektedir. Magosa "mn yakınında, İncil Metinleri'nde adı geçen kutsal Büyük Epiphanius (Epiphanius der Grosse) 'un doğduğu rivayet edilen tahrip edilmiş bir şehir bulunduğunu nakleden seyyah, üç haftalık ikâmetten sonra Magosa ve Kıbrıs'dan ayrılmıştır.

Guy de Lusignan'nın, Ada'da hakim olmasıyla birlikte Müslümanlarca Kudüs ve Suriye'den atılan Haçlılar'dan başka İtalya ve Fransadan da birçok ailenin adaya gelmesi, ticaret dolayısıyla Arap, Türk, Ermeni ve Yahudi tüccarların da adada yerleşmesi etnik dununu değiştirmiş ve Rumlar çoğunluğu kaybetmişlerdir. Bu durumun daha önce Adada yaşayan Rumlar'm ve Ermenİler'in sosyal statüsünü de değiştirdiği görülmektedir¹⁰. Nitekim von Oldenburg, Ada'da latin kökenli insanların dışında zikrettiği iki büyük topluluk Rumlar'in ve Ermenilerin, toprağı işleyen köle durumunda olduğunu, bunların dış görünüş itibarıyla çirkin, paspal ve çok sarhoş olarak dolaştıklarını nakletmekle¹¹, sosyal statülerini de ortaya koymaktadır.

¹⁰ W. Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, Türkçe tere. Enver Ziya Karal, Ankara 19775, s. 405; O.Turaiı, a.g.m. s. 133; Bener Hakkı Hakeri, Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi, Keçiören 1993, s. 111-112.

¹¹ "Oldenburg, s. 58.

Von Oldenburg, Kıbrıs ile ilgili genel bilgiler verirken, burayı çok verimli, mükemmel üzüm bağları olan bir ada olarak tasvir eder¹². Hatta Ada'nın üzümü ile ilgili olarak "öyle iri ve yağlıdır ki, bazen pişirilip ve ekmeğin üzerine bal gibi sürüp yenilebilir" ifadesini kullanmaktadır¹³. Gerçekten de Kıbrıs, Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir üs, bir uğrak yeri olduğu kadar imâl edilen zambak, şarap, keten ve diğer yün kumaşlar yanında üzüm, zeytin, narenciye, şeker kamışı gibi tarım ürünleri yetiştirilmekte ve bunların bir kısmı ihraç edilmektedir¹⁴.

Lusignan Krallığının kurulmasıyla Kıbrıs'ta meydana gelen en önemli gelişmelerden biri de Katolikliğin Ada'ya girmesi olmuştur. Kıbrıs kralının müracaatı üzerine Papa III. Celestine, Kıbrıs'a iki papaz göndermiş ve Lefkoşa'da bir Latin başpiskoposluğu kurulmuştur. Bundan memnun olmayan Ortodokslar, Kanak.es adlı bir Kıbrıs'ın idaresinde isyan etmekle birlikte katolikliği Ada'dan söküp atmaya muvaffak olmadılar¹⁵. Lefkoşa'da bir Latin başpiskoposluk makamı bulunduğu kaydeden von Oldenburg, bu başpiskoposluk makamına bağlı olarak Limasol, Baf ve Magosa'da da birer Latin piskoposluk makamının bulunduğunu naklediyor. Buna karşılık, Latinler'in hakim olduğu Ada'da Grelder'in bir başpiskoposluğu, onüç tane de piskoposluk makamının bulunduğunu ifade eden seyyah, bunların hepsinin Franklar'a tâbi ve vergi ödemekle yükümlü olduklarını kaydetmektedir.

Von Oldenburg, Kıbrıs'daki ticarî hayat ile ilgili doğrudan bilgi vermiyor. Ancak "Girne halkı özellikle limandan dolayı övünürler"¹⁶, "Limasol, bir çok geminin geldiği bir liman"¹⁷, "iyi bir limanı ile bir deniz şehri olan Magosa"¹⁸ ifadelerinden, Ada'da canlı bir ticaret trafiğinin olduğu anlaşılmaktadır. Esasen XIII. yüzyılın başlarından Türkiye Selçuklu Sultanları'nın gerek Kıbrıs Kralı, gerekse Venedikliler ve Cenevizliler ile yaptığı ticarî anlaşmalar¹⁹, bu canlılığın bir göstergesidir.

¹² Oldenburg, s. 58.

¹³ Oldenburg, s.58.

¹⁴ Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişene** İstanbul 1990, s.82. Osman Turan, a.g.m. s. 137.

¹⁵ Halil Fikret Alasya, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri**, Ankara 1977, s.33; Aynı müellif. **Tarihte Kıbrıs**, Ankara 1988, s. 15-16.

¹⁶ Oldenburg, s. 58.

¹⁷ Oldenburg, s. 59.

¹⁸ Oldenburg, s. 60.

¹⁹ Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un Kıbrıs Kralı Hugues'e gönderdiği mektub ve ticarî anlaşmalar için bkz. Melek Dclilbaş, **Türk Sultan ve Beylerinin Yazışmada Kullandıkları Yunanca Belgeler ve Değerlendirilmeleri (XIII-XV. yy.)**, Ankara 1978, Basılmamış Doçentlik Tezi, s. 16-32; Ayrıca bkz. Osman

Von Oldenburg'un Kıbrıs ile ilgili ilgi çekici kayıtlarından birisi de, kaliteli kerestelerin elde edildiği ormanlara sahip²⁰ [C1] Kıbrıs'da, birçok yabani eşek, keçi, geyik ve karaca gibi hayvanların mevcut olmasına rağmen ayı, aslan ve diğer tehlikeli hayvanların Ada'da bulunmadığına dair verdiği bilgidir²¹.

Sonuç olarak, seyahatnamesinde ayrıntılı bilgi vermeyen Wilbrand von Oldenburg'un ifadelerinden, Kıbrıs'ın XIII. yüzyılın başlarındaki durumu hakkında yine de bir kanaat oluşmaktadır. Lusignanların, Kıbrıs'a hâkim olmasıyla, gerek Suriye'den gelen Haçlılar, gerekse Avrupa'dan gelen aileler Ada'nın etnik yapısını değiştirmiş, ticarî hayatın getirdiği refahdan yararlanamayan Ada'nın yerli halkı köle durumuna düşerken, Latin Avrupalılar lüks içerisinde yaşamışlardır. Ayrıca Ortodoks Başpiskoposluğu'nun yerine, Kıbrıs'da Katolik Kilisesi hâkim olmuştur.

Turan, Türkiye **Selçukluları Halikında Resmî Vesikalar**, Ankara 1988, 2. Baskı, s. 109 vd.

²⁰ Ş. Turan, a.g.e.s. 82.

²¹ Oldenburg, s. 58.

TRABLUSGAR'B'A DÂİR BİR LÂYİHA

Nejdet BİLGİ*

A. Osmanlı İdaresinde Trablusgarb

1. I. Devre

Bugün Kuzey Afrika'daki Libya Devleti'nin toprakları olan Trablusgarb, 1551 yılında Osmanlı idaresine alındı. Eyâlet seviyesinde idârî yapı içinde yer alan Trablusgarb, İstanbul¹ dan paşa unvanıyla gönderilen valilerce yönetilirdi¹. Trablusgarb eyâleti, Tunus ve Cezayir'den sonra Garb Ocakları'nın üçüncüsü durumunda idi. Buna göre eyâlet devletin çıkarlarına uygun olmak ve ona zarar vermemek kaydıyla geleneksel tarzda İdare ediliyordu². Eyâlette iktidar bir divan ile desteklenen paşanın elinde bulunuyordu. İdarenin başında bir dayı, ordunun başında İse bir bey vardı. Dayı ve bey genelde İdarede etkili idiler³.

Trablusgarb, XVII. yüzyıl başından XVIII. yüzyıl başlarına kadar, büyük ölçüde yeniçeri isyanları ve iktidar kavgalarına sahne oldu. Merkezî İdarenin zayıflaması ile ortaya çıkan bu olaylar, başta Sardunya olmak üzere Fransız ve İngiliz konsoloslarının idarî ve ticari alanda etkilerini artırıyordu". Trablusgarb Sakızlı Mehmed Paşa'nın idaresi (1632-1649) ile başlayan ve yaklaşık 60 yıl süren dönemde korsanlık faaliyetleriyle birçok servete kavuştu ve imar edildi. Fransa ve İngiltere'nin baskılarıyla, XVII. yüzyılın sonlarına doğru korsanlık faaliyetleri geriledi. Aynı tarihlerde başlayan iç kavgalar, Karamanlı Ahmed Paşa'nın hasımlarını bertaraf etmesiyle sonuçlandı (1711). Ahmed Paşa ile başlayan Karamanlı hanedanı dönemi İstanbul'un da desteği İle bir yüzyıldan fazla sürdü (1711-1835)⁵.

* C.B.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Ettore Rossi, "Trablus", **İslâm Ansiklopedisi**, XH/1. (Bu madde, Cengiz Orhonlu tarafından tadil ve ikmal edilmiş) İstanbul 1979, s. 447.

² CelalTevfik Karasapan, **Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan**, Ankara 1960, s. 112-114.

³ İ.A., XII/1, s. 447. Dayılığın oluşumu ve eyaletin idaresindeki yeri hakkında bkz. Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **Trablusgarb**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, [İstanbul] 1330, s. 133-134.

⁴ İ.A., Xh71.s. 447.

⁵ t.A., XD7L s. 447; Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahrada Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum 1970, s. 9-11. Sakızlı Mehmed Paşa ile başlayan dönemli, Karamanlılar döneminin, başa geçen valiler sırasıyla anlatımı için bkz. M. Nuri - M. Naci, a.g.e., ss. 133-134.

Vilayetin Osmanlı idaresine girdiği tarihten 1711 yılına kadar geçen süre içinde idari yapıda ve müesseselerde bir değişiklik olmamıştır. Sosyal ve kültürel yapı aynen muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde vilayetdeki Osmanlı etkisi çok zayıf kalmıştır. İdarenin Karamanlı hanedanının elinde bulunduğu dönemde, yabancı ülkelere ait gemilerin haraca bağlanması ve korsanlık faaliyetleri, Akdenizde istikrarın bozulmasına ve Trablusgarb'ın ve dolayısıyla Osmanlı Devletinin diğer devletlerle ilişkilerinde problemlere yol açmıştır. Karamanlılar döneminin sonuna doğru, siyasi ve iktisadi buhranlarla birlikte, her tarafta isyanlar çıktığı gibi, Baülî ülkelerin de Trablusgarb'ı ele geçirme emelleri ortaya çıktı⁶.

XVIII. yüzyılın sonlarında, Napolyon savaşları ve Mısır seferi sırasında Trablusgarb milletlerarası bir önem kazandı. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra kapitülasyonların İngiltere lehine yenilenmesi ve ilk defa Sardunya Krallığı lehine de kurulması, 1815-1830 yılları arasında hâkimiyetin konsolosların eline geçmesine yol açtı⁷.

2. II. Devre

Durum böyle iken, 1832 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi Bâb-ı Âli'yi 1835'te Trablusgarb'a askerî bir kuvvet göndermek zorunda bıraktı. Gönderilen Türk kuvvetleri bütün Trablusgarb'da merkezî hükümetin hâkimiyetini yeniden kurdular ki bu tarihten sonraki dönem (1835-1911), Osmanlı hâkimiyetinin ikinci devresi olarak kabul edilmektedir⁸. Bu yeni dönemde eskisinden farklı olarak eyâletin her yerinde merkezî idarenin kurulmasına çalışıldı. Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin diğer idârî birimleri gibi Trablusgarb da doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir eyâlet şeklini aldı⁹. 1864 tarihli Vilayet Kanunu gereği Trablusgarb eyâleti beş sancaktan oluşan bir vilayet haline getirilmiştir. 1877 yılında yapılan değişiklikle Bingazi, Derne ve havalisi doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı müstakil bir sancak haline getirildi. Böylece Trablusgarb eyâleti önce vilayete, ardından da Trablusgarb vilayeti ve Bingazi müstakil sancağına dönüşmüştür¹⁰. 76 yıllık ikinci Osmanlı

⁶ei-Kilâii Tuati el-KUâni, "II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarb Vilayeti ve Melmed Kâmil Paşa Lâyihası". **XI. Türk Tarih Kongresi Ankara: 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV, Ankara 1994. s. 1569-1570.

⁷İ.A., XD71, s. 449.

⁸İ.A., XD71, s. 449. Ayrıca bkz. M. Nuri - M. Naci, a.g.e., ss. 149-151.

⁹Karasapan, a.g.e., ss. 143-145. Bu dönemin Osmanlı idari yapısını da veren 1273 (1856-1857) yılı devlet salnamesinde, Trablusgarb beş sancaktan oluşan bir eyâlet olarak yer almaktadır. bkz. Tunçel Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, I, Ankara 1988, s. 258.

¹⁰Karasapan, a.g.e., s. 147. Aziz Sami Üter, **Şimali Afrikada Türkler**, İL İstanbul 1937, s. 251. Trablusgarb'ın 1864 tarihli idare-i Vilayet Kanunu gereği uğradığı değişiklik, 1294 (1876) tarihli salnâmede görülmektedir. 1877 yılında Bingazi sancağının müstakil hale getirilmesi ile Trablusgarb vilayetinin sancak sayısı dörde düşmüştür, bkz. Baykara, a.g.e., s. 135,137,139.

Trablusgarb' a Dâir Bir Lâyiha

döneminin ilk 40 yılı iç isyanlara son vcnnek maksadıyla gerçekleştirilen operasyonlar ve güvenliğin sağlanması çabalarıyla geçmiştir. Bu süre zarfında vilayette 18 vali görev yapmıştır. İdarî alandaki istikrarsızlık yüzünden vilayette önemli bir gelişme olmamıştır¹¹. Trablusgarb'da Osmanlı yönetiminin etkisi, idarî, kültürel, eğitim ve imar faaliyetleri yönünden, ancak 1860lardan sonra belirginleşebilmiştir¹². Bu dönemde, özellikle eyâlet merkezi olan Trablus şehrinde imar faaliyetleri dikkat çekici boyutlara ulaşmış ve halkın hayat şartlarında da değişiklikler olmuştur¹³.

Trablusgarb'm vilayet haline getirildiği 1864'ten sonra valilik görevinde bulunanların listesi şu şekildedir: Mahmud Nedim Paşa (1865-1866), Ali Rıza Paşa (1866-1870), Melmed Hâlet Paşa (1870-1871), Mehmed Reşid Paşa (1871-1873), Ali Rıza Paşa (1873-1874). Şâmili Paşa (1874-1875), Mustafa Âsim Paşa (1875-1876), Mustafa Paşa (1876-1878), Ali Kemâli Paşa (1878), Mehmed Sabri Paşa (1878), Mahmud Celâleddin Paşa (1878-1879), Ahmed İzzed Paşa (1879-1881), Mehmed Nazif Paşa (9 Nisan 1881-15 Ekim 1881), Ahmed Rasim Paşa (15 Ekim 1881-Haziran 1896), Nâmik Paşa (Haziran 1896-12 Mart 1899). Hâşim Paşa (13 Mart 1899-14 Mayıs 1900), Hafız Mehmed Paşa (30 Temmuz 1900- S Ocak 1903), Hüseyin Hüsnü Efendi (vekil, 26 Şubat 1903- 33 Mayıs 1904)¹⁴, Receb Paşa (1905-1908)¹⁵, Bekir Sami Bey (vekil 1908), Ahmed Fevzi Paşa (1908-1909), İbrahim Paşa (1909-1911)¹⁶, Bekir Sami Bey (görev yapamadı 1911)¹⁷.

3. Trablusgarb ve İtalya

İtalyan şehir devletlerinin, Akdeniz ticaretindeki yeri dolayısıyla XIX. yüzyılın başlarında Trablusgarb'a ilgi duydukları bilinmektedir. Bu ilginin uzun süre İngiltere ve Fransa'ninkinden daha fazla olduğunu söylemek zordur. Ancak 1870'de birliğini sağlayan İtalya, artan nüfus için iskan ve İş sahası, gelişmekte olan sanayisi için de hammadde kaynağı ve pazar yeri olabilecek sömürgeler aramağa başladığında, bu

¹¹ el-Kilimi, **XI. Tarih Kongresi**, s. 1570.

¹² el-Kilani, **XI. Tarih Kongresi**, s. 1570-1572.

¹³ İ.A., XD71, s. 449; M. Nuri - M. Naci, a.g.e., ss. 149-161. XX. yüzyılın başlarında Trablusgarb'm coğrafi, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı hakkındaki gözlemler için bkz. Ebu'l-muzaffar Receb, **Trablusgarb Ahvâli Yeni Dünya**, İstanbul 1327 (Hums livası tahrirat kalemi sermüsevvidi olan kitabın yazarının kendi ifadesine göre bu göreve -metnini verdiğimiz lâyiha'nın yazarı olan- mutasarrıf Dr. Reşid Bey tarafından getirilmiştir, bkz. s. 3.); Cami (Baykui), **Trablusgarb'dan Sahı-a-yı Kebir'e Doğru**. Dersaadet 1326. XIX. yüzyılın sonlarında vilayetin genel durumunu için, bkz. **1305 Sene-i Hicriyisine Mahsus Salnâme-i Vilayct-i Trablusgarb**. Malbaa-i Vilayet, 1305.

¹⁴ M. Nuri - M. Naci, a.g.e., ss. 156-161.

¹⁵ İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, (yty), s. 318; Çaycı, a.g.e., ss. 143-155.

¹⁶ Karasapan, a.g.e, s. 195.

¹⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, İstanbul 1982, s. 1778; Karasapan, a.g.e., s. 196.

ilginin boyutlarını değiştirmek ister. Fakat askeri ve mâli gücü sınırlıdır. Siyasi bakımdan da yalnızdır. Nitekim, birtakım beklentilerine rağmen, Berlin Konferansından eli boş dönen tek devlettir. Sömürgecilik siyaseti, İtalya'yı diğer sömürgeci devletlerle karşı karşıya getirmiştir. Bu sebeple, 1882'de Almanya ve Avusturya ile ünlü üçlü ittifakı oluşturmuştur¹⁸. Bu tarihten sonra, rekabet halinde bulunmasına rağmen İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalar sayesinde, Trablusgarb üzerinde daha aktif bir politika uygulama imkanı bulan İtalya¹⁹, 1909 yılına gelindiğinde Rusya ile de anlaşır ve böylece bu devletlerin Fas, Mısır ve Boğazlar meselelerindeki hareket serbestliğine karşılık olarak, kendisi de Trablusgarb'da aynı serbestliğe kavuşur²⁰.

Trablusgarb üzerindeki emellerini gerçekleştirme fırsatı bulan İtalya, Önce kolaylaştırıcı faaliyetlerde bulunmuş ve Trablusgarb'm iktisadi hayatında önemli yer edinmiştir. Eğitim alanında da kendini gösterdiği gibi, vilayetin idaresini de yakın takibe almıştır. Bütün bunlara rağmen İtalya resmi makamları, Trablusgarb üzerinde emelleri olmadığı yolunda beyanlarla, Osmanlı idarecilerinin dikkatlerinden uzak durmayı başarmışlardır. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında zaten birçok iç ve dış mesele ile karşı karşıya idi. Ama yine de sınırlı ilgiyle Trablusgarb'ı elinde tutabil mistir²¹.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, hemen her alanda olduğu gibi ülke idaresindeki zaaf Trablusgarb'la da kendini gösterdi²². Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Harbiye Nâzın olarak İstanbul'a giden Trablusgarb valisi ve kumandanı Receb Paşa, yerine vilayetin mektupçusu Bekir Sâmî Bey'i vekil bırakmış ve asaleten vali tayin edilmesini istemiştir. Fakat Bekir Sami Bey'le geçinemeyen Belediye Reisi -ki daha sonra Trablus'u İtalyanlara teslim etmiştir- bölgenin ileri gelenlerini de arkasına alarak, bu tayini engellemiştir. Bunun üzerine valiliğe Ahmed Fevzi Paşa tayin edilmişse de, aradan bir yıl geçmeden 1909'da değiştirilerek, yerine vali ve kumandan olarak Müş²³ İbrahim Paşa gönderilmiştir²³. İbrahim Paşa'nın idaresinden hiç de memnun olmayan İtalyanların ard arda gelen şikâyetlerine fazla direnemeyen Osmanlı hükümetinin, valiyi görevinden alması ve İtalyanların saldırı hazırlıklarının tamamladığı zamana kadar, yeni bir vali tayin etmemesi, İtalya'nın işini daha da

¹⁸ Çaycı, a.g.e., s. 64.

¹⁹ Çaycı, a.g.e., s. 125-127.

²⁰ İsmail Hârni Danişmend, tzhâlî Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV. İstanbul 1972, s. 384.

²¹ İtalyan faaliyetlerinden İstanbul'un habersiz olduğu söylenemez. Buna rağmen atman tedbirler vilayete silah gönderilmesi ve Kuloğulları'ndan Hamidiye alayları oluşturulmasından ileriye gidememiştir- Üter, a.g.e., s. 259.

²² Nitekim İtalyan emellerine gem vurmaya çalışan Receb Paşa'nın, H Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte valilikten alınıp Harbiye Nâzırlığı'na getirilmesinden sonra, İtalyanlar'ın geniş araziler satan almaya başladıkları basma yansımasıdır, bkz. İkdâm, 16 Teşrin-i sani 1908.

²³ Karsapan, a.g.e., s. 195.

Trablusgarb'a Dâir Bir Lâyiha

kolaylaşmıştı²⁴. Bu arada, İtalyan tehdidinden habersizmiş gibi davranan veya gerçeği kabullenmek istemeyen hükümet Trablus ve Bingazi'deki askerlerin bir kısmını terhis ve bir kısmını da silahlarıyla birlikte Yemen isyanını bastırarak kuvvetlere katmıştı²⁵. Nihayet 30 Eylül 1911 tarihinde, İtalyanlar Trablusgarb'a saldırdıklarında burayı savunacak asker ve vilayetin başında valisi bulunmuyordu²⁶. İbrahim Paşa'dan sonra vali olarak tayin edilen Bekir Sami Bey'den, İtalyan işgalinin yaklaştığı günlerde göreve başlaması işlenmişse de bu gerçekleşemedi²⁷. Roma büyükelçisi iken sadarete getirilen İbrahim Hakkı Paşa, İtalyanlar'ın Trablusgarb üzerinde emelleri olduğuna inanmıyordu²⁸. Bu kayıtsızlık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanan İtalya'nın, 30 Eylül 1911'de Trablusgarb'a saldırması ve -8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi'nin de etkisiyle-Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son topraklarının ve Rodos başta olmak üzere, 13 Akdeniz adasının elden çıkmasıyla sonuçlandı²⁹.

B. Lâyiha Hakkında

Bilindiği gibi lâyiha devlet ve ülke meseleleriyle ilgili genel veya özel birtakım bozuklukların ve hal çarelerinin dile getirildiği raporlara denilmektedir. Genellikle ilim ve fikir adanılan ile devletin muhtelif kademelerinde görev yapanlarca üst makamlara sunulan lâyihalar, ilim, fikir ve devlet adamlarının, devlet ve ülke meselelerine ilgilerin, düşünce yapılarını ve ele aldıkları konuların ayrıntılarını veya arka planını tarihçilere sunması bakımından önemlidirler. Bu sebeple lâyihalardan bazılarının yayımlanması yoluna gidilmektedir³⁰.

²⁴ İnal, a.g.e., IV, s. 1777-1778.

²⁵ Karasapan, a.g.e., s. 191.

²⁶ İter, a.g.e., a. 249. Hükümet, İtalyan tehdidinin valisizlik yüzünden arttığı yolundaki şikayetler üzerine, yeni vali olarak tayin edilen Bekir Sami Bey'den hemen göreve başlamasını istemişse de bu mümkün olamamıştır. Karasapan, a.g.e., s. 196.

²⁷ İnal, a.g.e., IV, s. 1778; Karasapan, a.g.e., s. 196.

²⁸ Karasapan, a.g.e., s. 195; İnal, a.g.e., IV, s. 1772.

²⁹ Trablusgarb Savaşı hakkında bkz. Avanzâde M. Süleyman, **Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye - İtalya Vakayı-i Harbiyesi**, (yty); Hali Şıvgm, **Trablusgarb Savaşı ve 1911 - 1912 Türk İtalyan İlişkileri**, Ankara 1989; **1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**. Ankara T 985.

³⁰ Yayımlanan lâyihalardan bazıları için, bkz. Atıla Çetin, **Tunuslu Hayreddin Paşa**, Ankara 1988, ss. 297-361; Yusuf Halaçoğlu, "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Birkaç Lâyihası", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İH, İstanbul 1973, ss. 149-176+8 Levha +1 Harita; İdris Bostan, "Muhammed Hilâl Efendi'nin Yemen'e Dâir İki Lâyihası", **Osmanlı Araştırmaları**, İH, İstanbul 1982, ss. 301-326; İdris Bostan, "Zor Sancağının İmar ve İslahı ile Alâkalı Üç Lâyiha", **Osmanlı Araştırmaları**, IV, İstanbul 1986, ss. 163-220+1 Harita; İdris Bostan, "Girid'e Dâir Bir Lâyiha", **Türklük Araştırmaları**, İL İstanbul 1987, ss. 19-23; **Midhat Paşa'nın Suriye Lâyihası**, Naşiri: Hüseyin Tosun, Dersaadet 1324 (Midhat Paşa'nın Suriye valiliği sırasında (25 Aralık 1879) kaleme aldığı lâyiha hakkında bir değerlendirme için, bkz. Musa Çadircı, "Mithat Paşa'nın Suriye Lâyihası", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXVH/1-

Burada metni verilen lâyiha, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Trablusgarb'm genel siyâsî durumunu yanında, o tarihlerde vilayetin idaresinde bulunanların durumlarını dile getirmekte ve "Trablusgarb'in Hâl-i Hâzin Hakkında Mûlaiaât" başlığını taşımaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu metin lâyihanın suretidir ve o tarihlerde Trablusgarb'ta sürgün olarak bulunan ve Trablus Belediye tabipliği yapan Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın³¹ özel evrakı arasında

2, Ankara 1989. ss. 29-40); Yemen Lâyihası, İstanbul 1327 (Siverek mebusu Nureddin Bey tarafından Meclis-i Mebûsân'a sunulmuştur); Tefik Temelkuran, "Makedonya Meselesine Dâir Bir Lâyiha", Güney - Doğu Avrupa Arattırmaları Dergisi, I, İstanbul 1972, ss. 147-164+15 Levha, (Aynı lâyihanın tekrar yayımı için bkz. Sabri Sürgevil "Makedonya Meselesi Hakkında Bir Lâyiha ve Düşünceler", Tarih İncelemeleri Dergisi, V, İzmir 1990, ss. 135-167). Bunların dışında doğrudan Trablusgarb'la ilgili olup yayımlanan lâyihalar da bulunmaktadır: Trablusgarb "da Osmanlı hâkimiyetinin daha güçlü hale getirilmesi yönünde görüşler içeren ve Muştalâ Celâleddin Paşa tarafından ritmi 1285 (1869-70) yılında Sultan Abdülazîz'e sunulan bir lâyiha metni, Avanzâde M. Süleyman, a.g.e., ss. 94-101'de bulunmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında kaleme alınan (muhtemelen 1887-1891 yıllarında) ve o dönemin Trablusgarb vilayetini daha çok iktisadî ve zirâî yönden ele alan başka bir lâyiha için bkz. Nejal Göyünç, "Trablusgarb'a Ait Bir Lâyiha", Osmanlı Araştırmaları, I, İstanbul 1980, ss. 235-256. 1892 yılına ait olup Trablusgarb'la ilgili konulan 25 maddede ele alan ve çözüm yollarının da içeren ve bir yüksek lisans tezine konu olan başka bir lâyiha için bkz. el-Kilani Tuati el-Kilani, II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarb Vilayeti ve Mehmed Kâmil Paşa Lâyihası. Ankara 1990, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aynı lâyihanın aynı araştırmacı tarafından aynı adla daha kısa bir tahlili için, bkz. el-Kilani, XI. Tarih Kongresi, ss. 1569-1577. Ayrıca Trablusgarb'la ilgili olup Göyünç ve el-Kilani tarafından incelenen iki lâyiha ile birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan on ayrı lâyihaya dayanılarak Trablusgarb hakkında yapılan bir değerlendirme için, bkz. Nesimi Yazıcı, "Lâyihalar İşığında U. Abdü'l-Luuü Döneminde Libya Üzerine Bazı Gözlemler", Sultan II. Abdülhamid ve Devri semineri 27-29 Mayıs 1992 Bildiriler, İstanbul 1994, ss. 47-84.

³¹ Mehmed Reşid Şahingiray (1873-1919), İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır. 1894'te Tıbbiye'de mezun oldu. Genç Türklerle ilişkisinden dolayı 1897'de Trablusgarb'a sürüldü. II. Meşru ti yet'in ilânından sonra İstanbul'a döndü. Ordudan ayrılarak mülkiyeye geçti. Kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulundu. 1915'te Diyarbakir valisi iken bölgesindeki Ermeni tehcirini idare etti. Ankara valisi iken hükümetle anlaşmazlığa düştü ve görevden alındı (1917). Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni tehcirindeki rolünden dolayı tutuklandı. Tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden 25 Ocak 1919'daki firarından bir süre sonra yakalanmak üzere iken intihar etti (5 Şubat 1919). BOA, Sicill-i Ahvâl Defteri, m\ 181, s. 411-412; İbrahim Alâeddin [Gövsal], Meşhur Adamlar Hayatları - Eserleri, IV, İstanbul 1933-1936, s. 1344; Nejdet Bilgi, Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'm Hayatı ve Hâtıraları -İttihad ve Terakki Dönemi ve Ermeni Meselesi-, İzmir 1997. ss. 7-41. Reşid Bey'in Kaleme aldığı İl Meşrutiyeti'm tarihçesi için, bkz. Çevri [Mehmed Reşid Şahingiray], İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu, Haz. Nejdet Bilgi, İzmir 1994.

Trablusgarb'a Dâir Bir Lâyiha

bulunmaktadır³². Lâyihanın asıl metnine ulaşmak maksadıyla. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Evrakı katalogları taranmış olup, bazıları yayınlanan ve inceleme konusu olan lâyihalar arasında bu lâyiha metnine tesadüf edilememiştir.

Lâyiha sureti. 36x24 cm. boyutlarında, 16 sayfalık bir forma kağıda yazılmıştır. Birinci sayfaya lâyiha sureti hakkında iri harflerle kısa bir açıklama konulmuştur. Lâyihanın tarihi, içeriği ve nereye sunulduğunu belirten açıklama şu şekildedir: "1320 tarihinde makamât-ı âliye takdim kılınan lâyiha sürelî oluh hâl-i hâzırdeki Trablus'un ihtiyacâtı ve Trablusgarb erkân-ı vilâyeti hakkında malûmâi-ı kâffeyi hâvi olduğundan berâ-yı mütâlâa arz ve takdim, kihnnuşdur." Lâyiha sureti hakkındaki bu açıklama birinci sayfada yer almakla beraber, lâyiha metni sekizinci sayfadan başlamakta ve 16. sayfada sona ermektedir. Diğer sayfalar ise boştur. Lâyiha metni her sayfaya ikişer sütun halinde ve her sütun numaralandırılarak yazılmıştır. Dolayısıyla metin 18 sütundan oluşmaktadır.

14 Ekim 1904 tarihini taşıyan lâyihanın yazarına gelince: Lâyiha sureti üzerinde yazarının kim olduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, bu metnin Dr. Mehmed Reşid Bey'in kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Mehmed Reşid Beycin hâtıraları başta olmak üzere, kendi el yazısı olan birçok belge incelenmiş ve lâyiha sureti ile hâtıra ve belgelerdeki kaligrafinin aynı olduğu sonucuna varılmıştır. Mehmed Reşid Bey kaleme aldığı metinlerin -altına imzasını attığı resmi yazışmalar hâriç- hemen birçoğunda ismini belirtmemiştir. Fakat olaylara bakışı, ülke meselelerine ilgisi ve Özellikle -hâtıra ve notlarında da yaptığı gibi- kişiler hakkındaki ilginç gözlemleri, lâyiha yazarının Mehmed Reşid Bey olduğunu yeterince ortaya koyduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca kendi özel evrakı arasında bulunmuş olması da bir Ölçüde bu kanaati pekiştirmektedir.

"Trablusgarb'in Hâl-i Hâzır Hakkında Mütalaât" başlığını taşıyan lâyihanın 1-4. sütunlarında yer alan ilk kısmı, "Mütalaât-ı Umûmiye" başlığını taşımaktadır. Bu kısımda İtalya'nın nüfus fazlası bulunduğu, eskisi gibi Fransa, Amerika ve Tunus'a göç eden olmadığı için yoksulluğun arttığı ve sürekli çıkan isyanların mevcut rejini tehdit ettiği. Tunus'taki ve Habeşistan'daki başarısızlığa rağmen. Trablusgarb'tan ümidini kesmediği ve Fransa ve İngiltere ile de anlaşmayı başararak, Trablusgarb üzerinde hak iddia etmeye başladığı belirtilmektedir. İtalyanların işgal hakkı iddialarının gazete haberi seviyesinde olmadığı ve vilayetin önemli merkezlerinde, İtalyan okullarının açıldığı ve günden güne yoksul İtalyan göçmen sayısının arttığına dikkat çekilmektedir. İtalyanların emellerini gerçekleştirmek için fırsat kolladığı Trablusgarb'ta. halkın, İtalyan işgaline taraftar olan ve olmayanlar olarak ikiye ayrıldığı, İtalya propagandasının etkili olduğu ve vilayet idarecilerinin vilayet ihtiyaçları yönünde gayret gösterdiklerinde Osmanlı yönetiminin yeniden itibar bulacağı belirtilmektedir. Ayrıca, henüz Osmanlı hâkimiyetini isbat edecek bir

³² Mehmed Reşid şahingîray'ın evrakı, torunu Sayın Turan Muşkara Bey'in özel arşivinde bulunmaktadır. İncelemem için verdikleri izinden dolayı teşekkür ederim.

müessese bulunmadığı ve bir plân dâhilinde vilayetin imar edilmesi gerektiği de vurgulanarak, vilayette her şeyin gerçekleşebileceğine delil olarak. Hafız Paşa'nın az zamanda birçok işi başarması gösterilmektedir. Son 10-15 yıl içinde burada valilik yapanların, halef selef rekabeti yüzünden iş göremedikleri, dolayısıyla bu rekabetin kaldırılması gerektiğine işaret edilmektedir.

Lâyihanın ikinci kısmı (4-17. sütunlar), "Erkân-ı Vilayetin Ahvâli" başlığım taşımakta olup, en ağırlıklı kısmım oluşturmaktadır. Burada İtalyan emellerinin gerçekleşmesine uygun zemin oluşturan vilayet idareci ve memurları ile idare üzerinde nüfuz sahibi olan zümrelerin sosyal-kültürel yönleri ve ilişkileri ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. Vilayet erkânı durumunda bulunan memurlar, tek tek ele alınmakta ve hususi hayatlarına da değinilerek sosyo-psikolojik tahliller yapılmaktadır. Söz konusu edilen kişilerin hemen tamamının aleyhinde bilgiler verilmektedir. Lâyiha yazarının kişiler hakkında bu denli ayrıntıya varan gözlemlerde ve tahlillerde bulunmuş olması da ilginçtir. Ayrıca, abartma veya maksatlı değerlendirme payını çıkartmış olabilesek bile, verilen bilgiler memurların ve halkın sosyal yaşantısındaki yozlaşmanın boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu kısımda verilen bilgiler, XX. yüzyılın başlarında vilayetin yetenekli olmaktan öteye, vasat seviyede idareci ve memurlardan bile yoksun olduğunu göstermektedir.

Lâyihanın son kısmı (17-18. sütunlar) "Hülâsa" başlığını taşımaktadır. Burada İtalya'nın ilgisi özellikle vurgulanarak bölgenin ve halkın genel ihtiyaçları belirtilmektedir. Vilayet erkânının ortaya konulan durumları dolayısıyla vilayetin elden çıkma tehlikesinin arttığı dile getirilerek, "Makam-ı HilâfeTten çâre bulunması istenmektedir.

Lâyihanın altında yer alan 14 Ekim 1904 tarihinde, vilayetin başında bir vali bulunmuyordu. Lâyhada belirtildiği gibi vali vekâletinde vilayetin defterdârı Abdurrahman Bey bulunuyordu. Defterdardan önce 13 Mayıs 1904 tarihine kadar valiliği vekâletle Hüseyin Hüsnü Efendi' nin yürüttüğü ve ölümüyle yerine Abdurrahman Bey'in gelirdiği anlaşılmaktadır. Abdurrahman Bey'in, 1905 yılında Receb Paşa'nın valiliğe getirilmesine kadar bu görevde kaldığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu lâyiha için. Hafız Mehmed Paşa'dan sonra erkân-ı vilayetin bünyesinde var olan olumsuzlukların, meydana boş bulup giderek vilayete hâkim olmasından duyulan rahatsızlığın ifadesidir denilebilir.

Lâyiha metni muhteva bakımından sadece Trablusgarb'la ilgili olanlar değil, yayınlanan diğer lâyihalardan da bir hayli farklıdır. Bunun asıl sebebi lâyiha yazarının memleket meselelerine bakış açısı olmalıdır. Lâyiha yazarının, buraya siyasi görüşlerinden dolayı sürgün olarak gönderilen, Jön Türk hareketine mensup bir hekim olması dikkate alındığında, lâyihanın muhtevasını diğerlerinden farklı kılan özellik açıklık kazanmaktadır. Bilindiği gibi Jön Türkler ülke yönetiminin tepeden tırnağa yozlaştığını iddia etmekte idiler.

Son olarak, lâyiha metninin yayımında dikkate alman hususları belirtmek gerekiyor: Metnin dilinin büyük ölçüde anlaşılır olduğu ve daha önemlisi belge niteliği taşıdığı için, sadeleştirme veya herhangi bir açıklama yapma gereği duyulmamıştır. Asıl metinde yer alan sütun numaraları, o sütunun ilk kelimesinden Önce köşeli parantez içinde verilmiştir. Metin içindeki dipnotlar lâyihanın asıl metninde de bulunmaktadır. Yalnız, bazı dipnot numaralarının açıklamaları lâyiha suretinde boş bırakıldığı için aynen aktarılmıştır. Metnin okunmasında kesinlik kazandırılmayan kelimelerin önüne parantez içinde soru işareti konulmuştur. Hiç okunamayan yerlere, parantez içinde tahminen kaç kelimenin okunmadığı belirtilmiştir,

C. Lâyihanın metni

TRABLUSGARB'İN HÂLİ HÂZİRİ HAKKINDA MÛTÂLAÂT

Mütâlaât-ı Umûmiye

Malûmdur ki ş'ibh-i cezîre ile birkaç akim ada üzerinde sıkışmış olan İtalyanlar, hayli vakitten beri Trablusgarb vilâyetine nazar-ı hırs ve istikalarım dikmişlerdir. Günden güne tekessür eden İtalya'nın nüfuzu -evvelleri her sene Amerika ve Fransa 'ya birçok muhacir ve amele giidiği için- bir dereceye kadar muhafaza-i itidal edebiliyordu. Şimdi memâlik-i mezkûrede İtalyanlar evvelki müsâidâta mazhar olmadıkları gibi istiskal bile gördüklerinden ve Tunus'un İşgalinden evvel Tunus'a soku/muş olanların çoğu da tesadüf eyledikleri mevânî sebebine orada harmanladıklarından açıkda kalan bu kadar aç ahâlî için yeni bir kazan bulmak İtalya hükümeti için pek mühim bir mecburiyet-i hayatiye hükmüne girmiştir. Hususiyale sosyalistlerin günden güne nüfuz kesb etmeleri ve sefalet ve ihtiyaç şevkiyle İtalya 'mu her yerinde heman her gün isyan ve karışıklıklar zuhuru saltanatı ve hükümetin tarz-ı hâzırına tarafdar olan Muhafazakâr ve Liberal fırkasını ziyâdece düşündürmeğe başlamıştır.

Tunus 'daki muvaffakiyetsizlik, Habeş 'deki mağlûbiyet-i fahişe ricât-İ hükümetin ümidini kesmedi. Siyâseten oldukça mühim f: " I doklar çevirerek Fransa ve İngiltere hükümetleriyle barışdıktan sonra Trablusgarb üzerinde "Hakk-ı işgal" meselesini sıkı sıkıya ortaya koymağa başladı. Biz, birçok seneden beri Trablusgarb 'da İtalya 'mn iakib ve tatbik eylediği politikayı gözümüzle görmemiş olsa idik İhtimal ki bu "hakk-ı işgal" meselesini evrâk-ı havadis hayâlâtı olmak üzere telakki ederdik. Fakat Bİngazi'de, Deme'de, Mısra'ta ve merkez-i vilâyetde açılan mektebîer; İtalya nüfuzunun kökleşmesi ve tevsii için sarfedilen emekler günden güne adedi çoğalan baldırı çıplak İtalyan muhacirleri, gözümüzün önünde olduğu için ve hususiyale mübâhasât-ı zâtîyemizle İtalya'nın ve İtalyanlar'ın ihtiyacât-ı içtimâiyelerine vâkıf olduğumuz için [2] makâsıd-ı istilâyesine kanaât-ı tamme hâsil eklik. Maatteessüf (?) oldukça kökleşmiş olan İtalya nüfuzu her gün birer suretle

kendisini göstermeğe başladı. Terfihleri kemâlde; maksatlarını kuvveden fiile çıkarmak için vesile aramağa başladılar. Her gün İtalya müdâhalesini intaç edecek bir vak'anın zuhuruna intizar olunuyor. Bu hâli en büyük bir memurdan en küçüğüne kadar bilmeyen yokdur. Ahâli ikiye ayrılmış: Bir kısmı salâbet-i diniyeleri muktezâsınca İtalyanlar'ın harekât-ı tecâvüz-kârânelerini hiç görmüyorlar. Fakat ellerinden birşey gelmiyeceğine zâhib olarak (Tevekkeltü alâ'ilah) hükümüne tâbi olmuşlar. Düşünmeğe tedbir aramağa lüzum görmüyorlar! Bir kısmı da İtalya parasıyla, mevâidiyle kışkırmış bazı esâfildir ki her yerde hükümetimizin zaafını, idaresizliğini ilân ve İtalya hükümetinin müessesât ve icraatını mübalağa ile medh ve işaa-ı sena etmektedirler. Trablusgarb "Tripoli ten", merkez-i Hilafa t'den uzak, ehemmiyet-} siyâsisesipek büyük cüz'i himmetle terakki ve ümrâna mustaid vâsi bir vilâyettir. Lüükümet-i merkezivenin muktedir memurlar intihabı hususunda göstereceği himmet, vilâyet memurlarının ihtiyacât-ı belde ile mütenâsib faaliyet ve gayretleri sayesinde, maatteessüf ahâli İndinde kıymeti küçülmekte olan Hükümet-i Osmaniye yeniden itibar bulacak; hükümetin hüsn-i niyet ile teşebbüs edeceği icraat-ı terakkicüyâneyi gören sekene-i vilâyet bizde de bir hükûmeî-i âdile ve mukledirenin varlığını anlayacak; İtalya dellaltarının tezvirât ve teş-ikâtına nazar-ı istihfaf ile bakmağa başlayacak; uyanan gayret-i milliy ve diniye tecâvüzât-ı ağyara karşı bir sedd-i metin-i muhalefet teşkil edecektir. Vilâyetin ıslahat ihtiyacını def etmek ihtiyacâtı büyük bir himmete mütevakkıf değildir. Ağyarın gözünü yıldırmak için lüzumu kadar (?) mühimmât-ı askeriye irsali; mevcut köhne istihkâmların ıslah ve ikmâli; yetmiş seksan doksan senedir burada yerleşmiş olduğumuz [3] halde henüz hâkimiyet-i Osmaniye'yi isbât edecek bir ?nüessese bulunmadan birkaç müessesât-ı askeriye-i aliyye ve nâfia tesisi vilâyetde eyreti oturduğumuza delil olan kurün-ı vustâdan kalma hükümet konağının hedmiye/şeref-i hükümetle mütenâsib bir hükümet konağı inşâsı, hâlâ eski Arab hücumları devrinde bulunuyormuşuz gibi şehri kuşatan sûr-ı atikin hedmiyle şehre taze hayat ve saf hava i'tası gibi merkez-i vilâyete müteallik bazı İşler yapıldıktan sonra esas ve ciddi bir plân dâhilinde bütün vilâyetin imar ve ıslahına bed'an ve mübaşeret etmelidir. Burada herşeyin kabil-i icra olduğuna birinci delil merhum "Hafız Paşa"mn az zaman içinde birçok muvaffakiyâta nâiliyetidir. Hüsn-i niyet sahibi, muktedir, namuslu ve faal bir vali ve ona göre mutasarrıf ve kaimmakam tavini matlûb-ı ıslahat ve icraatı te'min husulünü sınamışdır. Ancak bizde her valinin şahsına, zekâ ve kabiliyetine göre bir hatt-ı hareket takibi eskiden beri mer'i bir ahvâl olduğundan her valinin tebeddülü akabinde bütün muamelât-ı vilâyetde bir tebeddül vukua gelmekte ve bu cihetle hiçbir iş görülememektedir. Bu da halefin selefe olan rekabeti, ortada bazı menfaatperestlerin delâlet-i ihtilâl-kânleri, valilerimizin umûr-ı idarede hîhehre ve vazifelerine bigâne olmaları gibi esbâbdan ileri gelmektedir. Her valiye göre umûr-ı vilâyetin düçâr-ı tebeddül olduğunu anlamak pek kolaydır. Yekdiğerini takib eden dört beş valinin takib ettikleri hatt-ı hareket tetkik edilecek olunursa maruzatımın isabeti taayyün eder.

Meselâ: "Râsim Paşa" birçok seneler vâlilikde bulundu. Muamelât-ı siyâsiye ile hükümetin ecânibe karşı mevkiini bir dereceye kadar metin bulundurmağa muvaffak olmuş. Fakat memleketin imarına İdârenin ihtilâfına katıyyen ehemmiyet vermemiş onbeş senede ancak kendi bağçesine kadar bir şose yaptırmakla isbât-ı mevcudiyet etmiş. "Nâmık Paşa"⁷ ona halef oldu. Bazı icraatda bulunmağa yeltenmiş fakat ciddi iş görmekten ziyâde rütbe almak, mevkiini tahkim etmek gibi makâsîd-ı şahsiyeye çalıştığı için sahtekârlığı çabuk anlaşıldı. Bunu takib eden "Hâsim Paşa" devri atâlet-i mutlaka içinde geçdi. Hükümet konağına bile gitmediği için ikamet buyurduğu hâne mahdumu Muhtar Bey'in dalkavuk ve vâsita-i irtikâb ve sefahatlerine kaldı. O zamanki defterdarın (merhum Tevfik Bey) ekmeğine yağ sürdü. [4] "Merhum Hafız Paşa" büyük bir gayret ve ciddiyetle işe sarıldı. Az zaman zarfında çok iş görmeğe kalkıştı. Birçok mevâriye tesadüf etdi. Fakat hüsn-i niyet ve fedakârlığı semerât-ı nâfiâ hâsıl etmeğe başladı. Bundan sonra "Hüseyin Hüsnü Efendi" vali oldu. "Hafız Paşa'nın" icraatına tekme ile urdu. Vücudu alıl, tecrübesi mefkud olduğu için yapmak isterken bozdu. Yahud hiçbirşey yapmak istemedi. Buna vekil olan defterdar Abâurrahman Şevket Efendi cümlesine rahmet okutdu. Râsim Paşa 'mn zamanına siyâset, Nâmık Paşa 'mn zamanına riyakârlık, Hâsim Paşa zamanında sefahat ve atâlet, Hafız Paşa zamanına gayret ve hüsn-i niyet, Hüseyin Efendi devrine hiçlik devri denilirse defterdarın vekâletine de devr-i meskenet ve cebânet demek muvafıktır. Görülüyor ki on sene zarfında her valiye göre tarz-ı idare değişmişti. Niçin? Çünkü vilâyetin ihtiyacâtı nedir? Bunları ne suretle def-i izâle etmeli? Vilâyetin imarât ve ıslahatı ne tarzda mevkii-i icraya konulmalıdır? Bu cihetler nazar-ı itibara alınarak mevkie, tabiat-ı ahâliye ve ahvâl-i siyâsiyeye göre ciddi, esaslı, akıl ve hikmete muvafık bir program takib olunmuyor. Böyle bir program tanzim edilir ve bu programın takib ve tatbiki valiler için bir mecburiyet altına konulursa selef ve halef rekabeti ortadan kalkar ve bi't-tabii az zaman içinde semerât-ı nâfiâsı istihsal olunur.

Şimdi gelelim vilâyet erkânının vilâyetin nezâket-i siyâsiye ve ihtiyacât-ı labiyyesiyle kabil-i telif olmayan ahvâl-i husûsiye ve umûmiy eler ine.

Erkfin~ı Vilâyetin Ahvâli

Vali vekâletinde bulunan defterdâr-ı vilâyet saadetlû Abdurrahman³³ Beyefendi hazretleri nâzik halim ve gayet mütevazı ve ihtimal, ki afif ve fakat âmir olmak için icab eden hasâisden mahrum, korkak tecrübesiz ve gayet tenperver bir zâtdır. Defterdarlığı zamanında eşirrâdan vilâyet muhasebe mümeyyizi "Mehmed Fehmi"ye³⁴ ve mesâlih-i câriye kâtibi Arife³⁵ dizginini kapdırmış bunların ve hempalarının irtikâb ve irtişasına geniş bir meydan açmışdı. Vali vekili olunca bi't-tabii kendisine [5] tahakküm edenlerin adedi arttı. Çünkü defterdara hulul ve badehu tahakküm etmek pek kolaydır. Çalgılı, rakslı bir davet yapmak kesret küül ile müşârinileyhi

³³ Hâlâ defterdardır.

³⁴

³⁵

rakkaselere refakat edecek bir dereceye getirdikten sonra tekli/âla girişmek kâfidir. Şeref ve haysiyeti bu yolda pâymâl olunca derhal kemend-i inkiyada boyun uzatır.

Bugün defterdar bey sayesinde vilâyet umûm öyle bir hâle gelmiştir ki tavsifine insanın ağızı varmıyor. Meselâ: Bir günde birbirini nakız müteaddid emirler sâdır olur da vali vekilinin haberi olmaz. Olsa da bu tenakuzdaki mehâziri ihata edemez. Hâkimin riyaseti altında müteşekkil miltegalibe çetesi bi'idimle şuaabât-ı idareye parmak sokmuş vali vekiline hait-ı hareket talîm, kimisi yazılacak muharrerât-ı resmîyenin müsveddesini keyfe mâ yeşâ imlâ eder; kimisi kavâid ve km'ânin hâricinde meclis-i idarede kararlar tanzim etdirir; kaimmakamlar tebdil olunur, memurlar az! edilir, akşam bakiyyesi olan mahmurluğunu gündüz saat beş altıya kadar muhafaza eden uyusuk dimağla vali vekili de saat yedi raddelerinde makam-ı âlîlerini teşrifle dosyalarının tertibatı veçhile evraka muamele icra eder.

Vilâyet tercümanlığında müstahdem Keldâni "Faik"³⁶ vasıtasıyla defterdarın ve umûr-ı hükümetin en küçük ahvâlından haberdâr olan ecnebi konsolosları en âdi bir mesele için yasakçılarını göndererek tehdid ederler. Şeref-i hükümetin ihlâl edileceğini anlamayan defterdar bey yasakçının vaz'-ı pür heybeti vilâyet tercümanının konsolosun tercüman-ı hissiyatı olmakda gösterdiği şiddet karşısında derhal cevâb-ı muvafakat verir.

Vali vekilinin duygusuzluğu o derecededir ki meselâ İtalya konsolosu hükümet konağında bir ara İtalya bayrağı aşılmalıdır teklifinde bulunsa sızıltı çıkmasın "ta 'bir müşarünileyhindir" diyerek derhal bu bâbda emir verir. Faraziyata ne hacet? Geçenlerde buna benzer iki vak 'a olmuşdur: Fizan telgrafhattı müfettişi Rahmi Bey³⁷ buradan giderken Pây-i taht ricaline hediye olmak üzere birkaç câriye almışdı. İtalya konsolosu bunu haber alır. Vapur kumpanyasına bir kişiden ziyâdesi için bilet kesmemesini emreder. Bununla iktifa olunmaz, polis komiseri Şa 'ban Efendi ile beraber konsoloshane baş tercümanını vapura gönderir. Ve hükümet [6] memuru olan mumaileyhi isiicvâb ederler! Keza geçende İtalya konsolosu haber gönderir; zabtiye ve asker devrîyeleriyle beraber bir yasakçının bulunmasını teklif eder. Defterdar bundaki hikmet-i siyâsiyeyi ihâta edemediği cihetle derhal cevâb-ı muvafakat verirse de bazı eshâb-ı hamiyetin müdâfaa-i şedîdesi sayesinde fikrinden vaz geçirilir. Yine geçende mekteh-i idâdî-i mülkî müdürü yanlışlıkla bir haneye girer; oradaki kadınların feryadı üzerine İtalya kavası koşar müdür efendiyi tahte 'I-hfz İtalya konsolatosuna götürmekte iken bazı müdâhale üzerine polis merkezine sevk olunur! Müşarünileyhin en korkduğu şey gürültü ve sızıltı zuhurudur. Valiliğe çok yeltenmiş olduğundan âyanın şikâyeti ve sefirlerin müdâhalesi ile valiliğine mümanaat olunur veyahud İstanbul'ca idaresizliğine hükm olunur korkusu, rehber-i efkâr ve ef'ali olmuşdur.

36

37

Tarhana kazasında kıtal olmuş; birçok kişinin cesedi ortada kalmış; birçok emval işlisâb edilmiş; bunun hiç ehemmiyeti yoktur. Çünkü hükümet yazmıyacak olursa vak'a hiçbir veçhile Merkez-i Saltana! 'a esma' olunamaz; sızıltı da meydan bulamaz, Felan hazâda kaimmakam cebr ve şiddet ile ahâliyi hicretde muzatir bırakmış; bu da ehemmiyetsiz. Çünkü ahâlinin feryâd ve istikası ancak makam-ı vilâyete kadar vâsil olabilir. Felan mahal ide âşâr ta 'şirinde dehşetli sui istimal vukua gelmiş; hükümet yüze mukabil ancak otuz nisbetinde öşr almış; yetmiş memurlar arasında taksim olunmuş; bunun da hükmü yok: Bu ekseriyetle vâki' ve ancak hükümetin zararını müntic âdi bir mesele olduğu için her dürlü ihtimâlê karşı küçük ve sathi bir teftiş muamelesiyle maslahat tesviye olunur! Velhâsıl sızıltı ve şikâyet Merkez-i Saltanat'a vâsil olmasın da isterse kıyamet kopsun vali vekili hazretlerinin vazifesinden değildir (?): Hülâsa o Irak arz edeyim ki müşarünileyh hilkaten şerir değil fakat sefih ve cebin olduğu için en büyük bir şerir kadar vilâyete zararbağs olmaktadır. Bu bâbdaki mâruzâtımın agrâzdan pek bâid olduğunu en sathi tahkikat bile meydana çıkaracağından bu bahs-ı keder âveri kapayalım. Şimdi vilâyetin rükn-i sânisî olan hâkime gelelim: Vilâyet nâibi Şerif Efendi hazretleri³⁸ hırsız, insiz, şerefsiz, lâf masinesi denilecek derecede geveze sec'peresî [7] bir koca yobazdır. Merhum Hüseyin Efendi zamanında makâm-ı vilâyet, bu derece baziçe-i şeyâtin olmadığından hâkim efendi mahkeme-i şeriyedekî (müktesebât) ile iktifa ediyordu. Rüşvet vermeğe pek ziyâde alışmış ölüen bura halkı hâkimin en küçük bir mübalağasıyla redd etmiyecek derecede gösterdiği tevazu a meftun olarak sık sık mahkemeyi ziyarete başlamışlardı. Bu sayede hâkim efendi kendisine çeki düzen verebildiği gibi (akrabasından) olduğu rivayet olunan vâsita-i irtikâbı "Molla SafveV'de³⁹ insan sırasına girebilecek bir kıyafet almışdır. Daha o zamanda bile bitrava muvasalatdan beri maaşına el sürmediği ve (havadan) geçindiği kendisinden mervî olmak üzere şâyîidi.

Vaktâ ki defterdar vali vekili oldu ve ebvâb-ı irtikâb geniş açıldı, müsecca' ve tumturaklı sözleriyle sessiz defterdar üzerinde bir nüfuz hâsıl eden hâkim efendi için ufk-ı irtikâb pek vüs'at buldu. Mahkemeyi bıraktı. Şimdi sabahdan akşama kadar hükümet konağında defterdarın sağ cenahında bir mevkii-i müstahkem işgal etmelidir. Mahkeme işleri tamamıyla Arabi başkâtibi Abdurrahman⁴⁰ Efendinin üzerinde kalmışthr. Filhakika mesâil-i şeriyeye için hâkimin mahkemedin gaybubeti müceb-i menâfi ise de buna mukabil umûr-ı hükümet pek büyük zarardadır. Hâkimin hakkını yemek istemem. Ecnebilere âit hitsusâtta heman hiç müdâhale etdiği yoktur. Müdâhale etse bile defterdarı bir dereceye kadar herin gafletten ikaz içündür. O bile ecânibe karşı hükümetin bu derece zilletle düşüğünü hoş görmez. Bunu isbat eden hâl buranın ahvâlinin iştikâ ederek makamât-ı âliyeye mürâcatıdır. Hâkimin hüsn-î niyetinden ziyâde riyakârlığa delil olan bu iştikâ maruzât-ı ücizîyi tasdik eder bir delil

³⁸ Bu zât oradan ijfîsal etmiş ve muahharım Kastamonu naibi iken vefat etmiştir. Şimdiki hâkim gayet ağır, câhil ve ekli bir zât olub paraya rmıkayyedi darb-ı mesel hükmündedir.

³⁹

⁴⁰

olabilir. Defterdara ihtarâtda pek ileriye gidemez. Çünkü defterdarı gücendirecek olursa (bu da muhal ya fakat menfaatperestân pek ince dokurlar) umûr-ı dâhiliyedeki meksebi mühtet olur. İşgal ettiği makarn-ı mühimini rakihlerine kapdırır korkusu [8] vardır. Molla'mn riyakârlığı çok meşhurdur. Mevsûku'l-kelim birisinden işitdim ki merhum. Hüseyin Efendi istifasının kabul olunduğuna dâir telgraf alınca hâkim yanına gitmiş "sıhhat ve afiyet ve selâmet-i vücûd-ı âli-i velinimetlerine taalluku hasebiyle buradan gitmenize memnun isem de zât-ı âli-i fehîmâneleri gibi bir zât-ı âli-i kadrin ve bir v âli-i felâtun-ı tedbirin maiyyet-i cihânkıymet-i sâmilerinden mahrum kalacağım cihetiyle kendimi insanların en bedbahtı en mükedder ve meyusu addediyorum" mealinde ve taklidi muhal, müsecca' tekerrüüü bir cümle ile reisti'I-riyakâr ân olduğunu isbat etmişdi ve merhumun hareketinden bir hafta sonra da meclis-i idarede evvelce yapılmış bir karardan bahisle "vâli-i sabıkın hiçbir şeye akli ermezdi, mübarek kimseyi de işe karışdınnazdı, işte bu karar da onun bir pislîği, bunu kim temizleyecek" tefevvühünde bulunmuşdu. Vilâyetde bir şirket-i irîikâb teşekkül etmiştir. Her kimin vilâyetçe görülecek bir işi olursa derhal bîr kıymet tayin olunur. Vâsıtalar parayı alır kumpanyaya teslim eder. Derhal meclis-i idare teşekkül ederek hâkim efendi (Bismillah) ile karar müsveddesini yapar İse de muhavver maîlub da ceryan eder. Hâkim, niektubcu, mü/ti, meclis-i idare başkâtibleri ve iki âzâ-ı mütenejfize arasında laksim-i uzmâ ile hakk-ı karar tevzii olunur. Herkesin yüzünde güzel bir iş yapıldığına alâmet olmak üzere bir beşâset olduğu halde meclisten çıkılır.

Hâkimin bu seyyiâtinden başka diğer bir fena huyu vardır ki o da gulâmpere siliğidir. Bugün memur ve ahâli herkesin malûmudur ki hâkim efendi kendisine vasıtalık eden müddei-i umûmi muavini "Sabrî"⁴¹ Efendi'nin hanesine haftada iki üç gece oğlan getiriyor. Konyak ve rakı meclisi tertib ve âyin-i iût icra ediyor. Tab ân pek hasis ve pespaye olduğu için iki üç gurusluk Yahudi oğlanlarına tenezzül etmesi herkesin dehân-ı istihfâfında dolaşmaktadır. Ahâliden bazıları bu meseleden bahs ettikleri sırada Trablus ahâlisinde gulâmpârelik heman umûmî denilecek bir sûretde olduğundan hâkimin bu hastalığına kimse taarruz etmese de pek aşâğı ve mevkiiyle gayr-ı mütenâsib oğlanlarla hembezm olması çirkindir diyorlar. Filhakika beldenin müftis⁴² ibne ve gulâmpâre olmasına göre ahâlinin bu hâbdaki mütâlâaları [9] be/deve göre yakışacak elim bir mütâlâa ise de biz Türkler bu sözleri içimiz yanarak işidiyor ve vukuu hâli gözyaşı dökerek görüyoruz. Gelgelelim vilâyetin rükn-i sâlisi olan mektubçuya.⁴³

⁴¹ Mumaileyh şimdi vilâyetin hukuk riyaseti malcamını işgal etmekte ohih sefih, ayyaş, iki yüzlü, icara yürekli ve gayet m Ufsid ve her veçhiyle şayân-ı nefret bir zâtıdır.

⁴²

⁴³ Şimdi Yozgad mutasarrıfı ohib yerine geçen Fuad Bey hakkında her ne söylense az, devr-i sabıkpen >erdelennden ve gayet ahlâksız bir şohısdır.

MektûbUi vilâyet izzetlû Mehrned Ali Bey müddeN hayatında amirlik edecek bir mevkii de bulunmamış, kitabet ve inşâdan sarf-ı nazar doğrucu imlâ yazmağa gayr-ı muktedir, respâyelikden yetişme, ümmî denilecek derecede malûmatsız, ahmak denilecek mertebede muhâkemesiz bir zâtdır. Hafız Paşa merhumun valiliğinde bu memuriyet-i mutenaya tayin olunarak Trablus 'a geldiği vakit memuriyetine pek bigâne olduğunu çabuk isbat etmiş, haysiyeti kalem hulefâsı mertebesine düşmüş, merhumun gördüğü istiskal üzerine heman burada barınamayacak bir hâle gelmiş idi. Vâli-i sabık Hüseyin Efendi 'nin muvasalatında mektubçu I uğumı göstermeğe yeltenmiş ise de "kaş yapayım derken göz çıkaracak" derecedeki salaklığı, cehl-i galizi, azamet-i eblehânesi sayesinde vali ile arası açılmış ve dâire-i hükümete gidemeyecek bir hâle gelmiş idi. Vaktâ ki defterdâr-ı bîhoş vâli vekili oldu, âyin-i cem arkadaşlarından olan mektubçu da insanlar arasına kaşdı. Mumaileyh imzasından mesul tuulamiyacak derecede ahmak ise de mevkü-i muktezâsınca şirketten hissedâr-ı menfaatdir.

Mektubçunun ahmaklığına, şerefsizliğine bir misal arz edeyim: Sa'de⁴⁴ nâmında bir çalgıcı karının sermâyelerinden bir Tunus'lu kızı kendisine metres ittihaz etmek ister. Bunun için de kızın Sa 'de 'ye olan onbeş Fransız lirası borcunu tesviye ve ayrıca da ufak tefek mesârifına karşı olmak üzere üç dört lira i 'ta eder. Aynı bir hanede masrafın tezâüf edeceğini anlayabilen mektubçu kızı kendi evine getirmeğe kalkışır. Böyle kuyuda ve bir kişinin tesahubuna alışmamış olan kız razı olmaz Tunus'a avdet teşebbüsünde bulunur. Mektubçu para acısıyla şerefini, mevkiiini unudur ve Fransız konsoloshanesine müracaat eder. Kız bu gibi gürültülere alışık olmadığından "Mektubçu benimle birkaç defa münâsebetde bulundu, bu paraları da o sırada ihsas eylediğim lezâiz mükâfatı olarak bana bahş ve hediye eylemiştir" iddiasında bulunur. Bu veçhile mektûbî-i vilâyetin hem parası gider, hem de varlığı meşkûk olan haysiyeti resmen mahv olur. Halka da bir iki haftalık güftü için sermâye çıkar.

[10] *Mazhar Paşa oğlanhğndan yetişen mektubçu bey için bu gibi rezaletler istib'ad olunamaz ise de mevkii ve memuriyeti hasebiyle hamiyetkârân milleti dilhân etmektedir. Bu rezaleti müteakib edebsizlik kâfi değilmış gibi Bâb-ı Cedid polis komiseri⁴⁵ Hannıda vasıtasıyla tabakaî-ı sefîleden bir Yahudi kızını hanesine getirmiş ise de makam-ı celîl-i mübeşşirîden vâki olan ihtâr-ı şedi'd üzerine kızdan sarf-ı nazar etmek mecburiyetinde bulunmuşdur. İşte bir nebze tavsif olunan câhil, ahmak, ahlâksız ve namussuz mektubçunun hâkimin koltuğu altında meclis-i idare pazar-ı irtikâbindan hissesine düşecek kâr ve kisbe muntazır olmaktadır.*

Vilâyetin rûkn-i râbî'i olan müfti, faziletlû Abdüsselâm⁴⁶ Efendi şöhreti insan ve fakat bilcümle hasâis-İ İnsâniyeden mahrum bir mahlûkdur. Merhum vâli-i esbâk Nâmık Paşa zamanında münhal olan vilâyet müfûlîğine tayin olunmuş idi. Müftiik

⁴⁴ Çalgıcı bir karı. Hâlâ oradadır.

⁴⁵ Hâlâ Trablus 'da ikinci komiserdir. Gayet ahlâksız bir şahısdır.

⁴⁶ Mumaileyh vefat etmiş yerme oldukça ehven-i şer olan damadı kaim olmuşdu.

makamının ilim ve faziletiyle ulemâ meyanında bir mevkii-i mümtaz ihrâz edenlere tavsiye olunması âdât-ı mevzua muktezâsından iken cehli ve sûi ahlâkı herkesçe ma 'ruf ve ulemâ arasında kadr ve itibarı nefkud olan Abdüsselâm 'in müftiliğe tayini büyük bir kıy I ü kail mutceb olmuşdu. Fakat hem-illet olması hasebiyle bunu şiddetle iltizam eden Nâmık Paşa cebren erbâb-ı şikâyeti susdurmuşdu. Herkesçe malûmdur ki o makamı işgal eden Abdüsselâm hâlâ oğlan peşinde gezmekte ve kudreti ifrat taaddiye müsöid olmadığından ekser ahvâlde müteaddiddir. Meclisinde bulunanların mevsuk rivayetlerine göre müftinin göbek oyunu beyne İ-esâfil pek meşhurdur. Esasen hiçbir meziyet ve itibarı hâiz değil İse de makamı muktezâsınca, her dürlü kavânin ve nizâm ât hilâfında olarak kayd-ı hayat şartıyla meclis-i idarede âzâ bulunan iki kişinin vâsita-i nüfuzları olmakda ve ekseriyet-İ ârâya hizmet etmelidir. Bittabi' bu hizmetlerine mükâfaten kumpanyada bir küçük hisseye nail olmaktadır ki birkaç sene zarfında üçyüz liralık bir hâne inşâ ettirmesi buna delildir.

[11] Vilâyetin şuaabât-ı sâiresine geçmezden evvel hâkim kumpanyasının iki akd-ı mühimmini ve vilâyât için bir belâ-yı azim olan tercüman vekilini takdim edeyim: Vilâyetin lâ-yen-azl ve maattessüf lâ-yemut âzasından olan Hasan Gürci⁴⁷ buranın en meşhur ve fakat düçâr-ı fesad ve istihale olmuş hanedanından birisine mensubdur, Hilâten şerre hadim olmak üzere yaratılmış olduğundan hiçbir menfaati olmasa bile dâima fenalık yapmayı iltizam eder. Merhum Hafız Paşa 'nın icraatı ve ıslahatı zamanında alt. perdeden ahâliyi teşvik ve tahrik ve icraat-ı mezkûre aleyhinde sarf-ı mesâi eden en ziyâde merkum Hasan gürci 'dir. Hiç şüphe yokdur ki. tahrir-i emlâk sebebine senede hükümete vermek mecburiyetinde bulunacağı birkaç yüz gurus muharrik-i tes>ilâi değildi. Onu bu yolda harekete sevk eden her iyi şeyin aleyhdârı olmak cibilive-i tabiyyesidir. Merhum Hafız Paşa, merkumun ne müfsid bir riyakâr olduğunu anıamışdı. Fakat o .sırada bu gibi müteneffizîn üzerine şiddetle yürümenin mahzurdan salim olmadığını anladığı için silsite-i te 'dibi vakt-ı münâsibe terk etmiş idi. Hususiyle Hasan Gürci 'nin Fransız himayesinde bulunduğunu mevsûken haber almışdı. Bu sırada meydanı geniş bulmuş olan Hasan Gürci meclis-i idarede kumpanyada hissesine nail olmakdan ziyâde sûi idaremiizi teşhir, ahâliye karşı kadr-ı hükümeti terzil etmek hükümetin mevkiiini müşkülâta uğratmak gibi gayet habisâne bir maksad takib etmektedir. Bunun da bezm-i cem ve âyin-i lûta inhimaki ziyâdedir. Merkumun vech-i menhusu seyyiât-i amaline bir burhân-ı kavidir. Azadan Hacı Halife Caferi⁴⁸ kumpanyanın erkân-ı mühimmesinden ise de haşerât-ı sâtifeye nisbeten her halde ehven-i serdir. Muhafaza-i nüfuz için e'fal-i maktûheye iştirak elmekde İse de muhakemât-ı akliyesi e'faline hâkim ve seyyiât-ı ahvâlini setre kâfi! olduğundan hükümetin iye ve kötü zamanlarında da mühim mevkiiini muhafaza edebilmektedir.

⁴⁷ Şimdi Gutyan kaimnakamıdır.

⁴⁸ Nasılsa sûi istimali, vâsita-i irtikâbdaki cesareti pek aleni bir dereceye varup da meclis-i idare azalırından koğulmuşdur.

Şimdiki halde en büyük vazifesi hâkim ve şürekâsına tesviye edilecek meblağları tahsil ve tevziidir. Hükümetin adi ve hak üzere hareketini arzu etmezse de ecânibin memleketimize taarruzunu da istemez. Velhâsıl idâre-i haziranın bekası şartıyla vilâyet üzerinde hâkimiyet-i Osm ân i ve 'nin devamı tarafdandır. Çünkü menfaati bunu icab ettirmektedir.

[12] Meclis-i idare Arabi başkâtibi saadetiü Abdüsselâm⁴⁹ Efendi, mesleksiz, ahlâksız, mürtekib, müfsid eşhâsdandır. Her valinin hende-i memlûkesi, yekdiğerini nakız reylerin tarafdar ve mürevvicî, vilâyet erkân-ı hükümetinin parasız de/lalı; rey-i ferâsetden mahrum kofbir adamdır. Tabasbusu sâyesinde her valiye sokulabilmiş ve cümlesinin de memdûhu olmuşdur. Sâhib-i rey almadığından kumpanyadaki hissesi küçük ise de mülhakatda oldukça sâhib-i nüfuz olmasına mebnî güzel bir vâsita-' irtikâb olmaktadır. Şimdiye kadar ahvâl-i husûsiyelerinden bir nebze hahs olunan zevat vilâyet tercüman velülüyle meclis-i idare Türkî başkâtibi nisbeten ehven-i şer telâkki olunmalıdır. Bu iki şahsın yüzünü görmek, isimlerini hâtıra getirmek, her sâhib-i hamiyeti ra 'şedâr-ı nefret etmeğe kâfidir. Vilâyet tercümanı Faik⁵⁰ yâhıtd Corc Naume veya Circîs-i Keldâni milletinden bir veled-i nâmeşruudur. Tercüme-i hâline nazar olunacak olursa merkumun mâr tıynetinde yaradılmış, müzeyyelede neş' ü nema bulmuş olduğu anlaşılır. Henüz küçük bir yaşında iken bir Katoluk papası bunu analığı olan Meryem'in elinden alır. Roma'ya götürür. Roma'da papas mektebinde tahsil-i ulûmda iken, memleketinde alışmış olduğu âdât-ı mezmûmeyi şâir talebeye talime baslar. Günün birinde işin farkına varılır. Çocuk denilecek bir sinde iken silsile-i müstakbele rûhâniyeye talim-i şenaat etmeğe kalkışan Faik mektebden tard ve memleketine iade olunur. Memleketinde analığı Meryem V bulur. Meryem "in hanesinde yatıp kalkmakta ve bir hayât-ı sefilâne sürmekte iken o sırada Musul'a müddei-i umumîlikle giden Rauf Bey'in nazar-ı dikkatini celb eder. Çünkü Faik kam kaşlı, buğday beniz/i âlüfte tmnrli bir şâhh-ı emred; müddei-i umûmî Rauf Bey ise bekâr ve sanatkâr(l) idi. Faik 7 yanına alır; her veçhile iaşesini deruhde eder.

Bir müddet, sonra Rauf Trablus'a tahvil-i memuriyet eder. Tabii Faik'i de beraber getirir. Burada Rauf ile Faik arasındaki münâsebet-i mükriheyi bilmeyen yokdur. Rauf ahlâksız, vicdansız olduğu kadar da meclûb-ı şehvet idi. Hanesinde hizmet etmekte bulunan Sünbül ismindeki kızın hâmile kalması üzerine Faik ile hâmisi arasında dargınlık çıkar. Zâten Rauf'un vali ile arası bozulmuş, ikbâli zevale meyi etmiş; Faik ise Raufsâyesinde vilâyet ahvâlini muntazaman konsoloshaneye ihbar etmesine mükâfaten. İtalya mektebi muallimliğine tayin edilmiş ve valinin mahdumu Muhtar Bey'e vasıtalık ettiği cihetle valiye de çatmış [13] ve bu veçhile müddei-i umûmînin muavenetinden istiğna edebilecek bir mevkii kazanmış idi.

⁴⁹ Berveç-i ma'ruz Hâlâ meclis kâtibidir.

⁵⁰ Bu şahıs şimdi İtalya mekteplerinde muaüimf) hükümet memurlarının ve husûsiyle defterdarın nedîmi(l) ve her hususa muvafik bir şahındır.

Rauf gitti. Faik İtalya casusu ve İtalya mektebinde muallim olarak kaldı. Türkçe, Arabça, Fransızca ve İtalyanca'ya vakıf olduğu için Faik kolay kolay herkesle ihtilât edebilir ve herkesden malûmat alabilirdi. Merkumun hükümet konağına değil civarına bile uğraması katıyyen gayr-ı câiz iken tercümân-ı sabık Nesimoviç'in vefatı üzerine tercüman vekâletine tayini gibi bir cinayet irtikâb edildi. Evet bu bir cinâyefdir, Trablusgarb vilâyeti gibi her gün bir gaile-i siyâsiyenin zuhuruna manız ve İtalyanlar için câlib-i hurs ve iştihâ olan böyle nâzik bir mevkiide Faik gibi İtalya terbiyesi görmüş ve hâlâ İtalya parasıyla müteayyis, ahlâksız, namussuz, oğlanlıktan yetişme bir şahsı tercüman yapmak cinayet değil de nedir? Bugür. vilâyetin ricalden mahrumiyeti seyyiesiyle Fâik vâü vekiline nâsuh, konsoloslara müşevvik, bilcümle umurda şahs-ı sâlis kesilmiştir. Konsoloslara gider: "Siz şu tarzda vilâyeti tazyik edecek olursanız ben de şu yolda idâre-i lisân ve i'â-yı nasihat eder ve arzunuzu kabul etdiririm teş\>ikinde bulunur." Vali vekiline gider: "Konsolos Bey'in selâmı var, şu iş mutlaka şu sûrette yapılmalıdır. Yirmidört saate kadar cevâbına muntazırım. Yapılmazsa sefir vasıtasıyla makamâta şikayet edeceğim dedi" der ve "Konsolos pek hiddetli idi, kendisini teskin için çok çalıştım. Bana kalırsa talebini mümkün mertebe is'âfetmek muvafık maslahâtdır" mütalaasını ilâve eder, Memuriyet-i hükümete meselâ: Gümrük nazırına gider "Gümrükde bade 7-muayene tevkif olunan felan şeyin mağşuş olduğu anlaşılmiş ise de o derecede muzır l, sıhha olmadığından ecnebilerin şikâyât ve tazyikatına nihayet verilmek üzere imrârına müsaade olunmasını defterdar bey arzu ediyor. Böyle yapılmazsa defterdar bey konsoloslara karşı vaade bulunduğu cihetle "ben geçirmek istedim, hatta emir de verdim; fakat gümrük nâzın muhalefet etdi" diyecek tabii neticede siz zarar göreceksiniz, der. Velhâsil bu yolda tezvîrât ile hükümeti işgal etmek memurini ürkütmek, ecânibi kışkirtmak ve konsolosları şımartmak ehass-ı âmâli ve gaye-i efalidir. Cümlemizin baş ağrısı beşeriyetin yüz karası olan merkumun hükümetden tardıyla vilâyet tercümanlığına sâye-i şevketde bugün adedi pek çoğa balığ olan lisân-ı âşinâ ve namuslu şübbân-ı vatandan birinin bi 't-tercih bir îslâmın tayin ve izamı [14] selâmet-i ümmet ve vilâyet nâmına temenni olunur. Meclis-i idare Türk! başkâtibi Hâdiü 'l-cevâb 'uf¹ husûsiyet-i ahvâline (Eûzübillâhimineşşeytanürracim) istihzâsiyle başlamak vâcibdir. Merkumun vech-i menhusunu görmek, husûsiyet-i ahvâlini anlamak için kâfidir. Patlak ve kanlı gözleri, mülâhham ve nisbetsiz vücudu, basık cebhesi mahrâtî ve cüssesine nisbeten pek küçük kafası, şeytanet için halk edilmiş olduğuna delildir. Yürürken önüne bakar, fakat kulaklarını dikerek etrafı tecessüs eder. Söz söylerken sesine bir mülâyemet verir; fakat dudaklarının ucundaki ismi 'zâz ile muhatabına hande-i istihza salar. Bu adam hakkında bir mecelle yazılsa seyyiâtî sakile ta'rif olunamaz. Hilkat bile bunu halk etdiğinden dolayı mahcûb olsa gerekdir. Ömründe hayra hiç çalışmamış, iktidarı nisbetinde şer icrasında hiç tekâsül

⁵¹ Şimdi meclis-i idare âzâsındandır.

göstermemizdir. Hırsız, ırzsız, ibne, bahîl, fazla olarak câhil, tekâpû sayesinde terakki etmiş, vilâyetin her tarafına örümcek ağı gibi vesâit-i İrtikâbiyeyi kurmuş olan Hâdiü'l-cevâb bugün meclis-i idarenin ruhu makamındadır. Mutasarrıflık kaparım ümidiyle Fizan 'a tahkikat için gitmemiş ve bu veçhile buradan beş altı ay müddet gaybubet etmemiş, olsa idi, meclis-i idarede müteşekkil hırsız kumpanyasının sahâ-i irtikâbı şübhesiz daha geniş olacaktı. Bu hususlarda tecrübesi ziyâde para verebilecekleri arayub bulmakda mahareti fevkalâde olduğundan şimdiki gibi yalnız kendi ayağıyla gelen irtikâb ile iktifa edihniyecekti. Her valinin devrinde mahiyet-i merdûdesini setr etmekde bir maharet göstermiştir. Hafız Paşa merhum bile hırsızların en büyük dayakçısı iken Hadi 'nin irtikâbını anlayamamışdı. Onbeş sene evvelisi hiçbir şeye mâlik değil iken bugün müteaddid bağçeler sahibi olmuştur. Hadi hakkında "Allah bu belâyı üstümüzden defetsin" duasını yâd etmeyen bir ferd yokdur. Kabûs-ı vilâyet denilmeğe şayan olan merkumun tercüman Circis ile beraber vilâyetden tardı ve umûr-ı devletden teb 'idi selâmet-i vilâyet için bir emr-i mühimdir.

Bundan sonra da şubât-ı sâiredeki memurin ahvâlinden muhtasaran bahs edelim: Bunlar bâlâda tavsif olunan eşhasa nazaran ikinci mertebede kalırlar:

Muhasebete defterdarın meskenetinden İstifâdeye kalkışmayan memur yok gibidir. Fakat en ziyâde nüfuzu câri ve seyyiâtî meşhûd olan iki kişidir. Birincisi muhasebe mümeyyizi Mehmed Fehm² Efendi'dir ki mezûnen [15] İstanbul'da bulunmakta ve avdet etmemesi içtin herkes dua etmektedir. Merkum zikri geçen Hâdiü'l-cevâb 'in bir nüsha-i sâniyesidir. Yüzüne bakmakla orada teressüm eden şeytaneti anlamak mümkündür. Defterdara nisbetle vazifesine vâkıf olan mümeyyiz âmir olmaktan ziyâde memur ve metbu' olmak üzere yâd edilen defterdarın yularım sıkı sıkı tutmuş idi. Herhalde mümeyyiz muhasebete defterdara nisbetle nâfzû't-hükümdür. Müddet-i ömründe iyilik etmemiş olduğu için erbâb-ı istihkaka vakt-i muayyende maaş verirken bile rengi bozulur, elleri titremeğe başlar. Müteahhidlerle işini pek güzel yoluna koymuştur. Hiçbir müteahhid mümeyyizin hissesini ma'ziyâdeten temin etmezse istihkakım kurtaramaz. Bunun bir hisse-i tahattüm akçe farkından tahsil eder. Tahsilat mecidiye ve ufakhkdan ibaret iken yüzde bir kâr ile bunları Fransız lirasına tahvil etdiriyor. Sonra Fransız lirasını râyic-i resmîsinden iki gurus fazlasıyla eshâb-ı matlûba veriyor. Zavallılar başka dürlü alamayacaklarını bildikleri için yüzde üç 'iskontoya razı oluyorlar. Mümeyyiz bu veçhile de açıkdan mühim bir meblağa vaz-ı yedd ediyor. Asıl maharet mal müdirlerinin tayini meselesindedir. Vilâyetdeki bütün mal müdirleri sık sık tahvilâta uğrarlar. Bunların her birisi mevkiine göre elliden yüz liraya kadar muhasebeci ve şürekâsının sandukçe-i istifâdesine bir para koymak mecburiyetindedirler.

⁵² Şimdi bilmem nerede muhasebecidir. Yerine gelen zât halim ve namuslu bir zâidir.

Sundan sonra muhasebenin rûkn-i mühimmi olan mesâlih-i câriye müdiri *Ârif* dir* Merkur Cizâyirli bir aileden harc-ı âlem denilecek derecede oğlanlıktan yetişmiştir. Pek büyük bir ahlâksızlığa ramzed olduğu onbeş sene evvelisi mürid ve üstadının zindanda vefatına vâsita olmakla isbâ etmiş idi. Yalancı, alâk, sarhoş ve sefih olan Arif bin gıtırıtı maaşıyla üçbin gurusluk sefahat icra etmektedir. Buralı ve bura ahvâline vâkıf olduğu içim mümeyyizin sağ koludur. Merkur Hükûmet-i Osmaniye 'nin hasbî en büyük düşmanlarından ve Hafız Paşa merhumun icraatı aleyhinde ie\$'ikatta bulunanların sergerde/erindendir. Hasan Bey Gürci ile hem-bezm ve hem-ayârdır.

Adliye cihetine gelince: İstinaf reisi Vasfı Efendi⁴ İsmi var cismi yok denilecek derecede âcizdir. Hayra, şerre karışmaz, binaenaleyh nakıs tarafından mevcuttur.

[16] Müddei-i umûmî Ziyâ Bey⁵¹ müddei-i umûmî olmakdan ziyâde sırk hamalı olmağa lâyıq abdal, câhil, bilmediğini hiç bilmez, kendisini beğenmiş, rütbesine mağrur bir zâtdır. Muvasalâtı yeni olmakla beraber irtikâba on lira ile başladığı şimdiden şayi' olmuştur.

Hukuk reisi Osman Sâit⁶ Efendi Mekâtib-i Bahriye 'den matrud olduğu mütevâtır, gayet fena kalbli, müzevvir, şeref ve haysiyetden mahrum, menfaat-ı şahsiyeden başka birşey düşünmez bir adamdır.

Ticaret reisi⁵⁷ Mekteb-i Hukuk'dan mezun ve vazifesine mukaddem kimsenin işine karışmaz, terbiyeli bir zâtdır. Hükümet konağının havasını işbâ eden irtikâb mıkırdarıyla ilerüde düçâr-ı fesâd olmazsa kendisinden hüsn-i hizmet beklenebilir.

Müddei-i umûmî muavini⁵⁸ Sabri Efendi Diyarbekirli, fitnekâr ve dâül'-Mûle mühtelâ ve fart-ı cimaa münhemik hâkime oğlan pezevenkliği edecek sûretde geniş mezhebli ve bununla beraber tahkikat-t evveliyi yapmaktan âcizdir, kavânin ve nizâmâdan bi-behre müteseyyib ve mütekâsil bir sersem herifdir.

Cezâ reis⁹ canlı cenaze veya müteharrik kadir denilecek derecede zayıf ve emraz koleksiyonu denilecek mertebede hastalıklı, defaatle muhakemeye alınmış, mütaddid kereler açığa çıkarılmış, mürtekib ahlâksız bir şahısdır. Bu acz-i

⁴⁰ Hâlâ muhasebede, iaşe veya tahrir-i emlâk müfettişliğinde müstahdem. Tahsildar müfettişi olması içim defterdar himmet ediyordu. Muhasebeden (fil-i livâia) sebebine kuğulnuş iken defterdar her neyapdıysa yapıt yine memuriyete tayin etdi.

⁵⁴ Tekâüd olmuştur,

¹³ Ma 'zuldür.

⁵⁵ Şimdi müddei-i umûmidir. Gayet ahlâksız bir şahısdır. Mezûnen burada bulunuyor.

⁵⁷ Bitlis 'de müddei-i umûmidir. Yerine gelen ticâret reisi Fuad Bey, defterdarın akrabasından, âciz, adi nû-ehil bir zâtdır.

⁵⁸ Hukuk reisidir.

⁵⁹ Vefat etmiş. Yerine gelen Refik Bey ahlâksızlığından dolayı Tibbiye İdâdiyesi 'uden matrud ve "Koğa Refik" denmekle ma 'nıfdir.

bünyevisiyle beraber zendosüükdan geri kalmaz. Para alamayınca hiçbir idama imza koymadığı adliyece mütevâtıran meşhurdur. Polis teşkilâtı nakıs ve polis efrâd ve komiserleri temin-i mâisetden âciz kalmış yerli esâfilden müntehib olmasına nazaran onlara âmir olan serkomiserin ifâ-yı vazife için ne kadar müşkül bir mevkiide bulunacağı ve binaenaleyh ne kadar muktedir olması lâzım geleceği vârid-i hatır oluyor. Polis serkomiseri⁶⁰ Şaban Efendi ise kendisini dev aynasında gören bir mağrur, en âdi polis jurnallerini doğru yazamayacak derecede câhil, fazla olarak gayet garazkâr, garazını yürütmek için en büyük şenaati kabul edecek sûrette vicdansız, fırsat buldukça irtikâb eder, şehvetine mağlûb kuzu kafalı bir adamdır. [17] Müdebber-i azimetle gayr-ı mütenâsib olan maaşını artırmak iç ün nüfuz ve iktidarı dâhilinde ve fakat ortaya çıkmayacak bir sûrette irtikâba koyulmuş ve mesmûata nazaran fahişeleri, sarhoşları, ufak tefek hursızları haraca bağlamıştır.

Zavallı zabtiye binbaşısı Râşid Efendi iyi kalbli bir zât olmakla beraber vazifesine nâ-ehil, âciz, zâtiye binbaşısı olmakdan ziyâde orta oyununda soytarı rolünü ifâya müsâid bir kılık ve kıyafetde bir fakirdir.

Hülâsa

Vilâyet ecânibin ı/aima'-ı nazarı fevkalâde nâzik ve mühim bir mevkiidedir. İtalyanlar her gün bir suretle vilâyeyide kök salıyorlar. Hükümetimizin müsamahasından, tahammülünün fevkinde istifâde ediyor/ar. Ahâli kurân-ı vustâda olduğu gibi bir âlem-i bedevîyeide; koca bir kıtada tek ma 'mur bir şehir ve beled yok. Arazi bekâretde kalmış, yollar yapılmamış; kân>an uğrağı olan yerlerde kuyular açılmamış. Yazın dâhil-i vilâyeyide yolculuk eden bir kimse dâima susuzluktan telef olmak tehlikesine maruzdur. Her dürlü i'mura ve her dürlü ziraata kabiliyet!..! iken hiçbir şey yapılmamış. Bir ağaç bile dikilmemiş. Mevcud şehirler, pazar yerleri mürûr-ı zamanla harâbezâra döndü. Hükümetde hayat yok ki bunları ihya etsin!

Buradan Fizan'a gitmek Tunus'dan Sudan'a gitmekden müşküldür. Çünkü yollarda emniyet yok. Hükümetde kuvvet yok ki temin-i asayiş etsin!

Ahâli zulümden, hükümet memurlarına haraç vermeliinden son dereke sefaletle düşdü. Kimisi kaza kaimmakamlarının, tahsildarların zabtiyelerin zulüm ve itisâfından kurtulmak için hicrete mecbur kalmış. Kimisi de her dürlü cefâyaya rağmen terk-i vatan etmiş/erse de tes'il etmek derecesine gelmiş. Bu gidişle birkaç sene sonra hükümete vergi verebilecek bir kimse kalmayacak. Herkes zulümden bîzar; bütün halk adâlet ve merhamete teşne. Kimisi Allah'dan imdâd bekliyor; kimisi de Aîakam-ı Hilâfet'den iş'ar edilecek âb-ı rahmet ve adalete intizâr ediyor. Vilâyet böyle acıklı bir halde iken, Padişah 'in adi ve şefkat, sa 'y ve gayret ve isüclâb-ı da 'vât kasdıyla göndermiş olduğu memurlar yukarıda hallerinden bahs olunduğu veçhile vilâyeti pazar-ı irtikâb ve darü'i-fuhsiyât ittihaz etmişlerdir. [18] Ahâlinin feryâd ve tazallümü ve ecânibin hande-i istihzası karşısında vilâyetin mahvına, Müslim'in 'in kat'-ı urûkuna çalışıyorlar. İtalyanlar 'a, kendi konsolos ve memur-ı hafiyelerinden ziyâde hizmet

ediyorlar. Koca bir kıta-i Osmaniye 'nin hükûmetden ya gut/eren olub düşmesine veyâhud ecânib eliyle fekk ve kal' edilmesine çalışıyorlar. Gözümüz Makam-ı Hilâfet'de. O makam-ı akdesden tecelli edecek bir adalete muntazırdır. Vücudumuz sûbât-ı idare karşısında lerzân, fikrimiz hayf-ı istikbâl İle pür heyecân olduğu halde bir ünü d ile yaşıyoruz. Eğer arz ve takdim cüretinde bulunduğum bu lâyiha o ümidi canlandıracak bir teşebbüs-i hayr husulüne vâsıta olabilirse kendimi insanların en bahtiyarlarından sayacağım.

Fi 1 Teşrin-i evvel Sene 320.

State Library	
Ref. No.	
Serial No.	103
Accession No.	

۱۲۰ تا نیمی مضافات
 عالیله به تفریح فلانی
 لایحه صورتی اولی
 حاضر در کمال و کمال
 و طریقی است که در
 مقرر مملکت کافیه
 مادی اولاد و عده بر ای
 عرصه و تفریح فلانی

مقدمه است او غنای بی نظیرش کنونی است احمد بگو بر آنکه
استعداد او با ما را بر سر حدی و ما نورش حسینه گویم
مدت و کثرت آنکه در ... بر زانق متعاقب ازین نظر کما
و کما ... باب جدیدی نویسد که به خود و واسطه
طبقات سفید و بر سر حدی ... کما ...
چنین میسر است و آنچه در آنجا ...
اینکه ...
آحمد ...
مجلسه ...
ارطقت ...

مکتوبی است که ...
نامند ...
مترس ...
ار ...
حاشی ...
و ...
کری ...
ار ...
پاره ...
نیز ...
اینکه ...
پرو ...
مشهور ...
کشف ...

مکتوبی است که ...
نامند ...
مترس ...
ار ...
حاشی ...
و ...
کری ...
ار ...
پاره ...
نیز ...
اینکه ...
پرو ...
مشهور ...
کشف ...

مکتوبی است که ...
نامند ...
مترس ...
ار ...
حاشی ...
و ...
کری ...
ار ...
پاره ...
نیز ...
اینکه ...
پرو ...
مشهور ...
کشف ...

(۱۳) ...
(۱۴) ...

(۱۱) ...
(۱۲) ...
(۱۳) ...

KUMUK TÜRKÇESİNDE İSİM HÂL EKLERİ

Zeki KAYMAZ*

Kumuklar, Özerk Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt Karabudakkent Kayakent, Kaytak kasaba ve bölgeleriyle Mahaçkale, İzberbaş, Buynak ve Derbent şehirlerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Özerk Ççen-İnguş ve Özerk Kuzey Ossetin bölgelerinde de küçük topluluklar halinde Kumuklar yaşamaktadır. Kunnıklann konuştuğu Kumuk Türkçesi ise Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında "Kıpçak" grubu içerisinde yer almaktadır. Bugün Kunnıklann Dağıstan'daki nüfuslarının 400.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir.

Kumuk Türkçesi nin üç ağız vardır. Hasavyurt ağızı (kuzey) 2. Buynak ağızı (orta) 3. Haydak (Kaytak) ağızı (güney). Kumuk Türkleri önce Arap alfabesini 1928-1938 yılları arasında da Latin alfabesini kullanmışlardır. 1938'den bu yana ise Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Sovyet İhtilali'nden sonra Kumuk Türkçesi yazı dili İnlini almış, Buynak ve Hasavyurt ağızları bu yazı dilini oluşturmuştur.

Biz bu yazımızda Kumuk Türkçesindeki isim hal ekleri üzerinde duracağız. Kumuk Türkçesinde kullanılan isim hal eklerinin daha iyi anlaşılması için, hal kavramı ile Türk dilinde kullanılan isim hal eklerinin sayısı, kullanılışları ve ilgili terimler hususunda kısa bir değerlendirme yapmak gerekir.

Hal (casus), adları fiillerle veya adların adlarla olan çeşitli münasebetlerini bildiren bir gramer kategorisidir.¹ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz ise hal kavramını "ismin cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum" biçiminde tanımlamaktadır.² Hal ekleri ise adların adlarla ve fiillerle olan ilişkisini sağlayan ve cümlenin anlamına tesir eden isim çekimi ekleridir.

Bugün Türk dilinde kullanılan isim hal eklerinin sayısı hakkında bilim adamları arasında tam bir birlik yoktur. Konu ile ilgili eserler ve araştırmalar incelendiğinde, hal eklerinde çoğunluğun kabul ettiği sayı altıdır: 1. Yalın hal 2. İlgili hali 3. Yükleme hali 4. Yönelme hali 5. Bulunma hali 6. Çıkma hali. Biz de Kumuk Türkçesindeki isim hal eklerini bu başlıklar altında inceleyeceğiz.

Hal eklerini incelerken karşımıza çıkan diğer bir zorluk da ekler için kullanılan isimlerde bir birliğin olmayışındır. Çeşitli yayınlarda uluslar arası tenninolojiyi

* Doç. Dr. HÜ. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ Muharrem ERGİN, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 226.

² Zeynep KORKMAZ, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK. Yay., Ankara 1992, s. 77.

İngilizce, Almanca ve Fransızca şekilleriyle ayrı ayrı kullananların yanında Türkçelerini de kullananlar vardır. Türkçe terimlerin kullanılması sevindirici bir durum olmakla birlikte bunda da tam bir birlik sağlanamadığı görülmektedir. Biz, bu çalışmada Prof. Dr. Zeynep Korkmazın Gramer Terimleri Sözlüğü'ndeki terimlere uyduk, ayrıca Kumuk Türkçesine has isimlendirmeleri de parantez içinde gösterdik.

1. *Yalın hal (baş hal/baş geliş)*

İsimlerin herhangi bir unsura bağlı olmayan yalın şekilleridir. İsimlerin teklik, çokluk ve iyelik şekilleri de yalın hallerdir.³ Kumuk Türkçesinde de yalın hal eksizdir.

abay "baba"	em "ilaç"
baka "kurbağa"	geme "gemi"
çabak "balık"	koy "koyun"

2. *İlgi hali (yeslik hal/yeslik geliş)*

Tamlamalarda bir ismin başka bir isimle ilgili olma halidir. Tamlamalarda tamlayan görevindeki ismi, ilgi ilişkisini ilgi hal ekini almadan da kurabilir.⁴ Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de ilgi hali eki zamirleri bazı edatlara da (uçun vb.) bağlar. Yine İlgi hali eki fiilin bildirdiği harekete göre isimlerin durumunu gösteremez. Ek, bu yönüyle diğer hal eklerinden ayrılır. İlgi hali ekini bu yönüyle değerlendiren Doç. Dr. Gürer Gülsevin, bu ekli İsim hal ekleri arasında verilmemesi ve gramerlerimizdeki yerinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.⁵ Kumuk Türkçesindeki ilgi hali ekleri şunlardır:

a. +nl 4

Kumuk Türkçesinde ilgi halinin yaygın olarak kullanılan bu şekli yüklem hali eki ile aynıdır.

eşek+ni kulağı "eşeğin kulağı"	gün+nü isivü "güneşin ısısı"
han+nı ulam "hanın oğlu"	porsuk+nu ini "porsuğun ini"
taş+m tübü "taşın dibi"	yurt+nu yagası "köyün kenarı"

Kumuk Türkçesinde bu ilgi hali ekinin yüklem hali eki olarak kullanılması ve tarihi lehçelerden Çağatay Türkçesinde de aynı kullanımın bulunması dikkati çekmektedir:

³ Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 227.

⁴ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s. 87.

⁵ Gürer GÜLSEVİN, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. TDK- Yay.. Ankara 1997, s. 16.

Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri

Afrasiyab+m oğlu "Efrasiyab'm oğlu"
bir kırkavul+nı işkenesi "bir sülünün budu"⁶

Zamir çekiminde bu ek olanı /alanı "onların"; bulanı "bunların"; şulanı "şunların"; kimleni "kimlerin"; ncleni "nelerin" şeklinde görülür. Bu çekimde çokluk ekindeki "r" düşer.

b. +14

İlgi hali eki bu şekliyle zamirlerle ve +n,+m iyelik ekleriyle biten kelimelerden sonra kullanılır. Bu ek de yükleme hali eki ile aynıdır.

aLam+ı kitabı "babamın kitabı"
gözün+ü yankı "gözünün ışığı"
özüm+ü ülkem "kendimin ülkesi"

Bu şekil şu zamirlerle kullanılır;

men+i kızardaşlanm "benim kızkardeşlerinT
mun+u kızı "bunun kızı"
on+ubaşı "onun başı"
on+u uçun "onun için"
sen+İ gelmeğin "senin gelmen"
şun+u "şunun"

c. +in

Biz ve siz çokluk şahıs zamirlerinden sonra Kumuk Türkçesinde ilgi hali için bu şekil kullanılır ve yükleme hali eki ile aynıdır.

biz+in hillabız "bizim hilemiz"
biz+in maktabibiz "bizim okulumuz"
siz+in kitabıgız "sizin kitabınız"

d. +0

Tamlamalarda tamlayan görevindeki isim, ilgi ilişkisini ilgi hali eki almadan da kurabilir. Aynı durum yani eksiz şekilde ilgi halinin gösterilebilmesi Kumuk Türkçesinde de bulunmaktadır.

maktab yaşlan "okul çocukları"

⁶ János ECKMANN, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Selikaya.. TDK. Yay., Ankara 1996, s. 119.

men yırlarını "benim şarkı söylemem"
sabır tübü "sabrın sonu"

3. *Yükleme hali (tüşüm halt/tüşüm geliş)*

Geçişli **fil** taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği isinin içinde bulunduğu haldir.⁷ Kumuk Türkçesinde yükleme halini anlatmak için kullanılan ekler şu şekildedir:

a.+n14

aş+nı "yemeği,aşı"	aşavuguz+mi "yemeğinizi"
dcv+nü "devi"	balalarm+nı "yavrularını"
içgi+ni "içki+yi"	gözlerin+ni "gözlerini"
zaman+m "zamanı"	kcbim+ni "elbisemi"
	kızım+nı "kızını"

Bu ek, doğrudan doğruya çokluk ekinden sonra geldiğinde çokluk ekindeki "r" ünsüzü düşürülür.

balala+nı "yavruları"
gişile+ni "kişileri"
zatla+m "şeyleri"

Ek, olanı/alanı "onları"; bıladı "bunları"; şulanı "şunları"; kimleni "kimleri"; neleni "neleri" zamirleriyle kullanılır. Bu çekimde de çokluk ekindeki "r" düşürülür.

b. +14

Yükleme hali eki bu şekliyle Kumuk Türkçesinde iyelik eklerinden ve bazı zamirlerden sonra gelmektedir.

atanı+ı "babamı"	men+i "beni"
atların+ı "atlarını"	mun+u "bunu"
kuyrugum-Hı "kuyruğumu"	on+u "onu"
tilim+i "dilimi"	sen+i "seni"
	şon+u "şunu"

⁷ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s. 87.

Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri

c. +in

Yalnız belirli zamirlerle kullanılmaktadır:

biz+in "bizi"

siz+in "sizi"

c. +0

Yükleme hali iyelik ekleri üzerinde bazen eksizdir:

bann+0 berdi "varını verdi"

kalaçları birisin+0 "pastanın birisini"

kıyurugun+0 göterip "kuyruğunu kaldırıp"

onunçusun+0 "onuncusunu"

tilin+0 salıp "dilini uzatıp"

yelinim+0 tolturup "göğsümü doldurup"

4. Yönelme hali(*bagım halı/bagım gelış*)

Fiilin bildirdiği hareketin yöneldiği nesneyi karşılayan isim halidir. Kumuk Türkçesinde asıl yönelme hali eki +GA'dır. Bu ekle birlikte diğer şekiller ise şu şekildedir:

a. +GA

börü+ıge "kurtlara"

dorba+ga "torbaya"

sapar+ga "sefere"

Lüye+ge "deveye"

yerle+ge "yerlere"

biz+ge "bize"

bula+ga "bunlara"

kim+ge "kime"

ola+ga "onlara"

siz+ge "size"

şola+ga "onlara"

Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu ek çokluk şekillerinden sonra gelirse çokluk ekindeki "r" düşürülmektedir. Yönelme hali ben ve şen şahıs zamirlerinde ise mağa "bana"; sağa "sana" şeklindedir.

b.+A

İyelik eklerinden sonra Kumuk Türkçesinde yönelme hali için +A kullanılır:

arkam+a "arkama"	anan̄+a "anana"
arkasm+a "sırtına"	için+e • "içine"
günüm+e "günüme"	muradın+a "muradına"
kulagın+a "kulağına"	tübün+e "dibine"

c + 0

Kumuk yazı dilinde yönelme halinin eksiz olarak belirtildiği şekiller de vardır. Bu şeklin yönelme hali eki olan +GA'nı telaffuz edilmeyişi sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir:

Kızını korkup yüreği yarılma az kala. "Kızın koTkup yüreği yarılmaya az kalır."
Olaga kulluk etme çabıp. "Onlara hizmet etmeye koşup."
Meni bazarga satma çıkaracak. "Beni pazara satmaya çıkaracak."

d.+GAR

Yönelme halinin bu şekli sadece şahıs zamirlerinden o, işaret zamirlerinden bu, şu, şo(o) ve sora zamiri ne'den sonra kullanılır:

bugar"buna"
neger "neye"
ogar "ona"
şogar"ona"
şugar "şuna"

5. *Bulunma hali (Yer hal/yer geliş)*

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren isim halidir.⁸ Kumuk yazı dilinde kullanılan asıl bulunma hali eki +dA'dır.

at+da "atta"
avlak+da "avlakta"

⁸ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s. 29.

Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri

deniz+de "denizde"

kolun+da "kolunda"

yer+de "yerde"

Bulunma hali 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde iyelik ekindeki "ir" sesi düşürülebilir:

ahın+da "ahirinde, sonunda"

bilegi+de "bileğinde"

Kumuk Türkçesinde bulunma hali üzerine kuvvetlendirme edatı olan ok geldiğinde de+ok>+dok şekli ortaya çıkar:

görgendok "gördüğünde"

Kumuk Türkçesinin ağızlarında geniz ünsüzleri olan m, n, n'den sonra bulunma hali eki geldiğinde bu ek +nA şekline dönüşür:

hamam+na "hamamda"

tañ+na "tanda"

tirmen+ne "değnilende"

Kumuk Türkçesinde yukarıdaki benzeşme örnekleri, yazı dilinde her iki şeklin kullanılmasıyla, aşağıdaki zamirlerin çekimlerinde görülmektedir:

men+de / men+ne "bende"

mun+da / mun+na "bunda"

on+da / on+na "onda"

sen+de / sen+ne "sende"

şun+da / şun+na "şunda"

6. Çıkma hali (göçüv halı /çığış geliş)

Kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim halidir.⁹¹ Kumuk yazı dilinde çıkma hali eki +dAn'dır.

agaç+dan "ağaçtan"

kapusun+dan "kapısından"

⁹¹ Zeynep KORKMAZ, a.g.e.. s. 29.

Zeki Kaymaz

kay+dan "nereden"
mun+dan "bundan"

onnanlık+dan "ormanlıktan"
tuman+dan "dumandan"

TÜRK DÜNYASI EDEBİYAT TERİMLERİNİN KALIPLAŞTIRILIM AS I-I

Arş.Gör. Metin ARIKAN*

Sanatsal değeri olan çıkarmalarda; roman, hikaye, şiir v.s. veya ilmi araştırmalar sonucunda yazdığımız makale ve kitaplarda ve hatta günlük konuşmalarımızda terimleri kullanırız. Terim: Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili "özel ve belirli bir kavramı" olan söz, ıstılah. Türkçe Sözlük, TDK, 1988. Bir başka tanım da şöyle; Terim; (Latince-Terminus-Sınır, sınıın, sınırlar arası manasında) - İlmi kavrama açık, belirli izahat veren onun manalık sınırını tam olarak gösteren sözler. Zeki Ahmedov Kazakistan Milli Akademisi Akademîği, Edebiyattanuv Terimiynder Sözdîği, 1998, Alma-ata, s. 325).

.....Dil ve yazı, bilginin objektifleşmesinin sonuçlarıdır. Objeleşme ve virtüelleşme sürecinin yanı sıra dil ve yazı da teşekkül eder. Bu apayrı iki yapıdaki sembolleşmenin buluşması gerçekleşir gerçekleşmez insanın biriktirmesi daha kalıcı ve daha bereketli olmuş, tabii bir varlık olan insan tarihî bir varlık haline gelmiştir¹. Terimler de işte bu sürecin yardımcı ve devamı niteliğindedir. Yani terimler sayesinde insanın anlatım, ifade ediş kabiliyeti artmış ve birbirini daha iyi anlayabilir hale gelmiştir. Bu genel olarak doğru bir ifadedir. Türkiye (edebiyat sahası) için, Türk dünyası için de böyledir diyebilmeyi çok arzu ederdim, ama, maalesef öyle değil. Örneğin; "Motif. Epizod, Versiyon, Varyant, Destan Dairesi, (Köroğlu) Kolları" gibi terimleri ele alalım. Ben kendim Köroğhfnun Kazak (Varyantları-Versiyonu- Dairesi- Anlatmaları) üzerinde çalışıyorum. Gördüğünüz gibi kendi tez konumu bile çeşitli çeşitli ifade edebiliyorum. Şimdi bu makaleyi İzmir'deki bir üniversitede çalışan bir edebiyatçı okusa "Köroğlu'nun Kazak Versiyonu veya Köroğlu'nun Kazak Dairesi" diye söylenmesi gerekir", diyecektir. Ankara'daki bir üniversitede çalışan bir edebiyatçı "Kazak Dairesi de olmaz. Kazak verisyonnu da olmaz. Kazak Varyantlar: olması gerekir" diyecektir. Acaba sizin için hangi ifade daha doğru?

Yine kendi tez konumdan başka bir örnek vereyim. Hadi diyelim ki tez konumun adının "Köroğlu'nun Kazak Versiyonları" olması konusunda fikir birliğine vardık. Kazak Türklerinde - Köroğlu destanının şu ana kadar tespit edilen 30 (varyantı? kolu?) var. Bu 30 varyantın 9 tanesi Köroğlu'nun doğumuyla ilgili varyantlar ki bunlar

* E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Araştırma Görevlisi

¹ Prof.Dr. Günay Karaağaç, "Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı", Türk Dili Dii ve Edebiyat Dergisi, TDK, sayı 560, ss. 99-100.

Metin ARIKAN

da kendi aralarında birbirlerinin varyantları. . . .Nokta nokta olan yere istediğiniz terimi koyabilirsiniz. Hiç kimsenin de size "O terimi oraya niçin koydunuz?" demeye İliç mi hiç hakkı yoktur, sanırım. Şu andaki "terim ve onların kullanışı"yla ilgili ortamda, o yere ne koyarsam/., o sizin için doğru olacaktır. Ya onu okuyan için, işiten için. İşte o zaman durum farklıdır. Aslında Akademik Zeki Ahmedov'un belirttiği gibi. Edebiyat biliminde bu karmaşa, biz edebiyatçıların, kesin, belirli, açık ifade etmenin, sistemli şekilde lasniflemenin yerine beyan etmeyi, anlatıp açıklamayı tercih etmemizden ve terimin manalık sınırını değiştirmeden, sınırını bozmadan kullanmaya yeterince dikkat etmememizden kaynaklanıyor.

Yüksek Lisans dersleri aldığım zamanlarda hocamız, Doç.Dr.Rıza Filizok bir gün "Arkadaşlar bir makaleyi, bir yazıyı okuduğunuzda bir terimle karşılaşırsanız, durun ve o terini üzerinde biraz düşünün. Göz alışkanlığı sebebiyle bildiğinizi sanıp geçip gidersiniz" demişti. Onun bu sözlerinin önemini şimdi daha iyi anlıyorum. Bu yüzden öncelikle Türkiye'de, daha sonra da Türk dünyasındaki edebi terimleri sistemli bir şekilde kahlplaştırsak, yani kullanılan terim hem kullanan için hem onu işiten veya okuyan için aynı şeyi ifade etse, ilmi araştırmalarımızdan daha da verimli ve faydalı sonuçlar alırız, düşüncesindeyim.

Ben bu amaçla aşağıda bazı edebi terimleri Kazak Türkçesinden aktanp verdim. Edebi terimleri kalıplaştırmak için öncelikle o terimi; eğer o terini bir türün adı ise. o (ürün özelliklerini; şekli, mazmunu vs. çok iyi bilmemiz gerekiyor. Benim yararlandığım kitapta örneğin "Terme" için ¹⁴Kazak halk şiirinde kalıplaşan lirik şiir türü" diye yazılmış. Biz, bunu aktarırken "Kazak" sözünü kullanmadık. Çünkü bu kitapla tam olarak mukayeseli bir çalışma yapılmamış. Bu türün, Kazak Türklerinde adı "Terme"dir de mesela. Özbek Türklerinde başka bir adla biliniyordu. Kitaptaki şekilde aklarsak o zaman, bu tür, sadece Kazak Türklerine aitmiş gibi olacaktı. İleride yapılabilecek "Türk Dünyası Ortak Edebiyat Terimleri" çalışması için kitapta yer alan bazı terimlerin özelliklerini iyice belirtmeye çalıştık. Ayrıca bu türleri iyice tanıyabilmek için o türün özelliklerini en iyi gösteren örnekleri de seçip ekledik.

Terme: Halk şiirinde kdiplaşan lirik şiir türü. İbret alınacak olayları ve ahlakî değerlerin idealizasyonu açısından gerekli gördükleri hemen hemen her konuyu şiirlerinde işlemek, bir konudan ikinci konuya serbestçe geçmek, terme akınlarına mahsus bir özelliktir. Termeler halka doğru yolu göstermek, eğitmek maksadıyla yaratıldığından mazmunu çoğunlukla öğüt. nasihat verici sözlerden kurulmuştur. (Didaktik) Genellikle 7 ve 8'li hece ölçüsüyle söylenir. 19. asrın sonları ile 2Ü. asrın başında çok hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Nazım şekli ve mazmunu yönünden "Tolgav'a oldukça yakındır. Tolgav da toplumsal-sosyal konu ve motifler daha ağırlıklı kullanılmasına rağmen, terme de genellikle gündelik hayatla ilgili konular işlenir.Termede söz ile melodi birbirini tamamladığından o aynı zamanda senkronik sanattır. Sözün manalılığı, etkililiği ve akıcılığı ne kadar önemli ise melodisi, müziği de o kadar önemlidir.

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaşmaması i

Halka aşlanmak, bildirilmek istenen düşünce ve duygular oldukça kısa, açık, belirli söz ve ifadeler kullanılarak hafif bir melodi eşliğinde (müzik aletleriyle-dombıra, kobuz vs.) verilir. Terme: (ternelev aytuv) - "Jır"ı, şiiri hafif melodi ile duraklamadan, tez söyleme, icra etme usulünü de gösterir.

Terme nazım türüne Kazak Türkleriyle birlikte Karakalpak, Kırgız ve Özbek Türklerinin halk şiirinde de rastlanır. Kazakistan'ın özellikle batı bölgelerinde ve Şeyinin ırmağı boylarında bu nazım türü oldukça yaygındır. (G. Abılkasımov. Edebiyettanuv Termiynder sözdügi, ss 324-325).

Örnek 1

"•Jambıl" köyünde oturan Scrsenbek adlı ihtiyar anlatıyor: - Sanısı köyünde oturan Kattavbay adlı kişi Kordaydan gelen Teterni (Akraları, yakınları Jambıl'ı böyle çağırırlardı) üç gün hiçbir yere göndermeden evinde konuk eder. Tetem gitmek üzere atına binerken aynı köyün bir yiğidi:

- Bizim evden de lezzet tadıp öyle gidiniz, (bize de konak olunuz) deyip atının yularına sarıldı. Bu yiğitinKatlavbay adlı kişiyi arası bozdu. Israr edip, Jambıl'ı göndermeyince Jambıl da "Tamam, az sonra geleyim, sen evine gidiver" dedi. Jambılın etrafından duran bizler de onun peşini bırakmadık, tekrar şiirlerini dinleyebilesek diye arzumuz vardı. Tetemin önderliğindeki grupla birlikte o yiğilin evine yaklaştığımızda dükkandan birşeyler alıp gelen yiğit te elindeki paketlerle önümüze çıktı. O biraz afalladıktan sonra:

- Haydi, eve giriniz - dedi. At üstünde duran Tetem onun yakışsız, şımarık, laubali davranışlarına bakıp, bir de arak (içki) aldığını görünce beğenmeyerek:

Atafı senin Tanat-ü,	Atan senin Tanat idi
Jurtti avzına karaltı,	Halkı kendine hayran etti
Meni üyinc şakmp,	Beni evine çağırıp
Alıp kepsin araktı.	Alıp gelmişsin arağı
oarasañşı şirkin-ay,	Bakınız, ne kadar güzel,
Jınm-jinm balaktı,	Yırtık, yırtık paçalı,
Targap, Samsı avlınan,	Targap, Samsı köylerinden
Tappaspm sendey salaktı.	Bulamam senin gibi salağı

(Jambıl)

deyip "terme"lerve atından inmeden gitmeye başlar.

(El Avzınan, 1989, Almatı, Jazuvşı Basımevi, s. 173)

Örnek 2:

Öziñ gana kylağan,
Jamandıktıñ belgisi.
Özgeni de kylağan.
Adamdıktıñ belgisi.
Ülgilı söz bilmegen,
Nadandıktıñ belgisi.
Bar-joğına karamas,
Anık jomart, er kişi.
Öz üyinde salğırsuv,
Sarandıktm belgisi.

Sadece kendini düşünen,
Kötülüğün belirtisi.
Başkasını da düşünen,
İnsanlığın belirtisi.
Manalı söz bilmeyen,
Cahilliğin belirtisi.
Var-yoğuna bakmayan,
Gerçek cömert, mert kişi.
Kendi evinde aylaklık yapmak,
İnsafsızlığın belirtisi.

Sağı ray Akın

(El Avzınan, 1989, Almatı, Jazuvşı Basımevi, s. 182)

Tolgav: Kazak Türkleri ile birlikte Karakalpak ve Nogay Türklerinin halk şiirinde "Tolgav" adıyla geniş yer alan toplumsal-sosyal lirik şiir türüne Kırgızlar "Sanat-Nasıyat ırlar", Kumuklar "oyb (düşünceli, fikirli) yırlar", Başkurtlar "Kobayıf demektedir. Nogay ve Kumuklarda "kazak yırlan" terimi "yiğitlik tolgavf manasında kullanılır.

Tolgavm tür olarak kalıplaşması, yukanda adını verdiğimiz boyların birlikte yaşadığı dönemde, yaғni 13-14 asırlarda olmuştur. 15-19 asırlar arasında Tolgav, özellikle Kazaklarda, halk şiirinin çok gelişen türü olmuş ve ulaşabileceği en yüksek gelişme seviyesine çıkmıştır. Tolgav türünün tarihi "Jırav"lığım tarihi ile paralel ve bağlantılı olmuştur. Kaztuvğan, Dospambet, Şalkiyiz, Aklemberdi, Ümbetey, Bukar gibi Jıravların üslubunda da termede olduğu gibi nasihat ve öğüt dolu sözler kullandıklarını ve meseleleri etraflıca inceleyip, çözüm yollarını ilettiklerini görmekteyiz.

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaştırılması /

Tolgavda önemli toplumsal-sosyal olaylar, siyasi-felsefi konular geniş ölçüde yer alır. Tolgav nazım türü gelişme seyriinin her bir tabakasında mazmunu yönünden de üslubu yönünden de oldukça çok değişikliklere uğramıştır. (Duvlat, Mahambet, Bazar Jambıl) Tolgav bazen karışık, hacimli lirik yaratma, hatta bazen de syujelsiz (kendi arasında eklenip devam eden olaylar zinciri, konu) bir özellik kazandı. 7 ve 8 li hece ölçüsüyle söylenir. Dizeler her türlü sayıda bir araya gelebilir. Bu özelliği sözlü şiir geleneğinde şiiri irticalen, tez çıkarıp söyleme geleneğine paralel olarak kalıplaştırmıştır. Belli bir makam ile müzik aleti eşliğinde söylenir.

(B. Abılkasımov, a.g.e. s.328)

Örnek 1:

Aynalasm jer tutkan,	Göge sıkı sıkıya yerleşen,
	(Etrafına, yerine sıkı sıkı yerleşen)
Aydı batpas demeniz	Aya batmaz demeyin(iz)
Aynala işse, azayıp,	Herkes içerse azalıp,
Köl suvalmas demeniz.	Göl kuramaz demeyin.
kursağı kuşak baylardan	Göbekli zenginlerden,
Devlet taymas demeniz.	Zenginlik gitmez demeyin.
Jarlı bayğa teñelip,	Fakir zengine denk olup,
Javlavga köşpes demeniz.	Yaylaya göçmez demeyin.
Jalğızdı jalğız demeniz,	Yalnızca yalnız demeyin,
Jalğız köpke teñelip,	Yalnız çoğa denk olup,
Bir japanda soğısıp,	Tek başına mücadele edip,
Kegin almaş demeniz.	Öcünü almaz demeyin.
	Buhar Jırav

(H. Süyınşeliyev, VIII-XVIII Gasırlnrdağı Kazak Ed. Mektep Bas. 1989, s. 227)

Örnek 2:

.....
.....
Akşam batpay kün şıkpas.

Akşam olmadan, sabah olmaz.

Metin AIUKAN

Etekti kesip jen bolmas.	Eteği kessen yen olmaz.
Kara koydñfi terisin	Kara koyunun derisini
Sabındap juvsan ağarmas.	Sabımlayıp yıkasan ağarmaz.
Kalğau könil labılmas,	Kırılan gönül onanılmaz,
Karaşa torgay kaz bolmas,	Kara serçe kaz olmaz.
Şağala kel mey jaz bolmas,	Martı gelmeden yaz olmaz,
ŞanKay bolmay boz bolmas	Beyaz olmadan boz olmaz,
İšten knîr* tuvgandar,	Doğuştan serseri olanlar,
Tezge** salsan tüzelmes...	Terbiye etsen düzelmez...
Ejelki dos jav bolmas...	Ejelki dost düşman olmaz.

Buhar Jırav

*Kmır: Eğri büğrü, çarpık

** Tez: Ağacı (tahtayı) düzeltmeye, eğmeye yarayan alet.

(H. Süyınşeliyev, a.g.e. ss. 227-228)

Bedik: Hasla kişileri veya hayvanları (at, deve, sığır, koyun) tedavi etmek maksadıyla 11 li hece ölçüsüyle "Kara ölen"² nazım türünün şekliyle söylenen geleneksel, topluluk halindeki söyleyiş. Kazak, Kırgız, Özbek ve Karakalpak Türklerinde bu türle karşılaşırız. Kesin olarak hangi hastalıklar için söylendiği hakkında malumat yoktur. Bazı alimlerin görüşüne göre; "bedik" teriminin ilk şekli³ olan bed Eski Türkçede dirildev. oaltırav (titremek) manasını bildirmektedir. Ondan bezik (bedik), "bezgek" sözleri türemiş, yani bedik. bezgek (humma) hastalığını tedavi etmek maksadıyla söylenmiştir. Elbette bu tahminlerin doğru olup olmadığı bilinmemektedir.

Bedik genellikle akşama doğru, güneş batıp karanlık çökmeye başladığı zaman (mır karanlığında) topluluk halinde söylenir. Zamanla erkekler grubu ile kadınlar

² Kara ölen. 11 li hece ölçüsüyle ve aaba şekliyle kafiyelenip söylenen tek dörtlük. Mutlaka belli bir ezgi ile söylenir. Her türlü konuda olabilir. Her dörtlükte ayrı ayrı fikir vardır. (Bu tür hakkında "Türk Dünyası Edebi Terimlerinin Kalıplaştırılması-IT başlığı, altında daha sonra yazacağımız makalede geniş bilgi verilecektir.)

³ Yazıya geçirilmiş en eski şekil. Daha fazla bilgi için bkz. Prof.Dr.Günay Karaağaç, a.g.e. s.101.

grubu arasında , birinin ardından hemen diğer grubun söylemeye başlaması şeklinde adete dönüşmüştür. Daha sonraları "bedik"nin icra edilişindeki maksat değişmiş olmalı ki, gençler arasında; kız ve erkekler arasında, karşısındakinin gönlünü çalmak, hoşça vakit geçirmek maksadıyla söylemeye başlamıştır. (B. Abilkasımov, a.g.e. s. 104)

Ömek;

Ev, Bedik, keter bolsañ tavlara köş.

Kızarğan tav işinde bavlara köş.

Tappasañ köşerjavlav men aytayın,

At minip, arkırağan* javlara köş

Ey, Bedik, gider olsan dağlara göç,

Kızaran dağ içinde bağlara göç.

Bulamazsan göçecek yayla ben söyleyeyim

At binip kuduran düşmana göç.

Ev, Bedik, köşer bolsan kıyağa köş,

Kaymısız kıyrap jatkan mayağa köş.

Tappasañ köşer javlav men aytayın,

Jartaska jalğız salğan uyağa köş.

Ey, Bedik, göçeceksen uzağa göç,

Harap olup yıkılmış yerlere göç,

Bulamazsan göçecek yayla ben söyleyeyim,

Uçurumun başındaki yalnz yuvaya göç.

.....
.....

* Arkırav: Güç-kuvvcti taşıp, gayretlenmek.

Bedik'in başı bu şekilde başlar, sonu ise kızla-yiğidin şakalaşmasıyla biter.

Jiğit:

Karatavım değende Karatavım,

Tav basman sogadı kara davıl.

Sizdin üyde bir Bedik bar değende,

Kaptay köşip keledi bizdin avıl.

Yiğit:

Karadağım dediğim Karadağım,

Dağ başından esiyor güçlü yel.

Sizin evde bir Bedik var denince,

Topyekün göçüp geliyor bizim köy.

Metin ARIKAN

İCİZ:

Bedik ketip baradı tavdan asıp,
Tavdan askan bultpen aralasıp.
Endi ekevimiz Bedikti tavıp alıp,
Sın kumardan şığayık sabalasıp.

KIZ:

Bedik gidiyor dağı aşıp,
Dağı aşan bulut ile karışıp,
Şimdi ikimiz Bedik'i bulup,
İyice hevesimizi alalım tepeleyip.

Jiğit:

Jemir** Bedik değende Jemir Bedik,
Kuv kızdardın şekesin kemir Bedik.
Semiz kızdın" işine girip ketip,
Bürekmayın je dağı semir Bedik.

Yiğit:

Jemir Bedik dediğim Jemir Bedik
Zalim kızların alnını kemir Bedik
Semiz kızın içine girerek
Böbrek yağını ye daha da semir Bedik

KIZ:

Bedik ketip baradı Mekesine,
Eski arığın bildirmes tekesine.
Onan köşer jayındı men aytaym,
Barda jabis jiğittin şekesine.

KIZ:

Bedik gidiyor Mekkesine
Dişi keçi zayıflığını bildirmez tekesine
Ondan göçme sebebini ben söyleyeyim
Git te yapış yiğidin alnına.

.....
.....

** Jemirüv : Kırmak, öğütmek, ufalamak. Jemir, ayrıca halk arasında kumaş kemiren sığra denir.

(S. Satırbaev, Kazak Halik Edebiyeti, Almatı, Ravan Basımevi, 1990, ss. 45-46)

Türk Dünyası Edebiyat Terimlerinin Kalıplaştırılması /

Jar-jar (Yar-Yar) : Kız verilmesi merasiminde halkın geleneksel olarak iki gnıb (erkekler damadın, kızlar gelinin yanında) olarak sırayla söyledikleri aylıs(alışma) şiir. Kalıplaşan bir ezgisi, ahengi vardır, sözleri de genellikle iki grup tarafından daha önceden ezberlenmiştir. Bunun sebebi, grup olarak ve atışma şeklinde söylendiğinden irticalen, tez olarak şiir yaratma zorluğundandır. Adcı olduğu üzere "Jar-Jar"ı önce erkek tarafı söylemeye başlar kız tarafı da ona cevap verir. Erkek tarafı damadın memleketini, insanlarını över, evliliğin, çocuk sevgisinin güzelliğinden bahsedip, kızın, onun akrabalarının gönlünü alır ve şakalar yaparlar. Kızların grubu ise doğup büyüdüğü yerin sıcaklığını, ana babanın kadirinden, gurbete gitmenin zorluğundan bahsedip hüzünlenirler. Jar-jarı sonuna doğru iki grup birlikte söylemeye başlarlar. Bu genellikle baştan beri söylenenlerin "sonucu" niteliğindedir.

(B. Abılkasımov. a.g.e. ss 151-152)

Örnek :

Jiğit:

Yiğit;

Buvıñğarum belime

Bağladığım belime

Kise* me edi jar-jar-av!**

Kise mi idi yar-yar hey!

Bekem buvsam belimnen

Daha sıkı bağlasam belimden

Tüser mc edi jar-jar-av!

Düşer miydi yar-yar. hey!

Ekeñ barıp şeşendi

Babana gidip anneni

Ap kelmese, jar-jar-av!

Alıp gelmese, yar-yar, hey!

Munday azap başına

Bunca azap başına

Tüser me edi, jar-jar-av!

Gelir iniydi yar-yar, hey!

Metin ARIKAN

Kız:

Bul diiniyede bar ma eken.
Kızdaybayğuşjar-jar-av!
Ala böten özgeden
Tiygen kargış, jar-jar-av!
Ömiifi kiska, jalğan dos,
Oybay, elim, aman bol

Kız:

Bu dünyada var mıymış
Kız gibi zavallı yar-yar, ah!
Bambaşka yabancıdan
Gelen beddua, yar-yar- ah!
Ömürün kısa, yalan dost
Ah, vatanım esen ol

Buralkı iyttay ərkimge.
İlesedi, jar-jar av!
Jıyırma kız bergenşe,
Ul ber jalğız, jar-jar-av!
Ömirin kiska, jalğan jar,
Oybay elim, aman bol!

Başıboş it gibi herkese,
Takılıp gider, yar-yar off!
Yinni kız vereceğine,
Oğul ver yalnız, yar-yar-off!
Ömürün kısa, yalan yar.,
Ah! vatanım, aman-esen ol!

Sonra İki grup birleşip topluca söylerler:

Kara suvdı jağalay kaz baradı,
Anasman aynlğan kız baradı.

Kara suvğa kan kuysañ-ağar, keler.
Jat kisige kız bersen-alar, keter.
Akkuv könbes eşkininiñ baylavına
Kaytar en sap, ak suluv javlavına.
Kızdan sorlı bar ma eken, Teñiri-ay degen,
Ekesinin ketedi aydavına.
Uviljimay aksa bet kuvarsayşı,
Möldiregen eki köz suvalsayşı

Kara suyun kenarına kaz varır
Anasından ayrılan kız varır
Kara suya kan koysan, akar, gider
Yabancıya kız versen-alır, gider
Kuğu kanmaz hiç kimsenin hilesine
Dönüp gelir türkü söyleyip, güzel yaylasına
Kızdan bahtsız var mıymış, ey Allahım
Babasının gider sürmesine (sürdüğü yere)
Al-al olmayıp güzel yüz kurusun
(Parlayıp güzelleşeceğine kurusaydı)
Parlayan iki göz solsaydı

Bir jamanga kor bolıp ketkeniñşe,
Ölip kana kız sorlı nvansayşı!

Nege östi eken kız sorlı sılavmenen
Tal şıpıktay tal belin kmavmenen
Anasman onan da tuvmasayşı,
Ögsigenşe ömiri jılavmenen.

Bir kötüye horlamp gideceğine
Ölüp, sadece, bahtsız kız, rahata ersene
(Sadece ölerək rahata kalkışabilirsin)
Niçin yetişmiş bahtsız kız şefkatle,
Dal. çubuk gibi incecik belini sıkıkmakla,
Anasından onun yerine hiç doğmasın,
Pişman olacağına ömrü (geçip) ağlamakla.

(S. Sadırbaev, **Kazak Halik Edebiyeti**, Ravan, 1990, s.58)

* Gümüş ve pirinç ile işlenip süslenmiş, küçük cepleri olan kemer.

** Kazak Türkçesinde "av" ünleminin cümlede yerine getirdiği anlam yönünden dört fonksiyonu var. Bunlar: 1-Bir kişiyi çağırırken söylenen söz. Örneğin: İbrahim-av (hey) 2-Çağrıya cevap olarak söylenen söz. Örneğin; Av. Ne var? Bu şekil Türkiye Türkçesinde hemen hemen aynı fonksiyonu üstlenir. 3- Toplum, çoğunluğu kendine baktırmak, dikkat çekmek için söylenir. Örneğin; Av (Ey) cemaat! 4- Sinirliliği, memnuniyetsizliği bildiren söz. Av (Off) kes artık! Konuşma. Şiiri aktarıırken; kızın hali üzüntülü olduğundan "av" sözünü "of şeklinde, yiğitin sözlediği sözü, sevinçli olması gerektiğinden "hey" diye aktardık.

Anız: Halkın, kavmin, boyun kökenlerini, başından geçen olayları veya tarih içinde herhangi bir zamanda yaşadığı bilinen tanınmış kişiler - han, hatırlar (kahramanlar), bey, şeşen (Güzel ve yerinde söz söyleyebilen, söz cambazı)lar-hakkındaki eğimelerdir" ki bunlar; belli bir yerde geçen, tarihi gerçekliği bulunan olaylar etrafında gelişip halkın hafızasında saklanıp gelen, zaman geçtikçe edebi değer kazanan halk nesrinin bir türüdür. Yaşadığı kesin olarak bilinen önemli şahsiyetlerin katıldığı tarihi olayların beyan edilmesi, olayın geçtiği zaman diliminin ve yerinin kesin olarak belirtilmesi, belli bir görüşün, fikrin bildirilmesi belli Ölçülerde Bölgesel* olması (olay hangi bölgede geçiyorsa, hikayenin o bölgede daha çok bilinmesi, yaygın olması), konu-kompozisyon bütünlüğünün her zaman korunmaması anızın belli başlı özellikleridir. Zaman geçip halk hafızasındaki tarihi olay hayal gibi hatırlanmaya başlayınca daha önceki "gerçek" hikaye, halkın sanat çenberinden geçip değişikliğe uğrar ve hikaye olarak anlatılmaya başlar. Kazak batırları hakkında anlatılan anızlarda çok karşılaşılan, batırın uyurken ağzına giren yılanın başım dişleri ile ısırıp

⁴ Engime: 1)Bilgili bir vakayı sözle beyan etmek, söyleşme, sohbet. 2) Nesirle yazılan küçük hacimli sanatsal çıkarma. Diğer manaları konu ile ilgili olmadığından onlan almadık. Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdüğü I. cilt, s.629.

koparması, kendinden güçlü, kim olduğu bilinmeyen bir kişi ile mücadele edip yenilmesi, onun erkek gibi giyinen bir kız çıkması gibi motifler, aңыз türüne masajlara özgü basmakalıp motiflerin yabancı olmadığını gösterir. Hatla bazı aңызlarda, olağanüstü (hayal-acayip) masalarda rastlanan tılsımlı güçlerle, tamamen fantastik kahramanlarla karşılaşırız. Örneğin, Ötegen. Ağıbay hatırların Jezürnaklar (masalarda karşılaşılan san metalden (pirinç) tırmakları olan mahluk) ile savaşını anlatan aңызlar. Aңызlar konularına göre mutlaka tarihi ve toponomik aңызlar diye iki gruba ayrılır. Kazaklar arasında çok yayılan Abılay, Kabanbay, Bögenbay, Oljabay, Raymıbeck, Siirauşı, Kocısan. İysatay vs. gibi önemli şahsiyetler hakkındaki aңызlar tarihi aruzlar grubuna girer. İkinci gruba ise yerleşik hayata geçişin tarihini beyan eden, yer adlarının nereden çıktığı, kaynaklandığı hakkındaki aңызlar girer.

Kazak aңызlarını ilk defa inceleyen Çokan Velihanov ile G. Potanır'dır. Böyle olmakla beraber, atsızın farklı bir tür olarak kabul edilmesi ancak Muhtar Avezovla başlar. O, aңызı; Tarihte yaşadığı belirli olan insanlar hakkında söylenen, halkın çıkardığı sanatsal eriğime diye tanımlar. Folklorcu Melik Gabdulın de bu fikirdi destekleyip aңызı "aңыз-ëngime" diye adlandırıp onun "tür" olarak hangi özelliklere sahip olduğunu açıklar. Aңызın derinleme incelemesini folklorcu S.Kaskabasov halk nesiri üzerindeki çalışmaları sırasında yapar. O, Kazak folklorunda aңызın "predaniye, legenda" gibi terimlerin evrensel sinonimi olarak kullanıldığını söyleyip, "aңыз" sözünü ""predaniye" nin (Rusça-yetiştirmek, iletmek, söylemek) yerine, bununla birlikte efsane (efsane) sözünü de "legenda" terimi yerine kullanılmasını teklif eder. ""Aңыз ile efsane-hıyoayaf - Kazak masallarının değil "nesrinin sanatsal gelişimindeki iki unsur" olduğu kanıtlayıp her birinin "tür" olarak özellikleri açık ve kesin olarak belirtir.

(*Ç.Doskcnov, Edebhettinuv Terminynder Sözüiğh' ss 46-41*)

Ç.Doskcnov, aңыз hakkında bunları söylemesine rağmen, örnek almak için incelediğimiz iki kitapla da aңыз diye verilen örneklerin çoğunda yukarıda söylenen özelliklerin birçoğunu göremedik. Bunun sebebi, belki de aңыз türü hakkındaki bilgilerin henüz daha kâhlaşmamış olmasından veya incelediğimiz iki kitabın da yazarlarının aruz türünü iyi bilmemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin "Oazao Tiliniñ Tüsindirme" Sözlüğü, aңызı; Halkın hayalinden doğan acayip, ilginç olay, vaka, ëngime diye "aңыз-ëngime" yi ise "destan-hikaye" diye tanımlar. Kazak Tüsindirme sözlüğündeki tanımlardan daha çok biz Ç.Doskcnov'un söylediklerini dikkate almalıyız. Çünkü sözlükte yapılan tanımı daha çok masal türünün özelliklerine yakındır.

Örnek 1:

Kim Çok Biliyor?

Şam şehrinin emiri huzuruna alimleri, şairleri toplanmış. O, bunların arasında bulunan El-Farabi'yi sınamak istemiş ve ona: "Kendine lâıyk olan yere otur" demiş. O da direk emirin tahtına yönelip, oraya oturmuş. O zaman emir yanındaki vezirine dönüp, bilinmeyen bir dilde: "Bu Türk edepsizlik yaptı"- demiş.

El-Farabi bu sözleri hemen anlamış ve - Emir hazretleri, ben yetmiş dil biliyorum,- demiş. Rahatsızlık duyup sıkılan emir: "Afedersiniz, siz ikinci hocasınız elbette, dikkat etmedik" demiş ve ona yol vermiş. (Baş eğmiş)

Örnek 2:

Ezginin Gücü

Bir gün Farabi emirin sarayına gitmiş. O sırada sarayda hakimler, alimler, sanatçılar varmış. Kıpçaklar tarzında giyinen Farabi kenarda-köşede bir yere oturmuş. O kendi yaptığı dombıra ile bir ezgi çalsa, toplanan kalabalığın hepsi gülüp, neşelenmiş. Sonra bir ezgi daha çalsa, az önceki topluluk hüzünlenip ağlamış. Başka bir ezgi daha çalsa hepsi kendinden geçip uyuya kalmış. "Bu ezgileri çalan Kıpçak El-Farabi" diye yazıp saraydan çıkıp gitmiş. Emir onu ne kadar arasa da bir daha bulamamış.

(El Avzınan, ss.275-276)

ÇAĞDAŞ UYGUR DİLİNDEKİ ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ VE ONLARIN YAZIMINA AİT PROBLEMLER

Abdulkhakim MEHMET*

İmla kuralları, yazının şekil ölçüsü ve yazma prensibidir. Onun sosyal fonksiyonu ise, herhangi bir şahsın telaffuz ve yazma ayrıcalıklarını dikkate almayarak yazıyı standartla ştırmaktan ibarettir.

Harf sistemini kullanan yazılarda genelde imla düzeni aşağıdaki prensiplere riayet edilerek hazırlanır. 1. Sese (söyleyişe) bağlı olma prensibi, 2. Kökene bağlı olma prensibi, 3. Geleneğe bağlı olma prensibi. Herhangi bir yazının imla düzeni bu prensiplerin birini esas, diğerlerini yardımcı kılmak zorundadır.

Çağdaş Uygur dili Çağatay Türkçesinin devamı olarak yaşadığımız yüzyılın 1930'lu yıllarından sonra ortaya çıkmıştır. Aşağı yukarı yarım yüz yıl içinde çağdaş Uygur dilinin imla düzeninde 1954, 1973, 1983, 1986 yıllarında olmak üzere toplam beş defa değişiklik yapılmıştır. İlk dört değişimde sese (söyleyişe) bağlı olma prensibi uygulanmıştır. Konuşma dilinde nasıl o hırsa, yazı dilinde de aynı yazma prensibi vurgulanarak, kökene bağlı olma prensibi, dikkate alınmamıştır. Kelimelerin imlasını belirlemekte kelimenin kurulması değil, konuşma dilindeki telaffuz şekli esas alınmıştır. Kısacası yazı dilinin konuşma diline olan etkisi göze alınmamıştır¹. Kelimelerin imlası belirlenirken ilk önce, o kelimenin çağdaş Uygur dilinin merkezi diyalektindeki şeklini esas alma, ikinci adımda salt çoğunlukta olan şivelerdeki şeklini dikkate alma yöntemi uygulanmıştır. Bu uygulamanın sonucu olarak çağdaş Uygur dilinde kelimelerin yazma şekliyle telaffuz şekli birbirine gittikçe yaklaşmış, yazma telaffuza, yazı dili konuşma diline boyun eğmiştir. Yani sese (söyleyişe) bağlı olma prensibi eksiksiz uygulanmıştır. Son zamanlarda "küzetküçi, bettam, tukkan, benvaş, başpana, dihan, hoşna, tazim"² gibi sözler merkezi diyalektle yukarıda yazıldığı şekilde telaffuz edildiği gerekçesiyle "Uygur Dilinin İmla Sözlüğü"nde yer almıştır.

Buradaki "küzetküçi" kelimesinin kökeni köz (göz)- "bettam" kelimesinin ise "tem" olduğunu biliyoruz. Kelimelerin kökenine sadık kalarak "közetküçi, bettem"

* Yard. Doç. Çin Merkezi Milletler Üniversitesi, Azınlıklar Dil ve Edebiyatı Fakültesi, Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ *Hazırkı Zaman Uygur Edebi Dilinin İmla Luğatı, Halk Neşriyatı*, Urumçi, 1985, s.7.

² *Hazırkı Zaman Uygur Dili, II, Halk Neşriyatı*, Urumçi, 1983, s.185.

şeklinde yazılması gerekliliği halde, öyle yapılmamıştır. "Tukkan, benvaş" kelimelerinin kökeni ayrı ayrı halde "Uğ-" (doğmak) ve "baş"tır. Birinci kelime "tuğkan", ikincisi ise "benbaş" şeklinde yazılsa doğru olacaktı. Maalesef bu kelimeler de kökünden koparılmıştır. Yaşadığımız yarım yüzyıl içinde imla düzenini belirleyişte sese (söyleyişe) bağlı olma prensibini tek esas olarak görmek yukarıda örneklerini verdiğimiz bir sürü yanlışlığın sebebi olmuştur.

Umumi sınıflandırma noktasından, Uygur dili Altay dilleri ailesinin, Türk dilleri grubuna mensuptur. Dolayısıyla hem mensubu olduğu dil ailesi ve dil grubuna, hem de kendine özgü hususiyetlere sahip olmasından tabii bir şey olmayacaktır. Aynı zamanda çağdaş Uygur dili eski Uygurca ve Çağatay Türkçesinin varisi sıfatıyla yaşamakta olduğu için, aynı bir dilin bu üç devri arasında tartışma gerekliliği duyulmayan aynılık, benzerlik ve devamlılıklar mevcuttur. Bu aynılık, benzerlik ve devamlılıklar makro yönünden gramer {morfoloji ve senleksis), fonetik, leksik terkiplerde, mikro yönünden ise söz yapıcı, söz türleyici morfeplerin şekli, İktidarı, söz yapma ve türetmedeki usulü vs.leri kapsayan pekçok sayıdaki dil malzemesinde etkisini gösterecektir. Çağdaş Uygurcadaki herhangi bir kelimenin imlasını belirlerken, o kelimenin eski Uygurca ve Çağatay Türkçesindeki kökeni ile olan ilişkilerini göz önüne almak gerekir. Aynı anda o kelimenin Türk dilleri grubundaki hatta Altay dilleri ailesindeki karşıtlarını incelemek söz konusu olmalıdır. Kelimeleri tek bir amil sıfatında görerek, onların imlasını belirlemeye kalkışmak çağdaş Uygurcanın tarihi gelişine sürecindeki devamlılığını, yatay ve edikcy ilişkileri olan mükemmel bir sistemden İbaret olduğunu kabil etmemek anlamına gelmektedir. Örnek olarak belirtmek gerekirse, "közetküçi (gözcü)" kelimesinin kökeni bütün Türk dilleri grubu için ortaktır. (Türkiye Türkçesi vb.ferde "göz" şeklindedir). Bu kelimeyi eski Uygurcadaki morfepler noktasından tahil ettiğimizde, müstakil morfepler "kö-" ile "ikili ve çoklu anlamını anlatan mahsus ek"³ yani yardımcı morfepler "-z"ye ayrılmaktadır. Eğer 1976 yılı neşredilen "Uygurca İmla Sözlüğü"nde yer aldığı gibi "kiizetküçi" biçiminde yazıldığında yani kelime kökenindeki "ö" ünlüsü"ü"ye değiştirildiğinde bu kelimenin diğer akraba kelimelerle olan yatay ve dikey ilişkilerini dil bilgisi bakımından açıklamakta zorluklar ortaya çıkacaktır.

Dil tipleri açısından, Uygur dili eklemeli diller tipine aittir. Mensup olduğu tipteki dillerin temel özellikleri söz kökenine söz yapıcı ve söz türetici eklerin eklenmesi sonucu kelimenin leksik ve gramer anlamlarının değişmesidir. Uygurcadaki "okutkuçularımızdın (öğretmenlerimizden)" kelimesini örnek verirken kelime kökeni olan "oku-"ya "4, kuçi, lar, imiz, din" yardımcı morfeplerinin ardı ardına eklendiğini açıkça görebiliriz. Kelimenin kökeni merkezdir. O kelimenin leksik ve gramer anlamı için esas olmakla beraber kelimedeki görülen bütün değişiklikler yani ünlü ve ünsüzlerin uyumu, değişimi vs.ler için de belirleyicidir. Örneğin: "öçürgüçler (silgiler)" kelimesinin kökeni "öç" tür. Söz konusu kökenden sonra gelen "-iir, güç,ler", ekleri "ö"ünlüsü ile "ç" ünsüzünü takip etmiştir. Burada gerçekleşen eklenmede yardımcı

³ **Hazırkı Zaman Uygur Dili, II, Halk Neşriyatı, Unimçi, 1983, s, 185**

Çağdaş Uygur Dilindeki Ünlü Değişmeleri Ve Onların Yazımına Ait Problemler

morfemlerin tamamı kendileri bağlı olan "öç"1" esasında ayarlanmıştır. Bunlar çağdaş Uygurcada kelimelerin imla düzenini belirlemede kesinlikle kelime kökenini ön plana, yardımcı morfemleri ikinci plana koymayı gerektiriyor.

Konuşma dili ile yazı dilinin münasebetinde birincisi ikincisini belirlemiştir. Bununla birlikte yazı dilinin konuşma dilinin gelişmesi, standartlaşması için önemli olduğuna kabul etmek gerekir. Çağatay Türkçesi alfabesi bir takım aksaklıklarına rağmen konuşma dilinin birliğini muhafaza etmekte faydalı hizmetler vermiştir. Günümüz Çin konuşma dilindeki bazı diyalektler arasında halen anlaşılmasız derecede farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar Çin yazı dili esasında birliğe getirilmese ve yönlendirilmescydi Çin dili tek bir dil olmaktan çıkacaktı diyebiliriz. Burada, yazı dilinin konuşma dili için ne kadar önemli olduğunu vurgulamak amacıyla bu örnekleri gösterdik,

Çağatay Türkçesi devrinde, Arapça, Farsçadan alman kelimelerin dilimizde, özellikle yazı dilimizde fazlasıyla yer alması yazı dili ile konuşma dilinin birbirinden kopmasına sebep olmuştur. Bu Uygur dili gelişme tarihindeki kötü huylu bir hastalıktır. Yaşadığımız yüzyılın 3(ü)lü yıllarından itibaren yazı dili ile konuşma dilini yakınlaştırma işi gündeme getirilmiş, gerekli işlemler yapılmaya başlamıştır. Canlı dile henüz yerleşemeyen bir sürü Arapça, Farsça kelimeler sözlükten çıkartılmış, sadece Arap dilindeki sesleri ifade etmek için kullanılmakta olan bir kısım harfler alfabeden arındırılmıştır Uygur canlı dilindeki bazı seslen ifade eden harfler alfabede yer bulmuştur. Şüphesiz ki, bu Uygur dilinin gelişme tarilünde takdire layık bir basandır.

Aynı zamandaki dil bilgilerimiz Uygur konuşma dilüni ön plana, yazı dilini, ikinci plana koyarak büyük başarılar elde etmişlerdir. Ama, konuşma dilindeki kelimeler yazı dilinde yer aldığında hangi prensiplere riayet edileceği hakkında net bir sonuç ortaya konulmamıştır. Konuşma dilinde nasıl olursa yazı dilinde aynısını yazmak prensibini benimsemek alışkanlık haline getirilmiş ve 1986'yc kadar süre gelmiştir. Henüz yeteri kadar araştırılmamış olan konuşma diline gereklüğinden fazla önem verilmiş, yazı dili ise bir kenara bırakılmıştır.

Dünyadaki bütün dillerdeki kelimelerin yazılışı ile telaffuz edilişi anısında çeşitli farkların mevcut olması durumu bir birine benzemezse de, bu türdeki farklılıklar objektif olarak kabul edilmiştir. Söz konusu farklılıktan tamamen yok etmeğe yönelik çabaların boşa çıkacağı bilinen bir gerçektir. Tarihte İngiltere, Amerika dil bilgileri tam anlamda dil İslahatı, gerçekleştirerek, kelimelerin yazmasıyla telaffuz edilmesi arasındaki farklılıkları yok etmeğe uğraşmış olsalar da, hep mağlup olmuşlardır."⁴ Fransız dil bilgileri, 1900 yılından 1989 yılına kadar birkaç defa imla ıslahatı gerçekleştirdikleri halde, bu problemi yine de çözememişlerdir."⁵

⁴ İngilizcenin Genci Bilgileri, Huazhong Eğitim Üniversitesi Neşriyatı, 1988, s. 98

⁵ Dünyada Dil Bilgisi Dergisi, Pekin, 1991, Sayı 3.

Gelinen yer ve bizim de katıldığımız nokta şudur ki, konuşma dili ile yazı dili, kelimeleri telaffuz etmekle yazmak birbirinden fazla uzaklaştırılmamalı, tam tersine birbirine yakınlaştırılmalıdır. Eğer bu iki nesneyi (konuşma dili ile yazı dilini) bir nesne yapmaya kalkışırsak dildeki iç düzen bozulacaktır. O dilin umumi sınıflandırma ve dil tipleri yönündeki temel prensiplere aykırı anormal dil hadiseleri görülecek, imlada bozukluk baş gösterecektir. Bize göre, çağdaş Uygur dilinin imla düzeni kökene bağlı olma prensibini esas almalı, değer prensiplerden de yararlanmalıdır.

Sonunda çağımız Uygur dil bilgileri bu noktayı yani kökene bağlı olma prensibini benimsemişlerdir. 1986 yılında neşredilen "Çağdaş Uygur Edebi Dilinin İmla Düzeni" ile "İmla Lıgarf nda ilk defa "Uygur dili sözcüklerinin luğata giriş şekli ve metin içindeki türemiş şeklinde mümkün olduğu kadar kökene bağlı olma prensibi esas alınmıştır." denilmektedir.

Kelimenin kökenini esas almak, onların asıl halini korumak, ekleri onlara göre ayarlamak, kelimeleri sadece canlı dildeki telaffuz şekli boyunca değil, kurulma prensipleri boyunca yazmak, telaffuz ile yazmak arasındaki belirli farklılıkların mevcut olmasına imkan tanımak gibi konulan içeren bu imla düzeninde, birçok kelimenin imlası düzeltilmiştir.

Örnekler

Eski İmlada

Yeni İmlada

Küzetküçi

Közetküçi " gözetici "

Bettam

Bettem "tatsız, lezzetsiz"

Tukkan

Tığkan "akraba"

Bengvaş

Benbaş "yaramaz"

Başpana

Başpanah "sığmak"

Dihan

Dehkan "çiftçi"

Takamil

Takamul "ilerleme"

Tataran

taüran

". Hazırki Zaman Uygur Edebi Dilinin İmla Lügati, Halk Neşriyatı, Urumçi, s.9

Çağdaş Uygur Dilindeki Ünlü Değişmeleri Ve Onların
Yazımına Ait Problemler

Kelimelerin sonundaki k, k, p, g, ğ, d, b ünsüzleri ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında, konuşma dilindeki ünsüzler değişiyor. Bu değişiklik eski imla düzeninde yansıtılmıştır. Yeni imla düzeninde ise bu değişiklikler yansıtılmamıştır.

Örnekler

Kelimeler	Yeni İmlada	Eski İmlada
yatak	yatikim	yatiğim
piçak	piçikim	piçiğim
tilek	tilikim	tiliğim
bilek	büikim	biliğim
tekli p	teklipim	teklivim
telep	te tipim	telivim
bağ	bağka	bakka
tağ	tağka	takka
eg	egken	ekken
tüg	tügken	tükken
iktisad	iktisadka	iktisatka
murad	muradka	muratka
kitab	kitabka	kilapka

Ünsüzlerde görülen ses değişimlerinin yeni imla düzeninde yansıtılmamasının gerekçesi kökene bağlı olma prensibinin uygulanmasıdır. Bu prensibi uygularken meydana gelecek olan yazma ile telaffuz arasındaki farklılıkları nasıl çözmek gerekir?

Bu mesele imla düzeninin değil, telaffuz düzeninin araştırılması meselesi olmalıdır. Telaffuz düzeni milli dilin telaffuz kalıbı ve konuşma ölçüsüdür. Onun fonksiyonu, kelimelerin telaffuz ölçüsünü belirlemek ve standartlaştırmaktan ibarettir. 9

Haziran 1987 tarihinden itibaren yürürlüğe giren "Çağdaş Uygur Edebi Dilinin Telaffuz Düzeni (taslak)"nde eski imla düzeninden kaynaklanan, yazma ile telaffuz arasındaki farklılıklara ilmi çözümler bulunmuştur. Uygur edebi yazı dilindeki kelimeler nasıl yazıldıysa, aynen telaffuz edilen dunun sona ermiştir. İlk defa Uygur dili alfabesindeki harflerin şartlı halde iki biçimde telaffuz edilmesine resmi izin verilmiştir, k, k. p, ğ, g, d, b harfleri alfabede kabul edilen sesleri lemsil etmekle beraber şartlı halde ğ, g, v, k, k, p, t seslerini de tenisi! etmeye başlamıştır. Böylece Uygur dil lariliindc ilk defa "imla düzeni" ile "telaffuz düzenTnin sosyal fonksiyonu açıkça belirtilmiş olmuştur. Bu, imla ile telaffuz arasında görülmekte olan problemlerin ihni çözümü için ön şart hazırlanmış anlamına gelir.

Bilindiği gibi, çağdaş Uygur dilinde hem ünsüzlerin, hem de ünlülerin değişmesi olayı vardır. Bu tartışılmaz bir gerçektir. Bizim tartışmaya açtığımız nokta ise, konuşma dilindeki bu gerçeğin, özellikle ünlülerin değişmesinin Uygur edebi yazı diline nasıl yansıtılması gereklidir.

Her hangi bir kaidedeki gibi 1986 yılında hazırlanmış yeni imla düzenindeki prensip ve ölçülerde sistemli ve süreklü olmalıdır. Söz konusu imla düzeninde "kelimelerin türeyişinde kelimenin kökeni, gövdesi ön plana, ekler ikinci plana koyuldu" diye açıkça söylenerek, kökene bağlı olma prensibi benimsenmiştir⁷. Bize göre bu ilmi görüşü, yem imla düzeninin tamamına, hem ünlülerin , hem ünsüzlerin değişimine yansıtılmak şarttır.

Kelimeler türetilirken kökeni ve gövdesindeki ünlü ve ünsüz seslerin, sonra gelen eklerin etkisini konuşma dilinde kabul etse de yazı dilinde kabul etmemesi gerekmektedir. 1986 yılı hazırlanmış imla düzeninde prensip ve Ölçülerin sistemli ve sürekli olmadığı görülmektedir. Örneğin bilek, telep" kelimelerindeki k, p harfleri ekler eklenince konuşma dilinde g . v olarak telaffuz edilmesi hadisesi, yeni imla düzeninde eklerin tesirini almadan yazılmıştır. Bu, söz konusu imla düzeninin prensibine uygundur. Ama aynı kelime içindeki ve aynı durumda bulunan "e" ünlüsü ise, eklerin etkisinden "f" ye değiştirilmiştir. Bu söz konusu imla düzeninin prensibine aykırıdır. Bizim katılamayacağımız nokta da budur.

Kelimenin kökeni ve gövdesi ünlü ve ünsüzden oluşur. Bu yüzden, sözün kökenine sadık olmak doğal olarak hem ünlülerin, hem de ünsüzlerin aslını korumak anlamına gelir. Sadece ünsüzleri korumak anlamına gelemez ve de gelmemesi gerekir. Bize göre imla düzenindeki prensip ve ölçülerin sistemli ve sürekliliğini sağlamak için "bilek, telep³" gibi kelimelerin terkiibindeki ""e" ünlüsü de eklerin etkisini almaması, konuşma dilinde "r" telaffuz edilmesine rağmen yazı dilinde de değiştirilmeden asimi koruması gerektir,

⁷Hazırkı Zaman Uygur Edebi Dilinin İmla Luğatı, Halk Neşriyatı, Urumçi, s. 13.

Çağdaş Uygur Dilindeki Ünlü Değişmeleri Ve Onların Yazımına Ait Problemler

Dilek->-dileki

tiIek-Hüeki

Uygur edebi canlı dilindeki ünsüzlerin değişmesi hadisesinin imla düzeninde değil, telaffuz düzeninde yansıtılması gibi, ünlülerin değişmesi hadisesinin de delelaffuz düzeninde yansıtılması mantıklıdır.

At+i - ali (yazıda)

at+i - eti (telaffuzda)

Çağdaş Uygur edebi konuşma dilindeki ünlüler ve ünsüzlerin değişmesi karakter yönünden aynılık taşıyan bir gerçektir. Biz bu konuyu tartışmaya açmadığımızı tekrarlıyoruz. Edebi konuşma dilindeki bu türdeki hadiseleri yazı dilinde daha doğrusu imla düzeninde hangi prensipleri esas alarak nasıl ve ne derecede yansıtılacağı bizim aslı konumuzu teşkil etmektedir. Bizim mantığımızı göre, ünlülerin değişmesi olayının yazı dilinde ifade edilmesinin bir zarureti yoktur.

Bir kısım yabancı bilim adamları. Uygur dilindeki ünlülerin değişmesi olayına aşın derecede merak sarmışlardır. Söz konusu hadiseyi, Uygur dilim'n temel özelliği olarak görmüşlerdir. Uzun yıllardır bizim dil bilginlerimiz de bu özelliği büyütmiş, her defaki imla düzeninde kesin olarak vurgulamış, bütün yazı dilinde öyle kullanıldığı için gittikçe meşrulaşmıştır. Oysa yaşadığımız yüzyılın başlarını kadar ünlülerin değişmesi olayı abartıldığı gibi yaygın değildi. "Kaşgar Türkçesinde Yazılmış İki Mckmtup^ta ünlülerin değişmesi oldukça azdır, "akalan (ağa beyleri), ukaları (küçük kardeşleri), -ladaki (-tadaki eki), ketkeli (gideli), yerleri, yerilip (parçalanarak), tam basıp kalıp (duvar basıp kalıp)" kelimelerdeki ünlü değişmeleri dikkatimizi çekmelidir⁸. Günümüzde söylenmekte olan halk türküleri ve koşmalarda da yukarıdakine benzer durum mevcuttur. Örneğin:

Yarimini keldi dişe,

Yügrep çikay başını bilen

Yarim yürgen kociğa,

Su sepey yaşım bilen.

Asmanda menin ayım,

⁸ Çağatay Dili, Kajgar Uygur Neşriyatı, 1987, s.129.

Abdulahkim Mehmet

Turpanda menin cayim

Körsenlar salam denler,

Kaşkede menin yarim.

"Laçın Sokkan Toşkannin" diye başlayan halk türküsünün metnini okuduğumuzda da ünlülerin değişmediğini çok net bir biçimde görebiliriz. Bu duruma sadece türkü ve şiirlerde değil diğer malzemelerde de rastlanır.

Belirli şartlarda ünlüler ve ünsüzlerin değişmesi olayı, 1930'lu yıllardan bu yana dikkat çekmeye başlamıştır. Bu olayın özellikle ünlülerin değişmesinin yazı dilinde yani imla düzeninde sürekli olarak yansıtılmama sı onu artık kural haline getirmiştir. Edebi konuşma dilindeki bütün olayları (değişme vs.leri) yazı dilinde yansıtmak gibi bir zanırluluk olmadığı için, ünsüzlerin değişmesiyle beraber ünlülerin değişmesi de imla düzeninin değil, telaffuz düzeninin incelenme alanında yer almalıdır. Böylece 1986 tarihli imla düzeni "kökene bağlı olma prensibi"ne tamamen uymuş olacaktır.

Bars > *Pars* KELİMESİ ÜZERİNE

Osman YILDIZ*

Bars (pars) "is. zool. Kedigillerden, genellikle Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, postu benekli, bazen de düz siyah, çevik, yırtıcı, etçil memeli bir hayvan, leopar (*Felis pardus*)"¹ dır.

Bazı kaynaklar, bu kelimenin kökenini Türk Dili, bazıları da Farsça olarak göstermektedir.

Aslan, kaplan, leopar, çita. puma gibi büyük kedigiller familyasına mensup olan *bars* (pars), kelime kökeni itibariyle hangi dile aittir?

Makalemizde bü sorunun cevabını bulmaya çalışacağız.

Bars kelimesinin Türk Dili kökenli olduğunu söyleyen kaynaklar

K. H. Menges, *Boris* kelimesinin etimolojisi münasebetiyle, kelimenin Türk Dili'ndeki *bars* veya *böri* (kurt)'den türemiş olabileceğini söyler.

W. B. Kaup, *barsam*, etimolojisini yaparak, kelimeyi, *bar* ve *üs* (vaşak) kelimelerinin birleşmesiyle (*bar+üs > bars*) İzah eder³.

G. Doerfer. kelimenin semantik karakteristiğine bakmıştır. Araştırmacıya göre, *ars*, Türk Dili'nde çoğunlukla *panter* (panlhcr) anlamıyla kullanılır. Bu hayvan Asya'da çok ünlüdür⁴.

A. C. Emre, Kırgızca'daki *arşları* "arслан" kelimesini açıklarken, "*Ars*- tabam *bars* isminde de vardtr"⁵ demek suretiyle, *bars* kelimesini Türk Dili kökenli sayar.

* S. D. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.

¹ Türkçe Sözlük, C. I-H, TDK. Yay., Ankara, 1988, s. 1164.

² Talât Tekin, Tuna Bulgarları Ve Dilleri, TDK. Yay., Ankara, 1987, s.56-57.

³ Bkz. R. V. Scvortyan, Etimoloğičeskiy Slovar' Tyurkiskih yazıkov, Moskva, 1978, s.69.

⁴ Bkz. E. V. Scvortyan, a. g. c, s.69.

⁵ Bkz. A. C. Emre, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme), **Birinci Kitap** Fonetik, TDK. Yay., İstanbul, 1949, s.319.

M. A. GarTarov'un Farsça sözlüğünde, *ban:m* Türkçe kökenli olduğu yazılıdır⁶.

H. H. Zerinezade, *bars' m* Safevîler devrinde kullanılan Türkçe bir kelime olduğunu ve bu kelimeye Farsça'da *peşeng* dendiğini söyler⁷.

Bars kelimesinin Farsça kökenli olduğunu söyleyen kaynaklar

Kâmûs-ı Türkf, Lugat-i Nâcf, Redhouse¹⁰, Devellioğlu¹¹, Türkçe Sözlük¹², E. N. Şipova¹³, kelimenin kökenine Farsça der.

S. G. Clauson, başlangıçta Türk Dili'nde *bars* kelimesinin kısa ünlülü, Farsça'daki *pars* kelimesinin ise uzun ünlülü (*bârs*) olmasını delil göstererek, bu kelimenin Türkçe kökenli olduğu ve Farsça'ya da Türk Dili'nden geçtiğini ileri sürmüştür¹⁴. Ancak, daha sonra yazmış olduğu etimolojik sözlüğünde, bu hükmünün tam tersine somut bir kaynak vermeden kelimenin Farsça kökenli olduğunu söyler : "Çok eski İrani bir ödünç kelimedir, fakat hangi İran Dili'nden alındığı belirsizdir. Doğrusu 'leopard' dır, ama görünüşte Türkçe'de de diğer büyük kedigiller için kullanılır. On iki hayvanlı Türk takviminin hayvanlarından biridir, neticede, her halde kelime, bütün modern dillerde (Modern Türk Lehçe ve Şiveleri) yaşayan çok eski Moğolca bir ödünç kelimedir. Ama, Güney-Batı dillerinden Osmanlıca (Eski Anadolu Türkçesi)'ya geldiğinde, şekil *pars'Ur*. Kuşkusuz kelime, Farsça'dan yeni bir Ödünçlemedir, ancak kelime bu gün yaşamamaktadır"¹⁵.

E. V. Sevortyan, etimolojik sözlüğünde, *bars'm* Türk Dili leksikolojisine dahil olduğunu belirterek, kelimenin tarihten günümüze Türk Dili'nin bütün lehçe ve şivelerindeki formlarını ve hangi anlamlarda kullanıldığını, ayrıntılı olarak vermiştir. Leksikolog, eserinde kelimenin kökeni hakkında birçok bilim adamının da görüşlerini aktararak, şu sonuca varmıştır : "*Bars* çok büyük bir ihtimalle Farsça kökenlidir"¹⁶.

⁶ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e. , s.69.

⁷ Bkz. H. H. Zerinezade, **Fars Dilinde Azerbaycan Sözlüğü (Sefevîler Dövrü)**, Bakı, 1962, s. 177.

⁸ Şemseddin Sami **Kâmûs-ı Türkf**, Çağrı Yay., İstanbul, 1989, s.342.

¹⁵ Muallim Naci, **Lugat-i Nâcf**, s. 184.

Redhouse Sözlüğü, Redhouse Yay., İstanbul 1990, s.919.

¹¹ F. Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1978, s. 1022.

¹² **Türkçe Sözlük**, C. M, TDK. Yay., Ankara, 1988, s. 1164.

¹³ E. N. Şipova, **Slovar' Tyurkizmov Vrusskom Yazıke**, Moskva, s.62.

¹⁴ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.69.

¹⁵ S. G. Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford. 1972,s.368.

¹⁶ E. V. Sevortyan, a. g. e., s.69.

E. V. Sevortyan'ın bu sonuca varmasında dayanak olarak aldığı araştırmacılar şunlardır: L. Budagov, J. T. Zenker, B. Y. Vladimirov, M. Fasiner, F. E. Korş, A. M. Şçerbak¹⁷.

Şimdi *bars* kelimesinin Farsça kökenli olduğunu söyleyen bu araştırmacıların gerekçelerini ve konu hakkındaki kendi düşüncelerimizi maddeler hâlinde verelim.

Gerekçe 1 : Şu anda Türkologların elinde *bars* kelimesinin Farsça'dan başka kaynağı bulunmamaktadır¹⁸.

Cevap : Yazılı ürünleriyle takip edebildiğimiz Türk Dili'nin başlangıcından günümüze kadar bütün lehçe ve şivelerinde *bars* kelimesi, gerek hayvan adı gerek kişi adı gerekse yıl adı olarak kullanılmıştır.

Türk Dili'nde *bars***m* kullanımı

A. ESKİ BATI TÜRKÇESİNDE

Tuna Bulgarlarında kelime kişi adı olarak *Barsa* ve *Boris* olarak geçmektedir. T. Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri* (T.D.K. Yay., Ankara, 1987) adlı eserinde, *Barsa* kelimesi için "Bu kişi adı 52 numaralı yazıtta geçmektedir...fiar.y 'pars, kaplan' kelimesi Türkçede kişi adı olarak çok yaygındır. Tuna Bulgarcası *Barsa* şekli kelimeye bir *-a* ünlüsünün eklenmesi ile meydana gelmiş olmalıdır (krş. kana - karma < •kan)¹⁹ der.

Tekin, aynı eserinde *Boris* için şu bilgiyi vermektedir : "866 yılında (Köpek yılı) vaftiz edilerek Hristiyan olan Bulgar hanı *Boris'in* adı da, büyük bir olasılıkla, Tuna Bulgarcası veya Bulgar Türkçesidir. *Boris'in* adı Bizans tarihlerinde Grekçe çekim ekleri ile BOPÎHC veya BnPÎHC *Boris-is* şeklinde geçer. Aynı ad bu kaynaklarda BnrUPIC *Bögoris*, BOFAPICİ *Bögaris*, hattâ iyice bozulmuş olarak FOBAPIC *Gobaris* şekillerinde de tespit edilmiştir (Menges 1951-115). bu ad Eski Kilise İslâvcasında daima bOPÎ ICb *Boris'* şeklinde yazılmıştır (a. y.).

Menges, *Boris* için iki Türkçe etimoloji önermiştir. Bunlardan birincisi kelimenin 'kaplan' anlamındaki Eski Türkçe *Bars** *tan* gelmiş olabileceği yolundaki etimolojisidir. *Bars* kelimesi gerçekten, Tatarca'da ve Kazakça'da olduğu gibi ünlü katılımı ile önce *barş* şekline girip sonra ilk hece ünlüsünün /?'nin etkisi ile yuvarlaklaşması sonucu *boris* ve nihayet *boris* biçimini kazanmış olabilir.

İkinci bir olasılık da *Boris* adının Eski Türkçe *bö'ri* 'kurt' kelimesinden gelmiş olmasıdır. Ancak, bu etimolojinin bazı güçlükleri vardır. *Boris* adı *bö'ri* (<*böri)

¹⁷ E. V. Sevortyan, a. g. e., s.69.

¹⁸ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s. 69.

¹⁹ Talât Tekin. *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK. Yay., Ankara, 1987, O1.

kelimesinden geliyorsa sonundaki -s nasıl izah edilecektir? Menges kelime sonundaki -s ünsüzünü Altayca belirsizlik hali (casus indüñitus) eki olarak açıklıyor (1951 : 116). Ancak Altayca'da böyle bir hal eki olduğu şüphelidir. Bu durumda, Menges'in *Boris'i* Eski Türkçe *bars'tan* getiren etimolojisi şimdilik en sağlam etimoloji gibi görünüyor. Ancak, bu takdirde de Bizans kaynaklarındaki *Bogoris*, *Bogaris* şekillerini izah etmek gerekmektedir. Bizans kaynaklarındaki şekiller, ilk hece üzerindeki vurgunun etkisi ile *o* ünlüsünün uzun hissedilmiş ve bunun sonucu olarak da bu ünlünün *ogo* ses grubu ile yazılmış olması şeklinde açıklanabilir : *Bâris* > *Boris* > *Bogoris*²⁰.

Tekin'in de söylediği gibi Menges'in, *Boris'i hars'* tan getiren etimolojisi daha doğru ve daha gerçekçi bir etimolojidir.

B. I. ESKİ DOĞU TÜRKÇESİ ~ ESKİ TÜRKÇE'DE

1. Köktürk Türkçesi'nde

Orhun Abideleri'nde *bars*. Az ve Kırgız kağanlarının adı olarak geçmektedir²¹;

"b(a)rs b(e)g : (e)rti : k(a)g(a)n (a) t : bun ta ; biz ; birt(i)m(i)z : sin(i)l(i)m ; kuuç(u)yug : birt(i)m(i)z ; özi y(a)ii(ı)ltı : k(a)g(a)nı : ölti: bod(u)nı ; kün kuul: bolu : kögm(e)n : yir sub : id(i)s(i)z : k(a)lm(a)zun tiy(i)n : (a)z kırk(ı)z : bod(u)n(u)g : <it(i)p> y(a)r(a)l[(ı)p k(e)lt(i)m(i)z sün(ü)şd(ü)m(i)z.]. **Bars (bir) bey idi. Hakan unvanını bumda (ona) biz verdik. (Buna rağmen) kendisi hata işledi, (sonuç olarak) Az'ı arın hakanı öldü, halkı (da) kul köle oldu. KÖgmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik (ve) savaştık. (KT. D. 20)**"²².

²⁰ Talât Tekin, a. g. e., §.56-57.

²¹ " Eski Türklerde kişi adlarının büyük bir kısım, gerçekte bir ad olmaktan çok lakaptır. Lakaplar, bir kimseye kendi adından ayrı olarak taşıdığı bir özellikten, yaptığı bir işten dolayı verilen (yakıştırılan) sıfatlardır (adlardır).

Türklükte ad koyma, ad verme apayrı bir önem taşır. Çocuğa doğduğunda hemen ad verilmez. Belli bir yaştan sonra düzenlenen bir törenle boyun (sülâlenin, ailenin) ileri gelenlerinden biri tarafından (geçici) bir ad verilir. Çocuğun ileride çevreye, tabiata, düşmanlarına karşı güçlü, kuvvetli., cesur olması hedeflendiği, arzu edildiği için bu adlar, genelde tabiattaki güçlü, kuvvetli varlıkların, yarıcı, parçalayıcı hayvanların adlarından seçilerek verilir' (C. Alyılmaz, **Orhun Yazıtlarının Söz dizimi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1994, s.27-28): "Arslan, Buğra, Babur, Bars (Pars), Kurt Koduz (Kutuz), Tonga (Tunga), Boğaç, Tana... gibi hayvanlara kuşlardan Tuğrul, Çağrı, Toğan (Doğan), Şahin, Tarlan... vs.'yi katabiliriz. Bu isimlere Er'li şekilleri de ilâve edelim. Erarslan, Ertonga, Ertuğrul, Erdoğan, Ertana... vs.'"(O. F. Sertkaya, **Göktürk Tarihinin** Meseleleri, TKAE. Yay., Ankara, 1995, s.132).

²²Talât Tekin. **Orhon Yazıtları**, TDK. Yay., Ankara. 1988. s. 12-13.

2. Uygur Türkçesi'nde

Bir Mani metni olan İrk Bitig'de *bars* kelimesi, hayvan ismi olarak geçmektedir: "Esnegen *bars* men. Kamus ara başım. Antag alp men, erdemlig men. Anca bilingler. Esneyen *parsım*. Kamış arasında başım. O kadar yiğit ve erdemliyim. Şöyle biliniz"²¹. Kelime Mani metinlerinde kişi adı olarak da kullanılmaktadır : Kutadnş Bars²⁴.

Budist metinlerinde Buda'nın hayatlarından herhangi birini anlatan konulara çatık (Hintçe jataka) adı verilir.

Burkancı (Budist) Uygurlann mensur eserlerinden Altun Yaruk (Eserin tam adı *Altun önglög yaruk yal frikiög kopda kötrülmiş no m iliği* Altın renkli, parlak, en üstün sutra hükümdarı) içinde bazı çatıklar vardır. Bunların en meşhurlarından biri Şehzade ile Aç Bars Hikâyesidir. Bu eserde *bars* hayvan adı olarak kullanılmıştır²⁵.

Brahmi metinlerinde kelime kişi adı olarak *hars*, *baars*, *bhars* şekillerinde geçer²⁶.

"Türkler İslâmiyet'i kabul etmeden önceki devirlerde tamamen kendilerine mahsus ve güneş senesini esas tutan, 12 yılda veya 60 yılda bir devir yapan ve yıllan sayı ile değil isimle tespit eden takvim sistemleri (On iki Hayvanlı Türk Takvimi) kullanmakta idiler. Bu millî takvimin İslâmlığın kabulünden sonra da yer yer birçok Türk devlet ve topluluklarında kullanılmasına devam edildiği görülmektedir²⁷. Eski Türklerce kullanılan On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin 3. yılına *bars* yılı denir.

²¹Bkz. A. B. Errilasun, "Uygır Edebiyatı", **Büyük Türk Klâsikleri**, C. I, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1985, s.94.

²⁴Bkz. S. G. Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972, s.368.

²⁵Ekz. Ceval Kaya, **Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin**, TDK. Yay., Ankara, 1994, s.405.

²⁶Bkz. A. von Gabain (Çev. : Mehmet Akalm), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK. Yay., Ankara, 1988, s.266.

²⁷F. R. Unat, **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, TTK. Yay., Ankara, 1988, s. 159. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul 1941; Osman Turan, **Tarihî Kronolojinin Esasları**, Ankara, 1954 ; E. Cavaignac, **Chronologie de l'Histoire Mondiale**, Paris, 1934 ; Fatin Gökmen, **Türk Takvimi**, Ankara, 1936 ; R. R. Arat (Yayına Haz. : O. F. Sertkaya), **Makaleler**, C. I, T.K.A.E. Yay., Ankara, 1987, s. 156-164 ; L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, TKAE. Yay., Ankara, 1988 (2. Baskı), s.33-34 ; A. von Gabain (Çeviren : Mehmet Akain), a. g. e., s.77.

Örneğin "adruk şim şipkanhğ bars yıl, yitiñç ayta (Tahta basma, T. M. 14 gün gösterilmiştir).

Seçilmiş (ayrılmış) jen şipkanlı kaplan yıl, yedinci ayda"²⁸.

E.. U. T. S.'de bars kelimesi için şu bilgi-verilmektedir ;

"1. *Pars* : U. III. 63, 11 ; TT. VII. 15, 56 = *ban*.

2. On iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl adı : İst. 8.

3. Özel ad, antroponim : PrahL 12, 20."²⁹.

B.n. ORTA TÜRKÇE'DE

1. Karahanlı - Hakanîye Tiirkçesi'nde

Divanü Lügati't-Türk'te. *bars*, millî Türk takvimi (On İki Hayvanlı Türk Takvimi) çerçevesinde. Türklerin on iki yılından biri olarak geçmektedir. Kaşgarlı eserinde "Türkler on iki çeşit hayvanın adım alarak on iki yıla ad olarak vermişler ; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler" sözleriyle, Karahanlı Türkçesi'nde de On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin kullanıldığını ve *bars'm* yırtıcı bir hayvan olduğunu ve bu takvimde üçüncü yıla tekabül ettiğini bildirmektedir³⁰. Yine aynı eserde, *hangarı* "barshan" kelimesi de geçmektedir. "*Barsgan*, Afrasyab'ın oğlunun adıdır. *Barsgan* şehri de bu yapmıştır. Bu şehir, Mahmud'un babasının şehridir.

Bir takımları şöyle derler : Uygur Hakan'ınm *Barsgan* adında bir at bakıcısı varmış. Havacı güzel olduğu için atları burada yetiştirilmiş. Sonra *Barsgan* adı buraya ad olarak verilmiş"³¹. Büyük Türk ve Turan hükümdarı Efrasiyap (Alp Er Tonga). M.Ö. 626-624'te İranlılar tarafından hile ile öldürülmüştür³². Kaşgarlı'nın verdiği bilgi doğru ise, yani *Barsgan* Efrasiyap (Alp Er Tonga)'ın oğlunun ismi ise, o hâlde *bars*, en az 2. 700 yıldır Türklerce kullanılan önemli bir kelimedir.

* R. R. Arat (Yayma Haz.: O. F. Sertkaya), a. g. e., s. 159.

²⁹ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Tiirkçesi Sözlüğü, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993 (3. Baskı), s.22-23.

³⁰ Besim Atalay, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, C. 1. TDK. Yay., Ankara, 1986, s.344-347.

³¹ Besim Atalay, a. g. e., C. II, TDK. Yay., Ankara, 1985, s.417-41 S.

³² A. B. Ercilasun, "Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü LügatiH-Türk", Büyük Türk Klâsikleri, C. L *Ötüken-Söğüt* Yay., İstanbul, 1988, s. 119.

2. Hârezm Türkçesi'nde

Tahminen XIİrncü milâdî asrın sonlarında yahut XTVncü asrın başlarında yazılan "İbni-Mühennâ Lûgâtı'nde, *bars* kelimesi, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde üçüncü yılın adı olarak geçer : ".Son.? yılı"³³.

3. Kum an-Kıp çak Türkçesi'nde

Türkçe'yi öğretmek gayesi ile Ebû Hayyân adlı Berberi asıllı bir Arap dilcisi tarafından 712/1312'de yazılan Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk sözlüğünde de bir hayvan adı olarak *bars* geçmektedir³⁴.

Aynı zamanda *Bay* ve *Bars* kelimeleri birleştirilerek, *Barsbay* veya *Baybars* şekilleriyle, Mısır Memlûk sultanlarına ad olmuştur. *Barsbay* (el-Melikü'l-Eşref Scyfû'd-dîn, Ö.541/1438), *Baybars* (Rüknü'd-dîn *Baybars* el-Mansûrî en-Nâsırî ed-Devâdâr el-hitâî, Ö.725/1325), *Baybars I* (el-Melikü'z-Zâhir Rüknü'd-dîn es-Sâlihî el-Bundukdârî, Ö.676/1277), *Baybars İİ* (el-Melikü'l-Muzaffer Rüknü'd-dîn *Baybars* el-Çâşniğîr, Ö.709/1310)³⁵.

4. Eski Anadolu Türkçesi'nde

Bars veya *pars* kelimesi, *Tarama Sözlüğü'nde* yoktur. Ancak, *Ahmed-i Bîcân* Efcendi'nin 857 / 1453'te yazmış olduğu ansiklopedik mahiyetteki 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât adlı eserinde, *bars* m tamım ve nitelikleri hakkında bilgi "verilmiştir : "77. fasl *pars* arslanla "aplardan doğar "açan bir latîf âvâz işitse yâhfid çalDu işitse dinler ferah ve Şâd u handan olur -66 a- kaçan hasta olsa kelb etin yir hoş olur kaçan *pars* ile ayu karılsa ya'nî cima eylese ikisinden bir acâyib canavar doğar ana öşek dirler ya'nî vâşşak dur*parsıla*. ayudan doDar"³⁵. *Pars* arşın ile kaplandım doğar. Ne zaman bir güzel ses veya çalgı işitse, dinler; ferah, şad ve neşeli olur. Ne zaman hasta olsa, köpek etini yer, iyileşir. Ne zaman *pars* ile ayı çiftleşse, ikisinden bir acayıp hayvan doğar, ona öşek derler. Yani vaşakdır, *pars* ile ayıdan doğar.

"Acâ'ibü'l-Mahlûkât'ta, kelime *pars* şeklinde yazılıdır. İlk kez bir eserde *bars*'m tanımı tam olarak yapılmıştır. Buna göre *bars*, arslan ile kaplanın çiftleşmesinden olan melez bir hayvandır.

5. Çağatay Türkçesi'nde

³³ Aptullah Battal, İbni-Mühennâ Lûgati, TDK. Yay., Ankara, 1988 (2. Baskı), s.16.

³⁴ Bkz. E. V. Scvortyan, Etimoloğiceseskiy Slovar' Tyurkiskİh Yazıkov, Moskva, 1978, s.68.

³⁵ Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. V, Türkiye Diyanet vakfı Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s.84-85, 220-221, 221-223, 224.

³⁶ Osman Yıldız, *Ahmed-i Bîcân , 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Dil Özellikleri-Metin-Seçmeli Sözlük*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabİlim Dalı, Yfıksck Lisans Tezi, Malatya, 1989, s. 189.

'Ali Şîr Nevâyî tarafından 905/1499 tarihinde "iki dilin muhakemesi" esasına dayalı olarak, Türkçe ile Farsça'nın karşılaştırıldığı Muhâkemetü'l-LıDateyn adlı eserde de *bars* kelimesi geçmektedir ; ³⁷ < *bars+çı. bars* 'pars, leopar"³⁷. Hünere ve meslek adları içinde *barsçı* kelimesi, vahşî hayvan terbiyecisi olarak Çağatay Türkçesi'nde kullanılmaktadır.

Ayrıca XVI. yüzyıl başlarında yazılmış olan Abuşka Lûgati'nde de *bars* kelimesini görmekteyiz. Kelime (*bars*) şeklinde kaydedilmiştir³⁸.

B. İH. MODERN TÜRK LEHÇE VE ŞİVELERİ'NDE

Tespi' edebildiğimiz, *bars* kelimesini kullanan Modern Türk Lehçe ve Şiveleri ile kullanım şekilleri şunlardır :

Türkmence³⁹, Kurtlukça⁴⁰, Karaçayca⁴¹, Azerice⁴², Başkurtça⁴³, Karaim Troki⁴⁴:
bars

Nogayca⁴⁵: *bars, şubaryölbars*.

Yeni Uygurca⁴⁶: *bars, barsjili*.

Kazan Tatarcası⁴⁷ : *bars, çuar, yulharis*.

Kırgızca⁴⁵: *bars, colbars*.

Karaim Lutsk⁴⁹: *barst*.

³⁷ F. S. B. Özönder, 'Ali Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Lugateyn, TDK. Yay., Ankara, 1996, s.37.

³⁸ Pavet de Courteille, A. J. B. *Dictionnaire turc-oriental, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâbcr, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâî*, Paris, 1870, s.146.

³⁹ Bkz. E. V. Sevortyan, *Etîmologîçeskiy Slovar' Tyurkiskih Yazıkuv*, Moskva, 1978, s.68.

⁴⁰ Z. Z. Bammatovala, *Kumiksko-Russkiy Slovar'*, Moskva, 1969, s.63.

⁴¹ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68.

⁴² a. g. e., s.692,

⁴³ a. g. e., s.692.

⁴⁴ N. A. Baskakov, A. Zajaczkowskiego, S. M. Szapszala, *Karaimsko-Rosyjsko-Polski*, Moskva, 1974, s.103.

⁴⁵ N. A. Baskakov, *Russko-Nogayskiy Slovar'*, Moskva, 1956, s.35.

⁴⁶ E. N. Necip (Çev. : İklil Kurban), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK. Yay., Ankara, 1995, s.30.

⁴⁷ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, C. I-H, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.693.

⁴⁸ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68 ; A. C. Emre, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme)*, *Birinci Kitap*, TDK. Yay., İstanbul, 1949, s.323.

Bars>Pars Kelimesi Üzerine

Kazakça⁵⁰ : *barış*.

Karakalpakça⁵¹ ; *barış, barış cilt*.

Turaca⁵²: *bas*.

Yakutça⁵³ , Karagasça⁵⁴: *bar*.

Koybalca⁵⁵ : *bûrés, bâs, mars*.

SalMnce⁵⁶: *bârâs, bâs*.

Altayea⁵⁷ : *pars, paris, par, mars*.

Türkiye Türkçesi⁵⁸ ; *pars* (Ancak kelime Denizli yöresinde, kaplana benzeyen yırtıcı bir hayvan anlamında *bars* şeklinde geçmektedir)⁵⁹.

Sagayca. Çulımca⁶⁰: *mars*.

Şu ana kadar verilen bilgilerden de görüldüğü gibi. *bars* kelimesi, Türk Dili'nin başlangıcından günümüze kadar hemen hemen bütün lehçe ve şivelerinde kullanılmaktadır. Bu sonuç, "Şu anda Türkologların elinde *bars* kelimesinin Farsça'dan başka kaynağı bulunmamaktadır"⁶¹ sözünü, yanlış çıkartmaktadır.

Gerekçe 2 : Bütün Farsça sözlüklerde *pars* kelimesi kesin olarak leopar, panter anlamında ve sürekli *pars* şeklinde geçmektedir (Sevortyan, sadece M. A. Gaffarov'un Farsça sözlüğünde kelimenin Türkçe kaynaklı olarak geçtiğini belirtir.). Türk Dili'nde sözün ne anlama geldiği tam olarak anlaşılamiyor⁶².

Cevap : Bu hükmün yanlışlığını, Alimed-i Bîcân Efendi tarafından Eski Anadolu Türkçesi'yle yazılan 'Acâ'ibüT-Mahlûkât adlı eserde geçen *bars'in* tamını açıkça

⁴¹ Bkz. E. N. Şipova, *Slovar' Tyurkizmov Vruskom Yazıke, Alma-At a. 1976, s.62,*

⁵⁰ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 692.

⁵¹ N. A. Baskakova, *Karakalpaksko-Russkiy Slovar'*, Moskva, 1988, Kk.-R. S., s.86.

⁵² E. R. Tenişeva, *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*, Moskva, 1968, s.9'z.

⁵³ P. S. Afanseva, M. S. Boronkin, M. P. Alckseev, *Dialektologičeskiy Slovar' Yakutskügo Yazıka*, Moskva, 1976, s. 60.

⁶⁴ Bkz. E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar* Tyurkiskih Yazıkov*. Moskva, 1978. s.68.

⁵⁵ Ekz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68.

⁵⁶ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68.

⁵⁷ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68.

⁵⁸ *Türkçe Sözlük. C. II, TDK. Yay., Ankara, 1988, s.1164.*

⁵⁹ *Derleme Sözlüğü, C. II, TDK. Yay., Ankara, 1965, s.535.*

⁶⁰ Bkz. E. N. Şipova, *Slovar' Tyurkizmov Vruskom Yazıke, Alma-Ata, 1976, s.62.*

⁶¹ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.76.

⁶² Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e. , s. 76.

ortaya koymaktadır. Eserde *hars*m* tanımı şöyledir : "*pars* arslanıla kaplandan do m ar"⁶³. Yani *bars*, arslan ile kaplanın çiftleşmesinden olan bir hayvandır.

W. B. Kaup, *bars*m* Türkçe kökenli olduğunu belirterek, kelimenin *bar* ve *üs* (vaşak) birleşmesinden olduğunu söylemektedir⁶⁴. Kaup'un kelimenin etimolojisi ile ilgili verdiği malûmat doğru değildir. Zira, 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât'ta geçen tanımı, bu düşünceyi çürütmektedir.

Ayrıca, E. N. Şipova⁶⁵ L. Budagov, J. T. Zenker, S. Haim, B. Ya. Vladimirov'un sözlüklerinde, *bars* kelimesi, Farsça kökenli olarak verilmesine⁶⁶ karşın, Mütercim Asım⁶⁷, Cemşid Sâlih-Pûr", F. Sleingass⁶⁹'da, *pars*m* lamını verilmekle birlikte, kelimenin kökeni hakkında hiçbir şey söylenmemektedir. Ferheng-i Ziya'da ise, hayvan ismi olarak, *bars* veya *pars* kelimeleri geçmemektedir.

Kelimenin Farsça sözlüklerde sürekli aynı formda gösterilmesi, kökenin Farsça olduğunu ispat için yeterli bir sebep değildir. Sevorlyan'm da belirttiği gibi, M. A. Gaffarov'un Farsça sözlüğünde (Persidsko-Russkiy Slovar', C. I, Moskva, 1914, C. II, Moskva , 1927). kelimenin Türkçe kökenli olduğu yazılıdır⁷⁰.

Gereğe 3 : Türk Dili'nde kelime, *p* harfiyle başlar ve bu ses ötümlüleşmem. Yani *b* olma⁷¹.

Cevap : Oysa, kolime genellikle *bars* şeklindedir. Sadece Eski Anadolu Türkçesi ("Acâ'ibü'l-Mahlûkât'ta), Türkiye Türkçesi ve Altayca'da # *p* olarak kullanılmaktadırlar.

"Acâ'ibü'l-Mahlûkât'ta #*p* olmasının üç sebebi olabilir :

a. barınak > parma". baş aka » paşa. banbık > panbık- panbuü- panbuk- pambuk vs. örneklerindeki #*b* > #*p* fonetik hadisesindeki gibi, bir **ötümsüzleşme (loss of voicedness, devoting)** sonucu *bars* > *pars* değişimi olabilir.

⁶³ Oyman Yıldız, **Ahmed-i Bîcân, Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Dil ÖzeHikri-Metn-Seçmeli Sözlük**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1989, s. 189.

⁶⁴ Bkz. E. V. Sevorlyan, a. g. e., s.68.

⁶⁵ E. N. Şipova, a. g. e., R.62.

⁶⁶ Bkz. E. V. Sevor-tyan, a. g. c, 68-70.

⁶⁷ Mütercim Asım, **Tercüme-î Burhân-ı Kâti**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1212, s.141.

⁶⁸ Cemşid Sâlih-Pûr, Ferheng-i Câmî-i Farisî be-Türkî-i tstanbulî. Tebriz, 1370, s.234.

⁶⁹ F. Stekigass, **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, Beinnt. 1975. s.229.

⁷⁰ Bkz. E. V. Sevorlyan, a. g. e., s.69.

⁷¹ Bkz. E. V. Sevorlyan. a. g. e. . s. 69.

b. Eser, 857/1453'te telif edilmiştir. Yararlandığımız nüsha 1128/1719 tarihli bir istinsaktır. Belki de eserin müellif hattında *bars* şeklindeydi, *pars'lı* şekil mtistensihin bir tasarrufudur.

c. S. G. Clauson'un da söylediği gibi kelime, Farsça'dan Eski Anadolu Türkçesi'ne yeni bir ödünçleme (loan word) olabilir⁷².

Bir kelime, bir yabancı dile geçip, zamanla kendi dilinde unutulup, daha Ordu Devleti (1241-1502)'nde. fethedilen yerlerin idaresi şehzadelere verilirdi. Bunda amaç, ileride tahta geçecek şehzadelerin devlet idaresinde te sonra ödünç olarak verilen o yabancı dilden tekrar alınabilir. Örneğin, Altın crübe kazanmaları idi. Fethedilen bu yerlere gönderilen şehzadelere uDlan (< oDlan) denirdi. Bu kelime, Türk Dilt'nden Almanca'ya geçmiştir. Ancak, T. Dünya Savaşı'uda. Almanca'dan Türkçe'ye *mızraklı süvari* anlamında askerî bir terim olarak, uñlan biçiminde geri dönmüştür⁷³.

Türkiye Türkçesi'nde kelime *pars* şeklindedir. Ancak, Denizli yöresinde kelimenin *bars* şeklinde kullanıldığını görüyoruz⁷¹.

Altayca'da kelimenin #b yerine #p'U görülmesinin sebebi, bu şivede b harfinin bulunmaması ve bir yer değiştirme (subtitation) # / ? > # / ? fonetik hadisesinin sonucudur. Altayca'daki bu fonetik değişime bir kaç örnek : bütün > püdüñ, baür- > padır-, baş > paj vs.⁷⁵.

Eğer kelime Farsça kökenli ve aslı #p'li olsa İdi. Türk Dili kaynaklarında, genellikle # / ;'li formlar ağırlıkta olurdu. Bu düşüncemize, Türk Dili'ndc # / ? ile kelime başlamaz diye itiraz edilebilir. Doğrudur, ancak Türk Dili'ndeki ödünçleme kelimelerin, orijinal şekline sadık kalınarak kullanılması da çok yaygın bir dururudur. Örneğin, Orhun Abideleri'nde, lek # //li şekil, *purum* "Batı Roma İmparatorluğu, Bizans"⁷⁶ kelimesidir. Kelime yabancı kökenlidir ve Köktürkçec'dc #p ile kelime başlamamasına

⁷² Bkz. S. G. Clauson, An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford. 1972C. S..R.368.

⁷³ O. N. Tuna, Türkiye Tiirkçesi (Fonetik) (Yüksek Lisans Dt... Notları), İnönü Üniversitesi, Malatya, 1988, s. 57.

⁷⁴ Derleme sözlüğü, C. il, TDK. Yay., Ankara. 1965, s.535.

⁷⁵ O. N. Tuna. Karşılaştırmalı Türk Dil Bilgisi (Duktora Ders Notlan), İnönü Üniversitesi, Malatya, 1990, s.33. A. C. Emre, Altay Lehçeleri Grubu başlığıyla Altayca'nın fonetiğini inceler. # b için, "Yazı dilindeki bu baş b taşra ağızlarında sesleklğini kaybedip p olur" demektedir. Bkz. A. C. Emre, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (Tik Deneme), Birinci Kitap, Fonetik, TDK. Yay. istanbul, 1949, s.274. Ayrıca S. Çağatay, Allayca'daki, # b > # p değişmesi ile ilgili olarak, şu örnekleri verir : pûl < pu yıl "hu yıl" , pûn < pu küñ "bugün", poltırım < bolıp turunun 'olum' . Bkz. S. Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler, DTCF. Yay., Ankara, 1972, s.192.

⁷⁶ Bkz. Talât Tekin, Orhon Yazıtları. TDK. Yay., Ankara, 1988, s.165.

rağmen, # fr'li yazılmamıştır. Şayet, *bars* kelimesi Farsça kökenli olsa idi, Orhun Abideleri'nde kelimenin *bars* yerine *pars* şeklinde yazılması gerekmez miydi?

Brahini metinlerinde, # *b* yerine, # *p*'li şekiller hakimken⁷⁷, eğer kelime Farsça kökenli olsa idi, *bars*, *baars*, *bhars*⁷⁸ yerine, # *p*'li şekilde *pars*, *paars*, *phars* yazılması gerekmez miydi?

Sadece Orta Türkçe'de, Eski Anadolu Türkçesi, Modern Türk Lehçe ve Şiveleri'nde ise, Altayca'da kelime, # *p*'li şekildedir. Eğer kelime Farsça kökenli olsa idi, diğer lehçe ve şivelerde de kelimenin aynı formla (*tfp*) daha yaygın bir şekilde bulunması gerekmez miydi?

Gerekçe 4 : Türk Dili'nde kelimenin ünlüsü uzun olarak görülebilmektedir⁷⁵¹.

Cevap : S. G. Clauson, etimolojik sözlüğündeki düşüncesinin aksine, önceleri *bars* kelimesinin Türk Dili'nde sürekli kısa tınlılı olmasından dolayı, kelimenin kökenini Türk Dili'ne bağlamaktadır⁸⁰. Sevortyan, Clauson'un bu gerekçesine karşı çıkmakta ve bu durumun çok önemli olmadığını, uzun ünlü ile kelimenin Türk Dili'ndeki birçok kaynaktan bulunduğunu söylemektedir. Ancak, bu görüşüne delil olarak sadece Koybalca'daki *bâres*, Salbince'deki *bâris*, *bâs* ve Uygurca'daki *bâs* kelimelerini örnek olarak verebilmektedir*¹.

Araştırmacı, bu delillerini yine kendisi şu cümlelerle çürütmektedir ; "Sözün ilk ünlü formu, uzun süre diğer Uygur, Koybal, Salbin dialektlerinde korunmuştur. Bu ise, hiç de beklenilmedik bir durum değildir. Uygurlarda ve Salbin dialektlerinde, -s- sesi kaybolarak, *bâs* şekli meydana gelmiştir. Bu şekil (ünlü uzunluğu) ikinci derecedir ve fonetikle ilgilidir"⁸².

Türk Dili'nde *aslî uzun ünlülerin* (*long* vovrel) varlığı ispat edilmiştir⁸³. Orhun Abideleri'nde ve Köktürk İşaretli (Rımik Harfli) belgelerde, ilk hecedeki *uzun âyi*

⁷⁷ Bkz. A. von Gabain (Çev. : Mehmet Akalın), *Eski Türkçe'nin Grameri*, TDK. Yay.. Ankara. 1988. s.3.

⁷⁸ Bkz. A. von Gabain (Çev. : Mehmet Akalın), a. g. e., s.266.

⁷⁹ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68-70.

⁸⁰ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.69.

⁸¹ Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68-69.

⁸² Bkz. E. V. Sevortyan, a. g. e., s.68.

⁸³ Konu ile ilgili bazı önemli çalışmalar : O. N. Tuna, "Köktürk Yazılı Belgelerinde Ve Uygurcada Uzun Vokaller", *TDAY*. 1960, TDK. Yay., Ankara, 1988 (2. Baskı), s.213-282; T. Tekin, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yay. B 15, Ankara, 1975; L. Ligeti (Çeviren : T. Gökbilgin), "Türkçe'de uzun vokaller", *TM.*, VB-VEI (1942), 82-94: Z.

Bars>Pars Kelimesi Üzerine

göstermek için (=a, e) ünlüsü yazılır. Orhun Abideleri'nde geçen *bars (b(a)rs b(e)g*, KT. D. 20) kelimesinde, *a* ünlüsü kısadır;

A. Von Gabain, Brahmi metinlerinde *bars*in baars* şeklinde yazıldığını bildirmektedir⁵. Ancak, Türk Dili'ndeki *aslî uzun ünlüler* ile ilgili çalışmalarda, *bars* kelimesinin *uzun ünlü* ihtiva ettiğini gösterir bir kayda rastlanılmamıştır⁶. Mani ve Uygur Alfabeti ile yazılmış belgelerde, kelimenin *uzun ünlülü* olduğu görülmektedir : "*baars (bârs)* TTT VII, 103"⁷.

"Kâşgarlı bilgin Türkçe'de uzatılır hareketler bulunduğunu söylüyor ve bunları Arapça'da olduğu gibi hem hareke işaretleriyle hem de uzatma (medd) harfleriyle yazıyor; kısıları ise yalnız harekelemekle yctsiniyor"⁸. Kaşgarlı'nın *uzun a*'ı olarak verdiği birkaç örnek: ât "ad' âç tok olmayan, Tâş "1. Tâş, dış" (taş ton) çât "kuyu" vs.⁹.

Kaşgarlı, Türk Dili'nde *uzun ünlüleri*, yukarıdaki Örneklerde de görüldüğü gibi, büyük bir titizlikle göstermiştir. Divanü LügatiTürk'te, *bars* kelimesinin ünlüsü kısadır : S rb *bars*¹⁰.

Orta Türkçe'nin diğer lehçeleri ile Modern Türk Lehçe ve Şiveleri'nde, kelimenin *uzun ünlü* ile yazıldığını gösterir bir delil yoktur. Örneğin, *bars* kelimesini kullanan ve *aslî uzun ünlüleri* muhafaza eden Türkmençe'de kelime *bars*¹¹, Yakutça'da ise *bar'âr*¹²,

O hâlde kelimenin *uzun ünlü* ihtiva ettiğini sadece TTT VII'de görmekteyiz. Ancak bu durum, *aslî uzun ünlüleri* muhafaza eden lehçe ve şivelerimizce teyit edilmiyor. Eğer *bars*'ın ünlüsü uzun olsa idi, bu lehçe ve şivelerimizde de, kelimenin *uzun ünlü* ihtiva etmesi gerekmez miydi?

Korkmaz, "Batı Anadolu ağızlarında aslî vokal uzunlukları hakkında", TDAY. 1953. TDK. Yay., Ankara, 1988 (2. Baskı), s. 197-203; Z. Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (voeal) Uzunlukları", DTCFD., C. XXVI-S. : 3-4, Temmuz-Aralık 1968, Ankara, 1971, s.49-66.

⁸⁴ Talât Tekin, **Orhon Yazıtları**, TDK. Yay., Ankara, 1988, Yazıtların Kopyalan (Fin Atlasından, Radloff Atlasından), Kül Tigin (RudloiPtan), KT. D. 20.

⁸⁵ A. von Gabain (Çev. : Mehmet Akalın): **Eski Türkçenin Grameri**, TDK. Yay., Ankara, 1988, s.266.

⁸⁶ Bkz. O. N. Tuna, a. g. m., s.252-253; Talât Tekin, a. g. e., s.120-123.

⁸⁷ Bkz. O. N. Tuna, a. g. m., s.247.

⁸⁸ A. C. Emre : **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme), Birinci Kitap, Fonetik**, TDK. Yay., İstanbul, 1949, s.61."

⁸⁹ A. C. Emre. a. g. e., s.65.

⁹⁰ Besim Atalay, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi**. C. I, TDK. Yay., Ankara, 1986, s.344-347.

⁹¹ Bkz. E. V. Sevortyan. a. g. e., s.68.

⁹² P. S. Afanseva, M. S. Boronkin, M. P. Alckscev, **Dialektologičeskiy Slovar' Yakutskogo Yazıka**, Moskva, 1976, s.60.

Sonuç

Şimdiye kadar yapılan izahattan şu sonuç ortaya çıkmaktadır :

1. *Bar s*, arslan ile kaplanın çiftleşmesinden olan kedigiller familyasına mensup yırtıcı bir hayvandır (Felis pardus). Bu hayvan, Ortaasya, Kore ve Mançurya'da yaşar ve buralarda çok meşhurdur. Bunların, Felix irbis denen cinsine de Türkler, *yolbars* derler⁹³.
2. Kelime. Türk Dilinin bütün safhalarında ve hemen hemen bütün lehçe ve şivelerinde *bars*, *harsı*, *barış*, *bas*, *bar*, *barış*, *börës*, *bâs*, *pars*, *pans*. *nar*, *mars* formlarıyla kullanılmaktadır.
3. Kelime, Türk Dili'nde, hayvan (*bars*, *yolbars*), kişi (*Barsgan* "Barshan", *Boris*, *bars heg*, *Kutadmuş bars*, *Barsbay*. *Baybars*), yıl (On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde 3. yılın adı : *bars yılı*), şehir (*Barsgan* 'Barshan~')ve meslek adı (*barsçı*) olarak çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, *bars*, deslanlarınızda, Türk yiğitlerine akıl veren kutlu bir hayvan olarak geçmektedir⁹⁴.
4. Kelime, Türk Dili'nde #b ile başlamaktadır. #p*|i şekiller, fonetikle ilgili bir değişimdir [Ötümsüzleşme (loss of voicedncss, devoicing), yer değiştirme (subtitation)]. Bu fonetik hadiselerin Türk dili'nden Farsça'ya geçen kelimelerde görülebildiğine dair örnekler de vardır. Meselâ, Çince *piet* "firça" kökünden gelen yazıcı, kâtip anlamlarındaki *bitikçi* kelimesi, Farsça'da aynı anlamda, ancak *petikçi* şeklinde kullanılmaktadır⁹⁵.
5. Kelime, Türk Dili'nde kısa ünlüye sahiptir. Sadece. TTT Wde kelimeyi uzun ünlü (long vowel) ile yazıldığını görmekteyiz. Ancak, *aslî uzun ünlüleri* muhafaza eden ve kullanan lehçe ve şivelerimizde, bu durum lanıklanmamaktadır.
6. Kelime, en az 2. 700 yaşındadır ve büyük bir ihtimâlle Türk dili kökenlidir.
7. Aynı. koca > hâce, çatır > çâder vb. kelimelerde olduğu gibi *bars* da Türk Dilinden Farsça'ya geçmiş bir Ödünç kelime (loan word) olmalıdır.
8. Kelime, Türk Dili'nden Balkan dillerine⁹⁰ ve Rusça'ya⁷ hayvan adı olarak *bars*, kişi adı olarak da Grekçe'ye *bars* » *bogoris*^{9*} ve Slav Dilleri'ne *bars* » *boris*" etimolojisiyle geçmiştir.

⁹³ Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, TTK. Yay., Ankara, 1995, s.535.

⁹⁴ Bkz. Bahaeddin Ögel, a. g. e., s.536.

⁹⁵ Bkz. H. H. Zerinczade, *Fars Dilinde Azerbaycan Sözlere (Sefeviler DÖvri)*, Bakı, 1962, s. 183.

⁹⁶ BratoljLib Klaic, *Veliki Rječnik Stranih, Kijčiči Zora*, Zagreb. 1968, s.143.

⁹⁷ E. N. Şipova, *Slovar' Tyurkizmov Vrusskom Yazike*. Alma-Ata, 1976, s.62; S. İ. Ojcgov. *Slovar' Russkogu Yazıka*, Moskva, 1964, s.35.

BİBLİYOGRAFYA, KISALTMA ve İŞARETLER

• Bibliyografya

- Afanseva, P. S.; Boronkin, M. S. ; Alekseev, M. P. : **Dialektologičeskiy Slovar' Yakutskogo Yazıka**, Moskva, 1976,
- Alyümaz, Cengiz ; **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1994.
- Aptullah Battal : **İbni-Mühennâ Lügati**, TDK. Yay., Ankara, 1988.
- Arat. R. R. (Yayma Haz. : O. F. Sertkaya) : **Makaleler**, C. I, TKAE. Yay., Ankara, 1987.
- Atalay, Besim : **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, C. MU, C. IV (Divanü Lügat-it- Türk Dizini "Endeks")** TDK. Yay, Ankara, 1985-1986.
- Bammatova, Z. Z. : **Kumksko-Ruskiy Slovar'**, Moskva. 1969,
- Baskakov, N. A. : **Karakalpaksko-Ruskiy Slovar'**, Moskva, 1958.
- _____ : **Rusko-Nogayskiy Slovar'**, Moskva, 1956.
- _____, Zajaczkowski. A. : Szapszala, S. M. : **Slovník Karaimsko-Rosyjsko-Polski**. Moskva, 1974.
- **Büyük Türk Klasikleri, C. 1**, Ötüken-Söğüt Yay.. İstanbul, 1985.
- Caferoğlu. Alımet: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Cavaignac, E. : **Chronologie de l'Histoire Mondiale**, Paris, 1934.
- Cemşid Sâlih-Pûr : **Ferheng-i Câmi-i Farişî be-Türkî-i İstanbul!** Tebriz, 1370.
- Clauson. S. G. : **An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972.

⁹⁸ Bkz. Talât Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, TDK. Yay.. Ankara. 1987, s.56-57.

⁹⁹ Hocam O. N. Tuna, Karşılaştırmalı Türk Dil Bilgisi (Doktora) dersinde Siav Düleri'ndeki Büris adının etimolojisini bars» boris olarak verirdi. Aynı etimolojiyi Menges'de yapmaktadır. Bkz. Talât Tekin, a. g. e., s.56-57.

- Çağatay. Saadet Türk Lehçeleri Örnekleri II, *Volgayan Ajız ve Lehçeleri*. DTCF. Yay., Ankara. 1972.
- Derleme SBNülgS, C. I-XD-, TDK. y., Ankara, 33-4/1987.
- Devellüçlü Firri / Ösatañlıca-Türhpe Anstklupedık LÜ'arı, Dogus Máttaası Ankara. 1978.
- Dilapıt. A. :Kutadgıllıg İncelemesi. TDK. Yay., Anlara, 14ftx(2. Baskı),
- Emre, A. C, i Tıtríc lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme), Bİrind Kitap, KuMtık, TDK. Yay.. İstanbul. IWJ.
- Ergin, Muharrem : Orhan Abideleri, Boğaziçi Yav.. İstanbul. W86 (11, Bask.).
- Oabain, A. vou (Çer. • Mühmel Adalm) • Eski Türkçenin (Jrameri. TDK. Yay., Ankara. 1SSK.
- Gallónov. M. A. : 'M'fuskai'Russkiy Slovür'. C. f. Moskvü, UJ34, C İT. MoSkva, 1M7.
- . Gökmen, Faah J TSrktİtvtni, Ankara, 1^36.
- KurşlastımıBlı Türk Lehçeleri Srâliiü, C. I-II. Kültür Bakanlığı Y-% Ankara. 1991.
- Kaya, Cevnl : UvŞ+raı Alnan Yanık, GirtS, Metin ve ahır. TDK. Yay., Ankara. 1194.
- Klac, BratOfluh: Vdiki Rječnik Stranih, Küjetİ, Zora, Zagreb. 106K.
- Kürtannr, Zeynep : "Eski Anaddu Tiliikçesinde Asli tñfü (Voeal) U/nuluklan-, DTCFD.. CXXVI, S.3-4. TannıufrArahk İKK, Anfcım, 1971.
- * _____ "İla" Auadoiu ağı?İflnnda asli MKA nızmlukİfln hakkında". tI>AY. 1953,T)K Yay. Ankara. 1W8 (2, Baskı).
- Lijetİ, I- (Çeviren : T,GüH^Jlsin): T(Irkçemic ulım vokallej)", TM., vn.VU1 (1942). S2-34,
- Muallim Nâci: Lugat-İNSit.
- MillicioİAsıra^Terdmo-İ Hia-hân-İ Kâtı. Malbaa-ı Amire. İsanİjul 1212.
- Nteip, E N. Kav.: İliİ Kurban): Yeni Tj-gİİf Türhicesi SüzİlgD, TDK. Yay., Ankara, 39/0.
- Öjçgot. S. f : Slüvar(MstİGga YüJnka, MüBkv-j, 1974.

- Üfci, Bahseddin : Türk Mitolojisi, C. II, TTK. Yay.. Ankara, 1995.
- Önder. F, 5, B. : 'Ali Şir Kevâzî, Munakemü'l-Lu'cibeyn, TOK. Yay., Ankara, 1995.
- Pavet de Courteille • 4. j. B. Dictionnaire turco-oriental, ou Une première tentative de l'écriture de la lecture de la langue de Bâber, et l'Abnuf- Gfili et de Mit-Ati-Cerir.Neval. Paris, 1870,
- RisonvL, İAİM : Tarihle Türkçük. TKAE. Yay.. AlHala, 1'as <Z. Baskı).
- Redhwaner Şöbügün. Redhwaner Yay., İstanbul, 1990.
- Sertföya. O. F. : Gökürk Tarihinin Meseleleri, TKAE. Yay., Ankara. 1995.
- Sevinyan. E. V. : Etimoloğışekşiy Şlovar' Tyurkizkılı yarıkov, Moskva, 1978,
- Sirlugass, F.: A Comprehensive Parsta n-English Dictionary, Beirut. 1975.
- Şamseddin Sami: Kimüs-ı Türki, Cagn Yay., İstanbul, 1389.
- Sipova. E. N.: S'io*ar Tyurkizroov Vnuskası YıBike, Alm-Ala, 1976.
- ŞUMn. Ziya : Fırsça-Tarkçe Li'ot, Genclnel GUflar, C. MİL MEB. Yay., İstanbul, 1934.
- Tekin. Talat: Orhon Yazıtları, TDK., Yay.. Ankara, 1985.
- ___: Tuna Bulgarları Ve Dilleri. TDK. Yay., Ankar. 1987.
- ___: Ana Türkçede Aslı U=un Ünlüler, İncanşipe ÜnivsiEliesi Yay. B 15, Ankara, 1975.
- Tenise*. E. R. • Tyuvinstu-Russkly ŞJoyar'. Moskva, 1568.
- Tana. 0. N.: Karşılaştırmalı Türk Dil Bilgisi (Dolülürä Ders Notları), İncanşipe ÜnivsiEliesi Yay., İstanbul, 1990.
- ___ • "Kektürk Yasalı Belgelerinde ve Uygurcada ünlü Vokaller", TDAY. 19SD, TDK_ Yay.. Ankara, 19*8 (2. Baskı),
- Turan, Osman : On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul, 1541.
- ___: Tarihî Kronolojinin Esasları. Ankara, 195*.
- Türkçe Sözlük, C. I-El, TDK. Yay., Ankara. 1988-
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C V. İstanbul. 1992.

- Unat, F. R. : Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, TTK. Yay., Ankara, 1998.
- Yıldız, Osman : Ahmed-i Bîcân/Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Dil Özellikleri-Metin-Seçmeli Sözlük, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1989.
- Zerinezade, H. H. : Fars Dilinde Azerbaycan Sözleri (Sefeviler Dövrü), Bakı, 1962

- Kısaltmalar

DTCF. - Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi.

DTCFD. - Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.

KT. D. 20 = Köl Tigin Doğu Cephesi, 20. Saür.

MEB. = Milli Eğitim Bakanlığı.

TDAY. = Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleteni.

TDK. = Türk Dil Kurumu.

TKAE. = Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

TM. = Türkiyat Mecmuası.

TTK. = Türk Tarih Kurumu.

TTT VD = Türkische Turfan-Texte VII.

- İşaretler

> = Değişmenin yönünü gösterir. Bu şekle girer.

< = Değişmenin yönünü gösterir. Bu şekilden gelir.

» = Değişmenin birden çok merhalesinin olduğunu gösterir.

x = Kelimenin x'le başladığını gösterir.

~ = Alternance. Veya anlamına gelir.

+ = İsim kökü, isim köküne gelen ek.

- = Fiil kökü, fiil köküne gelen ek.

KAŞKAY SÂ M İF A'ZUN VE ŞİİRİ

MuluHın ÇELİK'

Türk açirei geleneğini >nkn ^nıamî kadar en iyi şekilde küniyan Kaçkayla', ztıvıu bir sū/Aū cdcbıyaia sahiptir. Bu sös.lü edebiyat içerisinde de şiir öncütlü !>ir yff tular EferK.açfcav'ITırfclen'mn varlığı t-e^şatııs) lwr Kaç sıtım telerine oınıulırta. bu aıgldnı temeJkrden bu şüphc&?; çür ve edolıvaUır ŞcnliHtrde. ifalarda. matem meclislerinde ve mühleti" tüjil.mul.i'i'da ^1ı' oku mır

Kaşkay siki, basılıp yayınsuiinamış ve di'vijiııarla yar almamışnı. Kaskay şiirinin kiLabı, *divimı* Ka^kAylnrın gönlü ves lafi-zasıdır. Bunun dışında kalan bİT çok şiir yek olup fJHnuştır

Kaşkay siirmitı *mta* ıctı>ı&ı iıçklif mucıbb^EEir Oul;ırm atttamM. ihtiyaçlarını sosy;i dertlerim niüliKlc ^nîmüüni udun ek şiirdir. Şiir. İv:ışka> nıluıımu vı: il maneviyatının gıdasıdı'. Hnyiniu "bjlnıi ?yrl>kfanna. siyasi b^^ıldra vs zulıjuılcıe kırışı toya» Küşkaybı'ıa şiirlıruıdükt fıryaİsıTi dertlenilin dermanı, iıynlıkkır ve felaketler yarasının DielıenutLii'.

Aynen Kn^küy şiirinde diğ, dorc, çöl, orman, yeşillik. 3>ı. çeşno ve tabiatın çeşitli gıJ/e!ırkıFı usvir edilir Bu ilkelik Kaskaytor'ın koııffT-^öycT JıayatJiin ile ilgilidir. K;ıçk,ly şiirinde \ ay lak ve kışlak havaimi> dıctn t/len goriıllir Yine gög yolbnııdıi. çürpışnıLıııfdn oTcı akraba, kardeş, do^; bu/.ılılnntn güçtcü* üden. obadan ayrılıp yerl^ık hayata ^çcmclııı i gHjııı. kederli Kaşkity .^linmı mulueva^rı teşkil eder Çağdış Kaşkay ş'ırfıEıdüJı Alı Efcber Hasanı, bu dıııııııı bir yırunle şüyle dıte gelimekleıdır:

Yoldaşlar

Yoldaşlar

Belke Hafifin yorulun sag töeg

Şad olun damışın dııdaglar giite

İtana gcmı g&tjiTeri a% id&g
hdıtdâtti &vr kt Çakan fflr&Irgt ç&dmnf
İlfraz dağufanı, fexmtmıx hadımı. ?
Valimiz dsyuiiib twrt0m&yacftı Uş-
Hazan çeltfflş pt'Zgu'i vurdı hag 'S&£

Kara eler tükân vurmuş ilere
Sıhılmışeg şehır köncine fantilere
Daha kctnm Pg*J güfeşli yolders
Koysın dana Sdmsz drnuğ fög ideg

Türki rfız üşakte? cHfmden düşrtff.
Kuzulara ih diyar, oghMora fci\$
Esil tttmı>\$tfı* r artiff&jgtdmı\$
meclisleri dağ ideg

Küç ü kon t&vreçadarfarkıvtult
Kışlaklar ytırıh, yaylaklar yatfl
Nıv-cevan pejutanh v&relur fievesll
Haİkt derdimizdçu bir oyag ideg

Hiç gQmîm(& ateicıkh çadırhı-
Taylarda çapulnıaz t>nesmân adlar
Ta ^ntlt dartıftr tüFkine» Kidfar
İ\$muı.Şş stürtligtere d/2 dayng ideg

Şifcarçiler Şifwrgtıht utıutfrmy
Kıtfa kuçyirijî ug tavuk tudmuş
Hısem kfiçoldt • S&& Cârınış

•Dahî sonra buradan ayulardfc KırşayTar'ın güçlü ilham Muhanımied Kitîi Han'in yanında. MITTI fblmirm Hdıyü ilhan için şehname okuyarak günlerini geçirir. Muhanrocü Kulî Han'ımı yanındı *Mnl.vun* malktoKul.ı şiirler de sfıyenîşiir Burada ^iriikAÇ vıl foilçtığı belli değildir Anttk hradüü iitcuycyHik ayrıldığı benidir:

Zulmanın dergâhım kura hi-hahsp

Yegenler desgâh tm-iemani btr gün

tıyefek, MuliLinincd KuJi ftan'iu jücnlfiriniü yapıuş olduğı hakstzlklara dayanamayan Ma'zun oradan da ayrılır.¹

Bir süre şslü ve k^Kiibafuda ^i ihilrdcn Mfi"Zün, tsfıjtan'da va?rığı hırıasıde sayesinde Şehzâde Zelul! SuJutLJİe tanısına fnknmı hırlur, kendisi dt *yayar oU* in Zelul SulLin., Kiışkayü çiiirü bısıdcSüü licğaiü ve öndür bir şiir pızınasıü isler Ma'zun bittüü it/^iüoc şu inçmlarlt haklayan şiirini iü yler:

Bir gün Şvıfr-t safohan jilhokikat reŞk-ı rs>andır

Çeraç< içsjrn-l kanpQV'Totü-t siltu's-tifittorKtur

"Gıt sultânın lüpjim gider ve Ma'zun'u ödfilendirerek, ^Bundan sonra Nfahzun yerine MaV.nn nınlıHSim bıJjri, liç kimseden çekinmeden iyi ve tarılış şv-leri eleştir. "Htç ki inse SıJH itihaisiy. edenie^ecck" diyerek ün kmıüsiürü ;[ır Burd:m Süno şâirin yazıdığı büLin iirJerincd Mn'zun nüühlrsün kuNandıyü üvayef edilmeektedir⁶

Daha sonra Kaşay il licji Ali KuJi 1-uu'tn ffinında lı^rısl eden Ma'zun keddianc yapılın h;ıksızıkLiia dnf,ınnmfir. ve "İ7 />^füt ^;ı^:^ fiitr? flf il men./ Bege geçirdiğim ay ve ile hak" iktusalıfıfıyü büçü_v;nj uzııı bir mckıup hırıkarak oradan da ayrılır.

Ma'zun il •gururlu ve Jussas bir yapıya sahip olduğundan ^ördüSd biliiin haksızlıklarü ^ikiııticdeji saylcmi& bu yıldıçde de çoğü amitin il (aşircı) idarcclltri il? karşı karcıya gclmisiir. Çestli sebçplerlt ;ok ssi'diğı Kaçtaç¹ ilinden bir S(jrc ajrı yaşayan "li\,;rL. bu haüüühua şd>le dik gotnuşiir.

Tacik Sıfat üjmu>;im

&tr modisiüir Uakuhek 'de kalmuşam

Bir ierafo Fihıurdayıh nü ineni

Zerd İt Z3 'ifioctk-stfol o/muşam

*Korhıram ke *puv\$ viimayti il meni*

Müddetdir ki il sovuşmuş gözümnen

Bi-lâh ititb £&ı kesilib dıztmnen

'Azsp cıfvânduuti itdi dul m?â

Tâ'ı if'var • yttUaşlor j<&re kaı

Kırh rrsfndBii kurştı fceımtı pü/mı

Uzdi kuyruktum ktrfıtlı yat unu

Tıtlı vevânıtdıtm irdi hu! meni

fâ&r hm rn/Mtin ahvatıtmî stese

Tur'dan uçan dahi ı/üşmez kafese

Dıruh'JİY&Titlib giderembesse

İmam Kay ü bc\$hâr\&d\$ bu! mani

Ma Sân Şyer rte dnfuşmam ne gülem?

fŞıttnat Mtefpbfı m çim? kılam

.Sazı sıttk zen'z&m.iz bülbülem

Hiç bağçada kabul î/Imez gül meni⁸

Belli kf sâİTızun bir imtddet Sûaz çduİHin byüsmđji birluüün [Jukuhek kö;ı(ndç üüimtl elni&ır. Buıady ban#t sebeplerle kaldıT belli değildir. Buyuk bir ihtimalle bnrddii kılması kendi isteği dı&ınd;! cıınu^lur Yukıındiiki mı statordan dii iin^şılacağı gibi Dıfıcuheklı bir Ja/fa cvİEinni? ve bınım sikini ıhımın yışamı^lr. İlınden HıΠ kalarak kendi bcılı^mi yıındığiini "Tatik-itfat ûlutuçatıı" sü^CııyJt belirtmektedir.

Güçlü bir ŞÜT Q\IV\ Ma VARı, Tırkçe şırkr >yıundy FırHç^ gürlr de söylemiştir. Fars^1 şiiılrıhdç Sa'dİ ve Hâfr^m TCSIH görölür.

M^V.ın'fin çoctıklıin hal^ndi] fıızla biEgi vaktur. gevh Mabıfi litesından biliyle evlenen Cüvaliir Sıllim izninde bjr kır^ çotu^tı olduğu. Çevrim Sulian'ı dıgei bir aşiretin şftin Oıııı Hüseyin Ali BC;l Saratı'nin o.^u Zülükâr¹la evlendınnck isler Fakal bu iki Çır çocuğunun evliliği gerçekleşmez.

Mu-Tim 1313 (IS95) yılında Şiran'da \efal c(mi\$(ir. Şühzdde Mansur'un lia/ircsiinde j;ömüliidnr. Aıs^K gümluullzde inc^nndan bir c&r k^hnam^rır,

Mü'zun'un kendisinin neşrelliğt -.üya kendi «niKimndib yayınlanmış toplu bu' eseri yoktur. Ötüjiiüudcu 'OU-L Şiüübiu Şahba/Î u^im aure Ka^jy lli'ri gezerek Ma'zıu'ın şiirlerini derteiniş ve 1 İ?S7 yılında yayınlamıştır.

Cnğdag Kaşkay şiirine *ilmek* olarak Ali Ekbsr Hassnî'nin bir şiirini, Ma'zun'dan da dün örnek şiir alarak M^'zunu ^ Kaşkay şiirini Tiitfc okuyucusunu tanıtmayı dii^üi^duk

Her Ne Vardır 'Aşktadır

*Pvrvanymnyör üstme çerâğa
Cûna yiteti al&yitiir dahi hiç
Sükseler-çenedini haşinn aytqtı
Bend-be-bendim 'c^t evidir dahi hiç*

*Ete&ü rabbukum tabim çalanda
Dost w düşintm imihani kılanda
Dı/st sual idtndu cevah ulunda
Beyan Udim 'aş;c âdımı tiaHi hrç.*

- 3iff j-uimel SeVİb biri iff^dadır
- Biri dünya çjftmag için meşkeddir
- İiamu püçltr hsr ne vardır 'tışkdadır'
- Bu dünya hiç, sultâni kıç. \$dhi hiç

*Ifatil suttun lahtı npdmzdi bâda
Hamî fs\$.k oldu n/e dünyâda
Âtam r&ianet tHsun dirdi üstada
Oğluma ders-l 'aştîürged dahi hiç*

Kaşcaj Şâiri Ma'zui va Şôn

Bahui; ' ^ • • cd'i ^ iopt-tigtutu şîşana
Yt. I tlstuth Muçnfifitirr g&î şîşana
Mi.skın Mtt'si Tfî tilSr: kabri başına
Yazurî aman/ ' aşk evidir dahi hiç'

Yaşlılık, ildeil ayrılık, felakel ve dusüaiim ayrılığı konu jilan Ma'zon^un bir diğér >-ilti de şöyledir:

GiiL-uY(»| d ü j b n n Yai Eilcligidür
Fü-htü çtktfim nU.ç^fü;/ cevruni
Hiç mallak abri/ub dett-gir apardı
Kocalkım âevânüküu davran!
Kahpe felak virdi takdir âpmrtü

Bd Hnidıgım uşâfrhkri âttmt
Sır cavtmhkım gururum Vrttnf
Düşdükmfötek aidi gomlynn
Virdiğil/i virdi dllgn- âpard\

Wrj*fIW's. 'öinnlutetu tıfildım tundan
fırsülüs 'ümrümlâpardışçytarl
Bir süHte ko.çaiık pittıdı âh âmân
O hundon kulana fü/^h- apwdı

Sâkî doldur hoh saf ola hoh dürd
De&i-bÜFÜ id felek eyler dgut^tldr
Dünyâ yiyâk âdâm kıta ecel faurd
ÇehJl hu suintdüü bir bir - Uyardı

Rafit itagutf \$inff3in/fen çıttan 'S&
fit-yittb kimin nahf-t 'dmrütü ihan yti
Daha z/fiftmexfter- ^m^âen akan \$u
Tedlfir îje giftues,.. lükdir âparâdî

Getürdî arsaya uççe pil-ten
Burahdurâ cevşen geydütf l&fen
Nişçe £iajg£ ûzia TÛ/T v nitân-ten
Soçğı âparâdî

Sâhrâb ifan kthvi burak cân-sitân
Fertngl'Ve nt&şhitr ttiât dâstân
Ûz min rûit&h bftzfy ildi âsmân
ÂÇII şir bitinden \$tifn\$tr âparâdî

Ma'zun nâm
Menimînen rn&y içp.n yuh mey içmem
Gayrı U Öh hasat" perr n b&t şçmân
Hum pEtyfisI aranın bâz-gir âparâdî¹⁰

'Aşıkî Mezhebi

Seni î için iyledim garbet ihtiyâr
Müddetâ innerî ayrâ
Göz yaşuyunan goyzfâmîşem latezâr
Sitemâ

Şûh u pedöyt nevmtig 'ayb it 'üe degti
üdü jâh isteme \$ i/ısutör ikgt
Teitetirtûttt zî\mkhi' bahtum vâ' degil
ISu dettf& Sâr&yûti öJtutmfett öy

Fi&nrde tahidh} bilmem ri&s/utûi'
Bızîmînrvn driv u rtiezfiub secidir
'Âşika η mezhebi ma'şukesidir
Hiç yola wftnartern volumman ayrı

Men 'abes sevmecüm onu jftihendi
'Aktinen fjtutsdim 'aşka peyvendi
Apfmrđı keşân fat^ân kemendi
N/æ düşem totimnen ayrı

Peri-veş nâzenin hûyi be.steler
Ma'titn derîsidmezvân isteseler
Koymuşam voJ ûtfe bâsvin kesseseler
Başuma belâ yoh tfiftmtefl &yri''

SOZLL'K

'abes	: boş, saçma
ala^k	.salıklarla yapılarak ÜCCI kep; ilu kaplanan gûçnf çvi çadır
aluy	: alev
apar-	: götürmek
arsî	: arsa, pazar
'ays	• İjıtsayı^ yiyip içme. 2n'kvesafı
bad	: rüzgâr
bahye vır-	III.BII'&EVI çnkkü^ık vflü^sulıİTiicyıbİTtlııüülgdikıneh- 1 VaiHDin ag^ıuj Ö^EI bir İğne ve ipkıc dikınök. : kanat, kol, pazu,
bâz	: doğan (kuş)
bend	: b<ıf, dtifeiin
bes	: yeter, kâfi
bt-hnd	: sınıma
bİJe	; böyle
bi-tâl	ı aÜCSH* yoranı, bilicin
cân-sitân	:cân çıkartıcı, ruh alıcı. Beta. Güzel
ciüü-ı cihrin-liin	; çi\Mm göslcren kadılı
tîir id-	: hıalcr vermek. hlİfirtDtk,
fpv:m	; £Bfıf
revsm	; zırh
^ad-	; karşılanmak, anılmak, söyleninck
ÇCİİK	ı fitil, imim
çin bt-^in	: kıvrım kıvrını, büküm bürLüm
damağ: çau id-	• ızöî^iiliıçınak.rfıtLî olmak

Kırcı Kady şairi MH'am vt ŞM

'le&t-hüru	:	kuvvoi, kudret, U-ıLüjklık. znfer
dest-gir	:	; yiuümcj, lumcı. iuuavoiö
dün	:	böylesin
dilgir	:	alınmış, kılbi^ırtk
üii J;:Yıı*, U-	:	diri İl mc, jyıtga kitldimki]. kumu
dukiıltk	:	; İran'ın Fiirabülficftinüçbif jtric^ını.binin'
d ütÜ	:	mriu
d ayağid-	:	kenciletmie, birleşmCj elde verme
eiestü bi-rabbikum: "ben sisin Rabbimz degü raiyim'?" dediği zaman,		
İosanJiınyaradılış başlangıcı,		
em	:	ilac
ffııglr	:	Eilcı
gam-ı hicran	:	; ayrılık acısı
gelzar	:	; göl hahçest çiçekçilik
gıleylig	:	; çlkAvcı, hoşnutsuzluk
göyerd-	:	; canlandırmak, yetiştirmek
güleş üzlü	:	; giılç ydzlO
hmnu	:	; orThinn litniıunı,büti"m insanlar
hansı	:	; hangi
	:	; diken
hem	:	; bükttk, kambur
hoh	:	; ister...
W	:	; demirde >ıjşay.in küçük bir baltk
id-	:	; etmek, yapmak
ihııyâr-	:	; seçme, seçme hakkı
11	:	; I, mcnitekl. d. 2. Ka&kıy aşireti
kari	:	; cadı
bas-	:	; kumluk
keintd	:	

Muhittin ÇELİK

keşânı keşîin	: zorla, çeke çeke götürmek.
kırh-	: kesme
korşa	: kuşak, belbağı
köç-küç	: göç
könc	: köşe, kuytu
köylüm	: gönlüm
kulü koç	: yaban koçu, dağ keçisi
ma'sûk	: sevilen, sevilmiş
matla b	: 1. istek, istenilen şey 2. çözümlenmesi gereken mesele, proplem
meşk	: çalışma, alıştırma, eğitim
nahl	: 1. Hurma ağacı. 2. Gelinlere yapılan ağaç
nebat	: bitki, mec, çok tatlı şey için kullanılır.
necd	: Arabistan'da bir yer İsmi
neda	: gözü yaşlı
nesmân	: güzel, hoş, değerli.
nûş	: içen. içici. Zevk ve sala
oyağ id-	: haberdar etme, uyandırma
para para	: parça parça
pejmürde	: başıboş, sorumsuz
perî-veş	: peri gibi, çok güzel
pervane	: geceleri ışığın etrafında dönen kelebek
per	: kanat
pervaz	: 1. Kanat açmak, uçmak. 2. Uçan. uçucu
pil-tan	: fil gibi iri, fil vücutlu
pozğun	: bozgun
pûç	: boş ve faydasız şey, İçi boş
rûbâh	: tilki, Mec, kurnaz,
sal-	: yapmak, etmek, koyuvermek

Kaşkay Şâiri Ma'zun ve Şiiri

şid	: süt
sil	: sel
silâb	: sel, (aşkın suyu
simin-ten	: gümüş tenli
sink	: kırık
siri	: sürü
siyadet	: seyyitlik, efendilik, beylik, sahiplik
sovuş	: savuşmak, gitmek, bırakmak
sümüg	: çadır direği
şah u gedâ	: dilencilerin şahı
şecî	: cesur, yiğit
şikarçi	: avcı
şûr	: şamata, gürültü, tuzlu
tad-tat	: 1. Türk olmayan, yabancı 2. Fars soylu halk
tapul-	: bulunmak
tar	: siyah, koyu, açıkça görünmeyen
temennan	: temenni, dilek, istek
zer-beft	: altın sırmalı kumaş
ziyâd	: çok, fazla, aşırı.

DİPNOTLAR

- 1- Novzer Danişur **Kaşkaî**, **Nağmeha-yı İi Kaşkaî**, 1987, Fars, s. 136.
- 2- Şahbaz Şahbazi. **Kaşkaî Şiiri Ya Asar-ı Şuara-yı Kaşkaî**, 1987, Şiraz, s. 18.
- 3- Novzer Danişur **Kaşkaî**, **Nağmeha-yı Hî Kaşkaî**, Muhammed Behmen Begi'nin
- 4- **Buhara-yı Men İi Men**, Novzer Danişurım **Nağmeha-yı İi Kaşkaî**, Muzaffer Kahramanî'nİN **Tarih-i Vekayî Aşayir-i Fars**, Menuçelır Keyani'nüı **Siyah Çadurha** adlı eserleri gibi.
- 5- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s. 52.
- 6- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s. 21.
- 7- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s. 21.
- 8- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s. 22.
- 9- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s.
- 10- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s. 6.
- 11- Muzaffer Kahramanî Ebiverdi, **Tarih-i Vekayî Aşayir-i Fars**, 1993, Tahran, s. 479.
- 12- Şahbaz Şahbazi, a.g.e., s. 27.

ESKİ TÜRKLERİN İNANÇLARINDA TABİAT KÜLTÜ

Fikret TÜRKMEN*

Eski Türkler dinî düşüncelerinde tabiat kültürü çok önemli yer tutmaktadır. Bu konuyu incelerken Hüseyin Namık Orkun'un "Eski Türk Yazıtları"¹, Tal'ât Tekin'in "Orhun Yazıtları"², Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı 1³, Jean Paul Roux'nun⁴, muhtelif eserlerinden faydalanacağız. Ayrıca Abdülkadir İnan⁵ ve Hocam Mehmet Kaplan⁶'ın değişik araştırma ve yorumları da bizim için yol gösterici olmuştur.

Orhun Yazıtlarında ve Oğuz Kağan destanında görünen toplum yapısı bize önemli bilgiler vermektedir. Bu eserlerdeki, insan tipi dışı dönük hareketli, fiziki gücün ön plana çıktığı bir tiptir. Bu tip insanda ideal hız ve harekettir. Daima ileriye gitmek isteyen, geriye dönmeyen bir psikoloji vardır. Oğuz Kağan'ın, Kağan olduktan sonra söylediği:

Ben sizlere oldum Kağan
Allahım yay ile kalkan
Nişan olsun bize buyan
Bozkurt olsun (bize) uran
Demir kargı olsun orman

*Prof Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yayınları 529, Ankara 1987.

² Tal'ât Tekin, **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, 540, Ankara 1988.

³ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı I**, Giriş-Metin-Faksimile, TDK Yayınları, 169, Ankara 1994.

⁴ Jean-Paul Roux, **Faune et Flore sacrées dans les Sociétés altaïques**, Paris 1966
(P. Naili Boratav'la) La divination chez les Turcs, La Divination. II, Paris 1968.

⁵ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, I. TTK Yayınları, VII. Seri, No:51, Ankara 1968.
Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953.
Türklerde Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü.

⁶ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar**, 3. Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

Av yerinde yürüsün kulan

Dalış dnufc, dalte türen

Güneş bayrak, gök kurkan⁷

söyleri. O'fiiri dfinvayı kavrayışının yanıışım, cihâna hakini olma. *ısınım* M: mtkiini aşma fikrim bel in nidadır Buniir;iki (abını anlayışında haytan ve insanın ancncJi bir bütünleşmesi dikkati çüUtUükiodir.

G'ı düşünce s iste "ir içinde ,gök, dağ; oraları gibi rataiai unsuTlan birlikte ifddü edilmektedir.

Türklerin "GüV'e iimmiil^n ve onu yüccLimâJari. bunu yapaiken de EiinJük hayatı içindeki İlay\jin ye bitktj'C de bnifka hir flefer al^LitdcTt kit^ını]ma?di. Tünn fikri, esfci Türkler içia. (izdlıklı; *üc* ytinctici smı flifivı: lıUküandarlar için, icmd bIT kjiyyı olyiak görülmokLüdü¹. Ün likırdr lek bir iann yerine değişik güç ve fonksiyemda iblilar tın viirdir. RınJar arasında üa^ an ve H&IÇ ıIÇİMSİ çoğunlukla ün plana çıkmaklütİTr. Bununjüi bn"ıJde gök yüüü ile ilgili ol;ımk ^iinej, ;ry ve yidızLum üüot bir küli leşkü ettikleri, buna bağü olarak uteciücr*yaptıkları görülmektedir.

Kjrgı/larda bugCm bile yaşayan dua ve beddualardaki "Tuıȳr kuldcy kor| Tengir calgay köii" ÇTüun yardım a. T;ınnm bağışla)^ "Tüügir msim" (Taun vursun) şeklinde dua ve beddualarda bmuı iditdo dinışlerdir.

Eski TiHkierdeki düşünce ve iıunç eikleminde İnsan-tabiat bütünleşmesi hatta •ÿm̄l esmesi ne sık srk rasilamımkiflır Ko/itiik âlemlle ügrh unsurlar üi^nu ve toplumla •bütülüleşmekle gök. dağ. d.fJii/ \-a yfik yıı^ıl unsurlan ııyn ayn oraropomorfik sistem içinde geniş-;tçik mckan las^-viEniııı dfgurmaktadır. Yukanda Oğuz Kagiin Destanında görülen;

Dalın ııö»/, daha müren

GııTıÇ bayrak, gök kunkart,

s&dorf Üi) mökni anlajıçı ılcJusarı» mekanla büfunlesmeE fikrini de,grulamaktadır.

Manas Desiamnda geçen. "Töblsü yçık 5cok ursını. [üçü Uıklj cer ursunf" İbaşı açık gflk vursun, gu^sıl kılı j'er vursunj büçtdı ıııarı-labial bülunl^jinEHİnin mükemmel bir ifadesidir.

¹ W. Bay Su H. Anal. Ü^u-t Kuğun Dı-ıtam, li-İEmbil 1972.

J. Paul Roux. *Asiatique*'de yayımlanan bir mükalesitle. Dede Korkut'taki Una Asya'daki Şaman Türklerin in;anç;ınmı kalıntılarını *Özellikle Dede Korkut Kitabı*'ndaki, Orhun kitabelerinden ben gelen Ten'ri. Gök Tann ve Umay ilahesi *Özellikle* in;anç;ınmı; duran «TD'TCJ. Tonyukuk'im, ordusu ynrgün. boçto ve itaaLst/anlarındii "Tengri'nin, Lniav'jn. kutsal Loprikvü suyun" yardım «Eiuihûu işediğini bu kutsal fiylunui hayatın hcrsfiliisındalialum olduğunu göstermektedir⁹.

VIII. yıllıktaki T'on-Knie'leide, hukuındjını at-yUk "Güh"ün gücünü elinde bulundurduğu ve bu güce ita'at ettiği ve başlı kaldığı surece niullu olduğu, halka hükmedebildiği jji lin m ehledir. Türklerin üçü bir si'em içinde inançlarının >j günlük yaşantılarını dil/enledikkri anla çil maktadır.

Dağ, sıt ve ağaç kilitlen iisfndii hiriurleifni ümanüüiyaiT h'r biltDnün halkaları durumundadırlar. Burada D'ğ küllü bir torüftan topEiff diğer tntlLfjii dn "Ölijken" de olduğu gibf kürumnanın. güven V'Î cnuıycLİu sembolü durumundadır. Yo- kavromı Orhun Yj^tliirindiikj "ÜSHC EŞHİ FÖK yılBii, alta jagız vei yiuaildı'mUa" ^klındı: geçen yer 'c fök kiivmnilrtı bir taraftan dk yaratı lan varlıklar Eertı de tı^llikk, gÇk *Tengri ile ifade edilerek en yüce değsrdı gösienlntkicdjr "Tengri tek Tengridö bol-" ifadesi kelimenin ikili Anlamın gtiKennektedir. "Gök" ulu varlıkları" jrsrahlelığı ve Lüti'jün bulunduğu bir mekandır, Umay ilahesi de, doğuJiilan j;b/j:iei, hamile kadınları kollayan bir ibihedir. Temsil eTigi güç ç-öğdima :lc ilgilidir.

Türklerin eski itanç sisleiminde su. Mid^et "Yer sub" ifadesinde belirtilen cırlak varlık midini raşnai Aynı »ımauda göl. ırmak, pınar külüen olarak dı aürülür. İsiami döncnd? de önem ve kutsallığını muhalü/jı ctuişür¹⁰.

Ağaç, Türk inanç sisteminde, öncelikle Öfukend kiirçını^ çıkar Daha sonra evrenin İmyaun temeli, evrejun direği rüli ile lüenlere girmiş!ır Toyukuk Yiizılı'un bati NiTiimdeki "Bpy kalmadı, iMaçia, toŞta olanları !cpl;ınıp" ' yghndeki ilkdalı a^aç, orman anlamında ki i[[anılmakla, ve sığınacak yer olarak ^üsleri I inektedir Daha scinâki j[n; i itlerde mes^Lr dua ^e bcddmiliirdj kutsal bir ata da lann gibi l&kclir üdi Emektedir ,Vl:itüis içjü "M;ın^'m aıbü'u \$\$u\ kolt3üsüi]"(Maiias'm ruhu stii ^urusun) duusunda olduğu gibi.

Ookieki kozmik nnsurlarıda e^KıTiiTklerl çok etklemiş ve bunun çmuctı olarak gök yıl/i it: ilgili pık çokJııanç ortaya konmu'ıT.

Ay ve Y-ldi/biT gczli güçlen üldı'uidTd miiimldği içm flna tapınımşlardır. Ç,Ç. Vjelihanor. kuvnükler snısnd;-] yaptığı deri Efl el urüe. onların ateşs, ay ve yıldız [yp[ıtıl;ni]i yii/niaktndjr Ona çoru. "Ay" belki bir İfiııdır Yeni ay görününce o selamlanır vtt selajnlı amanın olduğu yerdeki otür «rtıssı gün mplanıp gizlice at^e atılır.

⁹ J. Paul Roux : Recherche des survivances Pré-islamique dans Les textes Turc-musulmans: Le Kitab-ı Dede Korkut, T, CCLKIV, S 976 (Paris).

¹⁰ a. y'r

¹¹ bkz. J.P.Roux. a.g.m.

¹² HJ^ . Oikun. Ex;t Türk YUHtiin, 3.100.

Onların İnançına yöre. Ayda }&gig&i{p}lın Oturmakla ve sayısız gözü ile insanların saç MI kitaplarındaki Jallan saınakfJKat, Bu sayma işini bitirebilirse o insanın öleceğine inanılır. Gününüze kadar gefen bu inancın gbsv başı açık yatmak saçların avdaki kıdın laraEin&ın &ıylnia3Jtu fırsatı vermek demokir. Bu yüzden ba\$ multekü örlümlüldir¹¹

Oria Asya Türkleri, Özellikle Kırgızlar, yeni ayı gbrdufcleri anda onu adakla bulunmakla ve onun şifalı gûç sal tip olduğunu uiiinnı itadılar O^llikle nasinn vok edilme^nde mavi kırışık parçası ttnhn hir yerde ;ıv jürcecek şekilde sericrel.: bir bit; gılın ^orns ılınıp nnsu ^iliunckldh". Djilia soimn bu ln:^ pür^üsü ^Nıut batmca bir Uriava aEİlnakfa Onun rengi soldukça nasır da kumnuukijidir. Bu inancın İslami bir seklini ben de Vo7g-1l [İı gördüm. Nafırdan şikayeti olıv kıjnac ayı hilal İndinde iken gördüğü anda kimildiininidan durulukta ve sa'g avadırıtı alütdain ililacağı topmgj ilç MİS VS bir ilaliha pku;ırnk nnsuu sürtrrEİyi olaüsijına banmakladır

Yıldızlar için de benzer imiinyar sıv/ hotuiniicliir. İski Türk inançlarına göre, her insanın bir yıldızı v-jİTdir. H:ilen Anaddlu'dii dil vjyiftı n:ın bir inatçLi in^yu ülünce n yıldız/ kiLyju. Bu yüüftMi yıldız kajúnnlan iiiiinliin kötkulmuşlul'. Türkçüdeki "Yıldız parlamak" deyimini de bu inançla ilgili otmaLdır,

Yıldız gösterilen saygı ile ilgili t>İttak bir lakını lörçnler de yapılmıştır. Mesela. Kırgızlarda ^İcn bir insanın giyimi evc gecirilmtdüü önce "cildi/ kürsün" diye dışarıda birikirir vi^yn çadım ü^Einnü Jicilir, Bü>İccc cİbİAidıJ^İ ulüm gücünün Yıldızlıir ta rafından yok edİİecşğine inanıhrdk

Gök yii™ ile ilgili kılller dbelteki bu kadar değİldİf VİTArım, gük gürültüsü ve k-ısırgil çİhi labiil nlaylan insiıııhiTdit rieğİ'k duygulur ny;ındınlıir.

İlknbnhardiİT ^Ok ^irtllıllısl. insanları. yneve nayanİHM. bertke^ bolluk. İcni/lik ^6 >indehk veren ö^el bir güç orar,ık fciihul triilnckitdir. Guk j>(iiiedigi «nnaı knijnlar eklerindeki kaplarla Kùultü yapıp çadııJann c(r;ınnđii İ kert dönct ve "DambTr laç, dambır İjis. GÜT ;lvnlp seçİp çık. edin ayrılıp MI! çrk (Öjmbi" lil^ daİtıbr U15, nçıl yer 01 çİksın, açıl nieİDC sili çİksııı^ di>ı: buğırir ve siirij çadıııt İHktleİİns asaldı. Böylece .Külün bol Dİacağma İnanılırdı.' =

Gök gİiUHİRij fle ilgili stdEce hııııırla biline inakla dır Hk gök gürültüsü duyulduğunda. bılımlulan verdi; ba?ı ite ilk güdüğü şeye rtokıııırsa "bir yıl boyunca bacı ağrımaz.

Gök yüzünde Mkkay ve MakkuE isimlerin eİ iki melek buhınur Onların ellerinde uzun kamçılar vardı. Bu kiıııçılımla buludan İledikleri yöne sevkedebilirler. İSı kamçılarının uçlarının Ednıımesi yıldırım olarak görülmekte İdi. Tanü'yı kızdıran insanı bu yıldızFİTİ öldİriirdi. Bu yır/den eski Tırlklar ^ök ^iliüllüsünden korkarlardı. Cük gürleynce "Ayljnıııııı rendir kcİldny kur, çağııııanıda sakla, caraUvan"(&İrdl"ında

¹¹ Büyüilyeyca. T.D. Dtushrnskit Venıııııııııı (ih ^crejtktı u Kırgw«v. İlmY3y, Fmnie. 1972. s.İ.

¹² T.A, Bayalıyeva. a.g.m., s.2.

İncelendiğindi. W. Ttiotis'uu "Fdktorc" lenium anaya nimken toi düşünce tarzından hareket etimi anlaşılır Büftü tan yaklaşım* cvcileiursc. halk olarak adlandırılan topluluk. medeni VB tidchi olarak kabul edilcn toplulukta; Airtka, Avustralya ve Amerika yerlileri gibi primitif, ilkel vc/n vahşi olarak iktdondnİAM toplulukla im • arasında bir yerde kabul edüm^iii Buruda, sf/ü edilen "hulk" teriminin daim çok ktiy ve koyuyu ifade eilgi ^uk açtkur Ündoku/nn^1 yüzyıl düşuutürteri için İİİİİİ şehirden çok uzak oJmıryan v« İLCUİL/ tam nlarah ın<^cniyv;ti ^k>bynm»m^ kn\lttcrı ifade etmekteydi. BİL nüüimdfi lü&r:dfic oturanlrtr bu toplumun \evn nnUeiin sahip olduğu değerlerî hiç dcgşiiit-medeni saklayıp, yü/yj 11 ardım beri dı^Min ciirimi Ki^1crdi. Yine onlar için haik biiimi da: bu köylerde veyn iMşndü omr;m halkın yivinnülü^Tini, yani o toplumun v^-rı mîlliciin en eski. ilkellik dönemi İnuırnlanuu ^akljynn ve halâ SüHamkia oldu» dcgeilcri ^r;^iir ve kendisine medeme konutu tsder. üu İİÜ bi-yaklaşım J. J. Roisyau'unun Turmjlik kö>-ftveya uı^npı hakışüldu bulllllilblcccâi gltrı İngiliz: "Tekaiuil İEvcflutkm) Tcimsi" mtusu>liirilL)n "MeJünıyei 4ıra bir çw.ğ\ İllinde, büsitici kırmaşLii dngnı ilerler" eklindeki cHtşılncüluiinÜe de tncvcullui. Bunu güre İler lop!inli belli bir ilkellik donemi vnsşim(\$Eir veya bftylç bir Eİİİ sevn^C^e &:ihlp olmuştur. Dahit SÜİİS İldlı kcgif ve tcatlrtrkı ilerleyerek belli bir gelişmişlik seciyesine gelkil bir toplum, ^on oljmk da [-nedniyed yiiknUnug v^a j-ıkalayacaktır. Tabu ki, böyle "bir "delilice \a.m kcutd^nu digtr toplumluruian LIÇÜÜ yören bir toplumun etnesantrik anluıyîii eSrc y^pd^1 bir nüika>eicimı niahsulldllı. Aynı düşünceye göre: Vnp;ılı vç >ir;li^miş lekiüloıiy; sınıp ulkterii bir bısnu medeni veya seçkin, bir kısım ustalı, kd>lü vey? bıklır Ünhrın dışın-dnkt ^nıplai' İst primüf, ilkel ^c"ni viih^dir Bu dış&uçycç j^öre jmlk. kenüiirni medevi VÜ>İİ \$&çkm olarsık kabul eden toplulukla yiTiyana veya ona ynkm bir yürdc yaçamiikl; birlikte, sevkın topluluğun td^auul eünedciti önceki. yini ikdlık ütivilcrine ;ıl unsnrılarL h^la muhafy/n eden İİahı İİİ seviyüdeTy bir topluluk olup. »ı^km vtÿ^ mcduii topluluk Vemh ilkellik döneminde ait halınları çok »ı/aklard ^iıueküi/jn, İııııcn VımbaşMidakı İj;İ>a û& gelişmiş obr;ık bibüi edilmı bu toplulnkm. yau kıyEü Savatı içiııdt, vsını "'halkla" tmıhutaza edilmiş olarak bulnbihr "Topulet muikler" (enim de bımı ifade <fer. Scçkm İU)İlim hemen yünıbagınıiii bulunan thlin ılt seviyedeki lüplmuini yanumalyınnj vey^ iikilhk döicimüiden ben İi&ıdklunıu, yapu "H;ilk BilgiTni kendisine niceleme kontiMi eder. işle -Halk Bilimi" fVolkUrc) de hu arajurma ve incülcınc işidir.

Oıidokı/uncu yfız>ıl Ttiık loplüııuunda da bu İn^yışlaia paralel görteıuı anlayışlar mûvcuUur, Üsiııueİ toplum dtt/eninde "Hsıvas" VE "Aıv,ım" sı>ııııı<la görülen vt "Tıalk" lerininin oııdokuzıncir yüz>ıl Avnıpası'ndaki ;ımLamıa karalık gelen "avam", yirınci yir/vildan İııbaren "köyİİ" kavramıyla eç duerde bir aulim kazanmuştur. ^ Yünetimı sisicimıııı deÇısıııcsıyle ortadan kalktığı düşünıllcn sınıf

1- İbrahım K^ftsoı» Türk MİM Kültürü İslanlnt' BO*H-İLÇI Yay., 1986. (Düzeltilen Genindi İ m s 4 BuSkjü İ S.

2-Agah Sim L^vend. "Hıyk vs Tasav^ıfı Halk Edebiyatı." Türk Wı\ (Türk Halk Edebiyatı ÖvA SsiymO (i M j; 307. ss, J71-185.

farklılığı, EaiDamen şehirli ve köylü jıynnına dönşmiş vü luilk biiim çalışmaları İli kazanıp, gelişmeye başladığındji ölkemizdeki ilk halk bilim araştırmatan tamamen "h&lk" (Tdlk olduğu kabul edilen koy ve keyfli hay^lı ^restnde Gerçeklettin I m iştir. OncfoKıl/ınarı yüzyıl Avruracıdaki "halk" (İbik) ve "halk bilimi" <_ fol kort) kaynımla rının ölkemizdeki bir bü^ka YaTismas] isç, ilk hçlk bilimi aranırına Limın **ilık** bilgisinin bir böüümünğ oluşluran "halk ovunlim" luikkında yapılmasında» dolabı. "folklor" kelimesinin bn oyıtınlın ifade cinairnin düsumılmasıyla ilgilidir. Buğün bile luila dü/cİEİlemE}Tn yanlışlatdaj' oşın ""fıslklorçıl" "fütüklür •}n,ınak". "ibJklür ekibi" gibi ifadeler bu dönemin bñakü^L ^rtıhkınferdir.

GüüÜJüÜf halk bilimi leonsyeölçjnden Anonkalı araştırmacı Alan Düntk-s'e •g^rc "halk." tetimini .ıçıklamak için, onun "s^km^" ve'ja "ilkene ie?ai olütak jilgJ;iiiniİsına dayalı bir (urif yapmak UııJUlLLJİ ^mlıçtır. Dmıdes', "Eğer ilkel olarak adlandırılan bir loplımda. masal halk ıuu/ıgı \eya halk iütksisi vjrsa, ki araştırmacılar bit türlerin ilke] tiibtıl ediİCF toplumlarda mevcudiyetini IE^pit elmişlr. bunları nn nfar.nk ndajıdırıHüfi *gerekir'?*" SClıJStııl ^-anıu^an sonra» lopfunitını böyle GLİosunirik bir dm'guyia sınıllındmluıasmdaki y^rılışhy dikkat çeker. Yine ararı araştırmacı Georgc M. Fosier'iu halk bilgisi (folklor) lı^tkındaki "Anieİta Birleşik Devletleri, Kannri, İngiltere ye Almanya gibi ölkelerde gerçek halk bilgisinin (folklore) uju-lıgındjin bah&slmck tüümkılı dcjjildir Uı\ ültcJerde sadece kıyıda, köşede kalınış böl^derdekl marılmal t^/üJtlirler vardır. Yem icatların ışığı altında biiLum (ilanlarda cjtılrstnJeçinej'e yöJicJe" mcidenı diıcıyıda, \tzm halk bilgisinin doJ-Tunsi dı pek ırrümklın ^ön"Limıyor" şeklindeki yirminci yıl/^jlu ikinci yarısınJa ortoyii alınlbş ^örlsıuc de. halkı hçMa cndokii/tınc» yüzyıl anlayışına göre larif İrdi>ı>r olma&md:ıı dnıjyı kan I madığın ı belirtir. Dundcs, Marksist iblkloicuLıruu hiiJkui tarifine "prolcicrya"yı da düMl etmek surüliyle, balkın lıcin köyde, hem de şehirde bulunabileceğim iddia etmeleri bakımından bir yçrılık ve değışildik gerdikler ini. anc;ik onlann *üa* "İmlkı alı sınıfaı" ve b;tskj allında lıılıılyn gruplar"la sınırlandırmış ölmübn bñkınıııdfıtı vç de MarksJUl Ecnrinin halk bilgisini sadece sınıf proi otosun tın hir İftahı olarak bıbu! etmesinden dolayı k*ıaJı üldüğünü, demokratik lüplınlılarda ha?kt allında luıulmayatı gnıpkum da halk olu^luğbilceygİTİT ve de liilk bñsisitiJi (folklore) sadece proicsKjyu kuuu etlai uninlerden mlıçşelüal olınadığııı sülytyorek eleştirir.⁴

Tırk toplumunda Tunyinalfan **İLibren** ciddi-eilc: ıtrinde duruhın, ancak Avrupaİ *sas^ü* bilimcilerin tfusiiiiLderinden pek de ilıklı rtmayan halk ;ıılayışına yukarıda kısa^ temas enniyık. Balı lapimnl^nda. mevcut olan seçkin ve köylü aynımın bi/Jc de lia^as ve fıfım ^tklinüç behrdiğini, cy;ısı iııbariytii Tiinzunai döneminde başlayan ve Cumlurırycile tiilikte devam eden yenileşme dönemİcrind? de dınnıııL pek değı^ıçdiğini görfiyini/ Bu düntmJerde niyetli olun aydın ve halk ayırımı "halka inmek". "halkın,ı viknı.ık". "bJklan gelini" ve *son* tkııemlerieki

¹ - Alan Dujıdes. "Halk Kimdir? f Wlıü Ara Üie FtMj" Ç&v, Metin Ekici. **Milli Folklor** 37 (-J95S): s*. 13M42.

veren gdone|in ve j&leleleker çerçevesinde oluçEtirtir^Aiñ halk bilgisinin ne -oEdi^u koruttu |S\i lüitk h| Him ili kendi şanın ve çevresi [tciiieM] içinde Njnl^cdcn Dan ticn-Años [liralından 3I şeklinde yapılıKakUıdır; "Kendi kültürel çevrinde tüüjk bilgisi bir şeylerin doHiiiiTücsi dcfıl, bir Lşlem vcyj olgu, utm olarak da nakL-lme esasına dayanman bu^ olgudur." Araştırmacı gOnışimü şu &skildü sürdürür; "Halk bilgisi (folklori belli bu •/HiiUTıta müjitiüiLL g'tüün İNirekcttr. Halk hilgisi (fiklor) iniktik hır harekettir. Halk bilgiŞ> ((oiklnr). yacaucılık vt eslcik kaygısı LÇlıÜ alır ve bunların her jkiw de tebdilifilerinden anıal Ebraliinndii brresmevc yils. luluılrir Hır 3IJ3>I5II göre halk bilgici (folklor): sjnura ;ıJ imlanın yoluıfı olušan knrşuıklı hır sos>a] etkilemedir. Bu iluijiti], kojucüüii ve mimikle yapılan harckeİltrin diğcr [uı/lamdan isalıdır. Bu larklıHk kültöic ait gelenekler hüüi razzsnie kıtmııdır. İ3u sd, o Loplunüüü bülin üyeleri foin liimnr ve on^ biLün loplını bafilaur ki, hu dunun halk bilmii tarafın ni (folkloru)

iletişim in sanın ulüüü:yil ^kıDerincEen ayınt ¹⁶ Eınulaki tEasE^kn birif dilhiL açacak olursak: halk bilgisi ucıtuı verdi^m]ı7 yaraunülar gcligtl^e] orlava çıkıms [irünler değıldır^ Bu (miiüerifi yfraulüüü ve devam IJ kılınrıHsında esas alan bir "öğrenme" kaygısı nm O^a vTirdr Bu ügre-nine h&rlungı hir yekilde mır-dana gelmiş alabilir.

Öğrenme yılFiyTa elde edilen bu bibiye diiyalı \arulmñ veya yeniden üretme belli se\iyede cslđk küügl ilniva eden ve sanal değeri d>fiit ırelmt \& yaratmadır. Bu çerçeve d ttgrçnTcn unsurlir, lierhungi |>r fiüC kyrcickıJui kas'ajıdiran ölçüler vç bu ölçülerle birlikiu fonıııanıLiü küttlr kiılıplantır. Bu fcılıplar ve kalıplııñ içine tiri Idi^i oluları: ıvyun olaralt ortaya kmcilan yarıl-maTar uir kiirekierlerinde öitaya rik.ırl;ır ki bunlar bir icrplmnun veya h-Jık olitrik fidlandırıldı gñjbın btiititü üyefen [arufınfım lanuır İ3u y^aimalaj^ konuşıma, jesi. münik vt diğcr hüireküü fiirklıdır Gdt^yüjtul lcTh^ıııı İlll kütiŞni,n niasÜ/ü sövlcmch değıldır.

tarzlarından Yasanan İmt oUiylan kendüui/c: süc heihaiıfj bir mır/dii anlatılmak DİLİMİ \cy; hukaye anlatılmak değıldı Rır ÇIJı İLrhiinyi bir şekilde olıunıfık KırEUL fiij>ıcnıct: cıçıldiñ Geltsiptizel biryunıviş halk oyunu oynamak değıldır Bir kaç iplik par^in biT araya getirmek nefis bir hah dokutiik cfğııldır BilUm hijık bilaisı ürünlerini: fiirklı bir kalite a/andıriin oEiları ifi^sdıklun özPİJklenn ayın Inlıkn hITor ILVÖi filsn fertler ve özellik k

bilinmeyinden kaynttkJamr Konuşımacı, İIII-HLÜI, ÖVÜIGU \ya dokumacı içimde çetiştiği lophuını di^ür iıyceri titaütıdan d> bilincji kıııür kalıplannı yum "getene^i" kiilLinariık fııklı knliicic hır konuşıma, anlatma, müzik, oyun ve el yjııııt ürün ortuya. koyar. İşle bu üülncrin İkerbiri günlük İjayÖUaki dif.cr ürünlerden farklıdır

Dan Ben-j\ños'un liilk bilgisini Cfılkönt) kendL çevresi içındsk! tarifi şu şekilde da-aiu eder: "lulk hiigi.sı (folklorj kültürel ve sosy.il bir Loulc isalıdır". Araştırmacı İmik bilgisinin içınde yer nıtan re almayacı unsurların sııırranni belirlemed: ne tımel kriici nJım "lalk bilgisi yaraEımalarıın rnelninin", "yapî ve

¹⁶ - Pau Bçıl-Años, Şartlar ve Çmc İçımdfı Telkl^nın Bir 'Evinconnu Doğı-u (İbvııtds A ûİnlüon Cl F l KılıC Oıııx' Çcv. Metm Efeici. Milli FolkLır İıııy7): 23 .s, 80-81.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR:

1. Ben-Amos, Dan. "Şartlar ve Çevre İçindi: Folklorun Bir Tanımına Doğut. CTr>wards A Drfuüiion of Feriklere in Ctmiext.)" Çeviren: Mciin Ekici, MİLLİ Folklor (m): Ü ss. 74-87.
2. Boraıav. Pertev Nâtlı. İlk LdcLijatj Dersleri. Aqkam; IMuk Basımevi. i*)42.
3. Dundes, Alan. "Doku. MkmMn ve Kjiit^s. (Teslurc Test and Context.)" Çeviren: Mrtın EMci. MUU Folklor (1598): 3*. SS- 106-1L9,
4. Dundei, AlÜN. "TEİİK K-ûndir^? (Wluı Art Uic Folk?)." Çeviren: Mcun Efeici, Milli t'olkı&riıyy^ 37, ss. t3!J-153.
5. L^vcnd. Agrnı Sim. "Halk ve Tas&wufi Halk EdehiyatL^1 Türk Dili (TürL nnlJi Eücbij-au Ö/cl Simsı.) (1&6S); 207, ss, 171-1&5-
6. Küift^oglu. İbryhim. Türk Milli KüllüdüL İslıihnl: Eüğaziçi Yay., 1986. (Düzeltilmiş vt Genişleilniı^ •* Baskı.)
7. Varagnuc, Aıfdrö Dennititın du Jolklorc. Paris; Socıtâfc D' Édition,

DEDE KORKUT'(. \ BİR DUASI ÜZERİNE

Alimcan INAYET*

Dede; Kırku hikayeler, i'ndöi sadece- *Dtrse İ-Iou Qđtı Bitğnç Húa Boyam Beyan ffifo? Ilanum İfcy (M Ergiu** s. 95) haçlıgrm taçıyan hikavede *İltık yamûuran çırağurı vxn<t itnttt* peklinde bir dua buJunmaktadır ki bümüü buğılñkü U>gur Türklerinde kulJ^iibn *çırağım yoh?ifrfı, çırağını mndurmak* deyimleriyle aynı antantı tftşırtrg n^ıklıı *Uygur 'hlinîfl izahtık iv&rt* nin 2. cikiinde *ISI- çjtngmı yakmak . çırağını yandırmak* diivjuılıñ "Aulıinn yji^ıdddan eti haiap eini^den, o evde yaşyıp dirilik etmek" seklindo açıklammıkdadır UTJL 2.. s. 7^2) Yine *i'yşu!* Türkçe^si'ndo bılıunan *Çıraknı riçtr/neslikl* Çır:ı^ı KöndünciJfi) deymi de " unulmndLin hatırhınnk, devanı ettirmeli, sulüp çıkınak gılıü üüattıHTi \tfK\e wlıır" şkluuJı: izüh ediJnüçirfıJTEFBS . s. 197 İYfiim bur.Klâ ifade: edilmek i^lencil "aile ocağının devam elmesi "dir. A>n sokilJt Dedi; KırkuLu» *Hak yam/uran çi'iijŞuli yaria Haslın* şsklindeki duası dıı " Aile ücı^m devam elsiu " ya (İl " Aık ocıt^m siSnmegın " jmlanıua gelir. M^cleye bu nükydju bakınca ktıtıtnim* alau duının çok derin mitolojik temele dü\ a cıdağı gfırüJur.

Düüilukü *çiMğ* ' kel i mesuın Farsça köken İ olduğıiiii İİİİİVOFı/. " Mum, knndT " anlamı» gclı:h bu kelimu Türkçe'ye lilajıııvfile birlikte girmiş ohııaJelır. Ancak yukarıdı *di\ be I İri i* igimi/, gibi *ç.utıfp.m yakmak* vtyv *çtır/gust \tandırmnk* deyimleri " mum yakıııkn". ^ıklımdırmak " jıılainından daJıa z^-ads " aile ocağını d^um eUııuck ". " ailt; ttıııgn s^nlıttır;jüüK " >ı^anlanını ilide etmektedir. " Aile «lar^ını devum ettirmek". " ;ılıc o^;^iıi ^ndüTmeınsk " anlayışı iss Türklerde *çiroji* kelimemi almınadan çok ünö: v>r nlan bir inilatojik. geEçjekıır. İlu bakı indim burjdı ç<rttR kelimesi bizrri için pek \IU\i i>|nu la^ma;^ Asıl önemli olan *çırağ* kelİntesinde sıklı " ateş "tir.

Bilindiğı gibi. *ankı* Türkler rtlege *orJod* dK^orlırdı *ot tân* "olun yakıldığı yer" anlamına gelen *tjağ* kelimesi urûtiñıç. üfilıa smıra bu kelime *t>ç >c* şeklinde bu

* Ege Üniversitesi I ark İinyiiSi ^[^^rnmıılın Unslniüü i^retim üyesidir.

1 Farsça *ç&ng* don geldiğı diljınıılL İm kçııneJttı *çır* L^J İLırko'da " yağ " julanınıjgeliİKbölİEfEDPT. ^4?^7 ,ı İDfıkyısvlıı *frfık/-Ç*"vğ kclım&iıim *pr—* jııjt fiil sıİA bitletııışırdıtaı TUrtaHş nırsıua iLi itıııjlıüıııeldı.

AİJincan inayet

fonelüt delikliğe ugvaçarak *öetil?* ttfmismstuf *TÜEAI*, *VU*, s. 92. EDPT., 5.4ö).

Ateşin Türkler için tu: anlama geldiği ise bilinen konudur Prof. Dr Bahaeddin Öge! *Tdrk Mîtnhjh'î İt* .ıdL kilabında bu konuya ^7 sayfa ayırmışır Prof. AbinVkcjdır İnan'ın *Maknielc ve İmaleme ter I*. Prof. İjr. PtTıv NHLİ BoraLav'ım *fOOSvrtid/ı 'İtrk Ft?lk.t>r/s* jdli khaplannnda bu komiyi ?ı ilgili *gımiy* bilgiler bllLıum^KüLdir. Bu sebeble burada iiteşiu sadece konumuzu ilgilendiren yönlerine değineceğiz.

Tılrk jüitctnjisiiie göre. Tann Ülgen insiinLna rcfrji gönderirken ocakla birlikte göndermiş "(B. Ögel, s. ^02) Duiii)isTyl;lf'c'rk ıL İLLı: hayarımda büyük önemi v'ıdr. Bahaeddin Ögel'in GöLÖnrk J ü^viş eftünesine düyan;ır,ık verdiği bibiye üür de " Allı ateşi, aile için , nilciin aliisi la'afıudün teşşçdılrtışlı "(B. Ögel . s 5l>2), Alanın bulduğu ateşi ^ılcdı stındünedün dctnnı elitrarek bu bakımd;m Önemliydi.

Eski TıTıÖcr tçin Ocağın devamı *da* aynen bir önem l^iyürdü. Ocığın sönmese " ailenin bilınc.ii cfcnekii. Vai<ui Turkteri ise aik üCafını hrç bir /rtıuan sönmeme:,J gereken, itmknddes bii ate? olarak ^örililerdi Bu ocıv'ı koruyan jynccj bir ocık ruhu dn vardı .Altay TırtıJeri ile Bu>üf MoğdlLın yeni evlerine ms^niTlarkcı JİLCŞI de beraberinde gOlürüi, sonra dn " üic* - İİHÜ " İçin bir dua süylülerdi. Rıinlcşler evlenip ayrıldıkları zaman da, en kılftık oğul Lski ^reşin şahib: olurdu (B. Ögel. s 5f4 } Allay Ukrklüritte komşular yeni gelinin evine odını veya yacakak getirirler ve ocağa yerleşürerşk " Kiiğni luç bir ^aiiiiu süunasıL" diye dua ederleidi, Bıuyın Moğolları arasında çocuksu? kübnliinn benin ocumun üj>yi sö>diü dedikleri İilinmekredir. B. Ögel, s. 50? J.Yakut Türkleri "öciigiı ırııhHdd^ «leşinin daima yanması, nesillerin çoğalması, ha^ruidiinri verimli uhuısı içb diü ederJcirdi"(E. ÖgeU £- 5f6), Dede Korkut'un " H;ık yjndsi^Ti çırafnl y.tm tur&ınn^N eklindeki duasında da böyle bir dilek Saklıdıı Bujiün Lly^ınr Tıurklcrindi; bji:ii(jıiiı ^katı diıEıırfım bollugıcı . berckecin ve rsfulun bu ır^ırtlı olarak lülükki edilmesi tk bOyli; *tin* anlayışları gelmektedir,

BııFnidil tıcm^ñ şunu rtü boEirtüiisk getekir ki. Dede Kürkıl Hiknyclen'ndc 0>Tita *aeak* , *ocağımı ifinãıirtin* gibi ifndder du yer almakLadır Buradaki (MYİ lan "aİJü"ın kastedildi^ anlaşılmaladıır (*Ocftğııııla hnnçiiaynı avrat gelatri* : *Ocnğtıfm butrciınyıı avrat gelmesin* , M. Eryn, d. 76). *Ocağımı îâı'/ıirüR* Lfıtd^Nııdc i^t; " st>yım iııpurıı yük edin " iinliinn bılınimiakUıdnf *Oğü -y- İla İkisim hrıyirtfen uhlırtıfi*. *Ocağımı süytııftırtıfi rHyii süyiaştıiter*, M. Er^in, 5. ifk - 159 J, Bu nokiatlu Detk Korku'ın *Hak yanduratt çırtıgı/ıi yurrn* />a-M çeklındııki cluy^ıkyı *iTık* , HL-rf^fi ^onihlnln ifadeleri arasındaki ilıçkinin İ-/Alı cdilinü"ii gerekir. Gaua yör^ büiJar ayoı kükten, yani *ot / ocak Mm* kaynaklanan fatklı ifadelerdir, *ocak* ünlayışıtım pıccya çatışı f""r^ kavramından daha üsküüf. Dnlfm ütMiraki kültürel ciki leşi inler somiL-ıısdı *çırnğ* öca^ım ecrini nlmıştır tfski [Llrkıııdeki " Ocağın sbnıncsin " dıtısı " çırağJıı yann dursını " şckJıııde formalaşmıştır "Oea^ın ifâyınü"iın " gibi çok eskilere dayanan btı duanın bugün

² Türkiye Di>arıet VnVına yivımlunan *hUm Amiktııped'ısrivSt* »fak tefim^i İçin &&-ftk İbıjniHU veri I mı şırC Çılı. A, a. 52). İjucmtıısh od + çak { ^ıkn^k) ı Jup Jdlıı S0lıd ç-±c değışmesiyle *odcak*. *đ* sesinin dışme sijk'de flrjt bciıııııe gt! m i^ alması da mãmkmüür.

I tede KırkuCun Bit Dınsı Üzerine

UTİ1. = UîgurTilitiift/iılı1ıkLuûij . 2. Millciler Neşriyatı, Pekin, 1991.

UTIFBS, = ftc\eydullab TTemciulluK Uygur' Tilinin İzahlık Frazeologiyilik Binkmjci Şû/ilgıl, Şuiüang İlk hicçriyatı. Ürünci. İKS4.

Wot: BU >H2i 5 - Lf Ettim 1J5ft la-ihlerinde Koma Seîçuk Üniversitesi'nde yapılan Ulnstif arası Dede Korkui Bilgi Süh>mi'de bildin • larak siurulmuştur

TÜRKİYE TIRKL^HÎYLECAGAIIZTİİRKLERİNİNeO* LİKLLİK vL- .GENÇLİK DÖM^Mİ OYUNLARI ARAMNÜAKİ BENZERLİKLER

Nml TAN'

Giğütüit çocuk ve ^ençlarmın oyladığı, ügleno: iimflçji. İlık üyünkumın diğjindiiki p^ımUır mceleudiğiuinde TÜTKıy&dcki *Purk çocuk ve gençlerinin oynunsnyfl aralanuda çok biyÜk Lir benzerlik bulunduğu anlaşılmalıdır. Türkiye Türkçesine kii^nidinlunö a/- sayıdaki GİIEİW hiilk fedllünt küj) ve makulclgri dnu bu konuda yeierli ditvatır^ oluştımnaniakUıdır.* BülElı Gny;mw, ^oLUJkuk ve gt-uçlıL dönemi oyunlını inüjctıdjıncde ortak veyşü bütü^Ljr-ççşüÜenc tiimtifiindeÜ oyunlaim daha da çoğalacağı görülecektir.

Aynı ayım ortaklık ve ben/cilikleri Türkmen, Kirşte, Kazık. Özbek, Tatar, Azeri oynnbtıntla da kaisiniTai ^ıkm;k ihıdır Bit koni id n. KLİHil' Bakanlığı HAGUM Gdenckstİ Tij'atra Tjpkııgu MUDüü MÜVIHı Ö/ıtu^iu dc^cüü çalışmaları biLııınımkıadtC

İİ^, Oilaklık ve beEiMrlLder. kendini ¥^{0CULı} v^c gfinçlık oyLinlynit edclri ürünlerindı gKstenuckıtdii'Türkiyc'dâ çotükıtr öyuuı haşlarken djeti btLırcinek amacıyla "Şjyışjııicj" dciüüiı takerlenıeler sfylümekiedirler, Cıngau? çticuklan da "Şayılmak" dedikleri toksriemelerle ebeyi belirlemektedirler.⁷

⁷ Kültür Bakanlık liAOüM fanekli Garol Müdürü.

¹ Bakınız:

Mquof, Aınad, C.u^aalır, Çıvr.Tlırı^f Avuvğlı. UhKfl Mat., Ankara 1939, ss.74-77

{Ün^ör, l-İjEU-ArgJii^ılı. Musufca^ ĞJtcnur Ttirkk'ii Tıırlı nil -I^ıllııı vr Hı!L Edebiyatı, Atık Ofıd, Ankhıa 1!İ9I. İS.1'J/-?K)ı Hubüjıim jıycsenAlımas Manof tan ıktıbas edilmiştir.

Dnbım^Uı. Niko^ıy, Oaguup TırU^nnuı Hulk liL-bıyntı, V. Ulusta Kimsi Türk İta|k i:|c|y|y|ıı Semineri Bilılrıkrl, liflin Kıdıı. 1-,ıııMr N9<1, ss.^1-36 Saklanbaç-Yımacuk oyunından söz ediliyor-

² Özhan, Mcv|HL'Müüıdi^IH. t^dft-, Hirk Cumlnfrlycilpr+nde Çıculi Oyunları, Bsm.y., Ankara 1997, 143k.

Ö7ııııı, Mevlılı İfil [ruinTiun^Elııııı: OMıUıUL Çw\\k i^mııııı TL^ Tekerlemelerim Türkiycdükkırc Karşıl^nlıııııL İpt-k Vütu LiliııbrunıM Halk Eduluvatı Sempozyumu Bildirileri, Bsm. y.Ankara 1995, ss.443-463.

³ Gagauz çocuk oyunlantekerlemeleri için bakınız:

Güngör-Argunşah,, u, ^u,, 174-176.

Bilmece sorarak eğlenme geleneği Gagauz çocukları ve gençleri arasında da vardır.⁴ Hatta birçok bilmece Türkiye Türkleriyle ortaktır. Ortak bilmecelerden birkaç örnek verdim:

Kat kat döşek

Bunu bilmeyen eşek (Lahana)

(Türkiye: Elçin,⁵ 187)

Kat kat döşek

Onu bilmeyen eşek

Nedir o? (Lahana)

{Gagauziya Manof, 113)

Dört kardeş birbirini

kovalar

kovalar, tu tamaz. (Araba Tekerlekleri)

(Türkiye:Elçin,471)

Tekerlekleri)

Dört kardaş birbirini

Bir türlü etişemeorlar

Nedir o? (Araba

(Gagauziya Manof, 114)

Yine Gagauz çocukları da "Dil Kırmak" dedikleri yanılmaca lan birbirlerine söylttirerek gülüp eğlenmektedirler.⁶

Söz konusu edebî benzerliklerin yanı san; hareketli, araçlı-gereçli. bazen de ezgili oyunlarda da ortaklık ve benzerlikler iyice kendini belli etmektedir. Gagauz çocukluk ve gençlik dönemi oyunları hakkında en geniş bilgiyi Atanas Manof un "Gagauzlar" kitabında görebildik. Bu kitabın 74-77, sayfalarında adlan ve bazılarının da tarifi verilen oyunlar şunlardır; Aşık. Oma da. Çar, Esir Almaca. Uzun Eşek. Yumaca, Tura, Üşüdüm. Beş Taş. Komşu Komşu Huuu!, Hamam, Tahtarevalli, Turalı Yüzük. Kabak. Gagauz mesleklaşi:v.,z. Nikolay Babaoğlu'nun Eskişehir'de sunduğu bir bildirisinden de Türkiye'de Saklambaç veya Sobe adıyla bilinen oyunun "Yumacak" adıyla oynandığını öğreniyoruz.⁷

Sayıdığımız oyunların Türkiye'deki benzerlerini araştırdığımızda aşağıdaki durum karşımıza çıkmaktadır:

⁴ Gagauz bilmece örnekleri için bakınız.

Manof., a.g.c, 92-107.

⁵ Elçin, Şükrü:.,**Türk Bilmeceleri**JVIas Mal. . Ankara 1989, 131s.

⁶ GagauzDil Kırmak. Yanılmamaç örnekleri için bakınız.

Güngör-Argınışah., a.g.e., 177-179.

⁷Babaoğlu.,a.g.m., 31-32.

Türkiye Türkleriyle Gagauz Türklerinin Çocukluk Ve Gençlik Dönemi Oyunları Arasındaki Benzerlikler

Aşık Oyunu:

Koyun, keçi ve büyükbaş hayvanların diz kapaklarındaki kemiğe "aşık" denilir. Türk dünyasında ortak bir addır. Yalnız, aşığın dört yüzüne Türkiye'nin çeşitli illerinde ve Türk Cumhuriyetlerinde farklı adlar verildiği görülmektedir. Aşıkla Türkiye'deki erkek çocuklar, gençler Çizgili Aşık, Hüllüoğlu, İkicik, Mireili. Ütmeli Aşık, Kuyu gibi oyunlar oynamaktadırlar.⁸ Türkiye'de ve Gagauzlar arasında aşıkları vurmak için kullanılan düz taşa "Saka" denmektedir. Büyükbaş hayvan aşıkları da saka olarak kullanılabilir. Manoftan öğrendiğimize göre Gagauzlar arasında Türkiye'deki Çizgili Aşık'a benzer bir aşık oyunu oynanmaktadır (Manof: 1939, 75-Özhan:1990 32-38, Baran: 1993,116-118).

Aşık Oyunları; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde de çocukların ve gençlerin en çok rağbet ettikleri oyunlardandır (Özhan-Muradoğlu: 1997). Bu oyunların çeşitlemelerinin bulunması, aşığın dört yüzüne farklı adlar verilebilmesi halk kültürünün doğal bir özelliğidir.

Çar Oyunu:

Gagauz erkek çocuklarının iç içe iki daire oluşturarak oynadıktan bir oyundur. Dış sıradakiler, iç sıradaki erin sırtlarına biner ve alüanndaki çocuğun gözlerini kapatıp başına hafifçe vurarak "Çatlak, patlak, kaç ağaç?" diye sorarlar (Manof: 1939, 75). Manof, kitabında bu kadara yetiniyor.

Bu oyun, Türkiye'de "Çat Çatan Ağacı" veya "Çatal Malal Kaç Çatal" adıyla bilinir. Erkek çocuklar iki takıma ayrılarak iç içe daire oluştururlar. İçlerinden birer oyuncu ebe seçilir. Önce dış sıradakiler iç sıradakilerin sırtına binip alttakilerin gözlerini kapatırlar. Ebe, sırtına bindiği oyuncunun gözlerini kapatırken bazı parmaklarını açık tutar ve sorar: "Çatal malal, kaç çatal?". Altaki oyuncu bir sayı söyler. Kaç parmağın

⁸ Türkiye'deki çocuk oyunları konusunda şu kaynaklardan yararlanılmıştır.

Özhan, Mevlül., Çocuk Oyunlarımız, Feryal Mat. Ankara 1990, 137s.

Özhan, Mevlüt., Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü, Feryal Mat., Ankara 1997. 396s.

Baran, Musa., Çocuk Oyunları, Repromat., Ankara 1993. 219s.

Tan, Nail., Çocuklarımıza Folklor Hazinemizden Seçmeler. Takav Mal., Ankara 1993, ss.77-86.

açık olduğunu bilirse bu kez iç sıradakiler dış sıradakilerin sırtına biner. Bilmezse, dış sıradakiler, sırta binmeyi sürdürürler.(Özhan; 1990, 43-44, Baran; 1993, 76).

Esir Alma:

Manofun sadece adını bildirdiği bu oyun (Manof; 1939, 75) Türkiye'de 10-15 yaşlarındaki erkek çocuklar arasında yaygın şekilde oynanmaktadır. Çocuklar aralarında 8-10 kişilik iki takıma ayrılırlar. 50 adım ara ile iki kale taşı dikip arkasına sıralanırlar. Bir oyuncu, karşı takımın kale taşıma kadar yaklaşıp ayağıyla dokunup kalesine doğru koşmaya başlar. Onu aynı numaralı oyuncu kovalar. Kendi kalesine ulaşmadan yakalarsa esir almış olur. Esirlerin bulunduğu yere götürür. Bu kez, karşı takımdan bir oyuncu aynı hareketi tekrarlar. Esirlerin bulunduğu yere yaklaşıp elleriyle dokunarak esirleri kaçırmak isteyen oyuncular da kovalanırlar. Bütün oyuncuları esir düşen lakım yenilmiş sayılır (Özhan; 1990, 103. Baran; 1993. 144-145.)

Uzun Eşek:

Bu oyunun Gagauz gençleri arasında oynandığını belirten Manof tarifini vermiyor (Manof; 1939, 75). Ancak, dünyanın birçok ülkesinde oynanan bu oyunun Gagauzlar arasında da Türkiye'deki gibi oynandığını Gagauz meslektaşlarımızdan öğrenmiş bulunuyoruz.

Türkiye'de erkek çocuklar ve delikanlılar 5-7'şer kişilik iki takıma ayrılarak bu oyunu oynarlar. Sayışmaca veya ayak yaklaştırma yoluyla ilk yumulacak takım belli edilir. Duvar veya bir direk önünde ilk oyuncu ayaklarını hafif aralayarak durur. Güçlülük durumuna göre. en güçlüden en zayıfına doğru oyuncular başlanın birbirlerinin ayakları arasına sokarak ve aynı oyuncuların elleriyle sarılarak yumulurlar. Böylece uzun bir dizi elde edilmiş olur. Diğer takımın en uzun atlayanı koşarak gelir ve birdirbir oyununda olduğu gibi en öndeki yumulmuş oyuncunun sırtına atlamaya çalışır. Onu diğer oyuncular takip eder. Bütün oyuncuların yuvinulanların sırtına atlaması, yumulanların da yıkılmaması şarttır. Atlayan oyuncuları yer kalmazsa veya atlayanın ayakları yere değerse yumulma sırası değişir.(Özhan; 1990. 10.44, Baran; 1993, 161). Bu oyuna Türkmenistan'da "Eşek Eşek" adıyla rastlanmaktadır (Özhan-Muradoğlu; 1997.131.)

Tura:

Bu oyun Gagauz kız ve erkek çocukları arasında iç içe iki daire olunarak oynanır. İç sıradakiler yere oturur veya çömelirler. Bunlara "küp" denir. Her küpün arkasında ayakta duran bir muhafızı vardır. Elünde tura (ucu düğümlü mendil) bulunan ebe ezgiyle "Al satarım, bal satarım, ustam öldü, kürkünü satanın" diyerek muhafızların arkasında dolandır. Turayı gizlice bir muhafızın arkasına bırakır ve koşmaya başlar. Muhafız, turayı yerden alıp ebeyi kovalar, yakalarsa sırtına turayla vurur. Ebe, arkası

Türkiye Türkleriyle Gagauz Türklerinin Çocukluk Ve Gençlik Dönemi Oyunları Arasındaki Benzerlikler

boş küpün yanına vanna durur. Bu kez elinde tura bulunan oyuncu ebe olur. (Manof; 1939, 76).

Bu oyun, Türkiye'de "Yağ satarım. Bal satarım" veya "Çömlek" adlarıyla bilinir. Kız ve erkek çocukların karına veya tek cins oynadıkları bir oyundur. "Yağ Satarım, Bal Satarım" oyununda oyuncular lek daire olurlar ve çömelirler. Mendil turalı veya turas±*. olabilir. Ebe, ezgisiyle tekerlemeyi söyleyerek mendili bir oyuncunun arkasına bırakır, koşar. Arkasına mendil konan oyuncu onu kovalar. Boş yerine gelmeden ebeyi yakalayabilirse ebenin ebeliği sürer. Yakalayamazsa kendisi ebe olur (Özhan; 199(X 202,204, Baran; 1993, 82-83, Tan; 1993, 79). Çömlek oyununda Gagauzların "küp" adını verdikleri iç sıradaki oyuncuya Türkiye'de "çömlek" denilmektedir (Özhan; 1997,109).

Üşüdüm Üşüdüm:

Gagauz kız ve erkek çocukları, gençleri iki takım hâlinde bu oyunu oynarlar. Kızlar ve erkekler 8-12 kişilik ayrı takımlar oluşturup karşılıklı sıralanırlar. Aralarında 6-1 Om. uzaklık bulunur. Bir erkek çocuk kızlara döner birinci sözleri söyler. Kızlar ona ikinci sözlerle cevap verirler. Ezgiyle söylenen bu sözler şunlardır:

- 1-Üşüdüm, üşüdüm al beni canım, üşüdüm.
- 2-Kürkün giy, kürkün giy, al beni canım, kürkün giy.
- 1-Kürküm yok, kürküm yok, al beni canım, kürküm yok.
- 2-Alsana, alsana, al beni canım, alsana.
- 1-Param yok, paranı yok, al beni canım, param yok.
- 2-Çalsana, çalsana, al beni canım, çalsana.
- 1 -Tutarlar, tutarlar, al beni canım, tutarlar.
- 2-Duydurtma, duydurtma, albeni canım, duydurtma.
- 1-Asılıırım, kesilirim, ben gene güzel kızı alırım.
- 2-0 güzelin, o dilberin adım bildirsene
- 1 -Adı da, kendi de (meselâ Zümbülâdır), gelse de
- 2-Nazlıdır, gizlidir, koçusuz (kılavuzsuz) o varamaz.

Bundan soma oğlan ismini söylediği kıza doğru ilerler.Onu kolundan çekip sırasından ayırır. Birlikte "Ahırdan Atlar Boşanır" türküsünü söyleyerek "Karşılama"

oyunlar. Oyun. erkek oyuncular değişerek ve tüm kızlara sıra gelinceye kadar devam eder (Manof; 1939,76-77).

Üşüdüüm Üşüdüüm oyunu, başta Ankara, Kütahya, Sivas, Kastamonu olmak üzere Türkiye'nin birçok ilinde oynanan bir çocuk oyunudur. Gagauzlardan farkı sadece kız çocukları arasında oynanmasıdır. Ayrıca. Karşılama veya benzeri bir halk oyunu da oynanmaz. Bu oyu mm Gagauz çeşitlemesine çok benzeyen bir Türkiye örneği kitabımızda (arif edilmiştir(Tan; 1993. 81-82). Türkiye'de "Üşüdüüm Üşüdüüm" oyununun iki ebe arkasına dizilmiş kız çocuğu dizilerinin birbirlerini ç<^Wek diziye koparmak isteyen çeşitlemesine de rastlanılmaktadır (Baran; 1993, 78).

Ünlü Halkbilimci Rahmetli Mahmut Ragip Gazimihal, 'Türk Halk Oyunları Kataloğu" adlı ansiklopedik sözlük çalışmasının "Gagauzlarda Oyun" maddesinde Manof tan naklen bu oyunu anlatmış⁵, "Kütahya Oyunları" maddesinde de Kütahya'da oynanan biçimini tarif etmiştir. GazimihaTin tarifine göre Kütahya'da bu oyun şöyle oynanmaktadır:

Kızlar el ele tutuşup karşılıklı iki sıra olurlar. Aralarında 20-30 adım mesafe bulunur. Birinci takım, birinci sözleri söyleyerek ağır ağır ikinci takıma doğru ilerler. Sonra bu lakım adım adım gerilerken ikinci lakım ikinci sözleri söyleyerek ilerler. Karşılıklı gelip gitmelerde eziyle söylenen sözler şunlardır:

1 -Üşüdüüm, üşüdüüm, a benim canını üşüdüüm

2-Kürkün gey, kürkün gey, a benim canım kürkün gey.

1-Alsın ya. alsın ya, a benim canım alsın ya.

2-Param yok, param yok, a benim canım param yok

1 -Çalsın ya, çalsın ya, a benim canım çalsın ya.

2-Asarlar, basarlar, en güzelini keserler.

Son nısrayı söyleyerek ilerleyen sıranın sağ başında bulunan oyuncu iki eliyle bir oyuncunun sırayla bağım kesmeye ve koparmaya çalışır. Koparabilirse, sıradan ayırdığı bu oyuncuyu kendi tarafına götürür. Hangi taraf çok oyuncu koparırsa o taraf kazanmış olur.

⁵ GazimihaL M. Ragıp. **Türk Halk Oyunları Kataloğu C.II**. Ankara 1997. s.148. (THK Bsm. Baskıya Hazır. Nail Tan, Ahmet Çakır).

Türkiye Türkleriyle Gagauz TürMerinin Çocukluk Ve Gençlik Dönemi Oyunları Arasındaki Benzerlikler

Türkiye'de sadece genç kızlar tarafından oynanan "Alaylar Alaylar" veya aynı nitelikteki "Alaylar Bıleyler", "Alaydan Alaydan" oyunları da Üşüdüm Üşüdüm oyununa benzer.

Beş Taş:

Manofun yalnızca adını verdiği, Gagauz kızlarmca oynandığını ve "Beş Kaya" olarak da adlandırıldığını belirttiği bir oyundur (Manof; 1939, 77). Gagauz dostlarımızdan öğrendiğime göre önemli ölçüde Türkiye'de ki Beş Taş oyunu gibi oynanmaktadır.

Beş Taş, Türkiye'de kız çocuklarının ve genç kızların yaygın bir biçimde oynadığı bir oyundur. Günümüzde daha seyrek oynanıyor. Beş küçük taşla oynadığı için bu ad verilmiştir. İki veya üç kız arasında oynanır. Önce sayışmaca ile oyuna ilk başlayacak oyuncu belirlenir. Oyuncu beş taşı havadan yere bırakır. İçinden birini havaya atıp tutarak sırasıyla bir, iki, üç, dört taşı yerden toplar. İkinci bölümde yine bir (aş) havaya atıp tutarken, diğerlerini birer, ikişer, üç ve dört taş olarak el köprüsünün altından geçirir. Hata yaparsa oyun sırası rakip oyuncuya geçer. Oyunu halasız tamamlayan oyuncu bir sayı kazanmış olur (Özhen; 1990, 118, Baran; 1993, 84-86).

Bu oyunun Gagauziye dışında Kırgızistan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde de oynandığı belirlenmiştir (Özhan-Muradoğlu; 1997. 61, 130).

Tahtarevailiyc Binmek:

Bütün dünyada ve Türk dünyasında yaygın bir çocuk oyunudur. Erkek çocukların daha çok rağbet ettikleri görülür. Kızlar da binerler. Manofun bildirdiğine göre Gagauz kı/Jan taiUarevalliye binmeyi çok sevmektedirler (Manof; 1939, 77).

Bir kütük üzerine konan bir tahtanın iki ucuna oturarak sırayla oyuncuların birbirlerini havaya kaldırmalarından ibaret bir oyundur (Baran; 1993, 29,93). Günümüzde çocuk parklarında geliştirilmiş şekilleri kullanılmaktadır.

Saklambaç:

Türkiye'de "Saklambaç, Sobe, Sobi" adlarıyla tanınan ve iki çeşidine rastlanılan bu oyun Gagauz kız ve erkek çocukları tarafından da "Yumaca, Peniycek, Yumacak" adlarıyla oynanmaktadır. Gagauz ebe yumulduğunda tekerleme söylerken, Türkiye'de genellikle 50'ye kadar sayılır ve "Önüm, arkamı, sağım, solum sobe!" denilir. Ebe gözlerini açtığında saklanan oyuncuları bulmaya çalışır. Bulduğunda adını

söyleyerek "sobe" der. Gagauz çocukları ve gençleri genellikle bu oyunu 5-8 kişilik iki takıma ayrılarak geceleri oynarlar. Bir daire çizilerek, arayıcı takım içinde toplanır. Gözlerim yumarak diğer takımın saklanması için zaman tmurlar. Arama başlar. Arayan oyuncu bir rakibini bulduğunda koşarak dairenin içine girer ve "Peniyccck!" der. Türkiye'deki "sobe" gibi. Arayan oyuncu bulduğu oyuncu tarafından yakalanırsa ebeliği sürer(Özhan; 1990, 107, Özhan; 1997, 18(1 Baran; 1993, 93,99, Babaoğlu; 1994, 31-32 ve Gagauz sanatçı Stefan Krudimov'un verdiği bilgi).

Saklambaç oyunu, Azerbaycan'da "Gizlengeç", Kırgızistan'da "Caşınmak" adlarıyla oynanmaktadır(Özhan-Muradoğlu; 1997. 34-67).

Cız:

Türkiye'de erkek çocuklar arasında "Cız, Kim Vurdu?Vrr" adıyla oynanan oyun Ankara'da Devlet Opera ve Balesi'nde konuk sanatçı olarak görevli Gagauz Stefan Knıdimov'dan aldığımız bilgiye göre Gagauz çocuk ve gençleri arasında da "Vız" adıyla oynanmaktadır. Türkiye'de oynanan şekillerinde ebe arkasını 3-5 oyuncuya döner. Ellerinden birini beline koyar. Oyunculardan biri bu açık ele şiddetle vurur. Bütün oyuncular "cız" veya "vız" sesini çıkararak sağ el parmaklarını uzatırlar. Ebe arkasını dönüp bu parmaklardan birini tutarak vuran kişiyi bulmaya çalışır. Bulabilirse ebelik bulduğu kişiye geçer. Bulamazsa tekrar arkasını döner. Bu oyun kız çocukları arasında ele vurma yerine enseye dokunma şeklinde de oynanır. "Kim Vurdu?" adıyla tanınan şekilde ele vurduktan sonra bir tekerleme söylenerek vuran kişi sorulur (Özhan; 1990, 57, 108, Baran; 1993, 106-107). Gagauzlar arasında da bu oyunun Türkiye'dekine çok yaygın ele vurularak oynandığı öğrenmiş bulunuyoruz.

Buraya kadar benzerliklerini ortaya koyduğumuz çocuk oyunlarının yanında Atanas Manof'un sadece adını verdiği veya "Hamam, Omada" oyunlarında olduğu gibi az çok tarif ettiği oyunlardan "Komşu Komşu Huu!, Omada ve Hamam" oyunlarının Türkiye'de benzerlerinin oynandığını bugün için söylememiz mümkün değildir. Gagauz soydaşlarımızın farklı çocuk ve gençlik oyunlarının bulunması da doğal bir kültür olayıdır.

Sonuç:

Türkiye Türklerinin, halk oyunları-seyirlik oyunlar dışında oynadıkları eğlence amaçlı çocukluk ve gençlik dönemi oyunlarıyla Gagauzların aynı türdeki oyunları arasında, ortak oyunlar ve birbirinin çeşitlemesi diyebileceğimiz benzer oyunlar oldukça fazladır. Bu ortaklık ve benzerlikler, Orta Asya Türk kavimlerine göre çok daha belirgindir. Bunun sebebini de Gagauzların uzun süre Osmanlı yönetimi altında kalmalarında aramak gerekir. Türk halk kültürünün yaygınlığı, sürekliliği kendini Gagauz çocukluk ve gençlik dönemi oyunlarında da göstermiştir.

ANADOLU'DA İSLÂMÎ DÖNEMDE TEŞEKKÛL EDEN TÜRK DESTAN LARINDAKİ KADIN TIPLER

Hasan KOKSAL*

Yeryüzündeki insanların farklılıklarının, kültürel farklılıktan ileri geldiği bir realitedir. Kültürleri değişikçe insanlar da değişmektedir.

Destanlardaki kahramanlar, tarihî kişiliğe sahibolmakla birlikte, yaşadıkları toplumun düşünce ve inançlarını, tip olarak kendi üzerlerinde toplarlar.

Biz. bu incelememizde Anadolu'da îslâmî dönemde teşekkül eden Türk destanlarındaki kadın tiplerden bahsederken değişik kültürlerin etkisi altında beliren karakterlere temas edeceğiz.

îslâmî dönemdeki kaynakların özünde îslâmî inanç yatmaktadır. Gazânâme, Gazâvalnâme, Fetihname, Sefernâme, Zaferaâme ve Nusretnâme gibi eserlerin yazılması, tamamen bu gayeye matuf destanlardır. Zira din uğruna savaşan müslümana "Gazi" denir¹. Hz. Muhammed, şehitlikle gaziliğin faziletlerini hadîslerinde tekrar eder ve Kur'an-ı Kerim'de, cihâdî emreden değişik âyetler yarah².

Türkler. Araplar'ın birçok teşebbüslere rağmen başaramadıkları Anadolu'nun îslâmlaştırılması hareketini, ardı arası kesilmeyen mücâdeleler sayesinde gerçekleştirmişlerdir. Bu gaza, Fatih Sultan Mehmet'in ordularının İstanbul'u fethetmeleri üzerine asıl gayesine erişmiştir. Alt sınırını VIII. yüzyıl olarak aldığımızda 1453 yılına kadar geçen bu sekiz nızyıllık mücadelelerin tarihî ve epik hâtıralarını konu edinen değişik destanlar meydana gelmiştir. Bu kahramanlık destanlarından Battalname, Danişmendnâme ve Sallıknâme'nin. konuları yanısıra yer ve şahıs adlarıyla da yakın benzerlikler arze iliklerini görüyoruz.

Bu destanlar meydana gelirken, taslaklarını birbirlerinden almış olabilecekleri kanaatindeyiz. Ancak her destan, çekirdeğini meydana getiren tarihî olaylar zincirinin teşekkülünden en az beş yüzyıl sonra ortaya çıkar. Malatya Emiri Ömer'in ölümüne kadar (863) süren, Malatya Emirliği'nin en parlak devirlerine ait Arap-Bizans çarpışmalarının akisleri, Batta] Gazi destamndaki tarihî olayların en önemlilerini teşkil etmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ Mehmet Zeki Pakulin, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I, s.654.

² Nisâ Süresi, âyet 100; Bakara Süresi, 3yct 190,191, 193. 218.

XIV-XV. yüzyıllar arasında kaleme alındığını kabul ettiğimiz bu destanı, masal öğeleri hâkim olmakla birlikte kısmen Gazâyatnâmelere veya Fetihnamelere benzetebiliriz. VII. yüzyıl ile XII. yüzyıl arasındaki bazı tarihî olaylar (Müslümanlarla Bizanslılar'm çarpışması) bu destimin ekirdiğini meydana getirmektedir. Bu ekirdek etrafında mitik, epik, mistik ve masal unsurları teşekkül etmiştir. Öyleki Battal Gazi 'den önce veya sonra meydana gelen olaylar ve bu olay kahramanlarının özellikleri, efsanevî bir şekilde O'na yüklenmiştir.

İslamiyetlen nceki göçebe toplumda kadın; erkek gibi ata biner, ok atar. kılıç kuşanır ve düşmanla ölesiye savaşır. İslâmiyet kabul edildikten sonra-ki yerleşik medeniyete geçiş demektir- kadın; evinin direği, erkeğin vefâlı, sâdik hayat arkadaşıdn ve pasif görevdedir.

Battal Gazi Destanı 'nda iki tip kadınla karşılaşıyoruz. Bunlardan bir kısmı, İslâmiyetin etkisi altında, erkeğin dış hayatından ayrı bir dünyada ve ayrı bir nizâm içinde yaşayan İslâm kadını tipi, diğerisi ise epik karakterin özelliklerini taşıyan Alp-kadın tipi.

Önceden Hıristiyan olupta sonradan Müslüman olan kadın kahramanlar arasında bu ikinci gruba girenler pek çok olduğu halde, Müslüman kadınlar arasında bu tiplere pek rastlamıyoruz.

İslâm dini kurallarının, hayatta kadına tanıdığı mevki, evine ve eşine bağlılık, sadakat ve vefâlı olmaktır. Battal Gâzi'nin ilk eşi Zeynep böyle bir tiptir. Güzelliğine ve drstlğine diyecek yoktur. Ancak mücadele konusunda çok pasiftir³. Kayser'in büyük oğlu şeinmas, esir iken, gzellevidlerin gafletinden istifade edip Zeynep Hatun'un yalnız bulunduğu çadıra gelir. O'mın elini kolunu bağlar ve kaçırır. Zeynep, hiçbir mücâdele gücü gsteremez⁴.

Halk hikâyelerinde olduğu gibi, destanlarda da genellikle erkek kahraman Türk, kadın kahraman yabancı milletten olarak verilmekte ve bu tipler, soylu ailelerin kızları veya yakınları olarak tanıtılmakta böylece erkek kahramanın gücü testten geçirilmektedir.

Battalnâme'de Bizans kadın kahramanları, yiğitlikle, binicilikte erkeklerden geri kalmıyan Alp-tipi özelliğine sahip olarak gmlekteyiz. Bunlar başlangıçta Hıristiyan beğ kızlarıdır. Gördükleri rüya sebebiyle, esir edilmiş olan Battal Gâzi'yi tanır ve O'na âşık olurlar. Onların bu aşkı. Battal Gâzi'nin ölümden ve zindanlardan kurtulmasına sebeb olur. Battal Gâzi, bu Hıristiyan kızlarını, İslâmiyeti kabul ettikleri için sever ve onlarla evlenir.

Battal Gâzi'nin ikinci eşi Mahpinız, Kayser'in kızıdır. O, Battal'ın tutuklu bulunduğu zindandan kaçmasına yardımcı olurken, bunlan takibeden Bizans askerlerine

³ Yazma, varak 36a (Haza Kitab-ı Seyyid Battal Gazi Rahmetllâhi Aleyh). Fikret Türkmen'in zel Kitaplığı.

⁴ Yazma, varak 41a.

karşı-ki bu askerlerin başında kardeşleri Şemnaş ve Ramin de vardır-kahramanca dövüşür ve askerleri bozguna uğratar⁵.

Battal Gâzi'nin üçüncü eşi, Harcen (Amasya) kalesi komutanı Taryun'un kızı Gülendanıdır. Bu da, namaz kılariken yakalanıp esir alınan Battatı gördüğü rtiyâ ile taniyan ve O "mı ateşte yakılmaktan kurtaran bir cesaret örneğidir⁶.

Güzelliği kadar silahşörlüğü ile de tanınan Hamiran isimli Hıristiyan beğinin kızı Aden Banu, mücadelede sırtını yere getiren Battata tâbi olur. Aden Banu, Kayser'iın kızı Ketayıru Battal'a metheder. Battal müslümanlığı kabul etmesi şartıyla O'nunla evleneceğini ileri sürer, Kctayun kabul etmez, Battal'ı bir uyuşturucu ile uyutup babasının askerlerine yakalattırır. Battal, Kayser'in emriyle kuyuya atılır. Ketayun bu yaptıklarına sonra pişman olur. Battal, kuyudan bir ejderhanın kuyruğuna tutunarsk çıkar. Kelayun müslüman olur ve Battal'la evlenir⁷.

Binadan çıkarılması gereken sonuç: Battal nasıl ki cengâverliği ile erkekler için büyük bir tehlike teşkil ediyorsa, yakışıklılığı ile de aynı şekilde kadınlar için bir cazibe merkezidir. Hiçbir millî ve dinî düşmanlık, hiç bir kadınlık gururu prensesleri dahi ilk bakışta ona âşik olmaktan alıkoymıyor. Müslüman olup O'ınmla evlenen her Hıristiyan kızı evinin kadını oluyor.

Asıl destan metni incelendiğinde, fantastik güçlerin, kahramanların hayatlarında ön planda olduğu görülecektir. Fantastika destanda olması gereken bir unsurdur. Zira liiç bir destan tarih kitabı değildir. Bu sebeple destanın her motifini ve her tipini tarihî şahsiyet olarak düşünmek doğru olmaz.

Battalnâme'nin ikinci bir halkası olarak değerlendirebileceğimiz Dânişmendnâme'de, Bizans prensesi Gülnuş Banu, gördüğü rüyada Melik üânişmend'in kendisiyle evlenmek istediğini öğrenir. Gülnuş durumu babasına anlatır. Babası Gülnuş'ı muhafızlar eşliğinde kaleye gönderirken Melik Dânişmend'in arkadaşı Artuhi ile karşılaşrlar. Artuhi, diğer arkadaşlarıyla birlikte muhafızları öldürüp kızı kaçıırır ve Melik Dânişmend'in yanına varırlar. Melik, kızı müslüman olmaya davet eder, ama kız kabul eünez. Melik Dânişmend müslüman oluncaya kadar O'nunla evlenmez. Gülnuş, gördüğü bir rüya sonrasında müslüman olur ve Melik'le evlenir⁸.

Melik Dânişmend'in ihtida ettirdiği (müslüman dinini kabul ettirdiği) ve silah arkadaşı Arluhi ile evlendirdiği Efmmiye, kuvvet, kudret ve kurnazlık yönünden erkeklerden hiç bir farkı olmayan ideal bir kadın tipidir⁹.

³ Yazma, varak 43a.

⁶ Yazma, varak 80a-S3a.

⁷ Yazma, varak 132a-142b.

⁸ İ.Melikoff, La Geste de Melik Danişmend, C.I, Paris 1960. Andrien Maïsonneuve Yayınevi, s.190. 191. 192, 218.

⁹ Melikoff, a.g.c., s.29, 41, 42, 207. 227.

Aynı destanda Gangra fatihi Kara Tegin adlı kahraman da önce Hıristiyan kılığına bürünerek bir papazın kızı olan Meryem Harun'a yaklaşıp. O'na müslüman olmayı kabul ettirdikten sonra O'nunla evlenir¹⁰.

Dânişmendnâme'de, Battalnâme'de olduğu gibi birden fazla kadınla evlilik sözü konusu değildir. Ancak Hıristiyan kızları, önce Müslüman olmaya davet etmek ve onlar bu teklifi kabul ettikten sonra onlarla evlenmek her iki destanda da bir paralellik arz etmektedir. Destan kahramanlarının gösterdikleri hüneler ve Hıristiyan kızlarının rüya yoluyla Hz. Muhammet'i görmeleri ve O'ndan aldıkları telkin, başlangıçta olması mümkün görülmeyen evliliğin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Bu destanların ortaya çıkışı gâyesi-ki Türk ve Müslüman askerlerimi Anadolu'nun fethine hazırlamaktır - düşünülürse bir takım hârika olayların anlatılmalarda yer alması olağan karşılanmalıdır.

XV. Yüzyılın sonlarında kaleme alınan Saltuk-nâme'yi Battalnâme ve Danişmendnâme destanlarının son halkası olarak değerlendirebiliriz. Ancak burada, diğer iki destanda gördüğümüz kadın tiplerine rastl aya iniyoruz. Sarı Saltuk yeryüzüne ilâhi bir görevle geldiğinden O'nun gâzâ yapmayı pasif kalması ve ev haline bağlanması doğru değildir. Sarı Saltuk bir ara Edirne'de otururken kulağma "biz seni dünyaya oturmak için değil, gâzâ yapmak için gönderdik" diye bir ses gelir¹¹. Nitekim O, bir dervişgâzi(eren) tipine uygun olarak Anadolu dışında Dobruca, Eflak, Boğdan, Almanya, Romanya, Kırım, Kuzey Rusya, Habeşistan, Hindistan, Türkistan, Frengistan... diyarlarına seferler yapar ve Fas., Tunus, Cezayir, Mısır gibi Kuzey Afrika ülkelerine ziyaret için gider¹².

XV. yüzyılın ortalarında veya ikinci yansında yazıya geçirilen¹³ Dede Korkut'ta ev hayatı bakımından kadınlar tasnife tabi lutuUmuşsa da onlar da erkekler gibi aynı karakterde ve aynı derecede kahramandırlar Kadın bir haz ve aşk konusu olarak ele alınmaz¹⁴. Bu devredeki sosyal hayat, mücadeleci olmayı gerektiriyor.

Bu hikayelerden (destanlardan). Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in "beşik kertme" nişanlısı. Bay Bican Bey kızı Banı Çiçek'in göze çarpan meziyetleri, at yarıştırması, ok atması ve nişanlısı ile güreş tutinasıdır¹⁵.

Kanlı Koca-oğlu Kanturalı Boyu'nda da; babası, Kanturalı'yı evlendirmek istediğinde, oğlan şu vasıfta bir kız ister; "Baba. ben yerimden doğrulmadan o kalkmış.

¹⁰Meİlkoff, a.g.e..s.183.

¹¹ Yrd.Doç.Dr.Kemal Yüce, **Saltuknâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlan; 832, Ankara 1987, s.357.

¹² Geniş bilgi için bkz. Yüce, a.g.e. s.331-379

¹³ Dr. Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara 1958, s.56.

¹⁴ Prof.Dr.Mehmet Kaplan "Dede Korkut Kitabında Kadın", **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, Dergah Yay., İstanbul 1976. s.41

¹⁵ Orhan Saik Gökyay, **Dede Korkut Hikayeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlan: 252. Ankara 1986. s.55

ayağa dikilmiş olmalı; ben karakoç aüma binmeden o binmiş olmalı; ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış, bana baş getirmiş olmalı." Babası : "Oğul sen kız istemezsin bir cilasın bahadır isteimışsin. Onun sırtından, yiyessin, içessin, hoş geçinesin"¹⁴ der. Kanturalı : "Evet, canım baba, öyle isterim. Yoksa vara sın, bir cicibici Türkmen kızını alasın üzerine düşeyim, karnı yırtıla..." diye karşılık verir¹⁶. Kendisi ve babası İç ve Dış Oğuz'u dolaşırlar, uygun birini bulamazlar. Sonunda Trabzon Tekfuru'nun kızı Selcan Hatun'u almaya karar kılarlar. Ama kız almak isteyen üç imtihanından geçmesi, "kağan aslan", "kara boğa" ve "kara buğra"¹⁵ isimli ejderhaları öldürmesi islenmektedir. Kanturalı, ejderhaları öldürür ve kızını alıp yedi gün, yedi gece yürür. Kanturalı uyurken. Selcan Hatun¹⁶ u sevip de alamyıanlarını baskınına uğrar. Zaten Trabzon Tekfuru da kızını verdiğine pişman olmuştur, Selcan Hatun Kanturalı'ı uyandırır. İkisi iki yandan kâfirlerle döğüşürler. Kanturah'nın atını kâfirler oklarlar. Selcan Hatun Kanturalı'yı atının terkesine alıp kaçıır. Kanturalı, Selcan Hatun'un kendisini kurtardığını Oğuz'da anlatacağını düşünür ve karısına: "Gözüm döndü, gönlüm gitti, öldürürüm seni" der. Selcan Hallin: "Öğünirse er öğünsün aslandır. Öğünmeklik avratlara bühthandır. Öğünmekle avrat er olmaz..." diye güvence verirse de Kanturalı O'nn öldürmekte kararlıdır. Nihayet kız. kızar ve: ""Mere kaval oğlı kaval, men aşağı kulpa yapışırım, sen yukarı kulpa yapışursun. Mere kaval oğlı. olunla mı. kılıcınla mı, gel berü söyleşelim" diye bağırır. Tepeye çıkıp doksan okunu sadakından yere döker. Temrenli okla almaya kıyamaz, iki okun temrenim çıkarır. Bir ok atar, Kanturalı'nın başını sıyrır geçer. Kanturah, Selcan Hatun "un kendisine kıyamadığım anlar ve barışrlar.

Bu misâller bize gösteriyor ki; Oğuz Beyleri'nin kadınları, yiğitlikle erkeğe baş koşmaktadırlar. Bu hikâyelerden yalnız Duha Koca-oğlı Deli Dümnül Boyfında kadının kocasına karşı duyduğu aşk veya bağlılık hissi, hâkim bir tem olarak gözüküyor¹⁷,

Bu dört destanda da dikkatimizi çeken en önemli nokta, eşya gibi alınıp satılan ve erkeğine ihanet eden bir kadın tipine rastlanmamasıdır. Halbuki Anadolu'da yaygın okuyucu ve dinleyici bulan Arap menşeli Eba Müslim destanında, grup halinde savaşan kadınların yanı sıra hediye edilen, alınıp satılan, erkeğinin inalinı alıp kaçan ve şarkı söylemeyi, eğlence tertip etmeyi kendilerine meslek edinmiş kadın tipleri de vardır¹⁸ *

Bu konuda, Şemsettin Günaltay'm Abbasilerin son dönemlerindeki kadın ve aile yapısı hakkındaki şu tesbiti oldukça enteresandır:¹⁹

"İçtimai hayatın sarsıldığı aile yapısından anlaşılmaktadır. Çeşit çeşit milletlere mensup cariyelerin toplandıkları evlerde aile mefhumu lamamiyle mahiyetini kaybediyordu. Sürü sürü kadınlar arasına atılan erkeklerde insanî necip hisler, yerlerini

¹⁴ Gökyay, a.g.c, 133

¹⁷ Prof.Dr.Mehmet Kaplan, a.g.c, s.49

¹⁸ Ferdi, Kitab-ı Eba Müslim (Taşbasması), İstanbul 1325, s.68, 69, 388

¹⁹ Doç.Dr.Kemal Yüce, Ebu Müslim Destanı (Tarihî, Dinî, Efsanevî Unsurları) adlı çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir, 1997, s.64

hayvani ihtiraslara bırakıyorlardı. Erkekler, karşı oldukları hürmet ve adaleti, muhabbetde değil infak ve işede müsava ile tefsir ediyorlardı. Bu hal. kadınların hayatında derin (ahavüllere sebep olmuştu. Kadınlar da bir kıskançlık, bir haysiyet duymaksızın kocalarına bizzat cariyeler takdim ediyor, erkekleriyle o kadar alakadar olmuyorlardı. Harun Reşid'in zevcesi Ümmi Cafer, kocasına güzel cariyeler takdim etmek hususunda şöhret olmuştu- Kadının izzeti nefsinı, fikri isteklerini mahveden bu hal kadınlığı ve onunla beraber içtimâî heyeti düşürüyordu. O devirdeki kadın hakkındaki umumi telakkiyi Arapların kör şâiri Ebul Mearri bir beytinde şöyle hülâsa ediyor: 'İyi bilmelisin kadınlar şer ve zındık tuzağıdır. En yüksek şan ve şeref kadınlar yüzünden zayii olur.'

Buna karşılık, Anadolu'da Ahi teşkilatının bir kolu olan ve "Bacıyan-ı Rum" diye adlandırılan Anadolu genç kadınlar ve genç kızlar kolunun epik edebiyatta geniş bir yer uuluğunu biliyoruz. Anadolu Selçukluları zamanında kurulan bu teşkilat sayesinde birçok fetih gerçekleşmiş ve kültürel değerler kalıcı olmuştur.

Bacılar, örgücülük, dokumacılık, misafir ağırlama, dinî-tasavvufi faaliyetlerinin yanı sıra askeri faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Ravendi, Harezmlilerle Iraklılar arasında cereyan eden 594 (1197) yılındaki savaşları anlatırken "'Harezmlı kadınlar zırhları giydi ve her kadın elli Iraklı'yı önüne katıp sürüyordu" sözüyle bu Türk kadınlarını, anlatmaktadır²⁰.

Bütün Türk boyları arasında yayılmış olan köroğlu destanları (hikâyeleri)nin bugüne kadar 100 kolu tasnif edilmiştir²¹. Bu kolları iki büyük grupta toplanabilir: Birinci grupta Türkmen, Özbek, Tatar, Karakalpak varyantları; ikinci grupta Kafkasya. Anadolu ve Balkan varyantları yer almaktadır. Her iki gruptaki anlatmalarda yakın benzerliklerin yanı sıra önemli farklar da mevcuttur²².

Anadolu anlatmasında destanın kahramanı Köroğlu, Prof.Dr.Mehmet Kaplan'a göre bir eşkiya²³, Pertev Naili Baratav'a göre bir Anadolu Celâlisidir²⁴. Bilindiği gibi. "Celâli İsyancıları" Osmanlı İmparatorluğu" nda, XVI. ve XVII. yy.larda Anadolu'da çıkan isyanların genel adıdır.

Metinlerden hareket ederek bu tür mânâlar çıkarmak mümkündür, ancak halk Köroğlu'nu halis bir Alp tipi olarak kabul etmektedir.

Köroğlu anlatmalarında kadın tipler, genelde soylu ailelere mensup kişiler olarak tanıtılmaktadır. Öyle ya, Türk toplumunun genel özelliklerini yansıtan Köroğlu gibi

²⁰ Dr.Mikâil Bayram. Bacıyan-ı Rum, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl. Yayın, Konya 1987, s.3S

²¹ Türk Dili TC Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, C.5,s.416

²² Türk Dili ve Edebiyatı Ans., C.5. s.417

²³ Türk Edebiyatında Tipler-IV Köroğlu, Fikir ve Sanatta Hareket, Haziran 1979. sayı:4. s.29-34

²⁴ Pertev Naili Baratav. Halk Hikayeleri ve Halk Hikâyeciliği, Ankara 1946, s.94

Anadolu'da İslâmi Dönemde Teşekkül Eden Türk Destanlarındaki Kadın Tipler

yiğit birinin ulaşılmaması güç biriyle evlenmesi epik unsur için vazgeçilmez bir seçenek olacaktır.

Köroğlu kollarında kendisinden en çok söz edilen kadın kahraman Nigar Hamm'dır²⁵. Çeşitli anlatıcılar, O'nu Osmanlı hükümdarının kızı, Erzurumlu Cafer Paşa'nın kızı veya bir Türkmen kabilesi beyinin kızı olarak tanıtırılar.

Nigâr Hanım, süreklî Çamlıbelde'dir ve Köroğlunun kalesinde bir "anne" "eş, hanım" ve "otorite" olarak tasvir edilmekte, savaşçı bir özelliğinin bulunmadığı tanıtılmaktadır²⁶.

Köroğlu'nun aynı ismi taşıyan diğer bir eşi, Telli Nigâr'dır. O, Hasan Bey'in âşık olduğu, Akşehir Beyi'nin kızı olarak da anlatılır²⁷. Telli Nigâr'ın diğer Nigar Hanım "dan farklı yanı, evleneceği kişinin kendini ispat etmesini istemesidir. Anlatmada, Hasan Bey ve Telli Nigar Akşehir'den kaçarken, kendilerini, Telli'nin nişanlısı Arap ile Telli'nin yedi kardeşi ve onların ordusu takibederler. Hasan Bey, tek başına onlarla savaşır ve ağır bir şekilde yaralanır. Telli Nigar, Hasan Bey'in kıyafetlerini giyer ve atı "Aşkardora binip savaşı sürdürür. Nigar, yedi kardeşini öldürür.

Bu özellikleriyle Telli Nigar tipi, yukarıda bahsettiğimiz Dede Korkut'taki Kanturah boyunu hatırlatmaktadır.

Köroğlu anlatmalarında tanıtılan diğer bir tip ise "güreşçi, savaşçı(amazon)" kadın tipi olarak adlandıracağımız Dâna Hanım'dır²⁸. Dâna Hanım bir Bey kızıdır Kırk çocuğun içinde bir kız olarak tanıtılır. Evlenme çağı gelince, evleneceği erkeğin kendisini yenmesi şartını ileri sürer. Erkek, bu mücadelede başarısız olursa başı kesilecektir. Burada da Dede Korkut'taki "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek" boyundaki Banu Çiçek tipiyle yakın benzerlik görülmektedir.

"Köroğlu ve Bolu Bey Kollarında Osmanlı Sultanı'nın kızı Döne Sultan, Köroğlu'nun zindandan kurtarılmasına yardım eden ve sonuçta Çamlıbel'e gidip Köroğlu'nun yardımcısı İsabalı ile evlenen aktif bir tip olarak tanıtılmaktadır"²⁹.

Buradan çıkaracağımız sonuç:

Köroğlu hikâyelerinin temelinde Dede Korkut'ta olduğu gibi Oğuzların büyük destanları vardır. Bu destan, yeni çevre ve devirlere adapte edilerek Köroğlu kolları birer halka olarak eklenmiş ve anlaülageliniştir. Köroğlu destanı bu destanın ortaçağdaki mahallileştirilmesi olarak düşünölmelidir³⁰.

²⁵ Metin Ekici, **The Anatolian Cycle of Küroğlu Stories**, Madison-Wisconsin (ABD). University of Wisconsin, 1996, ss.36-44

²⁶ Metin Ekici, a.g.e.

²⁷ Metin Ekici, a.g.e.

²⁸ Metin Ekici, a.g.e.

²⁹ Metin Ekici, a.g.e.

³⁰ **Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi**, S.419.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Anadolu'da İslâmî dönemde teşekkül eden destanlarda gördüğümüz tipler, pek az istisna dışında Alp-Gâzi karakteri taşırlar. İslâmiyet in eski Arap dinsizliğine karşı ilk mücadelesi Hamzanâme'de. Hazrelî Muhammed'in neslinden olan meşru halifenin talıtm Emeviler'e karşı korumak için verilen mücâdeleler Eba Müslim'de epik bir tarzda işlenirker, Battalnâme, Danişmcdnâme ve Saltıknâme'de de Bizanslılara ve diğer gayri nıüslimlere karşı verilen mücâdeleler temsili olarak anlatılmaktadır. Bu mücâdelelerde, ağırlık erkek kahramanlar etrafında toplanmakla beraber, kadın kahramanların da rolü büyüktür.

Oğuz Destanı'ndan hikâyeieşen Dede Korkut'ta kadm anlayışı, yalnız eski çağlardan kaimi bir hâtıra olarak değil. Anadolu'da yaşanan hayat olarak da gözler önüne serilmektedir. Göze görünmez kuvvetlere inanmayan eski Türkler'in bir manevî kuvvetler dini olan İslâmiyete girişlerini gösteren değişik bölümlerde, kadının erkeğe karşı duymuş olduğu bağıllık hissini aşka has bir karakter kazanmağa başladığı da müşahede ediliyor³¹.

Köroğlu'nda, kahramanların evlendikleri kadınların daima ""soylu" bir aileden geldikleri, ""Alp" karakter taşıyanlardan ziyade bir ana, bir sevgili olarak görülenlerin çoğunlukla olduğu dikkatimizi çekmiştir.

Destanlarımızda gördüğümüz Alp-kadm tipiyle tarihi akış içinde sık sık karşılaşırız. Bunun en bârız örneğini. Millî Mücadele döneminde yaşadık. Bu kadınlar, evinin kadm olmanın yanında: mitinglere katılma, cemiyetler kurma, cepheye silah taşıma, cephane imalathanelerinde ve amele taburlarında çalışma, ordunun giyecek ve yiyecek ihtiyacını karşılama, silahlı mücadeleye katılma gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Vatan-millet sözkonusu olduğunda kadm-erkek bir bütün olmuştur ve olmaya devam edecektir.

³¹ Prof.Dr. Mehmet Kaplan, a.g.m., s.50.

ESKİ TÜRKLERDE UMay TANRIÇASI

Giyasettin Geybullayev*

VefaRızayeva**

Eski Türklerin inandıkları Umay adlı bir tanrıçaları vardır. Bu tanrıça Kırgızlarda Umay - Ene, Özbeklerde Umay - Ana, Hakaslarda Umay, Kınıandımlerde Ubay - Ene. Kaçınlerde Umay - Ene v.s. olarak adlandırılmıştır. (I) Bu tanrıça hamile kadınlara ve Özellikle bebeklere hamilik, koruyuculuk eden bir tanrıça olarak bilinmektedir.

Altaylarda yaşayan Sagay adlı bir Türk kavminin inancına göre kadınlara "çocuk küllünü" Umay Ana veriyormuş (2). Yani kadınlar bu tanrıçanın yardımıyla hamile kalırlarmış.(3) Aynı zamanda şöyle bir inanç daha vardır ki. kadın doğum yaparken Umay tanrıçası ona yardımcı olur. (4)

Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının bazılarında şimdiye kadar yaşayan inanca göre Umay tanrıçası 3 yıl (çocuk doğduktan konuşuncaya ve yürüyünceye kadar) çocuğu himaye ediyormuş (5).

Altaylarda yaşayan Türk topluluklarının inançlarına göre Umay tanrıçası kuş şeklindedir. Bu yüzden bazı Türk kavimleri bu tanrıçayı Kuş - Ene olarak da adlandırma kladır.

Aşağıya alınan Azerbaycan klasik şairlerinin eserlerinde de Umay tanrıçasının bir kuş şeklinde tasvir edilmiş olduğu görülmektedir. Şimdi ise Azerbaycan Türklerinde böyle bir tanrıça ismi yoktur.İslam Dini'nin kabulünden sonra bu tanrıçanın unutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Lakin XI - XVII. yüzyıl Azerbaycan şairlerinin eserlerinde ve ayrı zamanda Kilab - ı Dede Korknt'la da bu tanrıçanın ismi geçmektedir.

Azerbaycan'ın klasik edebiyatında ilk defa bu tanrıçanın ismiyle Katran Tebrizi'de (XI.yy) karşılaşılmaktadır: Vefa kuşu - Hunıa kuşu bu dünyadan kanatlandı." Bu satırlardan Umay tanrıçasının kuş şeklinde tasvir olunduğu anlaşılmaktadır.

XII. yüzyıl Azerbaycan şairi Afzelclün Hakani'ye göre bu tanrıça aynı zamanda saadet kuşudur: "Bir hunıa yüzlünün kuşusun bil". Hakani, bu kuşun kemik yediğinden balıs etmiştir: "Huma kuşu gibi kemik yedim ben" Şaire göre Huma, aynı zamanda akıl sembolüdür." Akıl sahasında Huma adım var."

* Azerbaycan İlimler Akademisi Öğretim Üyesi.

**Ege üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Vefa Rızayeva

Bu tanrıçadan Nizami Gencevi (XII. yy) de bahs etmiştir. Şaire göre bu kuş beyaz renktedir: "Humay ak giydikçe hümayun olur". Nizami açık bir şekilde bu kuşun çocukları gölgesi altında koruduğunu da belirtmiştir: "Bir huma başıma salmıştır gölge." Nizami'den anlaşıldığına göre, onun döneminde Humay kız ismi olarak da kullanılmıştır. İfade etmemiz gerekiyor ki, şimdi bile, Azerbaycan'da Humay, kadın ismi olarak kullanılmaktadır.

XIII.yüzyılda yazılmış olan, fakat yazarı belli olmayan "Destan - i Ahmet Harami" adlı Azerbaycan Türkçesiyle olan bir şiirde "Huma idim veli uş dökmüşem Per" sözleri vardır.

Bebeklere hamilik eden Huma tanrıçasının ismi XIII. yüzyılda yaşamış olan Gazi Burhanettin'in Türkçe bir şiirinde de geçmektedir.

Azerbaycan şairi İmadedün Nesimi (XIV.yy) bir Türkçe şiirinde "her kuşun olma/, saadeti, humay tek (gibi) gölgesi" mısrası da vardır.

Aynı yüzyılda yaşamış olan Azerbaycan şairi Şemsettin Esar Tebrizi'nin "Mehr ve Müşteri" şiirinde "Şalım ruhu pervaz etti gökte humay kuşu tek" kelimeleri geçmektedir.

XVI.yüzyılın sonlarında ve XVII.yüzyılın başlarında yaşamış olan Meşihî'nin "Verga ve Giişah" adlı şiirinde "İsterdi ozan ala Humay'ı" mısrası vardır.

XVII.yüzyıl Azerbaycan şairi Saib Tebrizi'nin de Türkçe bir şiirinde "Huma kuşu daycıdı benim, ben doğduğumda" satırından humaym bebeklere dayelik (dadılık) eden anne olduğu anlaşılmaktadır. Şair başka bir şiirinde ise "Dünyada kısmetin ne olsa humay şaddır ona, gölgesini salsa kimin üstüne döner muhterem" demiştir. Şair, Humay'm insanların ilk annesi olduğunu yazar: "Bir humadan doğup, sonra Huma olduk biz".

Azerbaycan coğrafyasında milattan önceye ait olan lahitlerde metalden yapılmış kuş resimli asma boncuklar bulunmuştur. Bu boncuklar kadınların mezarlarında bulduklarına göre (6) kadınların o dönemde boyunlarında Umay tanrıçasının sembolü olan kuş resimli boncuklar kullandıkları düşünülebilir.

Karşılaştırma için Uzak Doğu Sibirya'da yaşayan bir Türk topluluğu olan Yakutlarda (Sakalarda) XIX.yüzyılda kadınların ağaçtan yapılmış küçük kuş boncuklar kullandıkları kaydedebiliriz. Ve onu Umay tanrıçasının sembolü olarak kabul ettikleri bilinmektedir. (7) Şunu da kaydedelim ki, yakutlarda yakut kelimesi eski Türkçe s = y değişmesine göre, Sakut. yani sak + ut sözlerinden oluşarak şimdiki Saka kelimesiyle aynıdır. Sakalar Umay tanrıçasına "Ayı - Hıt" demektedir, bu da belirsiz "ayı" ve Eski Türkçe "hıt" yani kutsal kelimelerinden oluşmaktadır. Bu kelimedeki "Hıt" sözcüğü "Avesta"da Anaut (aslı Anahıl) yani "kutsal ana" tanrıçasının adında da açıkça görülmektedir.

İran kökenli halkların mitolojisinde de Humay tanrıçasının adının geçtiğini kaydedememiz gerekiyor. Açıkça görülmektedir ki, bu tanrıçanın isminin başındaki "h"

Eski Türklerde Umay Tanrıçası

sesi İran dillerinde ilave edilmiştir ve XI - XVII . yüzyıllarda yaşamış olan Azerbaycan şairlerinin eserlerinde bazen Umay yerine Humay kullanılması da bununla ilgilidir. Lakin bu tanrıça tamamen Türk kökenlidir.

Orhun - Türk yazılarında Umay İsminin kayd olunması da bunu onaylamaktadır. Bunun için de bazı araştırmacıların bu tanrıçayı köken olarak İran halklarına bağlamaları (8) kesinlikle doğru değildir. Rus araştırmacı lamı dan N.A.Alekseyev, Umay'm eski bir Türk tanrıçasının ismi olduğunu ve köken olarak da "Ay"dan geldiğini yazmıştır. (9). Bu fikrin ayrıca araştırılmaya ihtiyacı olsa da Yakutların Umay tanrıçasına atfettikleri "Ayı - Hıt" adıyla uyumlu olduğunu da belirtmek gerekir.

Antik çağda yaşamış olan Strabon'un şimdiki Azerbaycan arazisinde yaşamış olan Albanlar hakkında yazdığı "Onlar Ay tanrıçasına tapıyorlardı" cümlesinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Umay tanrıça isminin Türkçe "Ay"dan ortaya çıkması fikrini Rus bilim adamlarından V.Butanov ve bu konuda özel araştırmalar yapmış olan N.P.Direnkova adlı bir araştırmacı da savunmuş ve Umay kelimesinin eski Türk kökenli tanrıça adı olduğunu belirtmiştir (10)

Sonuç olarak Azerbaycan Türkleri arasında Umay veya Hmriay adlı tanrıçaya inancın olduğu anlaşılmaktadır.

Notlar

1. Traditsionnoye Mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Novosibirsk, 1989, s.166
2. Kızlasov L.R. K İstorii Shamanskikh verovaniy na Altayc. Kratkiye soobsheniya Materialnoy Kultun XXIX iom,Lcningrad, 1949. s.49
3. Tradilsionnoye Mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Novosibirsk, 1989, s.166
4. Abramzon S.M. Rojdeniye i detstvo Kirgizskogo rebyonka "Sboniik muzeya antropologu i eüiograiii Akademii Nauk SSSR" tam XII Moskova - Leningrad, 1949, s.98
5. Tradilsionnoye Mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Novosibirsk, 1989, s.166
6. F.İbrahimov. Melalden Kuş Figürleri. "Azerbaycan'ın Maddi Medeniyeti"X.cilt, Bakü, 1967
7. Priklonskiy V.A. Tri Goda v Yakutskoy Oblasti, "Jivaya Starina" dergisi, cilt 4 1986,s.65
8. Sagaliyev A.S.Miiblogiya i Verovaniya Altaytsev i Tsentralno - Aziatskiye Vliyaniya. Novosibirsk, 1989.s. 8

Vefa Rızayeva

9. Alekseyev N.A. Ranniye Formy Religii Tyurkoyazychnyh Narodov Sibiri. Novosibirsk 198CU.8

10. Dırenkova N.P. Umay v Kulte Tıreetskikh Plemen. Sbornik "Kultura i Pismennost Vosloka, tom 3. Bakı 1928, s. 134 - 139

GÖKTÜRKLERDE GELENEKLER VE DİNİ İNANÇLAR

Yazan: LINGAN
Çeviren: EYÜP SARITAŞ*

Göktürkler eskiden Çin'in kuzeyinde yaşamış göçebe bir millettir. Onların en üst yönetici tabakası "Aşma" ailesi idi. VI. Yüzyılda Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusunda siyasi bir güç olarak yükselmeye başlamışlar, daha sonra Gobi Çölü'nün güney ve kuzey kesimi ile Orta Asya bölgesinde yayılmışlardır. 552 yılında Aşina ailesinden Turne Gobi bölgesinde siyasi otoritesini kurmuş, 742 yılında ise batı Göktürklerden Aşina Xhrin gücünü kaybetmesiyle Çin'de ve Orta Asya'd yaklaşık olara 200 yıllık aktif siyasi tarih sona ermiştir. Göktürkler Çin ve dünya tarihine gemş çapta etkide bulunmuşlardır. Bu çalışma, onları toplum sistemiyle ilgili olarak gelenek ve din açısından konuya yaklaşımay amaçlamaktadır.

1. GELENEKLER

Göktürkler evlilik geleneği ile ilgili olarak , genelde cenaze törenlerinde eş seçme yöntemi görülmektedir. Çin tarih kitabı Bei Shırdakı Göktürk kayıtları bölümünde konu ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Cenaze töreni yapılacağı zaman genç erkekler ve kızla en güzel elbiselerini giyerler ve cenaze yerinde karşılaşırlar. Eğer erkek her hangi bir kız beğenirse, evine döndükten sonra bir yakınına kızın evine göndererek onu ister. Kız tarafı genellikle bu isteği geri çevirmez . Bu tür eş seçme yöntemi Bozkır bölgesi özelliğini yansıtmaktadır. Çünkü göçebe ekonomisi oldukça dağınıktı. Göçebe hayatı sürekli yer değiştirmeyi gerektirdiğinden, genç kızlarla erkeklerin normal zamanlarda karşılaşma olanağı yoktu ve buna uygun yer bulmak zordu. Kızın peşinden giderek evlenme isteğini bizzat iletme olanağı kolay olmadığından , cenaze törenler eş seçmek için en uygun zaman ve yer şekline dönüşmüştür.

Bei Shı'daki bir kayda göre Göklürklerde bir diğer gelenek daha vardı ki o da şu idi: "Baba , amca ve kardeş öldükten sonra , ölenin oğlu . erkek kardeşi veya yeğeni (kardeşinin oğlu) üvey annesi veya kardeşinin kansı ile evlenirdi. Aynı şekilde amca öldükten sonra , yeğeni onun sağ kalan karısıyla evlenirdi. Sadece kabile reisleri kendilerinden bir sonraki kuşaktan olanlarla evlenemezlerdi. Buna bir örnek verecek olursak: Çinli prenses Sui Yichen önce Göktürk Kağan Qi Min ile evlenmiş sonra sırasıyla Qi Min'in oğlu Shı Bi Kağan . Shı Bi'nin kardeş Chlu Luo Kağan . daha sonra ise Chlu Luo'nun kardeşi Jie Li Kağan ile evlenmiştir¹ Bu örnek bize göstermektedir ki

*Arş. Gör. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Göklürlcrdc bu tür evlilikler halk arasında ve yönetici tabakası arasında birlikte devam etmiştir. " Kabile reisleri kendilerinden sonraki kuşağa mensup olanlarla evlenemezler" kuralım göz önüne alırsak, eski Türklerde (Göktürkler) evlilik sisteminin belli bir sınırdahilinde zorlama karakterinde olduğunu . bu nedenle bu tür evliliğin Göktürkler arasında sadece bir çeşit evlilik geleneği olmayıp, aynı zamanda bir tür evlilik sistemini oluşturduğunu görürüz. Bei ShTdaki "Bati Bölgeleri" adlı bölüme göre Gao Chang hükümdarı Qu Jia ölünce oğlu Bo Ya babasının yerine tahta çıkmış ve Göktürkler kendi gelenekleri uyarınca Bo Ya'mn annesi ile-ki Bo Ya'mn üvey annesi Göktürk kağanının kızı idi- evlenmesini istemişlerdir Bo Ya uzun süre bu isteğe karşı direnmiş fakat baskılara dayanamayarak sonunda bu geleneğe uymak zorunda kalmıştır Anlaşılacağı üzere bu tür evlilik belli bir zorlama karakterine sahip bir sistemdir Bu gelenek VII yüzyılı basma kadar devam etmiş Özellikle Batı Göktürk toplumunda oldukça yaygın olarak görülmüştür. Çinli Budist rahip Hui L tarafından yazılan "Da Tan Sı En San Zan Fa Shı Zlıuan" adlı eserin ikinci bölümündeki bi kayda göre Tong Yabgu Kağan't büyük oğlu Da D Şad öldükten sonra büyük oğlu Te Lcchııa Şad olarak onun yerini almış, bunu takiben üvey annesiyle evlenmiştir. Yine buna benzer bir örnek; Sui Shu adlı tarih kitabının Göktürkler bölümünde yer alan bir kayda göre Ni Li Kağan ölünce, oğlu Da Ma tahta geçmiş ve Ni jue Chuluo Kağa unvanını almıştır. Bu kağanın annesi Çinli idi. Da Man doğduktan sonra, Ni Li kağan ölmüş, Da Man'm annesi Qiang Sh kocasının kardeşi Bo Sh legin ile evlenmiştir. Bu da kardeşinin karısıyla evlenme geleneğine bariz bir Örnektir Bu gibi üvey anne ve kardeş karısıyla evlenme geleneği sadece Göktürkler'de değil. Hunlar. Wu.su.nlar ve Juan Juanlar gibi Çin'in kuzeybölgesinde yaşamış diğer göçebe milletlerde de görülmektedir. Bu tür geleneğin ortaya çıkış nedenlerinden birisi . ilkel toplumlarda görülen grup evliliğini kuşaklar boyunca aktarılacak süregelmesi . bir diğer neden de klanların dış evlilik sistemini yansımasıdır.Baba veya küçük .büyük kardeş öldükten sonra , dul kalan üvey, dul anne ve dul yengeyi aynı klan içinde alıkoyma amacıyla ölümden sonra sağ kalanla evliliğin devam ettirilmesi geleneği (sistemi) tatbik edilmiştir. Böylece dul kadının kendi klanından ayrılması , tekrar evlenerek başka bir klana gitmesi önlenmiş oluyordu. Ayrıca bununla dul kadının , klanın gücü v nüfusu muhafaza ediliyordu Daha sonra toplumların üretim gücünün artmasıyla Özel mülkiyet sistemi gelişmiş, şahsi mülkiyete ait evlerin ,aücliün toplumda başlattığı ekonomik fonksiyon giderek klanın fonksiyonunu geride bırakmıştır. Bu dönemde dul, üvey anne ve dul kardeş karısının klanda alıkonulması ve çeşitli geleneksel uygulamaların kuşaklar boyunca devam ettirilmesi geleneği ve klan nüfusunun korunması, bir ailenin veya bir kabilenin çalışan İnsan gücünün ve aile- kabilenin üretim gücünü arttıran ekonomik fonksiyona dönüşmüştür.

Göktürkler VI. yüzyılda tarih sahnesine çıktıkları sıralarda Göktürk toplumu İlkel Klan Sisteminden, Köle Toplumu sistemine girmiştir. İlkel Toplum döneminden çıktıkları sürenin çok uzun olmaması nedeniyle ilkel dönemin her türlü geleneği babadan oğula aktanlagcmiştir. Üvey anne ve kardeş karısıyla evlenme adetleri buna

¹ Tong Dian, Bölüm 197, Göktürkler Kısmı 1.

Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar

bariz bir Örnekle teşkil etmektedir. Her ne kadar bu gibi evlilik adetlerinin dayandığı tarihi şartlar (grup evliliği ve klan içi evlilik) ortadan kaldırılmış veya geçerliliğini gündün güne kaybetmişse de, yeni şartlar (aileler ve sülaleler tekrar eski adetlerin yerini almış ve bu tür geleneği desteklemiştir. İşle bu durum . Hunlar, Wusunlar ve Juan Juanlar ve Göktürkler arasında uzun süre, kuşaklar boyunca devam ettirilen evlilik geleneğinin sebebini oluşturmuştur. Tarih kayıtlarına göre Göktürklerde ölü gömme törenleri şöyle yapıldı: Önce çadırda bekletilir, oğulları, torunları ve kadın,erkek bütün akrabalarının her biri at ve koyun keserler, bunları ölünün bulunduğu çadırın önüne sergileyerek, kesilen hayvanları ölüye kurban olarak sunarlar. Akrabaları bunu takiben ata binerek çadırın etrafında yedi kez dolaşırlar. İçlerinden birisi çadırın önüne gelip yüzünü bıçakla çizerek yas tutmaya başlar, kan ile karışık gözyaşları dökerlerdi. Bu hareket, yedi kez tekrarlanır ve bunun arkasından belli bir gün tesbil edilerek ölünün sağlığında kullandığı eşyaları ile bindiği atı biraraya getirilerek, cesetle birlikte yakılırdı. Geriye kalan külleri toplanarak . gömme zamanı geldiğinde gömülerek işlem tamamlanırdı. Eğer yakınları İlkbahar ya da yazın ölmüşse, yaprakların sararıp düşmesi beklenir sonbahar ya da kışın ölmüşse yeşilliğin bol olduğu günler beklenir, bunun arkasından çukur kazılmaya başlanır ve ceset tabutla birlikte gömülürdü. Cesedin gömüldüğü gün, ölünün yakınları yeni bir tören düzenleyerek, ata binip bıçakla yüzlerini çizerek, ağlayarak yas tutarlardı. Bu tören ölünün yakıldığı gün düzenlenen törenin aynısıdır. Gömme işi tamamlandıktan sonra , mezarın önüne taştan yapılmı "Balballar" konurdu. Balbalların sayısı ölünün hayatta iken öldürdüğü insan sayısına göre belirlenirdi. (Öldürülen her kişi için bir Balbal konurdu. Dolayısı ile Balbal sayısı bazen yüzleri , hatta binler de bulurdu.) Kurban töreninde kesilen alın başı bir Balbalın üzerine asılırdı. Balballar üzerine ölünün resmini ve hayattayken geçirdiği savaşların sembolize eden şekiller çizilirdi Bununla ilgili Göktürk Kitabelerinde kayıt bulmak mümkündür. Bilge Kağan Kitabesindeki kayıt şöyledir; Kuzeyde Baz Kağan.... düşman

imiş; Kırgızlar... hep beni düşman olarak görürleriniş. Bütün bunlara karşı babam Gu Dulu Kağa çarpışmış. Kıryedi defa savaşmış. Gök Tanrı dilediği içi babam bütün bu ülkelere sahip olmuş, onların kağanlarını esir etmiş...Onların hepsine diz çöktürmüş. böylece büyük bir ülkeye ve kudrete sahip olmuş.... Babam Birinci Kırgız Kağanını Öldürerek başını Balbal olarak dikmiş. Bir diğer kayıt : Amcam Bilge Kağan öldükten sonra (Kitabelerin yazarı Yollug Tegindir). Kırgız Kağan'ımın başını Bilge Kağan'ın mezarına Balbal olarak dikmiş.

634 yılında ise Li Kağan öldükten sonra Çin imparatoru Tai Zong, onun kendi milletinin geleneklerine göre cesedinin yakılmasını ve Ba Irmağının üzerinde bulunan köprünün doğusuna bırakılmasını emretmiştir Kültigin öldükten sonra (Bilge Kağanın kardeşi adına kitabe yazılmış ve üzerine onun resmi kazılmıştır Bundan başka Sui Shu'daki Batı Göktürkler bölümü onların gelenekleriyle ilgili bilgiler içermektedir. Kayıt, onların her yıl beşinci ve sekizinci aylarda bir araya gelerek, ilahlara kurbanlar sunduklarını ve her yıl önemli bir devlet görevlisini öldürerek, ölmüş atalarının bulunduğu mağaraya kurban olarak sunduklarını anlatır.

Xin Tang Shu'nun Tai Zong'un Oğulları bölümünde kayıt şöyledir: "Chang Shanwa Cheng Qia çok iyi Türkçe konuşur ve Türk elbiseleri giyerdi. Birlikte çalışacağı

insanları Türklere benzeyenler arasından seçer ve onlara koyun derisinde yapılmış elbise giymeyi, saçlarını ayırmayı, beş kişiden meydana gelen aile kurmayı ve keçe çadır kurup nasıl kullanılacağını öğretirdi. Çadırlarının önünde kurt başlı bayrak dalgalanırdı. (Göktürklerin ataları Kurdu Totem olara tanıyan bir kabile idi.) Askerleri çeşitli rütbelere ayırırdı Her birliğin kendi flaması vardır. Kağanlar yay şeklinde inşa edilmiş büyük çadır evlerde otururlar. Kağan yılın belli günlerinde organize olmuş kabilesi içi şölen verir ve bol miktarda koyun etinin yendiği bu ziyafetlerde herkes kendi kullandığı bıçağıyla etini kesip yedi." Cheng Qian Kağan ölmüş gibi hareket ederek maiyetindckilerc yüksek sesle ağlamalarını, yüzlerini bıçakla çizmelerini ve ata binerek çadm etrafında dolaşıp yas tutmalarını emretmiştir Bu kayıt her ne kadar Cheng Qian'ı kendini beğenmiş bir tarzda tasvir ediyorsa da , bu hareket dönemin göktürk geleneğini yansıtmaya açısından önemlidir.

Türk gelenekleri içinde bıçakla yüz çizme adeti mutlaka yaygın olmalı ki , sadece ölü gömme törenlerinde değil, insan uğurlama törenleri için de geçerliydi.Örneğin. Xin Tang Shu'daki Guo Yüanzhen'in biyografisindeki kayıt şöyledir: "705-706 yıllarında An Xi Genel Valisi iken Çin sarayı tarafından Ta Puqin olarak tayin edildi. An Xi'den ayrıldığında , bazı Göktürkler yüzlerini çizerek ağlamışlar ve eski valilerini uğurlamışlardır. Üstelik bu geleneği Türkler bir konu ile ilgili davacı olduklarında (şikayetçi olduklarında) uygularlardı. Buna bir örnek verecek olursak: Xin Tang Shu'da yer alan Lai Chun'un biyografisindeki kayda göre Göktürk lideri (Kaynakta yanlış olarak "Tibet" şeklinde geçmektedir.) Aşına Juc Siluo'nun yanında çok iyi raks edip şarkı söyleyen rakkase kızların bulunduğunu duymuş ve çeşitli entrikalarla onları elde etmeyi planlamıştı. Bunun üzerine 10'dan fazla kabile başkam kendisinden şikayetçi olmuşlar ve yüzlerini çizmişlerdir. Böylece sorun çözülmüştür Daha sonra bu gelenek Çin'in iç bölgelerine yayılmıştır. Bazı Çinliler her hangi bir isteğini ortaya koymak için bu geleneğe başvurmuşlardır." 775 yılında An Lushan'm emrinde eski bir general olan Tla Chengsg. . Xiang. Wei, Ming ve Crdan oluşan dört eyaleti birleştirip kendi idaresi altına almak istemiş, emrindeki generallere gizlice Çin sarayında Zhongsho olarak görev yapan Sun Zhiyif nun yanına gitmelerini emretmiş, bunun üzerin adı geçen generaller kulaklarını kesip yüzlerini çizmişler ve Chang Sfyu "Shuar" rütbesinin verilmesini istemişlerdir.

Bir diğer örnek de Sui Shu'nu Göktürkler bölümünde bulunmaktadır. Göktürkler içinde erkekler kumar oynamayı sever, kadınlar ise tüyden yapılmış bir eğlence aletiyle oynamaktan hoşlanırlar ve sarhoş oluncaya kadar kımız içerler ve karşılıklı şarkı söylerlerdi. Ayrıca Göktürkler savaşta ölmeyi şeref sayıp hasta yatağında ölmekten utanç duyarlardı.Bu düşünce tarzı Hunlarınki ile hemen hemen aynıdır. 59 yılında Du Lan Kağa Çin sınırlarına saldırmış, kardeşi Du Suli ise ağabeyinin seferine katılmaya karışım terk ederek Tu L ile birlikte Çıırc gitmiştir. Sui imparatoru Wcn D kendine onun böylesine sadıkan hareketini övmüş ve kumar oynaması için Du Suliu'ya değerli mücevherler vermiştir, imparatorun hediyeye vermekteki bir diğer amacı ise karısından ayrıldığı için Du Suliu'yu teselli etmektir.

Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar

Türk kağanlarının tahta çıkma törelerini ile ilgili olarak Sui Shu'nun Göktürkler kısmında az miktarda kayıt bulunmaktadır. 587 yılında Sha Benjue ölünce vasiyeti üzerine yerine kardeşi Yabg Ch Luo geçmiştir. Bunun üzerine Chu Lu ağabeyinin oğlu Yong Yülü'ye şöyle demiştir: "Biz Göktürkler'de Mu Ga Kağan'dan beri ağabeyin yerine kardeşi tahta çıkar. Bu atalarımızın töresine uygun değildir. Çünkü sıradan bir insan . asil tabakaya mensup birinin yerini alırsa iki farklı mevkiye sahip insanlar arasında saygı ve itibar kalmaz. Bunun için senin talita çıkman gerekir. Ben seni kağan olarak kabul etmeye hazırım. " Yong Yül bu fikri bir çok kez geri çevirmiş, Chu Luo "Yabgu Kağan" adı ile tahta çıkmıştır. Yong Yülü ise Yabgu olmuştur Bu kayda göre Göktürklerin devlet kurmalarından itibaren kağanların tahta çıkma töreleri "babadan sonra oğula" şeklinde görülmektedir. Fakat Mu Ga Kağan'dan sonra ağabeyi öldükten sonra kardeşin talita çıkma geleneği başlamıştır. Diğer taraftan tarihi gerçeklere göre bu uygulama tam olarak bu şekilde gerçekleşmemiştir. Yapılan araştırmalara göre Göktürklerin ilk kağanı tli Kağan (Aşina Tümen) öldükten sonra oğlu Ke Luo; Ke Luo'dan sonra kardeşi Erkin (Mu Gan Kağan); Erkin'den sonra ise kardeşi Tuo Bo Kağan onun yerini almıştır. Sha Bo Lüe'nin vasiyeti gereği yerini kardeşi Chu Luo almıştır Buradan anlaşılmalıdır ki, Göktürk kağanlarının tahta çıkma töreleri "babadan sonra oğul" ve "ağabeyden sonra kardeş olmak üzere iki tür uygulama görülmektedir.

DÜZELTME

Dizgi hatas. sonucu eksik çıkmış olan bu çeviri, bir sonraki sayıda tan olarak yeniden yayımlanacaktır.

TÜRK DEVLETÇİLİĞİ TARİHİNDEN

Elmeddin Alibeyzâde*

Aktaran : Nergiz Aliyeva

Türk dünyası, Türk Devletçiliği tarihinde önemli rol oynayan "Gök Türk Hakanlığı"nın 1450 yılını geniş olarak törenlerle kutlamaya hazırlanıyor. Bu takdire layık bir teşebbüstür.

Tabii ki, tarihte, sosyal-politik ve kültürel hayatla her hangi bir hakimiyet belli bir temele, belli bir ananeye bağlıdır. Hiçbir sahada zirve, esassız, ananesiz fetih edilemez. Bu anlamda Türk devletçiliğinin doğuşu, gelişme evreleri ve zirveleri var olmuş ve var olmaktadır. Bu yüzdendir ki, Gök Türk Hakanlığı Türk tarihinde otoritesi ve olağanüstü rolü ile devletçilik zirvelerinden biridir, onun dünya çapında layığınca anılması, tanıtılması ve değerlendirilmesi gerekir.

Bu devlet yeni kuşaklara sağlıklı bir Örnektir.

Türk devletçiliğinin eski bir tarihi ve güçlü bir ananesi vardır. Bunu, tarih döne-döne över. Orhon-Yenisey kitabelerinde bu hakikati onaylayan bir bölümden söz etmek mümkündür. Devrimizin VI. Yüzyılına ait "Elteriş Hakanın Şerefine Kitabc"sinde kendisinin ölümünden sonra hakimiyete gelen Kapağan Han tarafından şu sözler dile getirilmiştir:

"Ben Kapağan, Elteriş Hakan'ın elinde yetiştim/ilmi/ saltanatı/ devleti/ Yabğı oğlu Sabra Tamğacur onun küçük kardeşi Yoğa Bilke Sabra Tamğan Tarkan, umumen benim altmış beş ulu/ hükümdar/ dedelerim yaratmışlar. Şimdi bu tahtta ben oturuyorum. (Ana kitabeler Baku, 1996, s. 155)

Bu sözleri, kıymetli, asil ve yad eline geçmeyen bir kitabeden okuyoruz. Biz bu çıkış noktasından hareket edip, tarih, Türk devletçiliğinin tarihini derinliklerine geçerek, Türk devletçiliği tarihinin kökünü bulup başlangıcını ortaya çıkararak hiç olmazsa, bu konuda unotitN bir görüş? ulaşabiliriz:

"Altmış beş ulu babaların yarattığı el birliği, devlet, saltanat."

* Azerbaycan İlimler Akademisi, Türk Araştırmaları Merkezi Müdürü.

VI. yüzyıla dek bu sayıda hükümdarları olan bir elin. devletin, saltanatın tarihi, azameti, geleneksel gelişimi hakkında bu sözler az şey ifade etmez. "Gök Türk Hakanlığı" işte bu temel, bu kök. bu güçlü anane üzerinde yücelmiştir.

"Altmış beş ulu babaların yarattığı el birliği, devlet, saltanat"

Bu tarih ne kadar olmalıdır? Bu, en azından bizim ulu hükümdar dediğimiz Bilgamiş / Kılgameş padişahın, M.Ö. 2800-2400 yıllarına kadar çıkar. Ondan da öncesi "Altın asır" devri, Ur, Tel El Obeyd hanedanlıkları olmuştur. Aynı zamanda El birlikleri devrinde ortaya çıkmış "Enmerkar ve Aratta hükümdarı"; Bilgamiş'in atası "Luganbanda hakkında destan" ; "Bilgameş destanı ve başka edebi ürünler emsalsiz söz ustaları dünya edebiyatı hazinesine dahi) olmuştur. / bak: N.S. Kramer, "İstoriya Naçinayetsya v Şumere", M. 1965; L. M. Viüli, "Ur Maldeyev", M. 1961; M. Belitskiy "Zabrty mir Şumerov", M. 1980 vb/

Bu devletlerin arazisi, Dicle-Fırat nehirleri. Büyük Çin Şeddi, Orhon-Yenisey vadilerinden başlayan Hazar ve Karadeniz, oradan da Urmiya Gölü kıyılarına dek olan arazileri birleştiren bir arazidir ve az veya çok ara vermelerle tek bir hakimiyetin tarihidir ki, yaklaşık beş-altı bin yıllık bir devri içine alır. İki nelür arasındaki arkeolojik buluntuların ilmi neticelerini göz önüne alırsak bu tarih daha da eskidir ve 10 bin yılı aşan bir tarihtir.

Ulularımızın yaratmış oldukları altmış beş hükümdarlığın dördü-beşi ve daha fazlası. Turan İmparatorluğu M.Ö. ?-625 / Midiya devleti / M.Ö. 671-553 /. İskit ? M.Ö. 623-595 /, "İskit-Massaket-Sak" / M.Ö. 530-? /. Atropatena-Atropat / M.Ö. yaklaşık 343-333 / vb. Kadim Azerbaycan arazisinde yerleşmiştir.

Demek ki. bu el birlikleri- devlet kurumlan, hem de bu geniş arazinin merkezinde yerleşen Atropatenler, Azerbaycan toprağı, bumda yerleşen Azerbaycan Türk halkının, Oğuz Türklerinin dili ve edebiyatının şekillenmesi, teşekkülüne güçlü bir zemin yaratmıştı. Sak-Sakasen, Alban medeniyetleri de buraya dahildir.

Biz daha milattan Önceki tarihlerde "Hakanlık" devlet kurumlarının şahidiyiz. Örneğin Makedonya Fatih İskendeT Azerbaycan'dan geçip Orta Asya'ya yürüyüş ederken hakanlarla savaşmak zorunda kalır. Bu bilgileri bize Mahmut Kaşgarlı aktarmaktadır: "Zülkameyn Semerkant'lan geçip Türk yurduna yöneldiği zaman Türklerin, çok güçlü ve büyük ordusu olan Şu adlı genç bir hakanları vardır. Balasağun'daki Şu kalesini o diktirmişti..." /111 s. 413 / Ve: "Zülkarneyn Uygur ellerine yaklaştığında Türk hakanı ona karşı dört bin asker gönderir. Omuzlarına şairin kanatlan takmış askerler öne ok altıkları gibi, arkaya da ok atarlarmış. Zülkameyn buna şaşırıp kalmış..." / I. S. 111-112 /. Veya: "Türk hakanı vuruşmak için Zülkarneyn'in üstüne gençlerden oluşan bir bölük asker gönderir. Hakanın veziri ona: "Sen Zülkarneyn'in karşısına gençleri gönderdin, onların aralarında sınanmış, tecrübeli, dövüşken insanların olması gerekti" der. /1. S. 90 /. Nizami de "İskendername"de buna işaret eder. Mahmut Kaşgarh, İskender'in Türk bakanlarıyla anlaşmak, dost kalmak mecburiyetinde kaldığım

Türk Devletçiliği Tarihinden

yazar. Demek ki, daha milattan önce hakanlık, bir hakimiyet, devlet kurumu gibi mevcut idi.

Muharibeler tarihinde hakanlığın kendi stratejisi ve taktiği, savunma tecrübesi vardı. Makedonyalı İskender gibi bir dünya fatihine ders vermek, derhal çembere alıp ordusunu kırmak o kadar da kolay değildi. Bunlar, devletçiliğin, devleti halkı korumanın asırlar boyu denenmiş ve kazanılmış başarısıydı.

Burada yine Malımut Kaşgarlı'ya müracaat edip Şu Hakan'ın makedonya fatihi ile nasıl karşılaştığını ve sulhe mecbur ettiğini görelim. "Hakan Şu'ya Zülkarneyn'in yaklaştığından haber verilerek: "Emriniz nedir? Vuruşmak mı? Ne buyurursunuz? Halbuki Hakan Hocant çayının kenarına gözcü koymuş ve zülkarneyn'in çayı geçtiğini haber vermek için 40 komutan göndermiştir. Bu grup kimseye görünmeden gittiği için askerler bundan habersizdi. Hakanın yüreği tamamen sakindi. / bak: "Ana kitabeler". Azereşir, 1996, s. 144-145/.

Mahmut Kaşgarlı şöyle devam eder.

"Hakanın gümüştan bir havuzu vardı. Sefere çıkarken götürülür ve içine su doldurulurdu. Sonra içinde kazlar, ördekler yüzdürülürdü. Hakana 'Ne buyrulur, vuruşalım mı? ' denildiği zaman cevap olarak "Şu kazlara, ördeklere bakın, suya ne kadar da hızlı dalıyorlar"... diye söylemiş. Bununla da, orada olanlar, hükümdarın vuruşmak için hazırlanmadığını ve buradan, çakıp gitmek niyetinde olduğunu sanmışlar.

Zülkarneyn Hocanı suyundan geçip nöbetçi yerine gelir. Nöbetçi, zülkarneyn'in geçtiğini Hakana haber verir. Hakan davulları çaldırarak doğu tarafına hareket eder. / bak: yukarıdaki not /.

Hükümdarın bu hareketi, bu taktiği halk dilinde şöyle anlatılır:

"Zülkarneyn dediğiniz şahıs bir yolcudur. Bir yerde karar tunaz. Buradan da geçip gider. Biz de kendi yerimizde kalınz / bak: aynı yer /.

Demek ki, halk, kendi hükümdarını iyi tanıyıp onun aklına güveniyordu.

Şu anlaşılıyor ki. Şu Hakan'ın toprağı, halkı kurtarma tecrübesi, tarihten süzülüp gelen savaş hileleri vs. vardı ki, mümkün olduğu kadarıyla kayıp vermeden düşmanı defetsin, barışa, sulha mecbur etsin.

İlginçtir, Nizami de "İskendename"de bu olayı, bu durumu aynen tasvir eder. Hakan vezirine sorar:

"Bilmiyorum bu şahın nedir isteği?

Ülkeye gelmekte nedir dileği?"

Vezir kendisine Şu cevabı verir:

"Bu yerde yad olan çok uzak kalmaz,
Onunla bir tek ay geçin biraz,
alıŐ ki bu kara ejderha beden
Hürmetle savuŐsun bizim ülkeden."

Görüyor musunuz tarihi hakikatler nasıl da birbirini tamamlıyor. Daha Yunan yazarların kendilerine sarayın arşiv bilgileri esasında "İskender'in savaş yürüyüŐleri "ni yazan F. Arrian'a müracaat edelim: "ordu sıcaklıktan dolayı zorluk çekiyordu. Bütün ordu susuzluŐa dayanıyordu. İskender kendisi de önüne gelen suyu içiyordu. Bu su ise bozuk imiş ve onda Şiddetli bir rahatsızlık başladı... O, son derece ağır bir durumda orduŐa getirildi" / bak: "Pohod Aleksandra", M.-L. 1962, IV, 4 /

Bu durumda, İskender Türk hakanı ile anlaşmaya, barıŐmaya mecbur kalır. Nizami de buna işaret ederek, Şunları yazar:

"Söz gitti arada, baŐlandı peyman
KaŐsın her ikisi vefasızlıktan
Düşmanlık Őilinsin, dostluk var olsun
Bu dünya durduŐa daimi olsun."

Aynı hakikati üç büyük tarihi Şahsiyet-alim, Şair ve tarihçi, galiba birbirinden habersiz tasdik eder. Buna inanmayıp önem vermemek doŐru deŐildir.

Yaklaşık 100 yıl sonra Büyük Hun İmparatorluŐu gelir. Hakan Şu'nun İskender'e karşı kullandıŐı savaş hilesi imparator Mete / Meti için de gerekli olur - geniş arazide fatihi - düşmanı yorar ve çember içine alarak teslim alma taktiŐini kullanır. Bu konuda Mete öncekilerden birçok Şeyi malıaretle öŐrenmiŐ kendisi de yeni savaş hileleri keŐfetmiŐti. O. Çin Hükümdarı Kaon'u İskender'den daha zor durumda bırakmıŐtı. Onu utandırıcı bir barışa mecbur etmişti. Bu hadise, M.Ö. 209 yılında olmuştur.

Mete komşu Çin ordularının hücumlarından, Çinlilerin toprak, sınır iddialarından usamıŐtı. İlk savaşta 300 binlik Hun ordusu 320 binlik Çin ordusu ile karşı karşıya gelir. Mete kendine öŐgü taktiŐi, savaş lülesini kullanır. Çin İmparatoru Kaon'u 320 binlik ordusu ile birlikte peŐine takarak, geri çekilme, "aldatma taktiŐi" ile yorar, üç taraftan büyük daŐlarla çevrilen bir yerde çember içine alır ki, ordunun her taraftan umudu kesilir, yollar başlanır, merkezle iletişim kesilir, erzak tükenir, alların yemi biter. Açlıktan ölme tehlikesi başlar. Kuşatma 7 gün sürer. Mete beklenilmeyen bir anda çemberi açar/bak: B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluŐu, Baku. Gençlik, 1992,1 K. s.216-220/

Türk Devletçiliği Tarihinden

Muharibelcer tarüünde bu çok utandırıcı bir mağlubiyet sayılır. Çemberin açılması, imparatorun teyzesi ile plan yapması, arka arkaya elçilerin gönderilmesi, sandık sandık altınların bahşiş verilmesi... Bu konu hakkında ne kadar yazılsa da, mesele farklı yorumlansa da şu ana kadar yer yüzünde kimse bu plan hakkında bir bilgi elde etmemiş ve asıl hakikati öğrenip söylememiştir. Mete ne için Öyle yapmıştır? Bu "planı", bu sim hem batı, hem de Çin'in kendi tarihçileri saklayarak asıl hakikati açıklamamış veya açıklamak istememişlerdir. Özellikle Çin alimleri kasten bu rezaletin üzerinden geçip onu saklamaya çalışmışlardır. İlginçtir ki, B. Öğcl bu sırrı açmayıp üzerinden geçer.

Aslında bununla Mete Çinlilere şunlan ispat etmiştir, ben Mete bir tek ok atmadan, bir tek kılıç sallamadan imparatorunuzla beraber 320 binlik ordunuzu böylece mahveder açıktan öldürürdüm! Ama bunu yapmadım. Tanrı evladı olduğumu. Türk olduğumu gösterdim. Türk toprağı dokunulmaz, kutsaldır. Bunu derk edü! Ve defolup çid in!

Bundan sonra Türkten korunmak için dünya mimari sanatının mucizesi sayılan "Büyük Çin Şeddi" yapıldı. Lakin bu sed de tartışmalara sed çekti, ama biürmedi...

Yeni çağda kudretli bir Deşti-Kıpçak devleti kuruldu. Atilla'nın başkanlık ettiği bu devlet kendi gücü ve azaineüyle Roma İmparatorluğu ve Bizans'ı arkada bıraktı. onları hakîr bir eyalete, kazaya benzetti. Kaynaklarda bu muhteşem devletin sınırları şöyle tasvir edilir: "Deşti-Kıpçak Batı'da Alptan, Dünyanın kaynağından, bu çayın başlangıcından başlayıp ve binlerce kilometre Doğu'ya-Baykal gölünden de Doğu'ya uzardı. Deşti-Kıpçağın Doğu'sundan Batı'sına sekkiz aylık at yolu idi...

Tabii ki, Atilla'nın hükümranlığı ve bu uçsuz bucaksız ülkesi Roma ve Bizans'ın hasetçi hakimlerinin gözlerine diken gibi batıyordu- Onlar, göçebelere nefret ederlerdi. Ancak V. Yüzyılın ortalarına kadar bu kudretli insanlara tabi olmaya mecbur idiler. Avrupalılar sonradan ne derse desinler herhalde onların da Atilla hakkında bazı objektif sözleri vardır. Örneğin Çinli Egan Romu'nun yazdığı ve tesadüfen yok edilmeyen sözleri; "Sicilya veya başka ülkeler üzerinde hükmedenlerden lüç biri Al ti la kadar büyük İşler görmemiştir, hem de kısa bir zamanda. Onun hükümranlığı Okyanusdaki adaları da içine alırdı. O yalnız iskitleri değil. Romanları da vergi vermeye mecbur ediyordu. Öyle bir savaş gücü vardı ki hiçbir halk ona karşı duramazdı. / Murat Adcı. Kıpçak Çölünün Yevşanı. Baku 1977, s. 53-54. /

Araştırmacı devam eder: "Yalnız Avnıpa değil Çin de kendisine vergi veriyordu." Çin'de yaklaşık 5 asır mukaddes muharibe devam etti.

Kıpçakları küçük ordusu Çinlilerin milyonluk ordularını defalarca mağlup etti. Zafere savaş meydanında ulaşamayan, diplomaside mahir ola" Çinliler Kıpçaklıları, Türklerin toplumuna ihtilaf tohumunu seperek en sonunda onları Kuzey ve Güney kollarına ayırdılar. Güneyliler Çin'le anlaştılar. Kuzeyliler ise Batı'ya hareket ettiler: Halkların Büyük Göçü başladı." / aynı yer s. 54-55/

"Gök Türk Hakanlığı" geçip giden bu devlet kurumlarının ve hakanlıklarının yeni evresi, zirvesi, muhteşem "abidesi", tarihte ebediyete kavuşmuş saltanattır.

Türk tarihinin, Türk halkları edebiyatı tarihinin altın sayfaları olan-"Gültekin Kitabeleri", "Mogilyan Han" / Bilke Hakan /, Tonyukuk Kitabeleri "Gök Türk Hakanlığı" devrinde yazılmıştır. Bu abidelerde Türk halklarının birliği, kaderi ve geleceği ile bağlı bütün zamanlar için gerekli olan meseleler dile getirilir: olayların gidişi, mevcut durumun tahlili, halkı yaşatmanın, "ölmesine izin vermemenin" yolları gösterilir; bu mukaddes işe halkın ve onun rehberlerinin nasıl seferber edileceğinin esasları açıklanır. Örneğin "Gültekin Kitabesinde" 50 yıldır devam eden Çin esaretinden kurtulma sırları açıklanır, bağımsızlığın, hürriyetin ilahî bir nimet olduğu kuşaklara telkin ve tavsiye edilir. Kitabede halkın kendi dilinden şunlar söylenir:

Türk halkının hepsi şöyle demiş: "Eh olan halk idim. Elim şimdi nerede? El birliğini kime kazanıyorum?" dermiş. " Hakanlı halk idim, hakanım şimdi nerede? Hangi hakana işimi gücümü veriyorum? Böyle deyip Çinlilere düşman olmuşlar.

Türk halkı: "Kendimizi öldürelim, soyumuzu keselim deyip yok olmaya gidermiş./KTB. 10/

Eski Türklerde, aynı zamanda Gök Türklerde Tanrı, ana toprak, su umut ışığıdır, kuvvettir, güç simgesidir. Buna göre yücedir, mukaddestir, ona olan inanç büyüktür. Gök Türk anlamı da buradan kaynaklanıyor: Gök taun evladı ! - demektir.

Esareten usanan halk kendini yok etmek isterken, bu anda Tanrı, Ana Toprak, Su kendi manevi kudretini gösterip halkı kurtarır. Kitabede şunları okuyoruz:

"Yüce Türk Tanrısı, Türk mukaddes toprağı, suyu şöyle demiş: 'Türk halkı yok olan değil- deyip, halk yaşasın deyip, atam Elterişi', anam Elbilke Hatun'u Tann baş üstünde tutup yukarı yüceltmiş" (KTB. II)...

Tarih boyunca Türk Çin'le cenk ve cidalda olduğundan kitabelerde Türk Çin ilişkileri ortaya çıkar. Bir kere tarih göz önüne alınır, daha sonra tâbîlik dönemi anlatılır, halkı da, beyleri de ileri gelenleri de gayret edip kişiliklerini, layıkalarını yüce tutarak manevi geçmişî ile yaşar. Ancak bıçak boğaza dayanmıştı...

Gök Türk Hakanlığı'nın temelini atan Bumin ye İstemi Hakan kardeşlerden sonra, 588 yılında Çin diplomasinin / Deşti-Kıpçak'ta olduğu gibi / işe girişmesiyle Gök Türkler ikiye parçalanır. O zaman Çin Hakanı, Türklerin önderi Şetu Hakan'a mektup yazarak kendisinin tekrar kudretli hakan olması için çalışacağı vaadinde bulunur; ve bunun için o, Türklerin dillerini, manevi değerlerini, adet-ananelerini değiştirmelerini, Türklerin Çin kültürünü tanımalarını şart koşar.

Şetu Hakan'ın mektuba cevabı şudur: "Size her yıl vergi gönderecek, bütün zamanımı size vereceğim, sözünüzü dinleyeceğim. Ancak elbiselerimizin eteklerini kesmeye, omuzlarımızda dalgalanan saçları kesmeye, dilimizi değiştirmeye ve sizin kanunlarınızı benimsemeye gelince bizim anelerimiz ve eskiden kalan adetlerimiz çok uzak geçmişlerden gelir ki, ben kendim de şimdiye kadar bunlardan birini bile

Türk Devletçiliği Tarihinden

değiştirmeye cesaret edemedim. Çünkü Türk halkı tamamen aynı kalbe maliktir. / "Uadtiç" 1977 c. 2, s. 20-21 /

Bu Çin tâbiliği devrinde Türk hakanının ortaya çıkan dununla ilgili kendi diliyle dediği sözleriydi.

Şetu Hakan Türk çılgınlığını yapmış, siyaset yapmamıştı. Mektubu cevaplarken kendi içini açıp büyük cesaret ve kesinlikle hakikati Çin Hakanının yüzüne karşı çarpmıştı. Ama bunun ağır bedelini de ödedi. Bütün cinli nazarları kendi tarafına yöneltti, düşmanı kuşkulandırdı, sonuçta 584 yılında Çin esaretine boyun eğmek zorunda kaldı.

"Gültekin" kitabelerinde bu konu ile Şctu ve Abo Han kastedilerek şunlar yazılır:

"Beyleri, halkı, düz olmadığı için Çin halkı ortalığı karıştırdığı için, yolundan çevirdiği için, büyükleri küçüklere kıskırttığı için, beylerin halkla arasını açtığı için Türk halkı mevcut elin birliğini yitirmiş, hakanlık eden hakanları yitirmiş.

Gök Türk Hakanlığı'nın esasları atıldığı devirde çin kendi diplomasisini kullanarak Türk'ü böylece parçalamaya gayret gösterdi ve buna ulaştı.

Böylelikle Türk 50 yıl Çin'in esareti altında kaldı. Lakin akıllı insanlar bu esareten kurtulmasını yolunu gösterdi. Onlar faaliyete başladılar. Eltcriş Hakan. Kapağan Han. Bilke Han, Gültckin ve Tonyukuk parçalanmış Türk topraklarını ve kabilelerini bir araya getirip hakanlığı diriltmek için çare buldular, Türk halkını esareten kurtardılar. Hakanlığı yüceltiler, halkı yaşattılar. Gök Türk Hakanlığı Türk devletçiliği tarihinde kendi tarihi rolünü oynadı.

Bilke Hakan'ın yekpare taşlara son söz olarak kazıtığı şu tavsiyeyi biz her zaman hatırlamalıyız!

"Ey Türk Milleti! Beyler! Sözümü işitin! Türk milletini toplayıp el-obanın vasıfların bu taşta yazdım. Millet yine ne hata yaparsa, yapacağını da bu taşta kaketlim, her sözümü yazdım. Ona bakarak bilin, şimdiki Türk beyleri!

Türklerini, tüm beylerim, tüm milletim!

Kazanıp el tuttuğum bu yerden, hakanından ayrılmasan iyilik göreceksin. Elinde oturacak dertsiz olacaksın. Sözlerimde yanlış var mı?

Türk titre ve kendine gel!"

Bu sözler bugün de azametle seslenir.

Ulu Bilke Han'ın bu kelamı Türk devletçiliği tarihinde Leitmolif - "baş söz" olmuş ve Türk halkıma Türk devlet adanlanmn amacına, programına çevrilmiştir.

Türk devletçiliğinin bugünkü zirvesi büyük Atatürk'ün kurduğu Türk Cmhuriyeti'dir. Biz, bugün onun 75. Yıldönümünü gururla kutladık.

Türk devletçiliği tarihi;, dünya tarihinde beşeriyetin geldiği şanlı bir yoldur!

Büyük Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyetin 10. Yıl dönümündeki nutkunda şunları demiş:

"Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur... Bu ülkenin idaresinde dili bir. inancı bir. soyu bir kardeşlerimiz var. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız, hazır olmak o günü beklemek değildir, hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır. Manevi köprüleri sağlam tutalım! Dil, bir köprüdür... İnanç, bir köprüdür... Tarih, bir köprüdür...!

Köklerimize dönmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir..."

Atatürk'ün bu sözleri bu arzusu zamanımızda tüm açıklığıyla gerçekleşiyor.

ARTUKLU BEYLİĞİNİN YÖNETİMİ

Gerhard Vâth*
Çev. Mehmet ERSAN**

1.1. Önsöz:

Artuklu Beyliği, VII. yüzyıldan itibaren İslâmlaşan ve müslüman Arap devletlerinin yaşadığı değişikliklerin hemen tamamının yaşandığı bir bölgede kuruldu. Bölgenin mevcut durumunu Selçuklu Fetih dalgaları¹ değiştirmekle beraber, Selçukluların ve haleflerinin de, kendihirc tâbi olan devletlerin kültürlerinden önemli ölçüde etkilendiklerine Kalkaşandî işaret etmektedir².

Ele geçirilen bölgelerde hâkimiyetin eldeğıştirmesi, toplumun sosyal ve idarî yapısında esaslı değışikliklerin olacağı ve yerine yenisinin ikâme edileceğı anlanuna gelmez. Çünkü, yeni ele geçirilen ülkenin zenginliklerinden, en kısa sürede azamî derecede istifade etmek isteyen hükümdarlar, mevcut idari yapıya muhtaçtırlar. Mesela, idarî tecrübeden yoksun olan Artukoğullan'nm, Meyyafarikin'deki devlel memurluğı sisteminin hemen tamamını benimsemiş olmalarının sebebi bu olmalıdır.

Mervaniler döneminde ikinci derecede önemli olan Mardin ve Hısnıkeyfa'nın, ilk Artuklular tarafından başkent yapılması, Artuklular'm mevcut yapıdan kurtulmanın yolunu aradığının belirtisi sayılabilir.

Artuklular'm her üç kolunun da idarî yapısı esas itibariyle aynı idi. Farklılık, özellikle etnik yapıda ve İktisadî sahada idi.

* Bu çeviri, Gerhard Vâth, **Die Geschichte der artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Ğazira'l-Furatiya (496-812/1102-1409)**, Würzburg 1986, isimli eserde 181-215. sayılarda "Ek" olarak verilen "Die Verwaltung der artuqidischen Fürstentümer" başlıklı yazıdan yapılmıştır. Bu tercüme daha önce Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos 1998, Sayı 115, ss. 147-168'de hatalı ve eksik olarak yayınlanmıştır. Tercümenin, aynı dergide yeniden ve hatasız olarak yayınlanması talebimiz kabul edilmediğinden, burada tekrar yayınlamayı uygun gördük.

** Yard. Doç. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Wiel, **Egypte Arabe**, s. 330.

² Kalkaşandî, **Subh ul-Aşa**, IV, s. 5.

Artuklu Beylikleri. Diyarbakır'a iktisadî ve kültürel alanda en parlak dönemini yaşatan, devlet idaresinin çok gelişmiş olduğu Mervanîler'in (308-478 / 990-1085) yıkıntıları üzerinde kuruldu³. Selçuklu yağma akınları, V / XI. yüzyılın sonlarına doğru bütün Cezire'de iktisadî bir çöküşe sebep olmuşsa da, ilk Artuklu beylerinin işleyen bir yönetim şekline dayandıkları görülür. Selçuklu. Eyyubî, Memlûk ve Moğol mifuzu, zamanla Beyliğin teşkilât biçimi üzerinde etkisini gösterdi⁴.

1. 2. Hükümdarlar

Artuklu Beyliği'nin hakimiyet anlayışı, Selçukluların miras prensibine dayanmaktadır. Hükümdar öldüğünde yerini en büyük oğlu alır. Şayet en büyük oğulun yaşı küçük olur ya da göreve başladıktan sonra Ölürse, ailenin en yaşlı üyesi, ekseriya son hükümdarın bir erkek kardeşi görevi üzerine alır ve hükümdar olur. Bazı durumlarda devlet başkanının yürütme görevini vasi' olarak vezir de üzerine alır⁵.

Artuklu hanedan üyeleri arasında hâkimiyet için doğal olarak sert mücadeleler vardı⁶.

Artuklu hükümdarlarından yalnızca bir tanesi, çocuğu olmayan Yavlak Arslan. ölümünden önce (597/1200) kölesi olan Ayaz'ı, halefi olarak ilân etmekle vasesi ortadan kaldırmaya çalıştı. Deneme başarısızlıkla sonuçlandı. Ayaz öldürüldü ve Yavlak Arslan*m kardeşi Gâzi hâkimiyeti ele geçirdi⁷.

Birkaç istisnanın dışında Artukhüar devlet işlerim kendileri yürütürlerdi. Yani, askeri ıktâlan dağıtırlar, eşrafın, hizmetkârların ve ordunun para ihtiyacım

³ Mervanîler'de devlet teşkilâtı için bkz., **İbn el-Ezrak, Tarih**, (Avad), 283-4 (vali, emniyet); 197-200, 236-7, 244-7, 271, (divanlar); 244-7, 279, 281-2 (naibler); 271 (hacib): 320-2 (anayasa); 274-5 (vergiler); 197-9, 266-7, 279 (hakim, elçilikler, muhasebe); 244-7, 266-7 (mali yönetim); 197-9 (vakıflar); 236-7, 274-5 (kadı); 179-200, 230-2, 236-7, 244-7, 266-84 (muhtesib): 199-200, 236-7, 244-7, 271, 281-2 (vezir).

⁴ Kış. Lamton, *State and Government in Medieval İslam*; Nagei, *Staat und Gtaubemgemenischaf im İslam*; Salem, **İslam und vö'kerrecht**; Tyan, *İnstitiutions du doit publik İslam*, 2 c'ki; Cahen, "Economy. Society. Institutions", *CHL* II, s, 5] 1-38; Selçuklu idarî teşkilatı için bkz. Lambton "Internal Structure" *CHL*, V, 203-82; Klausner, *Seljuk Vezirate* Hoş, Staatsverwaltung; Enin. "Nizam el-Hukm". **Sümer** 20 (1964), 209-264. Memlûkler için bkz. Hasan, **el-memâlik**. 160-2; Holt, *The Structure of Government*, Moğollar için bkz. Spuler, *Mongolen*, 250-395; Böyle, "Dynastic and Poliücul History", *CHL*, V, 303-422.

⁵ İbn el-Esir, **Kâmil**, XI, 207; İbn el-İbrî **Muhtasar**, 381-2; İbn Şeddâd, Cezire, vık, 105b.

⁶ İbn el-Fütî, **Havadis**, 116-7; Sibt, **Mir'ât**, VIH, 730; İbn Şeddâd, **CezU'e**, vrk. 134b-135a; Devâdârî, **Kenz**, IX. 241-2; İbn Hacer, **Dürer**. m, 216-7.

MbnSâ'i, **Cami'**. IX, 53.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

karşılarlar, ordunun başkomutanı konumunda bulunurlar ve en üst düzeydeki devlet memurlarını tayin veya azlederlerdi.

Artuklu hükümdarları, kullandıkları unvan ve lâkablarında komşularından çok etkilenmiştir. Başlangıçta "Emir" unvanı kullanan Artuklu hükümdarları, 601/1204 yılında ilk defa Artuk Arslan ile beraber "Melik" unvanını da kullanmaya başladılar⁸.

VIII/XrV. yüzyılın başlarından itibaren I. Necmeddin Gazi ve onun oğulları "Sultan" unvanını kullanmaya başladılar. Bununla birlikte Eyyubîler'den ve Meınlûkler'den aldıkları¹⁰, "Melik" unvanını da kullanmaya devam ettiler¹¹.

1.3. Artuklu Vezirleri

Artuklular, Selçuklu örneğinde olduğu gibi, yönetimde, kendilerinden sonra en büyük yetkiyi idarenin başında bulunan vezirlerine vermişlerdir[^]. Emniyet güçlerinin, bürokrasinin, vakıfların ve muhtesiblerin denetlenmesi vezirin görevleriydi¹³. Özellikle Artuklu Beyliği'nin ilk yıllarında vezir, büyük bir yetkiye sahipti ve birkaç kez vali, kadı ve Nazır üd-Dİvan/m görevlerini salısında birleştirdi.

a. Ebû Tammâm b. Abdûn (518/1124)

Ebû Tammâm, Meyyafarikm'de ilk Artuklu veziriydi, O, 514/1120'de Gürcüler'e karşı. Tiflis'e yaptığı seferde İlgazi'ye refakat etmiştir¹⁴.

b. Abdülmelik b. Sabit (518-527/1124-1132)

Süleyman b. İlgazi'nin ölümünden sonra (518/1124), Abdülmelik b. Sabit, Meyyafariküvi Hüsâmeddin Tîmurtaş'a teslim etti ve Timurtaş tarafından görevine iade edildi¹⁵.

⁸ Selçuklularda, iktidarda bulunan ailenin reisine "Sultan", onun akrabalarının erkek olanlarına "Melik" deniliyordu. Bkz. Emin, Tarih, 26.

* Kalkaşandı, Subh., IV, 316.

¹⁰ Aynî, Ravza, 15.

¹¹ Selçuklular zamanında, unvanların gelişimi hususunda bkz. Emin, Tarih, 24-28; *vati Berchern, Inschriften*, 136 not 4, 146.

¹² Horst, Staatsverwaltung, 25-30; Emin, "Nizâm". Sümer 20 (1964), 212.

¹³ İbn el Ezrak, Tarih (B), vrk. 109a-b.

¹⁴ İbn el Ezrak, Tarih, vrk. 161 b.

¹⁵ İbn el Ezrak, Tarih, vrk. 162b-163a.

c. Habeşî b. Muhammed b. Habeşî (528-537/1133-1142)¹⁶

Abdühnelik b. Sabit'in ölümünden sonra, o zamana kadar vakıf nâzın olan Nâsîh Ali b. Ahmed el-AmidL Meyyafarikin'de Divân-ı İstifa'nın idaresini eline aldı. Onun yanına Timurtaş, Abdühnelik b. Sâbir'in daha önce kovmuş olduğu el-Mueyyid Ebû'l-Hasan b. Muhtar'ı verdi. 529/1134 yılı başında Timurtaş, Habeşî'yi *Meyyafarikin'in yeni veziri olarak tayin etti*. Habeşî, hem Nâsîh Ali'yi, hemde Ebû'l-Hasan'ı kovdu ve el-Amid Ebû Tahir b. el-Muhtesib'i vali tayin etti¹⁷. Habeşî, 535/1140'da Davud b. Sökmen'e karşı, Meyyafarikin'in, müdafaasını kumanda etti¹⁸. Bu arada hayli güç kazanan Habeşî, Timurtaş tarafından Artuklu elçilik heyetinin başında Musul'a gönderildi ve gıyabında görevden alınarak yerine tekrar Eüû'l-Hasan, Divânü'l İstifa Nazırı olarak tâyin edildi¹⁴.

d. Mekîn ed-Devle İbrahim b. Munkız el-Misrî (545/1150)

Mardin'de ilk Artuklu veziri olarak görev yapan İbrahim, Timurtaş'a komplo hazırlamakla itham edilerek 540/1145'de görevden alındı²⁰.

e. Zeyneddin Es'ad b. Abdülhâlid (545-546/1150-51)

Es'ad, Musul'da Aksungur Porsukî'nin vezirinin kardeşi idi. O, bir yıllık görev süresinden sonra Amid'in İnallı veziri İbn Nisân'ın emri üzerine öldürülmüş olmalıdır²¹. Es'ad'ın Ölümünden sonra Timurtaş, başka vezir tayin etmedi ve bir vezirin yapması gereken görevleri, bir kaç üst düzey memur ile Müeyyid ed-Devle Ebû Mansur'a havale etti²².

Timurtaş'm ölümünden (547/1152), Artuklu Beyliği'nin sonuna kadar (812/1409) geçen sürede görev yapan Artuklu vezirleri hakkındaki bilgiler sınırlıdır.

f. Kıvâmeddin Abdullah Summâkâ (ö. 581/1185)

Hısnıkeyfa'da Nurcddin Muhammed'in veziri olan Kıvâmeddin. Muharnmed'e karşı komplo hazırlamakla itham edilerek öldürüldü²³.

¹⁶ Habeşî, Yağısyan zamanında Hama'da vezirdi. O, devletin, parasını zimmetine geçirip zenginleştiği için buradan kaçmak zorunda kaldı. Bkz. İbn el Ezrak, *Tarih (B)*, vrk. 109a-110a.

¹⁷ İbn el Ezrak, *Tarih*, vrk. 161b, 164b, 165a, 169a.

¹⁸ İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 103b-104a.

¹⁹ İbn el Ezrak, *Tarih*, vrk. 170a-b.

²⁰ İbn el Ezrak, *Tarih (B)*, vrk. 124a, 125a.

²¹ İbn el Ezrak, *Tarih*, vrk. 171a, 175a.

²² İbn el Ezrak, *Tarih*, vrk. 176a.

²³ Ebû Şamc, *Ravzateyn, D*, s. 27; İbn Şahinşah, *Midmar*, 301-2.

Artuklu Beyliğinin Yönetimi

g. Alned b. Es'ad (652/1254)

Hısmkeyfa'da Rükneddin Mevdûd zamanında vezir olan Ahmed, büyük bir âlim ve edib olarak bilinir. O. rafîzî ve simyager olarak tanınan Mevdûd²⁴ ile arası açık olduğundan Dimaşk'a kaçmak zorunda kaldı ve orada öldü²⁵.

h. Wseddin b. Şerefeddin et-Tifî (ö. 68/1282)

Mardin'de vezir olan et-Tifl Ahmed b. Hülagu tarafından Kahire'ye elçi heyetinin başkanı olarak gönderildi. Artuklu beylerinin emri ile Dimaşk'da tutuklandığı²⁶ bildirilen et-Tifî, daha sonra Memlûkler'in hizmetine girdi ve Kahire'de başkadının nâibi makamına yükseldi. Büyük bir dilci, şâir ve ilâhiyatçı olarak tanınır²⁷.

i. İbn el-Mar'a (ö. 698/1297)

İbn el-Mar'a. kardeşleriyle birlikte kendisine komplo hazırlamakla suçlayan II. Gazi'nin emri üzerine öldürüldü²⁸.

j. Cemâlcddin es-Sincarî (yaklaşık 769/1367)

İbn Battûta. seyahati sırasında Mardin'e geldiğinde, burada Cemâleddin ile görüştü. Vezir, daha sonra kariyer yapmak üzere İran'a gitti. Bu zamanda Artuklu vezirlerinin gücü Memlûk Sultanları'um valilerinin yanında sönük kalınıştır²⁹.

k. Hacı Muhammed

Hacı Muhammed, 796/1393'de Memlûk Sultanı'na Timurlenk hakkında bilgi vermek üzere, İsa tarafından Kahire'ye gönderildi³⁰.

1.4. Valî³¹

Vali. tayin edildiği bölgede hükümdarın vekili olarak bütün yetkilere sahipti. Bu makam, Artuklu Beyliği*nde, ya yönetimde uzun süre çalışarak başarılı olanlara veya mirasda hakkı olmayan akrabalara verilir. Valiler, çoğu kez yetkilerinin büyüklüğünden dolayı görevde uzun süre tutulmazlardı. Meselâ. Timurtaş zamanında otuz yıl içinde MeyyafariküVdc 12 vali görev yaptı.

²⁴ İbn el-Esîr, **Kâmil**, XI. 209; Ebû'l-Fidâ, **Muhtasar**. 111, 73; İbn el Verdî, **Tetimme**. H, 94.

"Yun'ûnî. Zeyl. 1.92-95.

²⁶ Yun'ûnî, ZeyUV, 217-8.

²⁷ İbn Hacer, **Dürer**, fll, 386.

* İbn el-Fûfî, **Havadis**, 499-500.

²⁸ İbn Battûta, **Ruhle**. T. 183.

• İbn el-Furat, **Tarih**. IX, 321.

³¹ fforst, **Staatsverwaltung**, 45-48,

Kalkaşandî'ye göre, valinin en önemli görevi haracın toplanması idi³². Bundan başka vali, malî idarenin ve askerinin kontrolü hususunda yetki sahibiydi. Vali, şehir kapılarının açılıp kapanmasından, orduların şehre giriş veya çıkışlarını kontrol etmekten ve askerlerin barınma ve iâşesinden sorumluydu³³. Askeri birlikler şehirde bulunduğu sürece vali, onlar üzerinde kumanda yetkisine sahipti. Bütün devlet memurlarının başı olan vali, doğrudan doğruya hükümdara bağlı idi³⁴.

VUI/XIV. yüzyılın başlarından itibaren Mardin'de Memlûklü Sultanları'nın bir valisi bulunuyordu³⁵. "Vali es-Sultan", Artuklu Beyliği'nde ıktaları dağıtıp, memurları tayin eder veya hiç olmazsa hükümdara atama için teklifte bulunurdu. Hükümdar da genellikle valinin seçimini tasvip ederdi³⁶. Bu vali, Mardin ile Di mask, Haleb³⁷ ve Kahire'de³⁸ bulunan Memlûk valileri arasındaki resmî yazışmaları düzenlemek ve yazılan mektupların üslubunu kontrol etmekle görevliydi. Vali, Memlukler'in emirlerini ilân etmek ve hükümlere riâyet edilip-edilmediğine bakmakla Yükümlü idi, Vali, resmî geçit ve törenlerde, Artuklu Beyi'nin de at ile geçtiği özel bir birliğe kumanda ediyordu³⁹. Askeri idarc⁴⁰ ve nüfuz alanı dahilindeki valiler ile yazışmalarda onun görevi kapsamındaydı⁴¹. Yani vali orduyu, maliyeyi, postayı kontrol etmekle Mardin'deki hükümdarın hemen hemen bütün görevlerini üzerine almıştı. Bundan dolayı devlette olup-biten hiçbirşey validen gizli kalamıyordu⁴².

Vali es-Sultan, vezirlerin görevlerini üzerlerine almış olduğundan, vezirler güçlerini kaybetmişti. Vezir, hemen hemen yalnızca elçilik heyeti başkanı olarak vazife görüyordu.

Yalnızca, hükümdarın başşehirde hüküm sürdüğü ve valinin, kendisine tahsis edilen Beylik topraklarında etkili olduğu, Beyliğin başlangıç yıllarındaki Artuklu valilerinin isimleri bilinmektedir.

"Kalkaşandî, Subh., VIH. 225.

³³ Yunûnî, ZeyL L 457-8; İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 138a-b; Kalkaşandî, Subh., IV, 22-23.

³⁴ Ömerî, Ta'rif, 94-6; 148-9.

³⁵ İbn el-Fumt, Tarih, IX, 453.

³⁶ Ömerî, Ta'rif, 92-3; Subkî, Mu'id, 34.

³⁷ Kalkaşandî, Subh., VIII. 225-9.

³⁸ Kalkaşandî, Subh., VII, '269.

³⁹ Kalkabildi, Subh., IV, 17.

⁴⁰ Kalkabildi, Subh., IV, 16.

⁴¹ Makrizî, Hittat, II, 215.

⁴² Memlukler'de, valilerin diğer görevleri için bkz. Kalkaşandî, Subh., XI, 148; Subkî, Mu'id, 19.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

- a. İlgazinin oğlu, adı bilinmiyor, 500/1106, Nusaybin⁴³.
- b. Belek b. İshak, İlgazi'nin valisi, el-Esârib⁴⁴.
- c. Hacib Guzoğlu, İlgazi'nin valisi, Meyyafarikin⁴⁵.
- d. Hacib Yunus ed-Düneysirî. Timurtaş'ın valisi, 554/1150, Dara⁴⁶.
- e. Hacib Ebü Bekir b. Humartaş el-Hacc, Meyyafarikin, görevden alındı.
- f. Bayram b. Humartaş, Meyyafarikin, görevden alındı.
- g. Osman b. Humartaş, Meyyafarikin, görevden alındı.
- h. II. Bayram b. Humartaş, Meyyafarikin, görevden alındı.
- i. Hacib Abdülkerim b. Ali, Meyyafarikin, görevden alındı.
- j. Hacib Yusuf b. İnal, Meyyafarikin, görevden alındı.
- k. II. Guzoğlu, Meyyafarikin, ve Fal etti.
- d. Hacib Yanıkaş el-Husami, Meyyafarikin, görevden alındı.
- m. II. Yusuf İnal, 539/1144'e kadar Meyyafarikin, vefat etti.
- n. Nasireddin Sandal. (539-42/1144-7). Meyyafarikin, görevden alındı.
- o. İbn İnal, 547/1152'ye kadar Meyyafarikin, görevden alındı⁴⁷.

1.5. *Nâzır ed-Divan*

(Kalcın Odası ve Mali Yönetimin Denetimi)⁴⁸

Nâzır ed-Divan, yönetimin kararlarını ve kalem odası memurlarını kontrol etmekle yükümlüydü. Selçuklu idarî teşkilatı İçinde en önemli makamlardan biri olan Nâzır ed-Divan, devlete, orduya ve yönetime para gönderme sclâhiyetine de sahipti.

Alpı b. Timurtaş (548-572/1153-1176) zamanında Mardin'de Nâzır ed-Divan için "Divâm VI-ışraf adıyla yeni bir kontrol makamı oluşturuldu"⁴⁹.

Nâzır ed-Divan olarak görev yapan yalnız üç kişinin isimleri biliniyor.

- a. El-Müeyyid Ebû Hasan b. Muhammed.
- b. Nasih Ali b. Ahmed el-Amidî. İbn Muhammed ile (a şıkkında gösterilen) 528/1133'de Meyyafarikin'de Nâzır ed-Divan görevim üstlendi⁵⁰.

⁴³ tim Şeddâd, Cezire, vrk. 39a.

⁴⁴ İbn el-Adim, ZUbde, II, 194.

⁴⁵ İbn el Ezrak, Tarih (B), vrk. 105a-b; İbn Şeddâd, Cezire, vrk.102b. Burada Kaigali adı yazılı. İsmi doğru şekli, türkçe Oğuzoğlu olmalıdır.

⁴⁶ İbn el Ezrak, Tarih (B), vrk. 132a.

⁴⁷ e'den o'ya kadar: İbn el Ezrak, Tarih (B), vrk. 137a-138a; İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 104a-105a.

⁴⁸ Horst, Staatevenvaltun*. 52-53.

⁴⁹ İbn el Ezrak, Tarih (B), vrk. 139a.

⁵⁰ Emin, "Nizâm", Sümer 20 (1964), 214.

c. el-Amid Ebû Tahir b. el-Muhtesib

Ebû Tahir, 529/1134'de vezir Habeşî tarafından Meyyafarikiivde Nazır ed-Divan tayin edildi. Bundan beş yıl sonra vazifeden el çektirildi ve Habeşî'nin vazifesinden ayrılmasından sonra tekrar bu göreve atandı⁵¹.

1. 6. *Muhtesib*⁵²

Muhtesib, Beyliğin küçük kasabalarında valinin, dahili emniyetin sağlanması ve verginin toplanması konularındaki vazifelerini yerine getiriyordu. Muhtesib, en alt seviyedeki halk ile hükümdar arasındaki münasebeti tesis eden insan idi. O, güvenliği ve bilhassa bir hükümdarın ölümünde asayiş ve düzenin idâmesini sağlamak zorundaydı. Pazarların kurulduğu şehirlerde muhtesib ticaretin aksamadan İşlemesinden ve haraç girdilerinden mesul idi⁵³. Artuklu hakimiyetindeki bölgelerde muhtesib bulunduğu, kaynaklarda kesin olarak belirtilmiyor, ancak bazı memurların lâkaplarından, kendilerinin veya babalarının bu vazifeyi icra ettiği anlaşılabilir.

1.7 *Kadı*⁵⁴

Başkadı'nın ikâmetgâhı, Beyliğin başşehirinde idi⁵⁵. O, hükümdarlar tarafından tayin edilir ve Beyliğin diğer önemli şehirleri için kadılar onun (başkadı) tarafından atanırdı. Başkadı, yalnız dinî ve dünyevî ihtilaflar hususunda hüküm vermiyor, bunun yanında müslüman cemaate Örnek de oluyordu. Kadı, vergilerin tespit edilmesinde ve dinî müesseselerin düzenlenmesinde söz hakkına sahipti⁵⁶. Mahkeme, ya camide, ya da Kadı'nın evinde kuruluyordu⁵⁷. Kadı, VIII/XIV. yüzyılın başlarına kadar dışarıya gönderilen elçilik heyetine başkanlık ediyor ve savaş durumunda Kadı'nın iştirakiyle askerlerin maneviyâtı kuvvetlendiriliyordu⁵⁸.

a. İlmüddînEbû'l-Hasan

490/1096 yılında Mardin'de kadı tayin olunan ve İlgazi zamanında da bu görevde kalan⁵⁹ İlmüddin, daha sonra Meyyafarikin'de kadı olarak bulundu. İlgazî'nin 514/1120'de Nusaybin'i fethi sırasında da bu görevde bulunup, fetihten dolayı onu kutlayan⁶⁰ İlmüddin, son olarak Mardin'de görev yaptı.

⁵¹ İbn el Ezrak, *Tarih (B)*, vrk. 10a-b; İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 103a-b.

⁵² Kalkaşandî, *Subh.*, TV,37,193; XI, 68-71, 96-7, 209-216; Ömerî, *Ta'rif*, 124-6.

⁵³ Horst, *Staatsverwaltung*, 53.

⁵⁴ Horst, *Staatsverwaltung*, 88-93.

⁵⁵ İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 135a; Yunûnî, *Zeyl*, I, 342; İbn Battûta, *Rihle*, I, 183.

⁵⁶ İbn Hacer, *DÜrer*, ü, 290; Kalkaşandî, *Subh.*, K, 34-5; İbn İyâs, *Bedâ'i*, I, 101.

⁵⁷ Makrîzî, *Hitat*, II, 92.

⁵⁸ İbn Şeddâd *Cezire*, vrk. 135a; Yunûnî, *Zeyl*, I, 344; İbn Hacer, *Dürer*. H\ 290.

⁵⁹ İbn el Ezrak, *Tarih (Avad)*, 266-7.

⁶⁰ İbn el Ezrak, *Tarih (B)*, vrk. 120a; İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 102a.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

- b. Mecdeddin Davud b. eş-Şeddîd
0, 539/1144'de Mardin kadısı olarak (yukarıda a şıkkında zikredilen) Ebû'l-Hasan'm görevini devraldı⁶¹.
- c. Bahâeddin Ebû Tali ir
539/1144'de Meyyafarikin'de kadı idi.
- d. Ebû'l-Feth Ziyâeddin b. Nubâtâ
İbn Nubâtâ, 544/1194'de şiddetli münakaşalardan sonra Mardin'de kadılık görevine başladı⁶¹.
- e. Abdüsselâm el-Mukaddesî el-Mardinî
VI/XII. yüzyılın sonunda Mardin'de kadıdır⁵³.
- f. Hâkim Şain'ün el-Harbutî
Meşhur bir hattat olarak tanınan ve Harput'ta görev yapan Harputî'nin kadılık süresi bilinmiyor⁶⁴.
- g. Ali b. Muhammed b. en-Nagar el-Yagnûni el-Hanbelî
Ölünü tarihi olan 609/1212'ye kadar kadı olarak görev yaptığı Amid'e gelmezden evvel Bağdad'da kadı idi⁶⁵.
- h. Yahya b. Said b. Muhammed er-Rabî eş-Şafî
Meslek hayatına Bağdad ve Musul'da müderrislik yaparak başlayan Muhammed, VI/XII. yüzyılın sonunda Mardin'e kadı olarak tayin edildi⁶⁶.
1. Muhammed b. Süleyman b. Ali ed-Duneyşîrî
631-666/1232-1267'de Mardin'de kadı idi⁵⁷.
- j. Keinalcddin Ömer Banadır et-Tiflîsî eş-Şafî
Moğollar'ın Suriye'yi fethinden sonra, Hülagu tarafından Musul, Mardin ve Meyyafarikin'e başkadı olarak tayin edildi⁶⁸.
- k. Muhammed b. AH ed-Duneyşîrî
666-720/1267-1320 yıllarını kapsayan Moğol hakimiyeti zamanında Mardin'deki en meşhur kadıdır⁶⁹.
1. Süleyman b. Davud b. Abdülhacc el-Hanefî
Mümtaz bir hadis ve fıkıh alimi olarak tanınan Süleyman b. Davud, Bağdad ve Mardin'de kadılık görevi yaptıktan sonra Dimaşk'a ve oradan 761/1359'da Öldüğü Kahire'ye gitti⁷⁰.

⁶¹ Hasan, el-Memâlik, 292; Ömerî. Ta'rif. 123-4.

⁶² İbn el Ezrak, Tarih (B), wk. 124a-125b.

⁶³ tbn el-İbrî, Muhtasar. 417.

⁶⁴ tbn el-İbrî, Muhtasar, 444.

⁶⁵ İbn el-İmâd, Şezerât.V, 37-8.

⁵⁵ Ayû, Mechûl, 169.

⁶⁷ İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 135a; Yunûnî, Zeyl, I, 341.

⁶⁸ Ebû Şâmc, Zeyl, 204; Yunûnî. Zeyl, UL64-5; Makriâ. Sü'lûk, IH, 424; İbn el-İmâd, Şezerât, V, 337.

⁶⁹ İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 135a; Yunûnî, Zeyl, H, 342.

⁷⁰ İbn Hacer, Diirer, E, 149-51.

m. Burhaneddin el-Musulî

Şemseddin Ahmed zamanında Mardin'de başkadı idi. Burada, kendisini dindar ve Allaha korkan bir insan olarak vasıflandıran İbn Baltûta ile görüştü⁷¹.

n. es-Sadr Ebû TaJiir es-S em erkandî

Artuklu hakimiyeti döneminin son kadısı olan es-Semerkindî, Mardin'in Karakoyunhılar'a tesliminden sonra Musul'a gönderilen son Artuklu hükümdarı Ahmed'in yanında bulunuyordu⁷².

2, İktisat

2. 1. Önsöz

Artuklu Beyliği zamanında Cezire'de ekonominin belkemiği ziraat olup, onu Önem dereceleri hemen hemen aynı olan el sanatları ve ticaret takip ediyordu. Artuklular, Diyarbakır'da yerleşmeden önce bölge, münbit oluşu ve zenginliği ile tanınıyordu. Mahsûller, bu bölgeden bilhassa Irak'a ihraç ediliyor ve bazı ürünler Bağdad'daki Halife'nin sarayında rağbet görüyordu⁷³. IV/X. yüzyılın ikinci yansında bazı meskûn mahallerin arazi vergisinin miktarı biliniyor⁷⁴. Bunlar:

Erzen: 1.056.000 Dh.

Amid: 1.150.000 Dh.

Meyyafarikin: 856.000 Dh.

Hısnıkeyfa: 350.000 Dh.

Bu devirde Cezire'de seyahat eden İbn Havkal (ö. 367/977), eserinde bölgenin varidatı ve verimliliğinden heyecanla sözeder⁷⁵.

V/XI. yüzyılın sonunda Meyyafarikin mıntıkası hakkında benzer rivayetleri nakleden İbn el-Ezrak, oradan daha varlıklı insanlara sahip bir yerin hemen hemen olmadığını kaydediyor⁷⁶. 50 yıl sonra tamamen değişik bir manzara ortaya çıkmıştır. İlk Türkmen toplulukları Cezire'ye ulaşmış, tarlaları harap ve köyleri mahvetmiş, buradan insanları sürüp atmıştı. İbn el-Ezrak'a göre tahribattan dolayı ziraî üretim 1/10Ü'e düşmüştü⁷⁷.

Bununla beraber Diyarbakır'da ziraat için şartlar eskisi gibi çok iyi idi. İlkbahar'da kuvvetli yağışlar ve dağlardaki karların erimesi güneye bakan yamaçlarda ekilen tarlaların yeterli derecede sulanmasını mümkün kılıyordu. Mezopotamya ovalarında da iyi otlakların-çayırıların olması eğim yağışlarına bağlıydı⁷⁸.

⁷¹ İbn Ballûla, Rihle, 1,183.

⁷² Tabâh, Tarih, V. 196-99.

⁷³ Beşerî, Ahsen, 136, 140-1, 145-6,

⁷⁴ Fakîh, Buldan, 133, 135-6; Bu zamandH 100 kğ. Buğday, yaklaşık 1,36 dinar; 1,85 kğ. Et, (125 Dh. idi. Krş. Ashtor, Development, 110-14.

⁷⁵ İbn HavkaL SÜret. 190-2.

⁷⁶ İbn el Ezrak, Tarih (Avad), 199.

⁷⁷ İbn el Ezrak, Tarih (Avad), 199.

⁷⁸ İbn Cübeyr, Rihle, 219-23; Kalkaşandî, Subh., IV, 319. 289; Yakut, Buldan, H 239, 380, 516, 731-3; IV, 787-9; İbn Havkal, SÜret, 202; Kazvinî, Asar. 467; Kirmanî, Tarih, 122, 490.

Bölgenin miinbilliği av hayvanının bolluğundan⁷⁹, hayvancılıktan, çayların ve nehirlerin balıklarının bolluğundan⁸⁰, arıcılıktan ileri geliyordu⁸¹.

Uzun seyahatleri sırasında Diyarbakır'a gelen İbn Cübcyr de, su çarklarıyla sulanan tarlalara, bahçelere, çayırlara, ağaçlardaki ve bağlardaki çeşitliliğe, seyahatnamesinde açık bir şekilde işaret ediyor. İbn Cübeyr, bölgedeki nehirlerin su gücünün değirmenler için kullanıldığını da bildiriyor⁸².

2. 2. Ziraat Üretim Merkezleri

a. Erzen

Erzen bölgesi, özellikle üzümleri ve iyi meyveleri ile tanınıyordu. Bunun yanında fındık, şamfıstığı, pamuk, zeytin, katranağacı⁸³ ve safran yetiştiriliyordu⁸⁴.

b. Hısmkeyfa

Buğday, arpa ve tahılın üretimi kendi ihtiyacı için kâfi geliyordu. İhtiyacın dışındaki asma ve sebze üretimi de gelir getirmekte idi⁸⁵.

c. Hizan

Hizân ve civarında çok az tarım yapılmakla birlikte bölge, misli görülmemiş derecede yüksek kalitedeki meyveleri, meşe ve fındık ağaçlarından yana oldukça zengin idi⁸⁶.

d. Resülayn

Çevrede. Kalkaşandı'ye göre 300'ün üzerinde, Le Stange'ye göre 360 tane çok berrak su kaynakları mevcut olup pirinç, pamuk, buğday ve üzüm yetiştiriliyordu⁸⁷.

e. Nusaybin

Nusaybin, enfes üzümlerin ve birçok meyvenin yetiştiği, verimli bahçeleriyle anılan bir bölgenin merkezi idi⁸⁸. Hamdaniler zamanında köylülerin muhalefetine rağmen birçok meyve ağacı, pamuk ve pirinç ekimini teşvik etmek için kesildi. Buna

⁷⁹ Zahir, Teşrif, 111-2; Onun ifadesine göre, 685/1284 yılında Amid ve Nusaybin civarındaki sadece bir avda 3.000 tavşan avlanıyordu.

⁸⁰ İbn Cübeyr, *Rihle*, 222-3.

⁸¹ Ömerî, *Mesâlik*, I, 305.

⁸² İbn Cübeyr, *Rihle*, 219-223. Ayrıca bkz. Yakut, *Buldan*, II, 731-3; Ömerî, *Mesâlik*, I, 310; Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 289.

⁸³ Katranağacı ve tabaklama maddesinden, şamfıstığı çeşidi elde edilir.

⁸⁴ Ömerî, *Mesâlik*, I, 305; Kalkaşandı, *Subh.*, IV, 139.

⁸⁵ İbn Şeddâd, *Ccâre*, vrk. 127a-b.

⁸⁶ Kalkaşandı, *Subh.*, IV, 319-20; Yakut, *Buldan*, II, 380; Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 283.

⁸⁷ Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 74; Le Strange, *Lads*, 125, 144; Kalkaşandı, *Subh.*, IV, 324.

⁸⁸ Yakut, *Buldân*, IV, 787-9; Kazvinî, *Asar*, 467; Kirmanî, *Tarih*, 490.

rağmen bölgenin önemi, meyveler ve kuruyemiş veren yer olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir⁸⁹.

f. Suruç

Üzümleri⁹⁰, armutları, erikleri ve ayvaları ile tanınır⁹¹.

g. Siirt

Nar ve üzüm üretiliyordu⁹².

h. Mardin

Bir dağın yamacında kurulmuş olan Mardin'de, suyun şehir halkı ve tarlaların sulanması için, ilkbaharda pek büyük sarnıçlarda toplanması zorunluydu⁹³. Mardin'in kuzeyinde münbit bahçeleri ve verimli ağaçlan olan "Mirkala Vadisi (Buhar Vadisi)" adıyla bir vadi bulunuyordu. Şehrin doğusunda ""Firdevs"¹¹ (Cennet) denilen, Artuklu beylerinin sayfiyesi vardı. Mardin, üzümünün çeşitliliği ile (70 çeşit olduğu rivayet edilir)"¹² idiumyordu. Bundan başka, arpa, buğday, pamuk, armut erik ve kiraz üretiliyordu¹³.

2. 3. Savaşlar, Seferler ve Tabii Afetler Dolayısı ile Ziraatın ve Ticaretin Sekteye Uğraması

2.3. 1. Seferler

a. İbn el-Ezrak, V/XI. yüzyılın sonunda Cezire'de Selçuklu boylarının sürekli baskınları dolayısıyla, tamir edilemez tahriplerden ve bölgenin tam bir değişiminden söz ediyor⁹⁵.

b. 576/1180'de Kürtler ile Türkmenler arasında, köyler ve küçük kasabalar üzerine baskınlar düzenlemek şeklinde, dinî bir savaş vuku buldu. Hatta, dört yıl sonra bile İbn Cübeyr, yanında bulunanlarla birlikte, Nusaybin'e kadar sokulmuş olan yağmacı Kürtler¹⁴ in saldırısına uğramamak için saklanmak zorunda kalmıştır⁹⁷.

c. 581/1185'de Kürtler ve Türkmenler arasındaki savaş, şiddetli bir şekilde yeniden baş gösterdi. Şakiler ve yolları kesen soyguncular ticaret emniyetini ortadan kaldırdılar¹⁸.

d. 599/1202'de ticaret, Kürtler tarafından tekrar sekteye uğratıldı. Yolcular, bir şehirden diğer bir şehire ancak askerlerin refakatinde ulaşabiliyordu⁹⁰,

⁸⁹ İbn Havkal, Suret. 191-3.

TM İstahrî, Mesâlik, 78.

⁹¹ Ebû'l-Fidâ, Takvîm, 272.

⁹² Ebû'l-Fidâ, Takvîm, 289.

⁹³ İbn Havkal, Suret, 202; Nicubur. Reisebeschreibungen, H. 394-5.

¹⁴ İbn Şeddâd, Cerfre, vrk. 130a-b; İbn Havkal, Suret, 202; Kirmanî, Tarih, 488.

⁹⁵ Le Strange, Lacls, 125-6; İbn Havkal, Suret, 202; Tafsilât için bkz. Niebuhr. Reisebeschreibungen, II, 394-7.

⁹⁶ İbn el-Ezrak, Tarih (Avad), 283-4.

⁹⁷ İbn Cübeyr, Rihle, 619.

⁹⁸ İbn el-Esir, Kâmil, XI, 211; İbn Şeddâd, Siret, 46-7; İbn Haldûn, 'İber, V, 583.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

e. 622/1225'de. Araplar ticareti sekteye uğrattılar¹⁰⁰.

f. 624/1227'de. yağmacı Kürtler, Ce/.iretü'l-Ömer civarındaki bölgeleri yağmıyor, halkı kaçırıyor veya öldürüyorlardı¹⁰¹.

g. 623/1226'da, el-Eşref, ordusuyla birlikte Mardin'e kadar ilerledi, ürünleri mahvetti, halkı yıldırıldı¹⁰².

h. Cezire'de, 628-657/1230-58 yılları arasında, Moğollar tarafından gerçekleştirilen üç büyük yağma hareketi vuku buldu¹⁰³. Bundan sonra özellikle Artuklu Beyliği, Fırat'ın doğu bölgesini istila etmeleri için Memlûkler tarafından tahrik edilen Bedcvîler'in talanına maruz kalmıştı. Bununla birlikte Ceziremde üslenmiş olan Moğol birlikleri de bu yıllarda pek büyük orman yangınlarına sebebiyet veriyordu. Bunların en büyüğü, bütün ürünleri mahveden ve neticede orman varlığını külliyetli zarara uğratan, Amid ile Halep arasında haftalarca devam eden büyük bir yangın idi¹⁰⁴. Bu mevcut durumda, Moğollar ile Memlûkler arasındaki münasabellerin iyileştiği VII/XIII. yüzyılın sonuna kadar hiç bir değişiklik olmadı.

1. 796/1393'de Timurlenk, oğlu Miranşah ile Cezire'ye ulaştı. Timurlenk, Suriye'ye yürüdüğü sırada, oğlu Diyarbakır'da kaldı ve orada babasından daha kötü bir tahribat yaptı¹⁰⁵.

j. Timurlenk, 803/1400'de, Kara Osman'ı Mardin kuşatmasına memur etmişti. Kuşatma başarısızlıkla neticelendi. Çünkü, bölge o kadar tahrip edilmişti ki, Osman yiyecek kıtlığından dolayı kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı¹⁰⁶. Bölge, Artuklu Beyliği'nin yıkıldığı yıllarda bile daha kendine gelememişti. ez-Zahir, IX-XV. yüzyılın başlarında tahrip edilmiş olan Diyarbakır'da, terkedilen çok sayıda meskûn mahalden bahsediyor¹⁰⁷.

2. 3. 2. Tabii Afetler

514/1120: Kışın çok soğuk geçmesi yüzünden ahırlarda hayvanlar öldü, bitkiler dondu¹⁰⁸.

532/1137: Safer/Ekim ayında bir çok insanın hayatına mal olan Cezire'deki bir depremde evler yıkıldı¹⁰⁹.

⁹⁹ İbn el-Esir, Kâmil, XH, 74; Ebû'l-Fidâ, Muhtasar, HI, 108; İbn el-Verdî, Tetimme, H, 102.

¹⁰⁰ İbn el-Esir, Kâmil, XH, 176.

¹⁰¹ İbn el-Esir, Kâmil, XH, 196.

¹⁰³ İbn el-Esir, Kâmil, XII, 187; İbn Haldun, İbcr, V, 358-9.

¹⁰³ İbn el-Kcsîr, Bidâye, Xfl, 128-9:182; Makrizî, Sülûk, m, 419.

¹⁰⁴ ZShir, Teşrii: 134-6; Makrizî, Sülûk, fl, 473; Ömerî. TVrif. 201-2; Kalkaşandî, Subh., XIV, 401-2.

¹⁰⁵ Sâ'ig, Tarih el-musul, 253.

¹⁰⁶ Sâ'ig, Tarih el-musul, 253-4.

¹⁰⁷ Zahir, Zübdo, 52.

¹⁰⁸ İbn el-Kalânisi, Zeyl, 202; İbn el-Furât, Tarih, II, vrk. 40a.

^m İbn el-Kalânisi, Zeyl, 263.

565/1170: Şevval/Haziran ayında Cezire, daha şiddetli bir depremle sarsıldı¹¹⁰.

569/1174: Şiddetli bahar yağmurları nehirleri taşırdı ve evler yıkıldı. Kırk günde yanzh iki defa güneş görüldü¹¹¹,

574/1178: Cezire, Suriye, Irak ve Ermenistan'da büyük bir kuraklık hüküm sürdü- Hububatın yetersiz olması yüzünden takip eden sene. gıda maddelerinin fiyatı çok arttı ve insanları leş yemeye mecbur eden bir kıtlık hüküm sürdü¹¹².

597/1200: Irak, Cezire ve Suriye'deki deprem, bir çok beldeyi tahrip etti¹¹³.

600/1203: Aynı neticeleri veren yeni bir deprem¹¹⁴.

620/1223: Çekirge sürülerinin sebze ve hububat ürünlerini mahvetmesi yüzünden 621/1224 yılında gıda maddelerinin fiyatı arttı. Bir yol sonra halife ez-Zahir, görev*¹ başlamasından dolayı Diyarbakır halkına hububat dağıtılmasına müsaade etti. Vaziyet ümitsizliğini devam ettiriyordu. İnsanlar, tekrar leş ve köpek eti yemeye mecbur olmuştu. Durum, bütün kış boyunca devam eden yağışlardan dolayı fenalaşıyordu. Takip eden ilkbaharda, soğukların bastırması, insanların iyi bir ürün alına ümidini yok etti. Fiyat artışı % 400 civarında idi¹¹⁵.

628/1230: Bu yıl da çok az yağmur yağdığından dolayı ekinler son derece az ürün verdi, gıda maddeleri azaldı ve fiyatlar bir hayli yükseldi¹¹⁵.

649/1251: Cezire, bu yıl vebadan dolayı mahvoldu¹¹⁷.

674/1275: Ermenistan'da ve Diyarbakır'ın güneyinde meydana gelen şiddetli bir deprem. Özellikle Mardin ve Meyyafarikin'de ağır hasara yolaçtı¹¹⁸.

717/1317: Bu yılda halkın büyük bir bölümü, Moğollar'ın önünden Suriye'ye kaçtı. Yaklaşık 600 kişiden oluşan bir topluluk. Mardin'de toplandı. Onlar, Fırat yolu üzerinde baskına uğratıldı ve Moğollar tarafından Öldürüldü¹¹⁹.

Suriye, Irak, Kuzey İran ve Cezire'deki şiddetli bir kuraklık, takibeden yılda kıtlığa sebebiyet vermişti. Açlık bölgesini terk etmek veya gıda maddesi temini için para kazanmak maksadıyla erkek çocukların satılması gibi birçok teşebbüslerde bulunuldu¹²⁰.

¹⁰³ İbn el-Esir, Bâhir, 145.

¹¹¹ İbn el-Esir, Kâmil, XI, 166.

¹¹² İbn el-Esir, Kâmil, XI, 184.

¹¹³ Sâ'i, Cami', IX, 53; G3zi, Tarih, Dİ, 109.

¹¹⁴ İbn Vâsıl, Muferric, IH, 161; Gâzi, Tarih, IH, 110.

¹¹⁵ İbn el-Esir, Kâmil, XII, 172, 174, 183-8, 195-6; Makrizî, Sülük, II, 214; İbn el-Kesîr, Bidâye, XHJ, 117.

¹¹⁶ İbn el-Esir, Kâmil, XII, 199.

¹¹⁷ Ömerî, Tarih, 171.

¹¹⁸ Yunûni, Zeyl, m, 123.

¹¹⁹ İbn el-Verdî, Tetimme, İL 266; İbn Kesîr, Bidâye, XIV, 83.

¹²⁰ İbn el-Verdî, Tetimme, H, 266; Makrizî, Sülük, m, 180; İbn Kesîr, Bidâye, XIV, 86; İbn el-trââd, Şezerât, VI, 47.

Artıklı Reyliği'nin Yönetimi

743/1342: Evvelki senenin lanm ürünlerinin kötü olması ve yetersiz yağış, gıda maddelerinin fiyatının artmasına sebep oldu¹²¹.

748/1347; Halep'den Diyarbakır'a sirayet eden veba, özellikle birçok zanaatkarın ölümüne sebep olmuştur¹²².

803/1400: Ağaçlar ve tarlalar, çekirgeler tarafından tamamen tahrip edildi¹²³.

2. 4. Ticaret

Diyarbakır bölgesinde ticaretin merkezi, büyük şehirlerin pazarları idi. Çünkü bölge hem verimli, hemde halkın takas yoluyla ziraat için gerekli alet-edevatı temin edebileceği mallar ile doluydu. En önemli tacirler Suriye, Türkiye, Irak ve CezireMen gelenler İdi¹²⁴. Önemli pazar şehirleri, merkezde bulunan bir pazardan başka, senelik büyük panayırların kurulduğu, kenar mahallede bir meydana da sahip bulunuyordu. Pazar şehirleri olarak özellikle sözü edilenler Mccyairikiu¹²⁵, Erzen¹²⁶, Hısmkeyfa¹²⁷, Mardin¹²⁸. Duneyisir¹²⁰ ve Sur¹³⁰ şehirleridir. 580/118-T de Duneyisir'i ziyaret eden İbn Cübeyr burada dört gün süre ile pazar kurulduğunu ve pazarı daha ziyade yakın çevreden gelen insanların ziyaret ettiğini bildiriyor¹³¹. Benzer bilgi, çocukluğunda Duneyisir de bulunan ve otuz yıl sonra (623/1226) (tekrar buraya geldiğinde) pazarın büyüklüğü karşısında şaşırılmış olan Yakut tarafından veriliyor¹³². Mardin için Duneyisir'ın önemi, herşeyden önce önemli bir ticaret şehri olmasından kaynaklanıyordu¹³³. Pazar kurulduğu bir günde Duneyisir'de bulunan İbn Havkal da, Suriyeli bedevilerin buraya kuruyemiş ve tahıl temin ettiğini kaydediyor.

Önemli pazarlar, Mısır ile Çin arasındaki ticaret yollarında bulunuyordu¹³⁴. Ticareti canlandıran, özellikle Diyarbakır'dan geçen kervanlardı¹³³.

Nakil vasıtası olarak bilhassa develer, eşekler ve atlar hizmet veriyordu. Su seviyesi büyük farklılıklar gösterdiğinden nehirler nakil için kullanılmıyordu. Ancak Dicle, Teli Fafan'dan itibaren gemi seferlerine elverişli idi¹³⁶.

¹²¹ MbnHacer, Dürer. II, 434.

¹²² İbn Tagbirdi, Nücûm. X, 197; Gâzi, Tarih, HL 186-7.

¹²³ İbn Arabşâh, Ahbâr, 115-6.

¹²⁴ İbn Cübeyr, Rihle, 220; İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 127a; İbn Battûta, Rihle, I. 182.

¹²⁵ İbn Havkal, Sûret, 202.

¹²⁶ LeSlangc. Lada. 144.

¹²⁷ İbn Havkal, Suret. 202.

¹²⁸ İbn Havkal, Sûret 202; Yskut, Buldan. IV, 390; Kazvinî. 'Asâr. 259-60.

¹²⁹ İbn Havkal, Sûret, 202; Yakut. Buldan, II, 612; Tabâh, Tarih, IV, 580.

¹³⁰ \3kwL Buldan. U.435.

¹³¹ İbn Cübeyr, Rihle, 219-20.

¹³² Yâkui, Buldan, İl 612.

¹³³ İbn Havkal, Suret, 202.

¹³⁴ İbn el-Esir, Kâmil, XII, 101,107; İbn Tagbirdi, Nücûm, X, 44.

¹³⁵ Ystui. Buldan, IV, 787-9; Tabâh, Tarih, IV, 580.

¹³⁶ LeStrange, Lads, 145.

Savaş zamanlarında bile canlı bir ticaret mevcut olup, kervanlar çatışmaların dışında kalmaya gayret ediyordu. Bununla birlikte tacirler ekseriya, zamanın hükümdarının koruması altında bulunmalarına karşılık, yüksek bir ücret ödemeye mecbur ediliyordu¹³⁷. Ticaret, bütün Artuklu hakimiyeti boyunca mücadele etmek zorunda kalman yol kesici soyguncuların büyük bir tehdidi altında idi.

Ticaret, Memlûkler zamanında tacirlerin yabancı memleketlerde serbestçe dolaşabilmeleri, adil muamele görmeleri ve rehine olarak alınmamaları hususlannda tesbit edilen devletlerarası antlaşmalarla emniyet altına alınmıştı¹³⁸.

Artuklu Beyliği hakimiyeti zamanında özellikle hurma, hurma şurubu, fıstık içi, pirinç ve susam ithal ediliyordu. Buhranlı zamanlarda buğday ve arpa da ithal ediliyordu¹³⁹. Selçuklular tarafından memleketlerinden çıkarıldıktan sonra Ermenistan ile Diyarbakır arasındaki dağlarda yerleşen Kürtler, av etleri ile , avlanan hayvanların derilerini pazarlara gönderiyorlardı¹⁴⁰. Sabun, Haleb'den ithal ediliyordu¹⁴¹. Allın ve gümüş İran'dan geliyordu¹⁴². Diyarbakır halkı, Bedeviler'den yün ile eti takas ediyordu.

Diyarbakır'ın başta gelen ihraç malları fındık, şam fıstığı, zeytin, üzüm, badem, palamut, asma ve kuruyemiş idi. Bol ürün alındığı takdirde safran, bal ve tahıldaki fazlalıklar da satılıyordu¹⁴³. Esans, baharat ve ilaç ticareti daha az önemliydi¹⁴⁴.

Yeraltı zenginliği olarak, Hani civarında bakır¹⁴⁵ ve demir¹⁴⁶, Mardin'de özellikle Irak ve Türkiye'ye ihraç edilen¹⁴⁷ kristal bulunuyordu¹⁴⁸. Amid'in şehir surlarının yapımında da kullanılan granit, çok revaçta ve İbn Havkal'a göre emsalsiz idi¹⁴⁹. Hatta taşkömürü ve linyitin mevcut oluşu zikre şayandır¹⁵⁰.

¹³⁷ İbn Havkal, *Sûret*, 202.

¹³⁸ Zahir. *Teşrif*, 99-100.

¹³⁹ İbn el-Esir, *Kâmil*, XII, 183.

¹⁴⁰ İbn el-Esir, *Kâmil*, XII, 195; İbn el-Kalânîsî, *Zeyl*, 255-6.

¹⁴¹ İbn Şihne, *Müntehâb*. 254.

¹⁴² Bağır el-Hüseynî, *Lı'İu*, 74.

¹⁴³ İbn el-Ezrak, *Tarih* (Avad). 224-6; İbn el-Kalânîsî, *Zeyl*, 325-7; İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 96a-b; Öracrî, *Mesâlik*, I, 305. 310; Yakut, *Buldan*. M, 641-2.

¹⁴⁴ LeStrange, *Lads*, 124.

¹⁴⁵ İbn el-Esir, *Kâmil*, X, 230; İbn el-Furat, *Tarih*, I, vrk. 80-1

¹⁴⁶ İbn el-Ezrak, *Tarih* (B), vrk. 129b; İbn Kesir, *Bidâye*, XI.191; Yakut, *Buldan*, I. 480: H, 188.

¹⁴⁷ İbn Havkal, *SÛret*, 194.

^m Ebû'l-Fida, *Takvim*, 279; Kalkaşandî, *Sttbh.*, IV.316.

¹⁴⁹ İbn Havkal, *SÛret*, 201.

¹⁵⁰ İbn el-Ezrak, *Tarih* (Avad), 224-6; İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 96a-b.

2. 5. Zanaat

Pazarlarda. Bedevilerden temin edilen koyun ve keçi yünü ile deve kılı. gelişen giyim ve dokuma sahasının temel maddesiydi. Mardin, elbise ve çadırılık bezi¹⁵¹ ile, Erzen battaniye ve giysileri ile tanınmış idi¹⁵². Bölgenin demirleri, Harzem'de kılıç yapımı için işlenirken¹⁵³, Siirt'te bakır eşyalar ve cam kupalar imâl ediliyordu¹⁵⁴. Mardin civarındaki köylerde de örtü, başörtüsü ve battaniye gibi mensucat imâl ediliyordu¹⁵⁵. Dut ağaçları, ipek böceğinin yetiştirilmesini mümkün kılıyordu ki, ipek ipliği Mardin'de imâl ediliyordu¹⁵⁶. Bunun yanında kadife, halı, cibinlik, kürk ve haşhaş Bağdad'a ihraç ediliyordu¹⁵⁷.

2. 6. Vergiler

Artuklu Beyliğindeki vergiler hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla beraber, kaynaklarda yalnızca birkaç durumda vergiye konu olan hususlar ifade edilmektedir. Vergiler, aynı (meyve, tahıl, deri, kereste), nakdî veya bedenen çalışarak ödenmek zorundaydı¹⁵⁸.

a. Genel Vergiler

el-Kalaf: Anlamı bilinmeyen gayriislamî vergidir¹⁵⁹.

el-Aksat: Bu da, miktarı bilinmeyen gayriislamî bir vergidir¹⁶⁰.

el-A'şar; Avrupadaki onda birlik vergi sistemine benzetilebilir.

Hasar es-Sur: Anlamı bilinmeyen bu vergi, Meyyafürikin'de bir müddet tahsil edildi¹⁶¹.

Sekel: Sadece savaş zamanlarında tahsil edilen bir vergidir¹⁶².

Enzal: Barınma imkânları ve kumanyaların temin edilmesi için sefere çıkan orduların emrine verilen hem bir vergi, hemde bir vazife olabiliyordu¹⁶³.

¹⁵¹ Şahinşâh, **Mizmâr**, 170; İbn Batûta, **Rihle**, II, 182.

¹⁵² İbn Şeddâd, **Cezire**, vrk. 128b.

¹⁵³ Yâkul, **Buldan**, H, 239.

¹⁵⁴ Kalkaşaidî, **Subh.** IV, 316; İbn Kesîr, **Bidâye**, Xn,191; İbn Şeddâd, **Cezire**, vrk. 65b; İbn el-Ezrak, **Tarih**, vrk. 169b; İbn Tagribirdî, **Nücüm**, X, 44; İbn Hacer, **Dürer**, II, 208.

¹⁵⁵ İbn Şeddâd, **Cezire**, vrk. 128b.

¹⁵⁶ **Yakut, Buldan. II.** 239, 516.

¹⁵⁷ İbu Tagribirdî, **Nücüm**, X, 44.

¹⁵⁸ İbn el-Ezrak, **Tarih** (Avad), 224-6; İbn Şeddâd, **Cezire**, vrk. 96a-b. Genel olarak Horst, **Staatsverwaltung.** 71-82.

¹⁵⁹ İbn el-Ezrak, **Tarih** (Avad), 274-5; İbn Şeddâd, **Cezire**, vık. 100a-101b.

¹⁶⁰ Dozy, **Dictionaire**, supp. II, 344: kasat (aksal)= vergi, resim, haraç.

¹⁶¹ İbn el-Ezrak, **Tarih** (Avad),227.

¹⁶² Dozy, **Dictionaire**. supp. I. 161; Sekal (etkal)= Savaşta gerekli ihtiyaçların temini için konulan vciğî.

¹⁶³ Dozy, **Dictionaire**. supp. H, 661; nazal (anzal)= Tebaa'nın, hükümdar setere çıktığında orduya erzak olarak vermek zorunda olduğu vergi.

b. *Hususi Vergiler*

Müküs: Bu vergi, bütün İslâm dünyasında tacirlerden alınmakta idi. Miktarı sık sık artırılmış olduğu için. zaman zaman ayaklanmalara da yol açmıştır¹⁶¹.

Zimânat: Pazarlarda, ticaret erbablarından tahsil edilen bir vergiydi.

Haraç: Haraç, arazi vergisi olarak Diyarbakır'daki en önemli vergiydi. Bu vergi, tahsildarlarca ya doğrudan doğruya köylülerden veya gayrimenkul sahiplerinden tahsil edilir, ya da ikta sahiplerinden toplanırdı¹⁶³,

Cizye: Darü'l-İslâm'da yaşayan gayrimüslimlerden alınan bir baş vergisi idi¹⁶⁶. Cezire'nin, halkın içindeki hrisüyan nisbelinin yüksek olması dolayısıyla vergi gelirleri çok fazla idi.

Halk tarafından, haraç ve cizye İslanî vergi olarak kabul edilirken, diğer vergiler ya keyfi artırımlara konu olduğu¹⁶⁷, ya da siyasî maksatlara hizmet ettiği için ayaklanmalara sebebiyet veriyordu¹⁶⁸.

3. *Dev/et Harcamaları*

3.1. *İnşâ Faaliyetleri*

Okullar, camiler, dariişşifalar. sinir hastalıkları hastaneleri ve kervansaraylar gibi umumî yapıların yanında, sulama tesisleri kurarak ve çeşmeler inşâ ederek, halk için gerekli suyu tedârik etmek de. Aıtuklu hükümdarlarının vazifesi idi¹⁶⁹,

Başşehirlerin yakınlarında kurulan köprüler, kervan trafiğini Artoklu Beyliği'nin merkezine yöneltmektedir.

Yakut, Fahreddin Karaarslan'm 510/1116 yılında Dicle üzerinde çok büyük bir köprü İnşâ ettirdiğini kaydeder. Bir büyük ve iki küçük kemer üzerine kurulan bu köprü, varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁴ İbn el-Kalânîsî *Zeyl*, 202; İbn el-Adîm, *Zübde*, II, 203; *Sıbt*, *Mir'ât*, VI, 11.

¹⁶⁵ İbn el-Ezruk, *Tarih* (Avad), 224-6; 274-5; İbn Havkal, *Suret*, 202; İbn el-Esir, *Bahir*, 79; İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 96a-b, 100a-101b.

¹⁶⁶ Bidlisî, *Şerh-nâme*. 174; Zimmî: krş. Salem, *islam und völkerrecht* 153-9; İbn el-Ezrak, *Tarih* (Avad), 236-7.

¹⁶⁷ İbn el-Kalânîsî, *Zeyl*, 202; İbn HavM, *Suret*, 201-2; İbn el-Adîm, *Zübde*, İL 196; İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 97b, 100a-101b, 102a, 105a, 123a; Sıbl, *Mir'âl*, Vm, 316; İbn Keâr, *Bidâye*. XII, 313-4.

¹⁶⁸ İbn el-Esir, *Bahir*, 79; İbn el-Esir'e göre Timurtaş, İnadeddîn Zengi Musul'a vali tayin edildikten sonra, kendi beyliğinin çiftçilerinin tahıllarından alınan vergiyi %10'a indirmiştir. Bu yüzden birçok çiftçi, Musul'dan Mardin'e göç etti. Öyle ki, Timurtaş, artan üretimden dolayı en nihayet yüksek miktarda vergi tahsil etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Zengi, ona ağır sitemlerde bulunuyor ve yaptığı fetihlerden elde ettikleriyle geçimini temin edebildiğini, Haçlılara karşı yapılan savaşın bütün masraflarının da kendisi tarafından karşılandığını deliller getirerek ispat ediyordu.

¹⁶⁹ İbn Şeddâd, *Cezire*, vrk. 127a, 130b; İbn Battuta, *Rihle*, I, 183; İbn Cübeyr, *Rihle*. 222; Yakut, *Buldan*, H, 227; IV. 390; Kazvîni, *Asâr*, 259-60; İbn Havkal, *Suret*, 202.

Artuklu Beyüğü'nün Yönelimi

Timurtaş. 541/1] 46 yılında Mecyafarikin'de, daha ilk su baskınında yıkılan ağaç bir köprü inşâ ederken, yeğeni Seyfedicî» Mahmud b. Ali inşâ faaliyetlerinden sorumlu idi. Köprü. 548/1154 yazında tamamlanmıştır¹⁷¹.

Bcdriiddevlc Süleyman, HaleVde bir cam işleme atelyesi inşâ etmek istediğinde karşılaştığı güçlükler de biliniyor. Bu atelye camie bilişik olduğundan, gündüz inşâ ediliyor, geceleyin halkın şii olanları tarafından yıkılıyordu¹⁷².

Artuklu Beyliği, bir deprem bölgesinde bulunduğundan, binalarda ve müdafaa tesislerinde sık sık onarım çalışmaları yapılması zorunluymdu¹⁷³.

3. 2. Diğer Harcamalar

Artuklu Beyliği'nin şenlikler, kutlamalar İle dostlar¹⁷⁴, şairler ve meşhur hükümdarlara verilen hediyeler için yaptığı harcamalar, önemli bir yekûn tutuyordu. Şarkıcılar, harpistler, ud çalanlar, rakkaslar ve hokkabazlar hükümdar sarayında pek makbul idiler. Av mevsiminde saray halkının büyük bir bölümü, kendi kurdukları kamplarda avlanmak için Beyliğin başkentini terk ediyordu. Akşamları büyük raks ve şarki şenlikleri tertip ediliyordu¹⁷⁵.

Şarkıcılar ve çalgıcılar, kabiliyetlerini maddî servetlere ve siyasi güce çevirmeyi başarıyorlardı. Bunun bilinen en iyi örneği, İbn 'Alemi olarak adlandırılan Ahmed b. Es'ad, Rükneddin Mevdud (629/1232'ye kadar) zamanında 594/1197'de, Amid vezirliğine yükselmesidir¹⁷⁶.

VIII/XIV. yüzyılda Mardin ile Kahire arasında, özellikle hareketli bir kültür mübadelesi vardı. Mardin yoluyla Mısır'a giden doğulu şarkıcılar ve udiler Memlûkler'de rağbet görüyordu. 723/1323'de Şemseddin Mahmud, bir şarkıcının Kahire'ye gitmesine izin vermekten imtina edince Sultan en-Nasır Muhammed, şarkıcı hemen Kahire'ye gönderilmezse Artuklu sarayının Şemseddin Mahmud "un başına geçmesi için dua edecek kadar kızmıştı¹⁷⁷. Mahmud, bunun üzerine şarkıcıyı Sultan'a gönderdi. Nihayet şarkıcı Katilab. Karanecm, 724/1324'de Kahire'ye vardı¹⁷⁸.

¹⁷¹ Yakut. Buldan, II, 227; tbn Havkal, SÜrcet, 202; Üter, Elne Gruppe anatoliseher Brücken, 112.

¹⁷² İbn el-Ezrak, Tarih (B), vrk. 126b-127a; İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 104a, 127a.

¹⁷³ İbn Şeddâd, Haleb, vrk. 124a-b; İbn el-Adim, Ziibde, 0.209-10.

¹⁷⁴ İbn el-Ezrak, Tarih (B), vrk. 133b, İbn Şeddâd, Haleb, vrk. 19; İbn Şeddâd, Cezire, vrk. 103; tbn Şiline, Müntehab, 35-6; Gazi, Tarih, II. 13.

¹⁷⁵ İbn Battula, Rihle, I, 183; İbn c]-Ezrak, Tarih (B), vrk. 136b; İbn Arapşâh, Ahbâr. 52.

¹⁷⁶ Salim, Safiye ed-Üin Hilli, 26-7, 30, 39, 40, 42-3, 51, 56, 67; Artuk'un yeğeni Kara Arştan, av tutkusu ile tanınıyordu. Muııkız, İtibâr, 196-7.

¹⁷⁷ YunÜiri.Zeyl, I, 92.

¹⁷⁸ Makrizi. Sülük, m, 241.

¹⁷⁹ İbn Htıcer, Diher, IH, 264-5.

Onu, 728/1328'de, udî Ali b. Abdullah¹⁷⁹ ve 739/1339'da, Nâsır Muhammed'İN iltifatına mazhar olan, ud'a çok hâkim diğer bir çalgıcı takip etti ve Sultan ertesi yıl onların bir zürafa ve fil ile birlikte Mardin'e dönmelerine müsaade etti¹⁸¹.

Şarkıcı, çalgıcı ve rakkaslar ekseriya kölelerden olduğu halde şairlere, şairin kabiliyetine veya hükümdarın neşesine göre hatırı sayılır derecede değişebilen yüksek bir ücret ödeniyordu¹⁸¹. Öyle ki, şair M. b. Cabbar el-Endülüsî'nin, Melik es-Sâlih Mahmud (ö. 769/1367) için kaleme aldığı yalnız bir kaside için 20.000 Dh. kazandığını İbn Battûta zikrediyor¹⁸².

4. Artuklu Sarayında Kültür

4. 1. Şairler

a. Usâme b. Munkız, 560/1164'den 569/1173'e kadar Hısnıkeyfa'da ikâmet etti¹⁸³.

b. Safiyya ed-Dîn el-Hillî (677-752/1278-1339) el-Hillî, "Dürer el-Buhûr II Mada'ih ei-Mâlik el-Mansûr"^{*4} başlığı altında, Artuklu Necmeddîn Gîzî'yi (ö. 712/1312) methetmek için yirmisekiz kaside kaleme aldı. Bu kasidenin beyitleri, her defasında birbirini takip eden alfabetik sıra ile başlayıp bitiyor¹⁸⁵. Hillî'nün şiirleri, klasik Arap nazmı sanatı kurallarına göre sert olarak kaleme alınmış olmasına rağmen, bu yüzyılın başlarına kadar özellikle Suriye'de büyük bir ilgi gördü. Bu şiirler, Artuklu tarihi için ikinci derecede öneme sahiptir.

c. Şihâbeddîn es-Suhrevirdî el-Matsûf el-İşrekî

VI/XTI. yüzyılın sonunda Harput'da kadı olan Tşrekî, burada İmâdeddîn Ebû Bekir için "el-Elvâh el-İmâdiye" adlı eseri kaleme aldı¹⁸⁶.

d. Ebû Abdullah M. b. Cehir el-Endülüsî, Mardin'de, II. el-Melik es-Salih Mahmud için şiir yazdı¹⁸⁷.

¹⁷⁹ İbn İlacer, *Dürer*, m, 264-5.

^m Makrizi, *Sülûk*, m, 241. 259.

¹⁸¹ İbn Battuta, *Rihle*, I, 183; İbn Arapşâh, *Ahbâr*, 52; *Salim, Safiye ed-Din Hilli*, 65-6.

¹⁸² İbn Battuta, *Rihle*, I, 183.

¹⁸³ Bedevî, *el-Hayyât el-Akfiye*, 270-1; Cahen, *Syric*, 44-7. Yakut, *Mu'cem el-Edbâ*, V. 188-214; *Rotter, Ein Leben*, Giriş; Tabâh, *Tarih*, IV. 276-8.

¹⁸⁴ Eser, Brockelmann, *GAL*, II, 2205-6, S. II, 199-200'de bu başlık altında gösteriliyor. El-Bustânîye göre eserin okunuşu: "Dürer en-Nuhûr fi İntidâh el-Melik el-Mansur": *Divân el-Hillî*, 707.

^m *Salim, Safiye ed-Din Hilli*, 26-7, 37-9, 40, 42-3, 51-2, 67.

¹⁸⁶ Yâkul, *Mu'cem el-Edbâ*, XIX, 314-20.

¹⁸⁷ İbn Battuta, *Rihle*, i, 183.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

4. 2. Hekimler ve Alimler

Tıpkı şairler ve alimler gibi hekimler, bilim adamları ve yüksek vasıflı zanaatkarlar da belli bir müddet için Beylik'de ikâmet ediyorlardı. Artuklular, doğu ile batı arasında bir tampon bölgede bulunuyor ve komşularıyla iyi ilişkilerini çoğu zaman muhafaza ediyordu. Bundan dolayı çok sayıdaki ArUıklı medreselerinden¹⁸⁸ birinde müderris ebrak görev yapmak, ya da hükümdarın başka bir hizmetinde bulunmak İran, Suriye, Irak veya Mısır'da daha önemli bir görevin sıçrama tahtası oluyordu.

a. Aynı zamanda vezir olan Ccmâleddin es-Sincarî, İran hükümdarlık sarayından Mardin'e geldi ve burada 769/1369'da bir medresede İslâm Hukuku dersi okuttu¹⁸⁹.

b. İzzeddin Yusuf el-Hasan et-Tebrizî (ö. 802/1399)

Yusuf, amirleriyle anlaşmazlığa düştükten sonra, kendisine hususî bir kürsü tahsis edilen Mardin'e gelmezden önce Bağdad ve Tebriz'de Fıkıh ve Tecvit desleri okutmuştu¹⁹⁰.

c. Zeyncddin b. Sarıca el-Berudî, 788/1386'ya kadar Mardin'de kadı idi. Burada hukuk, tecvit ve Arap edebiyatı dersleri okuttu¹⁹¹.

d. el-'Alâ b. M. b. A. es-Sirafî (ö. 790/1388 Kahire)

Mardin'de Tecvît ve Hadis dersleri okuttu¹⁹².

e. Abdürrezzak b. Ebû Bekir b. Halef er-Resulaynî, 589/1193'de Resulayn'da doğdu. Mardin'de Hadis ve Edebiyat desleri vermezden evvel Bağdad'da tahsil gören Abdürrezzak, ayrıca şair olarak da tanınır¹⁹³.

f. Ebû'l-Feth A. b. Sari, Hemedan'dan geldi ve İlgazi ve Tiniurtaş zamanlarında Mardin'de fıkıh hocası olarak görev yaptı¹⁹⁴.

g. Bedreddin b. Hebel el-Bağdadî, VI/XII. yüzyılın sonunda Mardin'de hekim idi¹⁹⁵.

h. İbn el-Ezrak (510-72/1116-76), belli bir alanın âlimi olarak bilinmemekle beraber. Artuklu hakimiyeti döneminde Meyyafarikin'de çeşitli yüksek görevlerde bulundu. Bununla birlikte burada en azından "Tarih Amid ve Meyyafarikin"'in müellifi olarak zikredilmelidir¹⁹⁶.

¹⁸⁸ tbn Battuta, Rihle, I, 182-3; Yunûnî. Zeyl, I, 92-5, 412, 426; İbn Tagnbirdî, Nücum, V, 328-9; İbn el-İmâd, Şezerât, V, 125; VI, 11, 251, 301-2, 313-4, 358, 365; İbn Hacer, Dürer, H, 227-8, 379-81; m, 264-5.

¹⁸⁹ İbn Battuta, Rihle, I, 188.

¹⁹⁰ tbn el-İmâd, Şezerât, VE. 20-1.

¹⁹¹ Tbn el-tmâd, Şezerât, VI, 301-2.

¹⁹² İbn el-İmâd, Şezerât. VI, 313-4.

¹⁹³ GAL, I, 415, S T, 736; Yunûnî, Zeyl, I, 545.

¹⁹⁴ tbn Ebî Usaybia', Etbâ', H, 328; III, 270.

¹⁹⁵ tbn Eb3 Lfis'4ft», ESİxi \ ÜJ34-5.

¹⁹⁶ İbn el-Ezrak için bkz. Ezrak, Tarih (Avad), giriş.

5. Etnik Topluluklar

5. 1. Araplar

Arap kabileleri. I/Vî. yüzyılda İslâm fetihleri sırasında Diyarbakır'a geldiler. Türkmen boylarının hâkim olduğu Harpul hariç. Araplar Artuklu Beyliği zamanında kültür ve ilim alanında eskisi gibi büyük bir rol oynadı¹⁹⁷. Herşeyden önce Cezire, Selçuklular'ın küçük Asya Maki yayılmalarına kadar, Arap-İslâm dünyasının sağlam bir parçası olarak kalmış ve Ukayliler (Araplar) veya Mervanîler (Kürtler)'in hakimiyetinde yüksek görevlerde bulunan Arap ailelerinin nüfuzları, Artuklular zamanında da tamamen yok olmamıştır¹⁹⁸.

Arapça, Beyliğin resmî dili idi ve nazım eserlerin yazımında da tercih ediliyordu. Eğitimde ve sosyal hayatta Arap anlayışı geçerliydi¹⁹⁹.

Gündelik hayatta Arap nüfusunun etkisi fazla hâkim değildi. Onlar umumiyetle göçebe olarak Diyarbakır'ın güneyinde yaşıyorlardı. Artuklu beyleri, yanzh istisnai hallerde onların askerî yardımına müracaat ediyordu.

5. 2. Kürtler

Kürtler IV/X. yüzyılda yavaş yavaş kuzeyden Diyarbakır'a doğru sokulmuşlardır²⁰⁰. Onların beyleri, burada Mervanî Beyliği'ni kurmuştu (380-478/990-1085). Kürt beyleri, Artuklu beylerinin hizmetinde siyasî, kültürel, idarî ve askerî alanlarda görev alırken, halkın ali tabakasında bulunanlar da farklı birçok alanda çalışıyordu. Şimdiye kadar tarım ve hayvancılıkla meşgul olan Kürtler, bundan sonra tekrar geri çekilmeye mecbur edildiler. Konar-göçer Kürtler, bütün Artuklu hâkimiyeti boyunca ticaret ve küçük yerleşim birimleri için bir tehlike olmuştur.

5. 3. Türkmenler

Diğer Türkmen boylan gibi, Artuklular arasındaki Döğer boyuna mensup olanlar da, Selçuklu Sultanı Alparslan ve Melikşah'ın maiyyetinde Mezopotamya'ya gelmişlerdi. Döğerlerin büyük bir bölümü Diyarbakır'ın güneyinde Fırat kıyısında bulunduğu ve yarı göçebe, sadıkâne bir hayat sürerken, burada Artukoğulları mukim idi. Bununla beraber onlar, güçlerini yanzh Türkmen aileleri ile olan iyi

¹³⁷ İbn Havkal, **Süret**, 199. 200, 204-5; Yakut. **Buldân**, 637; Kalkaşanlı **Subh.**, IV. 232.

¹⁹⁸ Bunu en güzel örnek, üyeleri ilk defa WXn. yüzyılın sonlarına doğru MeyyafarikinMe. daha sonra Mardin'de kadılık rnakamlarını işgal eden Nubâta ailesidir Bir arap ailesi olan Kumeyt dahi, Erzen'de yaşıyordu ve onların misafirperverliğinden îmededdin el-Katib'de övgüyle söz ediliyor. Bkz. Harîde eş-Şam, II. 548.

¹⁹⁹ İbn el-İbrî **Muhtasar**. 466.

²⁰⁰ İbn el-İbrî, **Muhtasar**, 431, 466; İbn Haldun, **Iber**, V, 466-7; Reşidüddin, **Câmi'**, 324-5; İbn el-Ezrak, **Tarih** (Avad), 249-63; İbn el-Esü\ **Kâmil**, XI, 211; İbn Şeddâd, **Sirel**, 46-7; Zekkî, **Tarih el-Kurd**, 276-7; Cahen, Syric, 190.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

münasebetlerine borçluydular²⁰¹. Memlükler'in İlhanlılar'a karşı tampon olarak ihtiyaç duydukları ve bundan dolayı yardım erlikleri Türkmen beyleri, VUI/XIV. yüzyıl boyunca kuvvetlendiler, Artuklular'ın Türkmen seferleri sırasında İlk saflarda bulduklarından sıkıntıya düştüler ve neticede mahvolup gittiler²⁰².

Artuklu Beyliği içinde Türkmenlerin rolleri seferlere ve yağmalara iştirakle sınırlıydı. Bu onların (İbnüT-Esir, onların kızgın, düşüncesiz, ikiyüzlü olduklarını yazıyor) tabiatlarına da uygundu^{301*}.

Sulh zamanlarında veya şehirlerde, Türkmenler ayrıca istikrarsızlık yaratıyordu. Gerek Bağdad'da *İlgaz'ın* şilneliği zamanında Fatimiler'in Kudüs'ü muhasarasında, gerekse onun Halep üzerinde hâkimiyet kurma gayretleri şuasında, yerli halk ile kavga edip, Artuklular'ın planlarını bozan hep Türkmenler idi.

Diyarbakır'da güçlerini iki yüzyıl boyunca Kürtlerle yapılan savaşlarda harcayan Türkmenler, genel olarak sakin geçen VHI/XIV. yüzyılda tekrar topladıkları enerjilerini Akkoyunlu ve Karakoyunluların fetih seferlerinde saffetiler²⁰⁴.

6. Dinler

f>. \. JslöTrt

Artuklu hükümdarları, biri istisna²⁰⁵ çoğu Arap ve Türkmen beyliklerinde gibi sünî müslümanlığa mensup olup, felsefi ve dinî yeniliğe kesinlikle karşı koyuyorlardı²⁰⁶.

Sonraki hükümdarların Hanefi fıkıh mekteplerine meyletmelerine rağmen²⁰⁷ Beylik'de mekteplerin hepsi dört sünî mezhebe göre tesis edilmiştir. Bu da Artuklular'ın kadı tayin ederken göreve getirdikleri kadının, belli bir mezhebin tarafsız bir mensubu olmasına dikkat ettiğini gösteriyor²⁰⁸.

Şeyhlerin ve dervişlerin hem Artuklu sarayında, henide halk nazarında büyük etkisi vardı. Çünkü onlar mucize ve mukaddese olan ihtiyaç duygularını tatmin ediyorlardı²⁰⁹.

²⁰¹ Krş. Roemer, "Das türkmenisehe Intermezzo", *AMINF*, 9 (1976), 263-97; Sümer, "Oğuzlar", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, 40, 172-81; Cahen, "Les Tribes Turces", *W.Z.K.M.*, 51 (1955), 178-88; Cahen, "Turkisch Invasion", *HoC I*, 135-77; Cahen, "La premiere penetration Turc au Asia Mineur", *Turcobyzantina*, T, 33-66; Barthold, *Zwölt' Vorlesungen*.

²⁰³ Wood₅₁, *Aqquyumlu*, 38-58.

²⁰³ İbn el-Esîr, *Kâmil*, X, 242; İbn Haldûn, *İber*, V, 328. 425-6.

²⁰⁴ Woods, *Aqquyunlu*, 53-58.

²⁰⁵ Hısmkeyfa'nın son Artuklu hükümdarı Mevdud, simyager ve zındık olarak addedilir. Bkz. İbn Şeddâd, *Ceäre*, vrk. 123a.

²⁰⁶ İbn el-Furat, *Tarih*, Di. vrk. 77-8; Cahen, "Invasion", *HoC I*, 144-5; Wiet, *L' Egypte Arabe*, 330; Barthold, *Vorlesungen*. 108-9.

²⁰⁷ İbn Şeddâd, *Cezîre*, vrk. 130b; İbn el-Adîm, *Zübde*, E, 210; İbn Şihne, *Müntehab*, 109.

²⁰⁸ Yukarıda kadılar ile ilgili kısma bkz.

²⁰⁹ İbn Cübeyr, *Rihle*, 222; Bidlisî, *Şerefnâme*. 197-8.

Şiiilerin Diyarbakır'da sayıları az olmakla birlikte Sökmen ve İlgazi'nin Suriye'de²¹⁰ ve Timur/taş'm Diyarbakır'da bu mezhep ile münasebetleri vardı²¹¹.

İsmailîler, V/XI. yüzyılın ikinci yarında tercihan Amid'de yerleşmişler ve buradan çevrede nüfuz kazanmışlardı. 518/1124'de 700 İsmailî. Ukayfîler'den olan şehir valisinin emri üzerine öldürüldü, böylece bunların Diyarbakır'da nüfuzları kırılarak güçleri kontrol altına alınmış oldu²¹².

6. 2. HHstiyenlar

Belli bir oran verilememekle beraber Diyarbakır'ın nüfusunda hristiyanların oranı yüksek idi. Hristiyanların büyük bir bölümü monofizit / Yakubî²¹³ idi. Diyarbakır'ın pekçok küçük yerleşim birimlerinde hristiyan kiliseleri mevcuttu. Hristiyan merkezleri Urfa²¹⁴, Hısnıkeyfa²¹⁵, Amid²¹⁶, Meyyafarikin²¹⁷ ve Mardin²¹⁸ idi.

Şehirlerin dışında sayısız keşiş zaviyeleri olduğu gibi Diyarbakır'da yaklaşık 25 manastır²¹⁹ bulunuyordu. İssiz yerlerde tek basma oturan keşişlerin cesaretlerine, seyahatleri esnasında keşiş zaviyelerinde geceyi geçiren müslümanlar tarafından hayret ediliyordu. Nusaybın civarında birçok keşiş zaviyesi bulunuyordu²²⁰.

Burada çok iyi ziraî mahsul üretildiğinden genel olarak manastırlar zengin olarak addediliyor²²¹, bahçeleri hayret uyandırıyor²²², manastır şarabı rağbet görüyordu²²³.

Normal şartlarda müslümanlar ile hristiyanlar arasında problem yoktu. Bununla birlikte, vaktiyle bir dinî bayram vesilesiyle birçok hristiyan bir manastırda

²¹⁰ Rıdvan, Dübeys ve Halep halkı ile diğerleri arasında, İlgazi'nin dinî münasebetleri için bkz. Hillebrand, History, 172-81.

²¹¹ Timurtaş, 546/115 Tde bir Haşhaşi tarafından öldürülen şii alim el-Alevî el-Siirtî'nin etkisi altında bulunuyordu. İbn Munkız, İtibâr. 171-2; İbn el-Ezrak, Tarih (B), vrk. 125b.

²¹² İbn el-Esîr, Kâmil, X, 238; İbn el-Cevzî, Muntazam, K, 249; Sibt, Mir'at, VIII, 113; İbn el-Kesîr. Bidâye, XI, 194; İbn el-Furat, Tarih. ü. vvk. 89.

²¹³ Barlhold. Zur Geschîchte des Christentums; Spuler, "Die westsyrische Kirche". Ho I, 8, 2., 170-215; Bell. The Churches of Tur 'Abdin; Bar Sauma, Tarih Deyr ez-Za'fran.

²¹⁴ İbn el-Verdî, Heride, 26; Ebû'l-Fidâ, Takvim, 277; Kirmanf, Tarih, 451.

²¹⁵ Beşerî, Ahsen üt-Tekasim, 141.

²¹⁶ Le Strange, Lads, 141-2.

²¹⁷ Ylcul. Buldan, IV, 703-7.

²¹⁸ 1171'de Yakubî patrikliği Anid'den Mardin'e nakledildi. 1207'den itibaren patriklerin makamı Mardin'in 7 km. güneyinde bulman Deyr ez-Za'fran manastırında bulunuyordu.

²¹⁹ Bar Sauma, Tarih. 27-9.

²²⁰ İbn Şeddâd, Cerfre, vrk. 65b; Ömerî, Mesâlik, I, 305, 315; Yâkul, BuldSn. II. 697; Spuler, "Die vestysr. Kirche", Ho /, 8.2., 211.

²²¹ Yakut, Buldan, II. 663-697; Kazvinî. Asar, 372; İbn Cübeyr, Rihle. 221.

²²² İbn Cübeyr Rihle, 305.

²²³ Ömerî, Mesâlik, 305.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

toplandığı ve kutlama yaptığı sırada, halk ile aralarında bir çatışma meydana gelebilmiştir²²⁴.

Artuklu hakimiyeti zamanında hristiyanlara ve yahudilere tek tanrılı birer dinin mensubu olarak, statülerine göre muamele ediliyor ve özgürlüklerden gereğince istifade ediyorlardı.

Adun ailesinden olan Resulaynı vezir gibi, Kutbeddin İlgazi'nin dostu ve müşaviri olan el-Hasan b. Halid de hristiyandı²²⁵.

Hristiyanlar, saldırgan Moğollar ile işbirliğiyle suçlandığı için, Moğol istilasının başlamasıyla müslümanlar ile hristiyanlar arasındaki ilişkiler bozuldu²²⁶.

6. 3. Diğer Dinî Cemaatler

Yahudilerin sayısı, bütün Cezire'de çok az idi. 561-569/1165-73 yılları arasında Diyarbakır'da ikâmel eden yahudi seyyah Benjamin et-Tatîfî, Resulayn'daki Yahudi nüfusun yaklaşık 200. Nusaybin'de kesin olmayan cüz' i bir sayı ile bir Yahudi sokağının mevcut olduğunu ve Meyyafarikin'de bir sinagog bulunduğunu zikrediyor²²⁷.

Aramîler, umumiyetle Erzei^{228*}, Harzum (burada halkın çoğu Aranî idi)²²⁹; Harput²³⁰, Mardin²³¹ ve özellikle halkın %90'unu Aramî olduğu Yakut tarafından söylenen Cebel-i Gurda yaşıyorlardı²³².

²²⁴ Yâkul, Buldan, H, 223.

²²⁵ Sâ'i. Muhtasar, IX, 143; Tbn el-Kesir, Bidâyc, XHI, 40.

²²⁶ tbn Şeddâd, Cenre, vrk. 137a-b; Spuler. "Geschichte", Ho I, 6.2., 234.

²²⁷ Tctilî, Rihle, .125.

²²⁸ Bidlisî. Şerefnâmc. J 74; Yâkut. Buldan, I. 205-6.

²²⁹ Yakut, Buldan, II. 239.

^m Ibn Cübcyr, Rihle. 220-1.

²³¹ İbn Cübeyr, Rihle. 220-1.

²³² Yâkut, Buldan, H 20.

Çeviride Kullanılan Eserlerin Bibliyografyası

- Ashtor, E., "The Development of Prices in the Medieval Near East", **HoI**, 6.6.İ. 98-116.
- Aynî, Bedreddin, **el-Ravz el-Zâhir fi Siret el- Mâlik el-Zâhir Tatar**, Ed. Haris Ernst, Kahire 1962.
- Bar Hebraeus (EbCfl-Ferec), **Tarih Muhtasar ed-Düvel**, Ed. Ali Salhanî, Beyrut 1890.
- el-Beşerî, Ebû Abdullah M. b. A., Bkz. Mukaddesî.
- Bar Samna, Ephrahan (Ignaz XXXVIII), **Tarih Deyr ez-Za'fran**, Mai-din 1917.
- Bell, Gertrude. **The Churches and Monasteries of Tur 'Abdin**, London 1910.
- Barthold, W., **Zur Geschichte des Chnstantums in Mittelasiem, tere.** R. Stüber, Tübir.sen/Leibzig 1901.
- Barlhokl, W., **Zwölf Vorlesungen über die Türken İn Mittelasiem**, Beri. 1935.
- Bedevis. Ahmed, **el-Hayyât el-Akliye fi Asr el-Hurûb es-Sâlibiye**, Kahire, Ly.
- van Berchem, Max, **Arabische Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien**, (=Beitrage zur assyrol. Sprachwissenschai't VH, 1) Leibzig 1913.
- el-Bidlisî, eş-Şerefnâme.** Tahran 1943.
- Brockelmann. Cari, **Geschichte der arabischen Literatür.** 2 c, Leiden 1937^2.
- Böyle. J. A. (Ed.). "Dynastic and Political History of the H-Chans". **CHIr**, V, 303-422.
- Cahen, **Claude, La Syric du Nord a 1 'Epotjue des Croisades et la principaute franque de Antloch**, Paris 1940.
- _____, "Les Tribes Turces d'Asie Occidental pendant la periode Seljuke", **WZKM** 51,(1955), 178-188.
- _____, "The Turkisch Invansion". **HoC** 1,135-177.
- _____, "La premiere ponetration Turque au Asie Mineur Turcobyzantina", **I, Byzantion**, XVH (1946-48).
- _____, "Economy, Society, Institutions, **CHI, H, Cambridge 1970.**
- ed-Devedârî, Kenz ed-Dürer ve Cami' el-Gurer**, c. VII. Ed. S. Aşur, Kahire 1972; c. VHT, Ed. U. Haarmann, Kahire 1971; c. IX, Ed. H. Roemer, Kahire 1960.
- Dozy, **R. P. A., Supplement aux dictionnaires Arabes**, 2 c, Leiden 1881.
- Ebû Şâme. **Kitâb er-Ravzateyn fi Ahbâr ed-Devleteyn en-Nuriye ve's-Selâhiye**, Ed. M. Hilmi, M. Ahmed. c. I, 2. Bl. Kahire 1956, 1962.
- _____, **Zeyl 'Alâ er-Ravzateyn**, Ed. İzzed el-AUar el-Hüseynî. Kahire 1947.
- Emin, Hüseyin, **Tarih el-Irak fi el-Asr es-Selçukî**, Bağdad 1965.
- _____, "Nizamü'l-Hüküm fi'l-Asr es-Selçukî", **Sümer** 20 (1964), 207-227.
- Ebû'l-Fida, **Muhtasar fi Ahbar el-Beşer**, c. M, Kahire, Ly.
- _____, **Takvim el-Buldân**, Ed. Reinaud et Mac Guckin ete Slane, Paris 1840.
- tbn el-Fakih, **Muhtasar Kitâb el-Buldân**, Ed. M. J. Goeje (B.G.A.), Leiden 1885.
- Hillenbrand. Carole, **The History of the Jazira (1100-1150): The Cutribution of İbn al-Azraq al-Fariqi**, 2 c. Diss. Edinburg 1979.
- eî-Hillî. Seyfeddin Abdülazizb. Saraca, **Divan el-Hillî**, ed. Kerem el-Bustanî, Beyrut. T.y.
- Holt, P. M., (Ed.), "The Structure of Government in the Mamluk Sultanate", **The Eastern Mediterranean Lads in thePeriod the Crusades**, Ed. Holt, Warminster 1977, s. 44-61.

Artuklu Beyliği'nin Yönetimi

- Horst, Heribert, *Die Staatsverwaltung der Grosselguçcn und Horazmşahs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964.
- İbn Abdüzzâhir el-Misîr **Teşrif el-Eyâm ve'l-Usûr fi sire el-Melik Mansur**, t. ve y-y-
- İbn Arabşah, **Acâib el-Makdûr fi Ahbâr Timur**, Kahire 1925.
- İbn Battuta, **Tûhfet en-Nüzzâr fi Karâibi'l-Ensâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr**, Ed. A. Avari, 2 c. Kahire 1934.
- İbn Cübeyr, **Rihle**, Kahire 1908.
- _____, **Rihle İbn Cübeyr**, Ed. W. Wright, rev. De Goje, Leiden 1907.
- İbn Hacer, **ed-Diirer el-Kâmine fi Ayañ el-Mi'a et-Sâmine**, 4 c. Haydarabad 1931.
- İbn Havkal, **Kitâb Sureti'l-Arz**, Ed. J. Kraemers ve G. Wiet, Paris 1964.
- İbn Haldun. **el-İber ve Dîvân el-İYTüntedâ ve el-Ahbâr fi Eyyam el-Arab ve el-Acem ve el-Berber ve men Eserâhüm min Zevi es-Sultan**, 7 c. Beyrut 1967-8.
- İbn İyas, **Bedâ'i ez-Zuhûr fi Vaka'i ed-Duhûr**, KaJire 1961.
- İbn Munkız, **Kitâb el-İ'tibar**, Ed. Derenbourg, Princeton 1930.
- İbn Sâ'i, **Cami' el-Muhtasar fi Unvan et-Tevârih ve 'Uyun es-Siyer**, c. IX, Ed. Mustafa Cevad ve Paler A. Maria el-Kennali, Bağdad 1934.
- İbn Şalünşah. **Mîzmâr el-Hakâyık ve Sırıöi'l-Halâyık**, Ed. H. Habeşi. Kahire 1968.
- İbn Şeddâd, **el-'Alâk el-Hatıra fi Zikr Ümerâ eş-Şam ve'l-Cezire**, Ms Bodleian Marsh. Or. 333.=
- _____, **Tarih Medinet Haleb**, Ed. S. Dahhan, Dimaşk 1953.
- _____, **Tarih Medinet Dimaşk**, Ed. S. Dahhan, Di mask 1956.
- _____, **Tarih Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin**, Ed. S. Dahhan, Dıraaşk 1962.
- _____, **Tarih el-Cezire**, Ed. Yahya Abara, Dimaşk 1978.
- İbn Şilme. **ed-Durrü'l-Müntehab fi Tarih MemJeket Haleb**, *Beyrut 1909*.
- İbn Tagribirdî, **en-Nücûm ez-Zâhire fi Mülûk Misr ve'l-Kahire**, 13 c. Kahire 1929-1972.
- İbn Vasıl, **Müferric el-Kurûb fi Ahbâr benî Eyyûb**, 3 c, Ed. Cemaleddin Şejyal, KaJire 1953-62.
- İbn el-Adim. **Zübdetü'l-Haleb fi Tarih Haleb**, Ed. S. Dahhan, 2 c, Dimaşk 1968. '
- İbn el-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarih el-Mülûk ve'l-Ümem**, 5 c, Haydarabad 1940.
- İbn el-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Ed. C. i. Tornberg, 12 c. + İndex c, Leiden 1851-76.
- _____, **et-Tarih el-Bâhir fi'd-Devle el-Atâbekiye**, Ed. Abdülkadir, Kahire 1963.
- İbn el-Ezrak. **Tarih Meyyafarikin ve Amid**=
-

- a. Ms A, Bodlein Marşlı. Or. 5803. Ms B, Bodlein Marşlı. Or. 6310.
- b. **Tarih el-Fârikî**, Ed. B. Avad, Kahiire 1959.
- c. **Tarih Meyyatarikin ve Amid=The History of Meyyafarikin ve Amid. A Critical Edition of the Section on the Artuqid Dynasty**. Ed. A. Savran. Yayınlanmamış doktora tezi, St. Andrews 1976.
- d. **Tarih Meyyafarikin ve Amid=The History of the Jazira 1100-1150. The Contribution of İbn el-Ezrak el-Fârikî**, Teiled. C. Hillenbrand, Diss. Edinburg 1979.
- İbn el-Furat, **Tarih ed-Düvel ve'l-Mülûk**, 18 c. Ms. (Darü'l-Kiitüb) Mikrofilm nr. 3179)=
- a. c. IX, 1. Bölüm (789h.-792h.), Ed. K. Zurayk, Beyrut 1936.
- b. c. fX, 2. Bölüm (793h.-7991ı.), Ed. K. Zurayk+İzzeddin, Beynit 1938.
- c. c. VIII (6831ı.-696h.), Ed. K. Zurayk+İzzeddin. Beyrut 1939.
- d. c. VII, (672h.-682h.), Ed. K. Zurayk, Beyrut 1942.
- e. c. V, 1. Bölüm (600h.-615h.). Ed. H. eş-Şamma, Basra 1970.
- f. c. IV, 1.ve 2. Bölüm (5631ı.-5991ı.), Ed. H. eş-Şamma, Basra 1967, 1969.
- İbn el-Fûtî, **el-Havâdis el-Câni'a ve't-Tecârib en-Nafi'a fi'l-Mi'e es-Sâbi'e**, Ed. M. Rıza eş-Şabibi ve M. Cevad, Bağdad 1932.
- İbn el-İbrî, bkz. Bar Hebraeus.
- İbn el-İmâd, **Şezerât ez-Zeheb fi Ahbâr men Zeheb**, 8 c. Kahire 1931-2.
- İbn el-Kalânisi, **Zeyl Tarih Dimaşk**, 2 c. Ed. H. F. Amedroz, Leiden 1908.
- İbn el-Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih**, 14 c, Kahire 1932.
- İbu el-Verdi, **Tetimmat e I-Muhtasar fi Ahbar el-Beşer**, Tahkik, Ahmed Rifat el-Bedravi, c. I-II, Beyrut 1389/1970.
- İlter, F.. "Eine Gruppe frühtürkiseher Brücken in Südostanatolien", **I Veme Congdes International d'Art Turc. Etudes Historiques**, c. 111, Aix et Paris 1976, 97-103.
- İmâdeddin el-Kâtib el-İsfchâni, **Harîc el-Kasr ve Ceride el-Asr. El-Kısm el-İrakî, el-Cüz' el-Evvel**, Ed. M. Bahçe el-Esari ve Cemil Sa'id. Bağdad, 1955.
- İstahrî, **Menlik el-Meinâlik**, Leiden-Brill 1967.
- Kalkaşandî, **Kitâb Subh el-'Aşâ ti' Sinâ'ât el-İnşâ**, 14 c, Ed., Abdürresul İbrahim, Kahiire 1920.
- Kazvîni b. Malııud, **Asâr el-BHâd ve Ahbâr el-'İbâd**, Ed. Wüstenfeld, Göttingen 1848.
- el-Kirmanî, **Ahbâr ed-Düvel ve Asâr el-Evvel**, Bağdad 1944.
- Klausner, Carla, **The Seljuk Vezirate, A Study of Civil Administration. (1055-1194)**, Cambrİdge/Mass. 1973,
- Lambton, Ann. K.S., **State and Government in Medieval islam**, OAIUıU University Press, London 1981.
- _____, "The Intenal Structure of the Saljuq Empire", **CHİr**, V, 203-282.

DÜZELTME

Di/gi halası sonucu eksik çıkmış olan bu çevirinin son sayfası ekle sunulmuştur

- cl-M.'iKii/î, Kitüb cs-Sülûk li Ma'rife Düvel el-Mülûk, Kd. Mustafâ Ziyade, 2 bölüm, 6dil, KİTİB 1936-58.
- d *Mukaddesi, Alıscı ct-Tekâsım fi Ma'rife cl-Akâsim, ed. M. J. de Goeje, Leiden 1906.
- Nicl)Üür, Carsten, Rcisebecsdiricbungcn uacı Arabien, c. II, Kopenhagen 1774, Neudrucl Ciu/ 1964.
- cl-Ömciî, Mescâlik el-Ei»sar, Hd. Franz Taeschner, Leib/ig 1929.
- _____, cl-Ta'rifbi Musialalı eş-Şeri/; Kahire 1312.
- Roşidiiddiin Fazlıllah, Cami' ct-Tevâril, Kısım ct-Tarih Moğol, Kd. M. Sadık, Kahire 1960.
- Roemcr, Inns, "Dus ülikmcaische Inlenncczo", AMI NF 9 (1976) 263-97,
- cs-Sâ'ic, Süleyman el-Muaulî, Tarih cl-Musulî, c. I, Kahire 1923.
- Salim, Münlud Rızık, Scyfeddin cl-İillî, Küüire 1960.
- Sıhl İbnü'l-Cevzi, Mir'ât ez-Zatnân H Tarih el-Ayan, c. VIII, Bölüm I, İlaydarabad 1953.
- cs-Subkî, Tacddin Abdülvalid b. Takieddün, Mu'jd en-Ni'âm ve Mubîd en-Ni'âm, ed. Mustafa cl-Üabi, Kahire, 1y.
- Sjuulcr, BerUold, Die Mozolen im Iran, I'eibzig 1939.
- cl-Tatalı, Multamıcd, 'Âlâm en-Niibclâ' li Tarih Haleb eş-Şoibâ, 7 c. Beyrut 1923-26.
- cl-'İallî, JienjamIn b. kmes el-Endülüsî, Rılıle, İd. Ezra İladad, Bağdad 1925.
- Tyan, li., Insitutions du tiroit publique Musulnısn, 2 c., Paris 1954.
- cl-Yunûnî, Kulbeddin Musa b. Ahmed, Zeyl Mir'ât ez-Zemân, 4 c. İlaydarabad 1954.
- Yakut, cl-İlamavî, Mu'cem el-Buldân, 10 c. Kahire 1938.
- _____, Muccin cl-Üdeba, İd. D. S. Margoliout, 7 c, Lciden-London 1907-1926.
- \\Viet, (J. L., En.vp^c Arabe, C. İlanalau, Histoire de la Nation Egyptienne, Paris 1937.
- Wi>»s, Jolin, The Aqyutınlı, Cları, Confederatıon, Empire, A Study in 15th/9lh Cenluıj Tırko-İranlan Politics, Minneapulis 1976.
- C/-/İİİİİİ, İlalid, Ziibde el'KeşCel-Mcmâlik, Ed. Ravaise, Paris 1894.

* Özbekistan Cumhuriyeti, El Yazmaları Enstitüsü.

** E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

3. Albastı İnancının Temel Motifleri:

Albastı'ya rastlayanlar onu uzun saçlarını tararken görürler. Onu gören kişi eğer korkudan kendini kaybederse. Albastının o kişinin ruhunu çalıp kendinden geçirdiğine, o kişinin aklını kaybettiğine ve her an ölebileceğine inanılır.

Albastı'yı görüp bayılan kişiyi tekrar kendine getirmek için tüfek atılır ve is çıkartılır. Bu kişi yine kendine gelmezse şamana (falcı, cinci, balışı) tedavi ettirilir. Albastı'yi gören kişi "bıçak, biber, sarımsak" derse veya Kur'an'dan herhengi bir âyeti okursa Albastı kaybolur. Bir kişi ondan korkmayıp, onun saçından tutarak beline kamçı veya şalvar bağı ile vurursa, Albastı ona teslim olup kitabını verirmiş. Bir kimse onun tarağı alır veya saçından bir tutam kesip saklarsa, Albastı onun hizmetine girermiş ve o kişi de büyük bir şaman olurmuş.

Teslim olan Albastı'ya "Senin yedi nesline dokunmayacağım" dedirterek ondan söz almak gereklidir, şeklindeki inanç halk arasında oldukça yaygındır. GÜya, Albastılar böyle yapan bir kişinin yedi nesline dokunamazmış. Esir Albastı kendine has sihirli şeyleri (saç, kitap, tarak) tekrar eline geçirmek için fırsat kollar, eğer bunları tekrar ele geçirirse esirlikten kurtulup kendini yöneten kişinin samanlık gücünü kaybetlirmiş.

'Albastı, yeni gelin ve damadın geldiği eve veya bir bebeğin doğduğu yere gelir' diye anlatılır ve bu evleri Albastıdan korumak için evlere bıçak, biber ve sarımsak asılır. Bebeğin beşiğinin dibine ekme, ayna ve bıçak koyulur.

Albastı'ya bağlı inançların yine önemli bir tarafı, onun bir anda meydana çıkıp kaybolması ve dış görünüşünü değiştirebilmesidir. Bu şekil değiştirmenin en önemli tarafı, onun insanlara keçi şeklinde görünmesidir.

Yukarıda anlatılanlara ek olarak, çok yaygın olmayan, fakat içerik yönünden Albastı tipinin esaslarını ortaya çıkarmada önemli bir yere salüp olduğunu düşündüğümüz inanmaları burada vermek yerinde olacaktır;

"Albastı 'mn arkası ağaçtan yapılmış büyük, derin ve eski bir kaba benzer."

"Albastı'nın kanı ne kadar akarsa aksın hiç tükenmez."⁷¹

"Albastı geceleri gelip atların yelesini örer ve gider. Otlaklardaki atlara binip onları koşturarak yorar."¹

4."Albastı" Adlandırması Hakkıyla:

Bazı Hint-Avnpa tarafları bilim adamları, birçok mitolojik Türk tipinde olduğu gibi, Albastı'yı da Semet ve İranlılardan Türklere geçen bir tip olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle, Rusça olarak Moskova'da 1990 yılında yayımlanan "Mifologičeskiy Slovar (Mitolojik Sözlük)"da yer alan "Albastı" makalesinin müellifi V. N. Basilov; "Bazı araştırmacılar AlbasTının Türk halkları arasında yaratıldığını kabul etmektedir. Bazı araştırmacılar ise onun İran mitolojisi ile alakalı olduğunu söyler

Türk Dünyasında Albastı

ve Albastımn. Farsça "al" kelimesi ve Türkçe "basmak" fiilinden türeyen "bastı" kelimesiyle meydana geldiğini kabul ederler. "Al" ile Semetlerin "İü" tanrısı arasındaki benzerlikten yola çıkarak, "bastı"mm bir Hinl-Avrupa. terimi olan ve "ruh. tanrı" manasına gelen Ruslardaki "bes", Osetinlerdeki "uas" vb. terimlerini hesaba alırsak, bu etimoloji Albastı tipinin Hint-Avrupa ve Seniel halkları arasındaki kadim etnik ilişkiler sonucunda meydana geldiği ihtimalini kabul etmemize imkan verir." diye yazmıştır.

V. N. Basilov bir grup arkadaşı gibi, Türklerde de mitlerin mevcut olduğunu bir türlü aklına sığdıramamıştır. Bir zamanlar Orhun-Yenisey yazılan bulunduğu, Thompson'un onları okuyarak, bunların Türk yazılan olduğunu ispat edene kadar, bütün bilim adamları bu eserleri Türklerden başka bütün toplumlara bağlamaya çalıştılar. Elbette ki. yazıların ilk önce Hint-Avrupa l dara bağlı olduğunu ispatlamaya çalıştılar. Albastı örneğinde de bunun aynıdır. Zira, V. N. Basilov'un makalesinde bu tipin bilindiği ve meşhur olduğu halkların listesine bakarsanız, bu bahse hiç gerek kalmaz. Çünkü. Albastı büyük küçük bütün Türk boyları arasında ve sadece Türklerle komşu olan toplumlarda daima varolmuştur.

Özbek Türklerinde, Anadolu Türklerinde. Kazak Türklerinde. Başkurtlarda. Tuva Türklerinde, Altay Türklerinde, Kınm, Kazan ve Güney Sibiryâ Tatarlarında; "Albastı", "Alvastı" şeklinde, Türkmen Türklerinde; "Al", "Albastı", Kırgız Türklerinde; "Albarsıt", Karakalpak ve Nogay Türklerinde; "Albastı", Azeri Türklerinde; "Hal helenesi", Kumuklarda; "A I haslı Katın". Balkar ve Karaçaylarda; "Almaştı" olarak adlandırılır. Aynı zamanda, Anadolu Türklerinde; "Al, A! ana, Al kan. Al kimi", Tuva ve Altay Türklerinde; "Âlbıs" şeklinde de kullanılmaktadır,

Özbek, Kazak ve Kırgızların bazı gruplarında "Martu" (Martuu, Martuv, Marluk) olarak da adlandırılmaktadır.

Semerkant ve Cizzalı vilâyetlerinin bazı bölgelerindeki meşhur "San kız". Tatarlardaki "Sarı saç, Şuralı ve Su anası" tiplerinin de bu "AT ailesine mensup olduğunu kabul etmek mümkündür. Bunlardan başka, Özbek. Kazak ve Kırgızlar arasında bugün neredeyse unutulmuş olan "Karabaştı" tipi de mevcuttur.

Albastı tipi yukarıda sayılanlardan başka; Taciklerde "Albastı", Lezgilerde "Alpab", Gürcülerde "Atı", Tatlarda "Ar", Belucilerde "Alg", Ermenilerde "Alı", Çeçen ve İnguşlarda "Almazı" ve Moğollarda da "Almaş" şeklinde bilinmektedir.

Bu listeye iyice bakıldığında. Türk olmayan toplumların, yanyana yaşadıkları Türk boyunda Albastıyı hangi şekli varsa onu kabul ettikleri görülür.

Albastımn bütün Türk boylan arasında aynı şekilde dağılması ve onlara komşu olan toplumlara da geçmesi onun oldukça eski bir Türk tipi olduğunu göstermez mi?!

Şimdi "Albastı" adının yapısına gelecek olursak, gerçekten de Albastı iki kelimenin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Fakat, V. N. Basilov'un düşündüğünden farklı olarak, iki kelime de Türkçe'dir. Yani, "Af; "Kızı! ve Tok sarC manasında.

"Bastı" ise "Başlı" manasındadır. Bazı Türk boylarında "baş" a "bas" denilir. Bu kelime "Kızıl baş/ı", "San haşır" demektir. Çünkü, Al başlılık veya San başlılık, Albastı tipinin temel Özelliklerindedir. Albastı'nın bazı yerlerde "san saç" ve "sarı kız" olarak adlandırılması da fikrimizi desteklemektedir.

Halk tarafından başlı (başlı)mn, bastı (basmak) olarak yorumlanması son devirlerde Albastı tipiyle karşı karşıya olan Karabaştı'nın özelliklerini tam olarak kendine almasından dolayıdır. Aslında Albaşlı (Albaslı), Karabaşh (Karabaslı)ya zit olarak iyi görevleri yerine getirmektedir. Karabaşh ise, kötü güçlerin tarafındadır.

Halk arasındaki âdete göre herhangi bir kadın çocuk doğurup ölürse, ona Karabaştı denir. Kadının doğumu ağır olur da kadın kendinden geçerse.. Karabaştı'yı kovmak ve doğumu kolaylaştırmak için tüfek atılır.

Albastı tipinin dış görünüşünde bizim ikinci (b) grupta verdiğimiz özellikler (dış ağzından dışarı çıkmış, uzun dağınık saçlı, iki göğsünü omuzundan arkaya sarkıtmış kadın) aynen Karabaştı'nın tasviridir. Yani, yeni evli çiftlere ve yeni doğmuş bebeklere aslında Albastı değil. Karabaştı musallat olur.

Peki Albastı kimdir? V. N. Basilov bu hususta "... Albastı önceleri bereket hâmişi, ev ocağının, yabânî hayvanların ve avcılarının koruyucusu olarak iyilik güçlerinden olup, daha sonra kötü güçlerin tarafına geçmiş olmalıdır/" diye fikir belirtir.

Basilov'un bu fikri ciddî temellere dayanmaktadır. Albastı mahiyetine göre Romalıların bereket sembolü olan ve bütün varlıkları koruduğuna inanılan "Diana"ya benzer. Özellikle, Diana'nın büyük *i men ağacı* (gövdesi çok sert ve geniş yapraklı bir ağaç türü) sembolünde düşünülmesi, onun kadınları nazardan koruduğuna inanılması ve aynı zamanda ona "Ağaçtan meydana gelmiş Diana" denilmesi Albastı'nın temel özelliklerini meydana getirir. Yani, Albastı'nın ceviz ağacında bulunduğu, onun arkasının ağaçtan yapılmış bir kaba benzediğine, atların yevelerini ördüğüne inanılması ve aile ile alakalı olması da böyle düşünmeye imkan verir.

Demek ki. Albasü bereketin sembolü, ailenin, ev ocağının, orman ve nehirlerin, hayvanlar âleminin koruyucusudur. Karabaştı ise. Albaslı'nın tam zıddıdır. Albastı, genel Türk mitolojisinde önem sırasına göre "Güneş" sembolü ve "Hızır"dan sonraki yerdedir. Burada Albastıyla ilgili düşüncelerde unutilan, fakat Romalıların Diana'yı "Ay"ın sembolü olarak düşünmeleri temelinde, tekrar meydana gelmesi mümkün olan önemli bir inanç mevcuttur. Eskiden Albastı da "Ay"ın sembolü olarak düşünülmüş olmalıdır. Çünkü, dünyadaki diğer toplumlarda olduğu gibi Türklerde de her tanrının kendine has bir yıldızı vardır. Albastı'nın ayın sembolü olarak düşünülmesi, Türk mitolojisinin genel mantığına uygundur.

Eskiden evlerin köşelerine ve özel yerlere Albastı'nın sembolleri asılmaktaydı. O "Al hacı", "Al abla" diye adlandırılmış ve daha sonra dünya görüşünün değişmesiyle çocukları korkutan "Al böcü" ye dönüştürülmüştür.

Türk Dünyasında Albastı

Albastı, özellikle "*San kız*"d bağlı anlatmalarda. Sarı kızın bazen insanlara keçi şeklinde görünmesi motifinin hem doğal hem de mitolojik temelleri vardır. Keçi çok doğurgan olması ile evcil hayvanlar arasında ayrı bir yere sahiptir. Bahar mevsiminde özellikle keçinin kurban edilmesi boşuna değildir. Keçinin balların sembolü haline gelmesi tabiatın, yerin ve bütün canlıların baharda yeniden canlanması arasında çok sıkı bir ilişki vardır.

Tarihte baharın gelmesine bağlı olarak yapılan törenlerde keçi (Albastı) bereket, bitki ve hayvan dünyasının koruyucusu olması bakımından ayrı bir yere sahiptir. Albastı aile, ev ocağı ve doğumun koruyucusu olduğu için, nikah ve doğum törenlerinin Albastı olmadan yapılmadığına inanılır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; Albastı nesiller tarafından günümüze kadar değişik şekillerde anlaşılmış, millî düşüncemizin ve anlayışımızın tabakaları arasından süzülüp gelen mitolojik bir tiptir. İleride Türk boylarının mitolojik sistemi daha ayrıntılı bir şekilde araştırıldığında bu tip de kendine has bir yere sahip olacaktır.

EMİN ABİD VE ONUN ESERİ "AZERBAJYAN TÜRKLERİNİN EDEBİYATI TARİHİ"

Bedirhan Ahmedov*

Akt: Nergiz ALİYEVA

20'li ve 30'lu yıllarda Azerbaycan edebî tenkit muhiti ve edebiyatçılığının verimli "kızıl sonbaharında edebî ve ilmî faaliyeti ile halka hizmete her şeyden yüce tutan yetenekli meşhur edebiyatçı nazariyatçı ve tenkitçi Emin Abid'in hususî bir yeri vardır. Azerbaycan edebiyatçılığının teşekkül devrinde 1920-30'lu yıllar edebiyatımızın arada vasita olmak kaydıyla gelişmesi ile diğer birçok ilmî. nazarı görüşler sisteminin kurulması, faktör ve hadiselerin açığa çıkarılması monografi, tercüme ve şiirler, çağdaş edebî tenkit hakkında temel makaleler, nihayet ilk olmasa da edebiyat tarihçisi Feridunbey Köçerli'den sonra İsmail Hikmet'le aynı zamanda "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi"nin yazılması Emin Abid'in adıyla bağlantılıdır. Yaşasaydı daha çok yazıp eser ortaya koyacaktı., fakat yaşamadı daha doğrusu 37. yıl sürgünü Azerbaycan edebiyatçılığının en görkemli kişisini, edebî fikir kehkeşanının bu parlak yıldızını kendi mihverinden kopararak bir belirsizliğe gönderdi. Öyle bir belirsizliğe ki Emin Abid faktörünü kabul etmek, onun kendisini ve eserlerini temize çıkartmak için yarım asır kadar zaman gerekti. Bütün bu zaman içinde artık edebiyatımız ve edebiyatçılığımızın gelişmesini zorlayan hadiseler baş göstermişti. Emin Abid'in büyük miktardaki elyazısı, monografi ve incelemeleri yok oldu. Gazete ve dergilerde kendi sağlığında yayınlanan makaleleri ise "proleter edebiyatçılar" nesli de denilebilecek sonraki yeni nesil tarafından adela "ekmek ağacına"¹ çevrildi.

Böylelikle. Azerbaycan edebiyatçılığının Emin Abid'le Emin Abid'siz şekli açıklandı. Aslında 1956 yılında "halk düşmanlarına" verilen aklamamanın Emin Abid'in temize çıkması, onun eserlerinin yeniden basılması için yetmediği de açıktır. Emin Abid'in, şahsiyetinin anlaşılması, yaratıcılığının tetkiki ve yayınlarının gizli sahifelerini yeni nesillere açmak için 80'li yılları beklemek lazımdı.

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Ancak tarih hiçbir şeyi gizlemiyor. Bu meşhur edebiyat tarihçisinin yaşadığı yıllar bizden uzaklaştıkça geçen her gün ve her yıl Emin Abid'in yaratıcılığına ve şahsiyetine ışık tutmaktadır.

Emin Abid kimdir? Bu büyük alimin edebiyatçılığırruzdaki yeri ve rolü neden ibarettir?

Emin Abid Mülellibzade 1898 yılında Baku'de Daşyonan ailesinde doğmuştur. İlk tahsilini de bu şehirde alan Emin Abid aydınlar muhitinde büyümüş ve edebiyata, ilme büyük ilgi göstermiştir. Öyle ki büyük kardeşi Eliabbas Müznib devrinin meşhur "şairlerinden olduğu gibi aynı zamanda "Zenbur" (1909-1910); "Şahabi-sakih" (1911);* "Babayi-enrir"(1913-1915) dergilerinin yayıncısı olarak da faaliyet göstermekteydi. E.+ Müznib'in yaratıcılığı ve hayatı genç Abid'in geleceğinde başlıca rolü oynar. Öyle ki XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebi-siyasi muhitinin zenginliğine bakmadan o, tahsilini arttırmak için Türkiye'ye gider, burada dört yıl "muallimler seminerini" okuduktan sonra Azerbaycan'ın birçok aydınının eğitimini aldığı İstanbul Üniversitesi'ne dahil olur. Üniversitenin Filoloji fakültesinde okuduğu tahsil yılları aynı zamanda onun ilmi faaliyetlerinin ve yaratıcılığının başlangıcı olur. Edebiyat tarihimizin yazılmasına ciddi ihtiyat hissetti i gündendir ki talisi 1 yaptığı müddette yani 1922-1927 yılanında "Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" adlı kitabını yazar. Bu eserde Azeri Türkçesiyle konuşan Kafkas. İsrail, Horasını ve Irak Türklerinin edebi ve fikri hayatları hakkında incelemeler yapar ve tahliller vererek ilk defa olarak edebiyat tarihçiliği konusunda sistemli nazariyeler ileri sürer. Bu konudan daha sonra genişçe söz edeceğiz. Hayret arttıracak yon şuradadır ki aynı eser 1925 yılında özet şeklinde Macar dilinde basılmışsa da yazıldığı dilde hala yayınlamasını beklemektedir.

1926 yılında E. Abid Darülfünun'u bitirerek Baku'ya döner. Öğretmenlik yapmakla birlikte gazete ve dergi sayfalarında folklorumuz ve edebiyat tarihimizle ilgili temel makalelerle görünmeye başlar. E. Abid aynı zamanda Azerbaycan Proleter Cemiyeti'nde yeni açılan edebiyat seminerlerinde çalışıyordu. 1927 yılında Baku Darülfünunu'nda "Oğuznâmc" hakkında, 1928 yılının başlarında "Bakı Maarif Evi Edebiyat Dercüğü"nde "Azerbaycan Edebiyatının Başlangıcı" konusunda tebliğ sunar. Yukarıda adı geçen " Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" adlı eserini o zaman Halk Maarif komiseri olan Ruhulla Ahundova yazmasını istemiştir. Araştırmalar E. Abid'in "Türk Edebiyatında Bayatı-Mani Növü" adlı araştırmasını Azerbaycan Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin ısmarlaması ile hazırlayarak bayatı külliyatına ilave ettirdiğini göstermektedir. 1931 yılının yayın planında onun "Bayatının Türk Halkları Edebiyatında Mövkeyi" monografisi ve M. Fuzuli'nin "Söhbetuİesmar" adlı eseri E. Abid tarafından göz önünde tutulmuştur.

M. Fuzuli'nin adı geçen eserini ilim alemine şüphesiz ilk defa E. Abid ortaya çıkararak eser hakkında mülâhazalarını bildirmiş, sanatkarlık bakımından "Leyfî ve

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi

Mecnun" dan zayıf olduğunu kaydetmiştir. Müellifin elyazısıyla on dokuz yaprak hacminde olan "Azerbaycan Edebiyatının Kadim Abidelerinden" adlı monografisini de 1931 yılının yayın planına dahil ettirmiştir. Ancak birçok monografi ve el yazıları gibi bu son eserin de akıbetinden haber yoktur.

E. Abid'in faaliyet dönemi çok kısa olur: Hepsi 14-15 yıl. Lakin bu kadar az zamanda edebiyatçılığımız, edebiyat tarihçiliğimi/., folklorumuz, matbuat tarihimize hasredilmiş onlarca eser yazmıştır. Bu eserlerde ne konu ne de problem sınırı yoktur. E. Abid'i aynı zamanda XX.yüzyılın ilk Azerbaycan araştırmacılarından biri olarak kabul etmek gerekir. O, Azerbaycan kelimesinin etimolojisi, kaynağı hakkında da önemli incelemeler yapmıştır. "Tarihte Azerbaycan Termini ve Azerbaycan İlmî Edebiyatında Bu Tenninle Bağlı Muhtelif Meyller" bu sahada yazılmış temel inceleme eseri olarak kabul edilir. "Azerbaycan Edebiyatı"; "M.F. Ahundov'un Azerbaycan Edebiyatında Yeri ve Tesis Ettiği Edebi Mektep"; Molla Nasreddin dergisinde "Çarizm Cellatlığı Edebiyatımız Tarihinde Sabir'in Mövkeyi"; "Hebibi", "Netavan", "Zararlı Tenkidler" vb. makaleler edebiyat tarihçisi ve nazariyecisi E. Abid'in inceleme sahasının yüzeysel manzarasıdır. Edebiyat tanlılığının vaktiyle çok tartışılan meselelerinden olan Mirza Şefi Vazeh ve Bodenstedt münasebeti ise ilk defa olarak kökten "Mirze Şefi Hakkında Yapılan Tedkiklere bir Bakış" makalesinde araştırılır.

Edebiyatçı ve tenkitçi olarak çok verimli olan E. Abid bedii eserler de yazmış, pek çok Rus yazarının eserini dilimize çevirmiştir. Tahminen 45 cilt hacminde olan bu eserlerin bir kısmı basılmıştır.

E. Abid'in milli matbuat tarihine ait anımlanan özellikle önemlidir. Bunlarda Azerbaycan'da yayınlanan proleter gazeteciliğinin tarihi incelenir. Bu incelemeler şimdi bize yetişmeyen proleter gazeteleri için bir kılavuzdur. "Azerbaycan Proleter Gazeteciliğinin Tarihine Bir Bakış" Dan Uldusu 1928 Nu 1. 2 makalesinde "Hümmet", "Tekamül", "Yoldaş". "Zehmet Sedası", "Bakı Etrafı Fehle. Esger ve Malros Şurasının İhban", "Ekinci", "Al Bayrak" gazetelerinin incelenmesi ihtilalci gazetecilik tarihinde özel bir yer tutar. E. Abid proleter gazeteciliğinin kaynağını 1905 yılında partinin Bakı teşkilatındaki Türk şubesi tarafından çıkartılan "Hümmet" gazetesi ile başlatır, "Fukarayı kesibe" sınıfının ilk basılı gazetesi yerini tutan "Tekamül" den bahseder. E. Abid şöyle yazar: "Yoldaş'm ne kadar çıktığı, ne için kapandığı hakkında elimizde vesika yoktur. Bu davranış yalnız "Yoldaş" gibi bir gazetenin kapanmasına değil, aynı zamanda proleter matbuatın bütün bütün ortadan çekilmesine sebep oldu. Proleter gazeteciliği sessizliğe daldı.

1907 yılında başlayan bu sessizlik 1917 yılına kadar devam etti. On yılı dolduran bu dönemi biz Türk proleter gazeteciliği tarihinde fetret devri olarak adlandırıyoruz. (Bu sırada "Bakı Heyatı" ve " Üe'vcl" adında iki gazete daha çıkmışsa da nüshaları kalmamıştır.

E. Abid'in faaliyetleri ile ilgili bir meseleyi özellikle göstermek gerekir. Aslında o üç problemin incelenmesiyle sistemli, fikirlere silsilesi seviyesinde meşgul olmuştur.: 1. M.F. Ahundov'un Faaliyetleri 2. Dede Korkut İncelemeleri 3. Edebiyat

Tarihçiliği. Büyük komedi yazarı M.F. Ahundov'un şahsiyetinin ortaya konulması, faaliyetlerinin araştırılması işinde E. Abid'in rolü büyüktür. Ancak buna göre faaliyet süresi asırdan çok olan Ahundov araştırmacılığının gelişmesi yolunda büyük incelemecinin eserlerinden bahsetmeden geçmek, mevkisini açıklamamak uygun olmaz. 1928 yılında E. Abid şöyle yazıyordu: "M. Feteli edebiyatımız tarihinde bir "Amerika" idi". Ancak E. Abid'in kendisi "Amerika"nm Kolomb'u oldu ve aynı tarihten ömrünün sonuna kadar büyük demokrat, filozofun faaliyetleri ile meşgul oldu. 1928 yılına kadar M.F. Ahundov'u sadece 6 komedi yazarı olarak tanıyan Azerbaycan ilmi muhiti E. Abid'in "araştırmalarıyla" 18 eseriyle daha (İran Muharrirlerinden Rızakuluhan Hidayet'in "Röveztisseyfayi-nasiriyye Adlı Tarihi Hakkında Tenkid Risalesi", "İran Şairlerinden Süfuri İle İran Gazeli Hakkında Tenkid Risalesi", "Vakif ve Zakir'in Şerhlerinin Talihli", "İngiliz Filozofu Yum'a Cevap", "Mövlanc Celaleddin Rumi'nin Eserleri Hakkında vb.) tanışmak imkanı buldu. Bu eserlerin ortaya çıkartılması, yazılış tarihlerinin belirlenmesi, tercümesi ve edebi, tarihi mevkisinin incelenmesi E. Abid'in adıyla gerçekleşir. Bundan başka "M.F. Ahundov ve M. Şefi", "M.F. Ahundov'un Eserleri Hakkında Avrupa, Rusya, Türkiye Matbaasında Vake olan Neşriyyat" hakkındaki derinlemesine incelemesini de Halk Maarif Komiserliği'ne verdiğini ve kutlama komitesinin 1928 yılı Jübile komisyonu tarafından göz önüne alınır. B.A. listesinde bulunduğu görülmektedir. Bundan başka "M.F. Ahundzade'nin Arhivi", "M.F. Ahundzade" monografileri, 1937 yılında yayını göz önüne alman komedi yazarının eserlerinin birinci cildinin düzenlenmesi, izaluan ve önsözü onun çapını daha çok göstermektedir. Alim, büyük yorgunluk pahasına M.F. Ahundov'un şahsi hayatına, özgeçmişine, adına yapılan merasimlere ait malzemeleri kısımlar halinde tasnif ederek ilmi listesini tutmuş, yeri geldikçe açıklamalar da yapmıştır. Diğer taraftan M.F. Ahundov'un şahsında, faaliyetleri hakkında edebiyat tarihimizin bütün bir devrinin nazari ve pratik özelliklerini de umumileştirmeye çalışmıştır. M.F. Ahundov'un bediî, ilmi faaliyet sistemindeki "Avmpacük" ile millî düşünceye, psikolojiye, medeniyete sahiplenmeyi, millî ile beşeriliğin birliğinin bozulmasında görme düşüncesi E. Abid'in dramacı hakkındaki tenkitçi görüşlerinin özünü teşkil eder. Edebiyatçı-alm bu iki tesir kaynağının üzerinde etraflıca durur. Komedi yazarının eserlerini inceden inceye araştırarak, onda hayatı görüş tarzının iki esas üzerine kurulduğunu görür. M. Feteli'nin hiçbir millî örnek olmadan sahne edebiyatını kurması, hikayeciliğin temelini atması, edebiyata halk dilini dahil etmesi ve bütün bu kalıpların içinde, içtimai hakikati gerçekçi bir bakışla tahlil edişi, edebiyata aktarması kanaatlerinin arkasında büyük zahmet, cihanşümül görüş ve ilkin kıymet verme vardır.

E. Abid, çok doğru olarak M.F. Ahundov'un faaliyetlerini yalnız Azerbaycan edebiyatı dairesinde değil, bütün Doğu edebiyatı, özellikle Türk edebiyatı bağlanunda araştırır ve büyük komedi yazarının Türk edebiyatının gidişi üzerinde ne gibi etki yaptığını ve kendisine mevki kazandırdığını da gösterir.

Yazık ki, E. Abid'in görüşleri ile çağdaş Ahundov araştırmacılığı arasındaki ilginin kurulması için araştırmacının zamanındaki matbuat sahifelerinde yayınlanan, arşiv raflarında yayınlanmayı bekleyen eserlerinin incelenmesine teşebbüs edilmemektedir. Lakin M.F. Ahundov hakkında yazdığı makaleleri, monografi ve yazıları, tercümeleleri

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi

ile Ahundov araştırmacılığının en büyüklerinden biri olarak yaşamak imkanını E. Abid daha sağlığında kazanmıştı.

İkinci proplem 1300 yıllık "Kitabı Dede Korkud" destanı ile ilgilidir. Dede Korkut araştırmacılığının günümüzdeki gelişmesi destan hakkında bütün incelemeleri ortaya çıkarmayı gerektirmektedir ve böyle bir durumda E. Abid'in "Kitabı Dede Korkud" hakkındaki makalelerini akla getirmemek adaletsizlik olur. Edebiyat alimi Prof.A. Samoyloviç'e hasrettiği "Türk El Edebiyatına İlmî Bir Bakış" Oğuzname "Dan Ulduzu" 1929, Nu. 8 makalesi kendisinin inceleme kapasitesine, ilmi görüş sistemine göre özel bir yer tutar. "Oğuzname"Vi şimdiki duruma göre Azerbaycan edebiyatının ilk eseri olarak adlandıran müellif Bartold, Berin. F. Köprülüzade gibi alimlerin incelemelerini ele alır, Hanıkov'un kitabından şöyle bîr örnek verir: "Bu serhatler boyunca ve Ceyhun-Seyhun nehirleri sahillerini kaplayan "Oğuz" kabileleri aynı zamanda Tokio İmparatorluğu'nun serhlallerini de beklerdi". E. Abid'in el yazmalarının edebi mirasının asıl meziyeti herşeyden önce istifade ve müracaat ettiği kaynakların muteberliğinde, kıyınelliliğindedir. E. Abid hem "Oğuzname" hem de diğer problemler etrafında araştırmalar yaparken devrinin edebî, ilmî muhitince bilinmeyen, özellikle çağdaşı incelemecilerin o zaman (şimdi böyle bir problem yoktur) faydalanma imkanından malınım olduğu asıl kaynaklara - Türkiye kütüphanelerindeki kaynaklara başvuruyordu. Çünkü alimin ele aldığı problemler yalnız Doğu kaynakları bağlamında kendi hakiki kıymetini bulabilirdi. Bu manada incelemecinin faydalandığı bir kaynağa dikkat çekelim: "Oğuzname" hakkında ilk bilgi, öğrenebildiğimiz kaynak Mısır ve Şam'da hükümdarlık etmiş olan sultanlardan Malik Nasireddin Mehemmed Bini Kılavun (doğumu 1293- vefatı 1340)' un saray memurlarından Ebu Bekir Abdullah bini Aybeküddavadari'nin elyazmaları kısmında görmüş ve incelemişim", (kütüphane Nu.913). Makalede aynı zamanda Oğuzname'nin Kafkasya Azerbaycan halkı arasında ilk edebi eser olduğu ve onun mahallî, iktisadi şanlarda çok az değişerek son asra kadar yaşadığı konusunda elde ettiği deliller hakkında etraflı bilgi verilir.

E.Abid'in inceleme eserleri, fikir ve görüşleri daha zamanında, ilmî düşüncenin dikkat merkezinde olmuştur. Akademisyen Bartold. Profesör Samoyloviç, Profesör M. F. Köprülüzade, tenkidçi Ali Nazım vb. çağdaşlar edebiyatçılık faaliyetlerine büyük kıymet verseler de incelemelerinin önemine ve gerekliliğine bakmadan edebiyatçılığımızın sonraki devrinde akla gelmemiştir.

E. Abid'in telkikçilik bahtı 80'li yıllarda aydınlanmıştır. Ancak bu, 80'li yılların açıklık ışığı değil, tetkikçi meslektaşların filoloji ilimleri doktoru Profesör Nizameddin Şemsizade'nin ve edebiyatçı dostum Ali Şamilov'un bir vatandaş ve tetkikçi olarak vicdanlarının saldığı ışıktı. E. Abid'in elyazılannm, eserlerinin belki de onda birinin saklandığı Merkezi Dövlət Edebiyyat ve İncesenet Arhivi'nde saklanan "E. Abid Fondu" da bu gerçeği tasdik etmektedir. E. Abid bölümüyle karşılaştığım zaman yalnız bu tetkikalıcıların adlarına rastladım. Hem matbuatta hem de tetkiklerde E. Abid'in faaliyetlerini incelemeye yönelten, geniş okuyucu kitlesine de tanılan bu alimler olmuşlardır. Ancak şunu söylemeliyim ki bütün bunlar E. Abid'in edebiyat tarihimiz karşısında yaptığı işlerin içinde çok az bir şeydir. E. Abid'in faaliyetleri sadece

Azerbaycan'da değil aynı zamanda Türkiye'de de incelemeye layıktır. Türkiye'de 9 Eylül Üniversitesi'nin profesörü Hüseyin Tuncer, E. Abid'in faaliyetlerini inceleme işine başlamıştır. Türkiye matbuatında da düzenli bir şekilde görüşlerini beyan eden E. Abid'in faaliyetlerinin bu ülkede de incelenmesi maksadıyla topladığım büyük bir kısmı malzemeyi 90'li yılın başlarında alim dostum Hüseyin Tuncer'e verdim.

Bütün sürgün edilenler aynı zamanda unutulmuşlardır. Ancak unutulmaların bazıları da unutulma derecesine göre muhtelif kısımlara ayrılmışlardır.

1937 yılında "ak leke" I erinin silinmesi 1956 yılında resmi surette kabul edilse de, birçok imzalar yeniden edebi hayatta, sanatta, gazetelerde ve tiyatro afişlerinde görünse de, ayrı ayrı yazarların eserleri, külliyatları basılsa da, haklarında inceleme eserleri, hatıralar yazılsa da E. Abid hatırlanmamış, eserleri gün ışığına çıkartılmamış, hakkında esaslı incelemeler yapılmamıştır.

Nice yıllık ömrünü E. Abid'in hayatı ve faaliyetlerine adanmış bir tetkikçinin yani bu salırlann yazarının ortaya koyduğu ciddi araştırmalar ise 1980-1990 yıllarının siyasi gidişe üstünlük verdiği, bağımsız Azerbaycan'ın devlet olma ve bağımsızlık yollarında bir geçit devrini yaşadığı, içtimai ve siyasi sistemin değiştiği bir zamana rastlamıştır. Öyle bir zaman ki, edebiyatımıza, tarihimize, maneviyatımıza ait yazılan herhangi bir inceleme eserini halkın karşısına çıkartmak için muhakkak bir sponsor bulunmalıydı. Yazılan her eser, halkın malıdır. Halkın ise sponsoru yoktur ! Ümit ediyoruz ki, E. Abid hakkındaki incelemelerimiz, E. Abid'in bugün de güncelliğini yitirmeyen incelemeleri, makale ve monografileri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" kitabı da halkın malı olmak hakkına kavuşacaktır.

Yukarıda açıkladığımız gibi 20 ve 30'lu yıllar Azerbaycan edebiyatçılığının en verimli çağı olmuştur. Sadece Azerbaycan edebiyatı tarihinin ilk defa olarak çeşitli müelliflerce birbiri ardına bu yıllarda yazıldığını söylemek buna kifayet eder. F, Köçerli, M. Fuat Köprülüzade, İ. Hikmet, E. Abid gibi edebiyatçıların, edebiyat tarihimizin menşeyi, konusu ve merhaleleri ile ilgili nazari görüşlerin esası işte bu yıllarda ortaya koyulmuştur. Böylece, 1920'li yıllar, Azerbaycan edebiyatçılığının oluşmasına önemli merhale olmuştur. Şüphesiz bu merhalede E. Abid'in incelemeleri ve 1922 yılında İstanbul'da Darülfünun'da okurken yazmağa başladığı ve 1927 yılında Bakü'de bitirdiği "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" (Birinci kitap) adlı eseri de önemli rol oynamıştır.

Özellikle E. Abid'in bu incelemesinde öncekilerden farklı olarak tezkirecilik yapılmamış, edebiyat tarihimiz için yararlı görüşler ileri sürülmüş ve ilmi bakışla incelenmiştir. Öyle sanılır ki, birinci kitap olarak adlandırdığı bu inceleme eseri birkaç kitaptan ibaret olmalıdır. Aslında E. Abid'in edebiyat tarihimiz ve ayrı ayrı şairler, problemler üzerine yazdığı makaleleri, sırf edebiyat tarihçiliği bakış açısından yazılmış makaleler olarak, E. Abid'in edebiyat tarihçiliğinin değişik bölümleri gibi kabul etmek gerekir.

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi"

Tahminen 10 cilt hacminde olan "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi" ikinin birincii kitabının münderccaü da gösteriyor ki müellif bu probleme sırf profesyonellik bakış açısından yaklaşmıştır. Kitabın münderecatına bakınca bu görülür: Kitabın "Medhal" bölümünde "Azerbaycan ve Kaikaz Türklerinin Meişetlerine Kısa Bir Bakış", "Eski Oğuzlarda Edebi Hayat", "Oğuz Edebiyatı". "Yazılı Edebiyat", "Vezinli Nesr ve Hece Vezni", "ük Hece Vezinleri".." "Halk Şairleri" başlıkları özel bir yer tutar. Eserin birincii parçasında "Halk Edebiyatının Eski Devrinde", "Çadır Edebiyatı", "Aşiret Aristokrasisinin Vücuda Getirdiği Edebiyat", "Oğuzname", "Kıtabı-Dede Korkud Alalisanu Taifeyi Oğuzan", "Drestern'deki Metin ve Onan Etrafında Yapılan Tetkikler" vb. problemler incelenir. Müellif yaptığı işin Önemini tamamiyle derinlemesine anlayarak yazıyordu: "Azerbaycanlı Türklerin edebiyat tarihi bu zamana kadar doğru gelişen şekilde dikkate alınarak metodik bir lahlile maruz kalmamıştır. Lehçemizin genişliği nispetinde umumi incelemeler yapılmadığı gibi, karşılaştırma usulüne dayanmadan yayınlanan metin ve malzemeler de yeterli miktarda bulunmuyor. Böyle bir durum karşısında tam bir terkibi eser vücuda getirmenin kolay olmadığı herkesçe düşünülebilir. Bunun için takdim olunan eseri memleketimizde yapılan edebi uygulamalar gözü ile ölçmek gerekir.

E. Abid'in "Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" adlı eserindeki zengin incelemeler, şimdiye dek bizce bilinmeyen kaynaklar olsa da, kendine has tahliller verilse de elbette bugünkü bakış açısıyla mükemmel bir edebiyat tarihi de değildir. Diğer bir deyişle devrinin edebiyatçılarına mahsus tezkirecilik ve başka sosyolojik noksanlar bu kitapta da eksik değildir. Böyle olmakla birlikte, kitabın üstünlüklerini de kaydetmemek olmaz. Herşeyden önce kitap, edebiyat tarihçiliğinde yeni metodolojik görüş içeren ilmi, nazari bir karakter taşımaktadır. Tahlile, hem Avrupa hem de Doğu alimlerinin incelemeleri alınmıştır. Müellif eserinin başında bu konuda şöyle yazar: "Kitabımızda hükümlerden mümkün olduğu kadar sakınmağa çalıştık. Türkoloji sahasında daha genç olduğumuzu idrak ile incelemeler esnasında bilhassa metinler ile ilmi hüviyetlerini ispat etmiş yetişkin araştırmacı ve türkologların edebiyat ve etnolojimize ait olan nicelemelerine çok önem verildi."

"Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" adlı eserde "Azerbaycan ve Kafkas Türklerinin Meişetlerine Kısa Bir Bakış" bölümünde Türklerinin menşeiini inceleyerek Bartold'un, bizim ahalimizin Oğuz kavimleri camiasına mensup olduğu fikrini tasdik eder. Buna göre E. Abid, edebi gelişmenin tahlilinden önce, Orta Asya'daki umumi durum hakkında bilgi verir. "Eski Oğuzlarda İktisadi Hayat ve Totemcilik" de E. Abid'in incelemelerinde özele bir yer tular ve bından sonra eski *Oğuzktrâaki edebi hayat* araştırılır. Çin sratlarından ayrılmadıkları vakitte bu kadar zengin bir şifahi edebiyata sahip oldukları gösterildikten sonra müellif yazılı edebiyat hakkında bilgi vermeye başlar ve buradaki incelemelerinden de görüldüğü gibi E. Abid'in ilk yazıları, edebiyat örneklerini "Orhon" kitabelerinden ve "Kitabı Dede Korkud" dan başlatır. Müellif şöyle yazar: "Ağız edebiyatının yanında iptidai olsa da Oğuzların arasında eski zamanlardan beri yazılı edebiyatın varlığı malumdur. Oğuz-Türkmen lehçesinin on iki asır öncesi şeklinden bize kalan Orhon kitabelerindeki üslup ve idare, oldukça işlenmiş bir yazı edebiyatının gelişmeye başlayan bir devrin eserlerinden olduğunu gösterir".

Kafkas'ta ve Azerbaycan'da edebi hayatın başlangıcını aşiret devri olarak kabul eden E. Abid, bu kısımda "Oğuzname", "Kitabı Dede Korkud Ala lisan Taifeyi Oğuzan" üzerinde daha çok durur ve eserin en büyük bölümünün bu abidelerin incelenmesine ayrıldığı söylenebilir. Her iki abidenin tahlili ve incelemesi bugünkü tetkikçiler için oldukça ilginç olmalıdır. Hele nice on yıllık incelemeleri gerektirecek "Dede Korkud"¹¹ abidesi hakkında yapılacak inceleme bizün için kıymetlidir. "Dede Korkud"ı Avrupalı edebiyatçılardan sonra ilk olarak inceleyenlerden biri de E.Abid olmuştur. Çağdaş araştırmacılar, E. Abid'in incelemeleri ile sonraki tahlilleri karşılaştırırsa bir çok meselelerinin ortaya çıkmasında E. Abid'in müelliflik hakkını açıkça görür. Bu kitabın yazılmasından yetmiş yıl sonra yayınlanmamasının esas sebeplerinden biri de şüphesiz şudur: E. Abid'in sürgün sonucunda müelliflik hukukunu yitirdiği eserlere tekrar kavuşmak ve edebiyatçılığın malı etmek. Elbette, bütün bunlar eserin yazıldığı devirde hayata geçseydi daha etkili olur, edebiyat araştırmaları ilmine fayda verebilirdi. Lakin burada tarihilikle çağdaşlığın birliği bu eserin güncelliğini bugün de korumaktadır. İnanıyoruz ki, E. Abid'in "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" adlı eseri geç de olsa edebi içtimai düşünceye sunulacak ve edebiyat araştırmacıları, yüksek tahsil ocakları için çok büyük öneme sahip olacaktır.

KAYNAKLAR;

- 1- E. Abid. "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" (Elyazması) **Merkezi Devlet Edebiyyat ve incesa.net Arşivi, Fond 170**, siy. **1**, iş 1-2.
- 2- E- Abid. "Türk El Edebiyatının Elni Bir Bakış". Yine aynı kaynak, iş 15.
- 3- E. Abid, "Aşiret Devrindeki Azerbaycan Edebiyatına Aid Vesikeler", **Azerbaycan'ı Öyrenme Yolu**, Bakı 1930, No:3, s.48-52.
- 4- N. Şemsizade, **Azerbaycan Edebiyatşünaslığı**, Bakı 1997.
- 5- E. Şamüov, "E. Abid'in Edebiyat Tarihi", **Edebiyyat ve İncsanet Gazeti**, 12 dekabr 1986.
- 6- B. Ahmedov. "Aydınlığa Doğru", **Azerbaycan Gençleri Gazeti**, 9 fevral 1989.

BÜYÜK TÜRKMEN ŞAİRİ MAHTUMKULU

Yazan: Kadir Ekber

Akt.: Minara Aliyeva**

Türk dilinde konuşan milletler edebiyatının uzun müddetli gelişim süreci edebi yaratıcılık yönünden milletlerarası etkilişimin dışında değildir. Bilhassa, çok zengin ve uzun bir geçmişi olan Uygur Edebiyatının gelişim sürecinde Arap, Fars edebiyatının etkisinden başka, Türk dilinde konuşan milletlerden Azerbaycan, Türkmen edebiyatı klasiklerinin etkisi de derin olmuştur. Büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi'nin eserlerinin Uygurlar arasında çok yaygın olması bunu göstermektedir.

Meşhur Türkmen şairi Mahtumkulu'nun eserlerinin de Uygur edebiyatına girdiği ve halk arasında yazılı edebi yaratıcılıkta belirli belirsiz kendi etkisini gösterdiği gerçeği uzun yıllardan beri edebiyatçılarımızın dikkatini çekmiştir.

Mahtumkulu kabiliyetli şair, filozof, cemaat erkanı ve yetişmiş alim olarak Orta Asya'da ve Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur, Özbek, Tatar, Kazak gibi Türk boylarının manevi hayatında 18. yüzyıldan beri çok önemli etkisi olan bir şahsiyettir. Onun didaktik şiirleri, hikmetleri, hikmetli sözleri her boyun toplumsal yaşamında farklı derecede rol oynamıştır. Onun şiir ve rubailerini halk şiirine, halk müziğine dönüştürmüştür.

Uygur oniki makamı metinlerinde ve halk müziğinin bazı varyantlarında Mahtumkulu'nun hikmetleri bulunmaktadır. Bu milletlerin ne zaman ve hangi yollarla halk tarafından benimsendiği meselesi bugüne kadar araştırılmamıştır. Hatta, bu metinlerin müellifinin kim olduğunu kimse merak etmemiştir. Uygur halk türkülleri ve halk müziği kültüründe meşhur Şark klasiklerinden uyarlanan yavaş yavaş halkın malı olmuş parçalara çok rastlarız. Bu parçalardaki gazel ve rubâilerde Şark şiir geleneğine göre şairin adı ya da mahlası gösterilenler hariç, diğerlerinin yazarının kim olduğu bilinmemektedir.

**E.Ü., Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü'nün Yüksek Lisans Öğrencisi,

Halk arasında "su içerken kuyuyu kazam unutma" şeklinde bir atasözü vardır. Edebiyatımız ve sanatımızın gelişmesi, yükselmesi, ve gelişim yollarının açılmasında az da olsa katkısı olan her tarihi şahsı anma. anlama ve tanıma bizim hakiki insanlık borcumuzdur.

Ben Mahtumkulu üzerinde durmak istiyorum:

Mahtumkulu 1733 yılında Türkmenistan'ın Farag adlı bir köyünde meşhur şâir ve halk lideri Devlet Muhemmet "Azad" ailesinde doğmuş, 1793 yılında kendi memleketinde vefat etmiştir. Onun babası "Azad" mahlasıyla şiir yazan yetmişmiş şâir, mütefekkir, âlim ve köy liderlerinden biri idi. Mahtumkulu okul çağına gelince kendi köyündeki okulda okumuş, sonra Orta Asya'nın o dönemdeki bilim merkezi olan Buhara, Hive ve Andican'daki medreselerde tahsil görmüştür. Bu bilim yurtlarında dini ilimlerden başka tarih, coğrafya, hendese, astronomi, kimya gibi sosyal ve müsbet ilimleri de öğrenmiştir. Bu ilimler İS. yüzyıl koşullarında ileri ilmî görüşlerin meydana gelmesinde Önemli rol oynuyordu.

Mahtumkulu medreseyi tamamladıktan sonra kuyumculukla uğraşmıştır. Medresede okuduğu yıllarda şiir yazmaya girişmiş ve "Ferağ" mahlasıyla edebi yaratıcılığa başlamıştır.

O, dünyayı tanuna ve kendini yetiştirme maksadıyla Afganistan. Hindistan. Azerbaycan, İran gibi ülkeleri gezmiştir. Gerçek olduğu henüz tespit edilmeyen bazı rivayetlere göre, Mahtumkulu Andican'da okurken ve Hindistan'a giderken iki kez Kaşgar'a gelmiş ve kısa bir süre için Kaşgar'da kalmıştır.

Seyahat ve ticaret sırasında Mahtumkulu Orta Asya, Azerbaycan ve İran edebiyatı, folkloru ve halk sözlü anlatımı hakkında bilgi sahibi olmuştur. Firdevsi, Nevâi, Nizami gibi klasiklerin eserlerini iyi öğrenmiştir.

Mahtumkulu'mm, eserlerinden günümüze kadar aşağı yukarı 20 bin mısra muhafaza edilmiştir. Bunların içerisinde lirik şiirler, epik destanlar, gazel ve hikmetler bulunmuşdur. Bu eserlerin tamamı hayat gerçeklerini anlatmayı, insani hasletleri terennüm etmeyi, genç kuşaklara vatan sevgisi aşılamayı, sevgiyi, vefayı ve merhametli olmayı konu edinmiştir.

Mahtumkulu sadece bir şâir değil, aynı zamanda kendi milletinin gelişmesi, birlik beraberliği için yılmadan çalışan teşkilatçı idi. Bilindiği gibi, 17. ve 18. yüzyılda Türkmen boyları içerisinde kabilecük, ayrılıkçılık, iç kavga çok ağır idi. Kabileler arasındaki şiddetli çekişmeler halkın barış içinde gelişmesini engelliyordu. Bu vahim duruma son vermek için, Mahtumkulu babasının izinden giderek kabileleri barıştırma. boylar arasındaki çekişmeleri giderme, bütün Türkmen halkını birleştirme yolunda canla başla çalışmıştır. Mahtumkulu'nun bu sosyal faaliyetleri sonucunda Türkmenler büyük ölçüde birleşir. Türkmen halkının Mahtumkulu'ya olan saygısı ve onun eserlerini mukaddes sayması, Mahtumkulu'nun halk içerisindeki çok faydalı sosyal faaliyetleriyle de ilgilidir.

Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu

Mahtumkulu Türkmen yazılı edebiyatına canlı halk dilini, atasözlerini **ilk sokan** kişidir. Çağdaş Türkmen edebi dilinin meydana gelmesinde ve Türkmen yazılı edebiyatının sonraki gelişiminde büyük rol oynamıştır.

Mahtumkulu'nun eserleri Orta Asya halkları arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Onun yüze yakın el yazması bugün Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan Bilimler Akademilerinde muhafaza edilmektedir.

Son 50 yıldan beri Türkmenistan'da Mahtumkulu'nun bütün eserleri yayınlandı. Bunların Rusça, Özbekçe nüshaları da Taşkent'te yayınlandı. Mahtumkulu'nun eserlerinin dili pek sade olup, Uygur diline çok yakındır. Halk **onu** izahsız anlamaktadır.

Aşağıda Mahtumkulu "Nasihat" (iikmet)lerinden örnekler verdim. Bu şiirler Doğu Türkistan'da yayılan ve teyple kaydedilen halk türkülerinden seçildi

MAHTUMKULU'NUN ŞİİRLERİNDEN

SEÇMELER***

1

Nesihet eyäyin anlañ yigitler:

Hotunlar başligan öyge baş b o imañ.

Min nesihet eytsa birini tutmas-

Agzı bir bolmıgan elge baş bolmah.

Teñ-tüşüm dep hergiz şalisine kilmañ,

Areste, sevdani çahşme kilmañ,

fiş-mulayim bolun, bedsuhen bolmah,

Nesihitim ilifı, tola kaj bolmañ.

Hergiz atañ bolse, bolmañız kepil

Burunkıdın kalgan, "Kepiller sehil"*

Nasihat edeyim dinleyin yigitler:

Hatunlar başlayan eve baş olmayın.

Bin nasihat söylense bîrini tutmaz

Ağzı bir olmayan ele baş olmayın.

Yaşıtım deyip asla yakın olmayın,

İş ile sevdani karıştırmayın.

Hoş mülayim olun, kötü söz

söylemeyin

Nasihatimi dinleyin, terslik etmeyin.

Babanız da olsa , kefil olmayın,

Eskiden bir söz vardı,

"Kefiller sefil"

***EKBER, Kadir: 'Mvlehlumkuli Şiirliridin Nesihitler', **Bulak Dergisi**, Sincan (Doğu Türkistan) 1993, 2. sayı, s. 117-123.

*Men ʻiyayin, unlañ mesel, özün bil,
Tos'topilan kilganlarga baş bolmah.*

*Nesihet liülişafı emin ʻerisen,
Ahnisañ nesihet köpniñ bitişen.
Kaile elniñ salığı tilsiz bolarsen
Agrisi ala kevmege zacıfı haş bolmah!*

Togri yurıtip, togri kezgen tok bolar,

*Bi-veki kezgen malametke çok kakır.
Ömri bayi toplıgıñı yok bular,
Har ah söygen yigitlerge baş holmañ.*

*Hergiz yaman bilen birge bolmañlar,
Oynap-kUlüp, bilie horek yimehler,*

*Biravni tonimay, yaman, demeMer,
Koda-keyin bo/ıup kerındaş bolmañl*

*Mehtum kuli, köp sevdalik beşin har,
Ömrün uzak, yuzdin aşar yeşin bar.*

*özühni bil hek bilen ne işin bar,
Yaman kişilerge hiç yoldaş holmañ!*

2

*Esli ademzatka aççik söz ʻytma,
Pekim mişkinge dalalet yahşi.*

Ben söyleyim, dinleyin, özünü bil,
Tozu dumana katanlara baş olmayın.

Nasihah dinlesen erin erisin,
Dinlemezszen nasihatı yalnız kalırsın.
Halk içinde yaramaz dilsiz olursun,
Dağınk kavime asla baş olmayın!

Doğru yürüyen, doğru gezen tok
olur,

Boş gezen melâmete maruz kalır.
Ömür boyu topladığı yok olur,
Haram seven yigitlere baş olma.

Asla yaman ile birlikte olmayın,
Oynayıp gülüp birlikte yemek
yemeyin.

Birini taramadan kötü demeyin.
Dünür hısımlarla kardeş olmayın!

Mahtumkulu, çok sevdalı başın var,
Ömrün uzun, yüzü geçer yaşın var.

Özünü bil başkalarla ne işin var,
Kötü kişilere yoldaş olmayın!

Asla insana acı söz söyleme,
Fakire miskine nasihat yahşi.

*Bêhilge yandaşına, yüzini körme,
Bir iş püitürmekke kupayet yahşi.
Yigitimni körgende küleryüz bergin,*

*Koldin kelse ana ta 'am-tuz bergin.
Gemkimi körgende yahşi söz bergin,*

Biçare koılarga himaye t yahşi.

*Kerilik bir derttur adem öltürmes.
Öltürsimu üriklikte huşal-küldürmes.
Oruklikin hiç boriğe bildürmes,
Elbette düşmenge siyaset yahşi.*

*Mehilim kuli, şükür bizge til herdi,
Kûçetler yetişip, mive-güi berdi.
Unıgler reyhanga hesel-ba! berdi,
Aman bol, digenge diyanet yahşi.*

*Tügürmençi koliga çüşse aigur tas,
Kanatden ayrılır, kedrini hiç bilmes.
Bir çopan koliga çüşse bir almaş.
Çakmak taşu eter kedrini heç bilmes.*

*Kama/ lapmas bu şerbettin taünigan,
Pehm eylimes söz menige yetmigen,*

*Cimriye yanaşma, yüzünü görme,
Bir iş bitirmede sabır yahşi.
Yetimi gördüğünde gtiler yüz
gösterin,*

*Elden gelse ona yemek-tuz verin.
Gamlıyı gördüğünde yahşi söz
söleyin,*

Çaresiz ellere himâyet yahşi,

*İhtiyarlık bir derttir, ama öldürmez,
Öldürmese de dirilikte güldürmez.
Zayıflığım hiç bir kurda bildirmez.
Elbette düşmana siyâset yahşi.*

*Mahtumkulu, şükür bize öğüt verdi,
Fidanlar yetişip, meyve verdi.
Uruglar reyhana tatlı bal verdi.
Aman ol diyene diyanet yahşi.*

3

*Değirmencinin eline düşse alıcı kuş,
Kanalından ayrılır, kadrini hiç bilmez.
Bir çoOhıJn eline düşse bir chnas,
Çakmak taşu yapar, kadrini hiç
bilmez.*

*Kâmil olmaz bu şerbetten tatmayan,
Fehm eylemez söz manasını
anlamayan,*

Telbe-Mecmın ıçk şiri ötmigen,

Perizad'leylinişl kedrini bilme s.

Aramnın kedrini bilmes harmigan,

Beglik kıla bilmes bilim bilmigen.

Çölde açlık muşekkitin körmigen,

Öyde ıssık narinın kedrini bilmes.

Ötkendin keyin adem oylar devletin,

Bilmes devlet bilen otken nevbeün.

Kim tartmışa bimarliknün zehmet'm,

Sehet-sakliknün kedrini bilmes.

Arkanm çift haglap leiiger salmıgan,

Girdapka sokular hazır bolmıgan.

Ke'misi say azda tofitap kalnıgan,

Kuntk kara yemin kedrini ř/;/;«; j.

AyHliş otida yenip-öçmigen,

Zalimi'ar zulmidin ölke aşmıgan,

Yetendin ayrilipyalgıtız çüşmigen,

Öz âlide el kedrini hiç. bilmes.

Mehmm kuli eyiar yanı hemdemge,

Deli Mecnundur aşkın sırrını

bilmeyen,

Perizâd, Leylâ'nın kadrini bilmez.

Rahatın kadrini bilmez yorulmayan.

Beglik edemez bilim bilmeyen.

Çölde açlık muşakkatım görmeyen.

Evdeki sıcak ekmeğın kadrini

bilmez.

Geçtikten sonra insan düşünür

devletini,

Bilmez devlet ile geçen növbeüni.

Hastalığın zahmetini çekmeyen,

Sıhhat-sağlığın kadrini bilmez.

İpi muhkem bağlayıp lenger

salmayan,

Kayaya çarpar hazır olmayan.

Gemisi karada batıp kalmayan,

Kuru kara yerin kadrini bilmez.

Ayrılık ateşinde yanıp pişmeyen,

Zalimler zulmünden ülkeyi

terkeöneyen,

Vatandan ayrılıp garip düşmeyen,

Ülkesinde el kadrini hiç bilmez.

Mahtumkulu söyler yân hem-deme.

Kelin̄, şükür eteyli chstlar bu demge.

Eslide söz pehmi bilmes ademge,

Min̄ mena sözlisen̄ kedrini Mç. bilme s.

Gelin dostlar şükür edelim bu deme.

Aslında söz fehmini bilmeyen

insana,

Bin mana söylesen kadrini bilmez.

4

Her yigitniñ eslini biley deşiniz,

Menkide oltuş-Turuşni körvFı.

Birav bilen aşna bolay deşiniz.

Eve/ ikrarida tur i şin körün.

Her yiğidin aslını bileyim deseniz,

Törende oturup kalkışını görün.

Birisi ile aşna olayım deseniz,

Evvel sözünde duruşunu görün.

Uzak-yikin yolga harar halsiñiz,

Merdânilik keliçin çalar bobin̄iz.

Bir biravni saylap alar bolsiñiz,

Sinesi-sagrisin kirisin̄ körün.

Uzak yola çıkacak olsanız,

Merdânelik kılıcım çalar olsanız.

Birisini seçip alır olsanız,

Göğsünü, sağrısını, karışını görün.

Bir pul çüşse bir nakesriñ koliga,

Köksin açıp kezer kişiniñ yoliga.

Heridar bolsiHiz güzel kizige,

Ademnin̄ kerilip olturusin̄ körün.

Bir kuruş geçse alçağın eline.

Göğsünü açıp gezer insanın önünde.

Talib olsanız güzel kızına,

İnsanın kurulup oturuşunu görün.

Namertler birdem ölümün̄in keçip,

Öyige kelgenge zekerler saçıp,

Mert yigitke nâlib köksini açıp,

Namertniñ mehmanni katisin̄ körün.

Namertler bir anda ölümden kaçıp.

Evine gelende zehirler saçıp,

Mert yiğide nâlib göğsünü açıp,

Namerdin̄ konuğunu karşılmasını
sor ün.

Mert yigitniñ künli da 'im yaz bolar,

Mert, yigitniñ söhbii haman saz bolar.

Mert yiğidin gönlü daima yaz olur,

Mert yiğidin sohbeti daima öz olur.

Yahşinin könlide ğine az bolar,
Yamanniñ kimde bir uruşin körün.*

*Zaiimler unut ar zikri Allahni,
Erzân ilip kimine! satar gellani
Sudhor, na. insaflar halâl tillani
Haram paydisiga barisin körün.*

*Kedİrdan kerdaşun uzak daş bolup,
Kedirsiz, yat bilen karındaş bolup,
Mehtum faili na sazlerge d uç bolup,
Huciniñ, seyteniñ kulisin körün!*

*Pelek maña gem hadisin bergende,
Visâl kay si, hicran kaysi bilnidim.
Hek işige ten bermişmen körgende,
Arzu kaysi, arman kaysi bümidirn.*

*Bende bolsun közle Hekniñ rızasın,
Cebr kilse tartivermn çapasın.
Ecel bir kün atar teği kazasın,
Yipi kaysi, kaman kaysi - bilnidim.*

*Arik bolsun "kulak salgın sö'zime,
Bir süretmen bugün patmay ö'zine.
Dünya t ilsiz körinidu közime,
Devr kaysi, devran kaysi - bilmidirn.*

Yahşinin gönlünde yine az olur,
Yamaım günde bir vuruşunu görün.

Zalimler unuttur zikr-i Allah t.
Ucuz alıp pahalı satar hububatı,
Sömürücü insafsızların helal parayı,
Haram kazancına vericimi sörün.

Sevgili kardeşten uzaklaşıp, I
Kadirsiz. yâd ile karındaş olup,
Mahtumkulu na'sazlara duş olup,
Hocanın, seyidin gülüşünü görün!

Felek bana gam badesini verdiğinde.
Visal nedir, hicran nedir bilmedim.
Hak'a teslim olmuşum gördüğümde.
Arzu nedir, hasret nedir bilmedim.

Bende olsan iste Hakkın rızasını,
Zulüm eden çeksin onun cefasını.
Ecel bir gün verir onun kazasını,
İpi nedir, kemanı nedir bilmedim.

Temiz isen kulak ver sözüme,
Bir surelim sığmıyorum derime.
Dünya dilsiz görünüyor gözüme,
Devr nedir, devrân nedir bilmedim.

Az ömrümni köp sevdaga satıpmen

Özrü bitnıey şu deryaga atıpmen.

Ne ummândur, ne girdâbtur yatıpmen,

Payda kay si, ziyan kaysi bilmedim.

Mehlum kuli yo inin cildi-arki bar,

Tartar İken, her yigitnin derdi bar.

Üriğimde dilhahiştik zerdı har,

Derd kay siy u derman kaysi bilmedim.

Bulbul sayrap turgan lıavalık bağlar,

Bulbul sendin keler, pigân toltimas.

Tumanlık, yamgurluk, ak karlık iaglar,

Seller sendin keler, tuman tohtimas.

Adem yarililmiş helend ve peslik,

Ekillik, pikirlik, ahlik ve hėslik.

Yigitlik ömrıde boluptur yaz peşli,

Bahar sendin keler, zaman tohtimas.

Kelgenge karşı söz bolse macalin,

Yahşi tufıvergin niyeii-peylin,

Dünya devrânıda ocuk tut kolun,

Devr sendin keler, devrân tohtimas.

Kısa örarıimti büyük sevdaya

kaptırdım,

Kendimi bilmeden o nehre attım,

Ne denizdir, ne kayadır, baktığım,

Fayda nedir, ziyan nedir bilmedim.

Mahtumkulu yolun önü arkası var,

Her yığidin çektiği bir derdi var.

Yüreğimde beni yakan bir dert var,

Derd nedir, derman nedir bilmedim.

6

Bülbülün hücum ettiği havalı bağlar,

Bülbül senden gider figân eğlenmez.

Yağışlı yağmurlu dumanlı dağlar.

Seller senden gider duman durmaz,

Adem yaratılmış birbirinden farklı.

Akıllı fikirli, şuurulu ve hisli.

Yigitlik Ömründe olmuş yaz faslı,

Bahar senden gider zaman durmaz.

Gelene karşı söz olsa mecalin,

İyi ol asla bozma niyetini,

Dünya devrânında açık tut elini,

Devir senden gider devrân durmaz,

*Bu dünya-gev'gadur, bir kalay mikandur,
Biri berse, yine birsi aladur.
Yiğitler, bu dünya selge misâldin;
Berk urar asmanda yultuz tohlimas.*

*Bir menzildur üç kün hop yep-içken soñ,
Or nasip ki hırlar, belin yeşken soñ.*

*Özeñgin tar-tarktr töt kün otken soñ
Beş kündin artuk mehmân tohlimas.*

*Koyninİ açar yer bir kün sini kızter
Kara kumga tolar bu kara közler,
Munçe gadaymigin çimenzar kızter.
Çemen sendin kêter sayrân iohtimas.*

*Meliium kuli eytar arik dostiga,
Kün kara çüşmeyin ecel dostiga,
Pelek bir kün taşlar yernin astığa,
Agzindin til kiler zuvân tohlimas.*

Bu dünya kavgalı karma karışık,
Kimisi verirse, kimisi alır.
Yiğitler bu dünya sele misâldir,
Berk yurur aşmanda yıldız durmaz.

Bir menzildir üç gün yedikten sonra,
Oturup gerinir belini açtıktan sonra,

Diginini çekerler dört gün sonra,
Beş günden fazla misafir durmaz.

Koynun açar bir gün yer seni gizler,
Kara kumla dolar bu kara gözler,
Öyle kurulma çimenler gizler.
Çimen senden gider seyrân durmaz.

Magtungulı söyler temiz dostuna,
Kara gün gelmesin ecel dostuna,
Felek bir gün koyar yerin altına,
Ağzından dil gider sesin durmaz.

*Sağlıkniri kedrini bilgin heste bolmastin
burun.*

Sağlıgm kadrini bil hastalanmadan
önce,

Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu

Hestlik şukrini kilgin taki ö/mestin burun,
Boz yer kedrini bilgin deryaga çökmestin
burun,
Kimide huşyâr turgin girdâpka kelmestin
burun,
Yaşlikin kedrini bilgin ta kerimastin burun.

UlgaydiH köfûindedür yalğançı hâli fi kaygusi,
Tillirinin biran, hek-yalğan sözler iytkusi,
KözliriH güzel körüp sini gunade
kaygusi,
Haturın yüznüh perişan kedhudâlik kaygusi
Ni eceb huşa! idin özünni bilmestin burun.

Yaratkan yadîndadır haşin yaman halda iken,
Yüz körülse yadka çüşmes taki huş hâlde iken,
Ömrünni bihûde kilma pursitin kolda iken,
Tegse bir badi hazân solduridu gülni diken
Gülni yadîndin çikarma taki solmastin burun
Ekli-huşuŋga yitişdif, ey Udîn seylane sen,
sen,

Hastalık şükürünü eyle ölmeden
önce,
Çorak yerin kadrini bil deryada
batmadan önce,
Gemide uyanık ol kayaya
çarpmadan önce,
Gençliğin kadrini bil
yaşlanmadan önce.

Büyüydün gönlünde yalancı halin
kaygısı,
Dilin bazen hak ve yalan söyler,
Gözlerin güzel görüp seni günaha
sokar,
Hatırın yüzbin perişan çoluk çocuk
kaygısı
Ne güzel mutlu idin özünü
bilmeden önce.

Yaratan yadmdadır başın yaman
halde iken,
Yüz görülse yâda düşmez hoş
halde iken.
Ömrünü beyhude kılma fırsatın
elde iken.
Değse bir bâd-ı hazân soldurur
gülü diken
Gülü dalından koparma
sormadan önce.

Artık aklına erdin, eyledin seyran

İstediñ, cem eylisen külli pulu nalni sen.

Hiç hevirin barmikin, bu dünya mehmani

sen,

Kilmidin birdem kana'et Tenri bergen nanga

sen,

Özikih teyyâr kil karvançi keltmesin burun.

Kalma müşkül, kona dünya Rustemi er Zalige,

*Megrûr olma neççe künlük yiken-içken
maliha,*

Hekiki âlimm kör etlesni berdi şalige,

Tursa her Mehûm kuli yiglar bugün öz halige.

Erte tur, mehşer küni terlep-uyalmastin burun.

8

*Kara taştin kara kaini tapkan kömül,
Kevm-bala körgüinçe özge mihmandar.*

Kelgen aş dep kefmes, sen özmegin yüz,

Nanga muhtaç emes sözge mâhmânâur.

Agirdur her anlar, uzakdur yollar,

El sorar yiğitler, söz sözler tillar.

İstedin cem eylemek tüm parayı
malı sen,

Hiç haberin var mıdır, bu

dünyanın misafirisin,

Şükretmedin hiçbir zaman

Tanrının verdiği ekmeğe sen.

Özünün hazırla kervancı

gelmeden önce.

Kalmamış bu kahpe dünya Rüstem
ile Zalma.

Güvenme fazla iki günlük yediğin
içtiğin malına.

Hakiki âlimi gör atlasım¹ verdi
diye,

Her kalkışında Mahtumkulu ağlar
kendi haline,

Erken kalk, mahşer günü gelip
çatmadan Önce.

Kara taştan kara kolu seçen gönül,

Kavm çocuk görünce, başka

mihmândur.

Gelen aş deyip gelmez ekşitme

yüzün,

Ekmeğe muhtaç değil, söze

mihmandar.

Ağırdır menziller, uzaktır yollar,

Soruşa yiğitler, söyleşse diller.

*Buharda ççilgan renmu ren küller,
Birpesil cıçılar, yazga mihmândar.*

*Yġitniñ bolmisa eti, yaragi,
Suni yahşi hi lınki, bolmas geyriti.
Kiriganda kiter belniñ kuvviti,
Yigiilikniñ devri sizge inehmândur.*

*Bu dünya saña bir şoh külgidur,
Capasi kop, kilmış/iri zulümdür,
Her kançe yaşısan ehir ölümdür,
Eziz canlar tende bizge mehmândur.*

*Mehtum kuli eytar iller özümde,
Ölüm yodimdedur, korkuş közümde,
Her kançe yaşısakyemniñ yüzide,
Adem ogli beşkün özige me'hmândur.*

*"Mestan yürey şeherlikdek" dep
Ünüp-ösken özyurûhdin ayrılma.*

*Bir keklikdek nepsiftni Fı yolida,
Damga çiişip kani (iñdin ayrılma/
kanalından*

Baharda açılan rengârenk güller,
Bir fasıl açılır, yaza mihmândur.

Yġidin olmazsa silahı, atı,
Bunu belli bilin, yoktur gayreti.
Kocadıkça gider vücut kuvveti,
Yiğitliğin gücü, dize raihınândur.

Bu dünya, yüzüne, gülüm-
gülümdür,
Cefası çok olur, çevri zulümdür.
Her nice yaşasan ahır ölümdür,
Aziz canlar, tende, bize
mihmândur.

Mahtumkulu söyler, iller özüm de,
Ölüm yadımdadır, korku gözümde,
Her nice yaşasan, yerin yüzünde,
Adem oğlu beş gün tuza
mihmândur.

"Şehirli gibi gezeyim" diye
Doğup büyüdüğün yurdundan
ayrılma.

Bir keklik gibi nefsinin yolunda,
Tuzağa düşüp
ayrılma!

*Tevekkel el, fielkke me'hrin b'erip bar,
Sevdik bol, bisevrlük hem bikar.
Her yerde işi işeri nisiven hem bar,
"Bay bolay " dep izziüñdin ayrılma.*

Köp yiğitler hem namerdler, naçarlar;

Ta 'amiti yep, işin bolsa kaçarlar.

*Siriñni paş etip, eyibiñ açarlar,
Kedriñ bilgen ülpetiñdin ayrılma!*

*Gadalarnin köñli şahlikni ister,
NadamlarniH köñli düşmenlik, dostler.
Bikedirler yalğan sözüñni "rasi" der,
Telim bergen ustazıñdin ayrılma.*

*Kimse kaşşak, kimse bolsa hay bolar,
Her kişiniñ behti-ikbalı bolar,
Her ne kelse beşinga tiligen kiler,
Mehtum kuli Hek yadidın ayrılma.*

Akil bolsa/i yahşılarga hemdem bol,

Tevekkül et, halka sevgini veripgit,
Sabr eyle, sabırsızlık faydasızdır.
Nerede çalışsan orada rızkın var,
"Zengin olacağım" diye
itibârından ayrılma.

Yiğitler namertler, hem de

naçarlar²,

Yemeğini yiyip, işin dursa

kaçarlar.

Sırrını faş edip, ayıbını açarlar,
Kadrini bilen ülfetinden ayrılma!

Gedalann gönlü şahlığı ister,
Cahillerin, gönlü düşmanlık ister.
Kadirsızlar yalan sözüne "rast"
da-,
Talim veren üstadından ayrılma.

Kimi fakir, kimi İse zengin olur,
Her insanın bahtı ikbalı olur,
Başına ne gelirse dilinden gelir,
Mahtumkulu Hak yolundan
ayrılma.

Aklın varsa yahşılara hemdem ol,

Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu

*Ahmak özi nadan bilen yar eyler,
Çin aşıklar nazûkyarnin camalin-
Bir körsem, dep kiçe-kündüz zar eyler.*

*Namerd gusse side kilipmen dertke,
Könül aram tapmas namerd bar yerde.
Mali köp, dep me'hman bolma namertke,
Pekir holsa merdhem bişek ar eyler.*

*Namerd özi mertke bişem söz iytar,
Nadan bolsa, hekik Üçün derd artar.
Mertyğiit mal tapsa himmeti aşar.
Namerd toysa köMini bek tar eyler.*

*Mehûm kuli, emdi özünni közle,
Yahşini teriplep, yamanni tüzle!
Azyġgin, azuhliġin, az sözle,
Köp söz ahir el içide har eyler.*

Ahmağın kendisi cahil ile dost
olur,
Hakiki aşıklar nazlı yarin cemalini
Bir görsem, diye gece gündüz
ağlar.

Namerdin meselesinden geleyim
derde.
Gönül dinlenmez namerdin
bulunduğu yerde.
Malı çok, diye mihman olma
namerde,
Merd fakir olsa eğer şüphesiz ar
eyler.

Namert merde arsız söz söyler,
Cahil olsa hakikat için dert arlar.
Mert yiğit mal bulsa himmeti artar.
Namerd doysa gönlünü çok dar
eder,

Mahtumkulu, şimdi kendini gözle,
İyileri övüp, kötülerini düzle!
Az ye, az uyu, az söyle,
Sonuçta çok söz el için de har eyler.

*İzzet - hürmet heç MtmigU,
Körüm körülmigen yerde.*

İzzeti, hürmeti hiç bekleme,
Görüp görünmeyen yerde.

*Akil bolsan söz éytmagil,
Növet bérilmisen yerde.*

*Ekli yahş'uar unutmas.
Kurak yağaç mēve bermes,
Ektilik zadi kedom basmas,
Küliip, söyülmigen yerde.*

*Merd könlidin erz-dad çıkmas,
Beñgidin müşkül-kıtşad çıkmas.
İt havşimas, müşükturmas,
Saçık yazılmigan yerde.*

*Namerd kuş üstide harar,
Toymas aş iistide zarlar;
Uruş kiüip, kî/iç farlar,
Düşmen körülmigen yerde.*

*Paraseî bilen kö'rüp "Hek"de,
Merdyigitni da'im makta.
Me/uum kuli tilih sakla
Sorak soralnûgan yerde.*

Akıl varsa söz söyleme.
Sözün verilmediği yerde.

Hafızası iyiler unutmaz,
Kuru ağaç meyva vermez,
Akıllı asla adım atmaz,
Beklenmediği yerde.

Merd gönülden şikayet çıkmaz.
Tiryakiden müşkül küşad çıkınaz.
İt havlamaz, kedi durmaz.
Sofranın serilmediği yerde.

Namert kuş üstünde yorulur,
Obur yemek için ağlar,
Savaş çıkarıp kılıç çeker,
Düşman görülmeyen yerde.

Akıl ile görüp "Hak" de,
Merd yiğide daima melheyle,
Malümkulu ağzını açma,
Soru sorulmayan yerde.

*Ömrüm boyı safla nesihei eyleyin:
Yeterini terk itip ketküçi bolma,*

Özüñdin kem bolgan pes-namerdnñ,

Ömür boyu sana nasihat edeyim:
Vatanımı terk edip gitme,

Kendinden aşağı alçak namerdin,

Hizmiğe kulluk eikiçi bolma.

Hizmetine kulluk etme.

Ukmastin her kimge bermigin buyruk,

Bilmeden kimseye verme sen
buyruk,

Tende adem gah semiz, gayida oruk.

İnsanlar hem şişman hem olur
zayıf.

Bir yüzi karodur, bir yüzi yoruk,

Bir yüzü karadır, bir yüzü aydın,

Kara, dep katük söz eytkuçi bolma.

Kara deyip katı söz söyleme.

Yahşilardin hergiz çikmas yamanUk,

İyilerden asla gelmez kötülük,

Eslı yaman balsa, çikmas yahşilik.

Aslı kötü ise, gelmez iyilik.

Eslıge tartıdu, çapkur çevenük,

Aslına çeker yürüğü hem de

Çapkurnı çevenge satkuçi bolma.

tembeli,

Yürüğü tembeline değışme.

Çakırgan yerge bar, ottur ve turma,

Çağrılan yere git az otur durma.

Çakırmıgan yerge barma, ohurma!

Çağrılmayan yere gitme, oturma î

Uyatsız ademege sürkelme, yürme,

Utanmaz adama sürtünme, varma,

Buyrumıgan işni eytkuçi bolma!

Buyrulmayan bir işi söyleme!

Egerbolsan sebi kebi mülayım,

Eğer olsan sebî gibi mülayım,

Mülayım sen bolsaü kuluñ bolayın.

Mülayım sen olsan kulun olayım.

Kulağıhga eytar nesihetim şu:

Kulağına söyleyeceğim nasihatini

şu:

Kişige kattık söz eytkuçi bolma!

İnsana katı söz söyleme!

Kökün nem çüşmise kokat kökermes,

Gökten yağmur yağmazsa bitki

yeşermez,

Yıglısa miti kaygu bir iş püttürme.s,

Ne kadar ağlasan da kaygı bir İş

*Er yiğit könlige kaygı keltürmes,
Namerdnñ oglidekkaçkunçı bolma!*

*Merd oglidir elge yazar dastihan,
Togri söz üstüde birer serin can.
Ömrini ötküzer iytmayin yalğan,
Cehd eyleb yalğan söz fytkuçı bolma!*

*Tapsañmu dünyada mülki İskender,
Karunnıfl mali hem bolsa müyesser.
Ahiri bolarsen yerge beraber,
Könlide menmenlik satkuçı bolma!*

*Bir inakal bar ériir; pilge it hUrer,
Pey/i yaman körmiş özjidin körer,*

*Ahiri bir kün kilarsen seper,
Kara köñüliük işni kilguçı bolma.*

*Kitab içip okiganni "Molla" der,
Kökiridu yamgur sliyi bilen yer,
Alkişka erişer du 'a bilen er,
Mezlumge sitekler kilguçı bolma!*

*Men éyttim bir neççe pend-nesihet,
Bilseh'-nesihettur, yokse-pesihet.
Pesihet bilmigin, barçe nesihet,
Yalğan-yavidak sözni éytkuçı bolma!*

halletmez,

Er yiğit gönlüne kaygı getirmez,
Namerdin oğlu gibi kaçma!

Merd oğul halkına serer sofrā,
Doğru söz uğruna verir şirin can.
Hayatını verir söylemez yalan,
Cehd eyleyip yalan söz söyleme!

Bulsan da dünyada mülk-i İskender,
Karun'un malı hem olsa müyesser.
Sonunda olursun toprakla beraber,
Gönlünde büyüklük taslama!

Bir atasözü var: File it havlar,
Kötü niyetli görürse kendinden
görür,

Ahiri bir gün edersin sefer,
Kötü niyetle bir iş yapma.

Kitabı açıp okuyana "Molla" der,
Yeşerir yağmur suyu ile yer,
Alkişka erişir dua ile er,
Mazlumlara sitem etme!

Ben söyledim birkaç nasihat,
Anlarsan nasihattir, yoksa fasahat,
Fasahat diye sanma, tümü nasihat,
Yalan, uydurma söz söyleme!

*Mehlum kuli, diliMadur köp erman,
Tapmidih derdiüge akivei derman!
Ëtişer birküni hekdin bir perman,
Geplet tö.şigide yatkuçi bolma!*

Mahtumküü, yüreğinde çok arman,
Bulamadın derdine bir derman!
Gelir bir gün Hak'tan bir ferman,
Gaflet döşeğinde yatma!

13

*İçki şiriñ eytrna herbir namerdke,
Şiriñ elge yeyip paş eter seni.
Ogri-kezzap bilen dost-adaş bolma,
Meli fidin acriñip aç iter seni.*

İç sırrını söyleme hiçbir namerde,
Sırrını öğrenip faş eder seni.
Hırsız, yalancı ile dost, kardeş
olma,
Malından mahrum edip aç bırakır
seni.

*Nadan bilen esla oturma-îurtna,
Zinhar, namerd bilen hemsöhbeñ bolma.
Kedirdan dostuñdin yüzüñni burma,
Barsañ öz başıga tac eter seni.*

Cahil ile asla oturma, kalkma,
Asla, namerü ile hemsöhbet olma.
Değerli, dostundan yüzünü çevirme.
Gidersen öz başına taç eder seni.

*Bir merd yiğit nazeninge yar bolsa,
Camalini bir kürmekke zar bolsa,
Arilikta bir şum rekib har bolsa,
Sö'ygen yariñ bilen öç eter seni.*

Bir merd yiğit bir güzele yar olsa,
Cema'ii bir görmeye zar olsa,
Arasında bir şura rakip varsa,
Seven yarine öç eder seni.

Kadir Ekber

Mehtum kuli, y niliŐ  ytma samani,

Seher turup itle bar e gunahni.

 ytmigini geyvel söz, kilma zinani,

Cehennem otiga duş  ter seni.

Mahtumkulı, yanılıp söyleme

semayı,

Sabalı kalkıp dile Hak'tan afım,

Söyleme gıybet sözü, etme zinam,

Cehennem ateŐine bırakır Őeni.

¹ Atlas: Uygurlar'ın atlas kumaŐından dikilmiş olduğu kıyafet.

² Naçar: kötülük yapanlar, zalimler.

UMUMİ TÜRK FOLKLORUNDA ÖLÜMSÜZLÜK KONUSU

Nezaket Hüseyinova*

Akt:Alimcan İnayet

Türk topraklarında zaman zaman yağma amacıyla yapılan savaşların, baskınların en büyük zararını yine onun kültürü, dili ve etnik kökü görmüştür. Şöyle ki, bu savaşlar sırasında halkın kültür abideleri mahvolmuş ya da silinip gitmiştir. Yabancı halkların etkisi ve muhtelif kültürlerin zorla kabul edilmesi neticesinde dile yabancı kelimeler girer, çeşitli milletlerin aynı coğrafi alanda yaşamaları ile etnik kök. dünya görüş vs.ler kısmen değişir. Belirli zaman çerçevesinde dünya görüşün çeşitli istikamette formlaşması kültürü ve edebiyatı ciddi bir şekilde etkiler. Onun için Türk halklarının hem de diğer halkların eski talihlerini, kendilerine özgün kültürlerini, dillerini, etnik kökenlerini araştırmak için değerli belgeler içerisinde destanlar önemli yer tutar.

Türk soy kökünü, adet ve geleneklerini, milli ve kahramanlık hususiyetlerini bünyesine alan desianlarda("Ural Batur", " Maaday Kara ", " Kitab-i Dede Korkut ", " Şan Kızı". " Köküdey ", " Türk Yaradılış Destanı") bir kaide olarak ebedi hayat, yani ölümsüzlük fikri ön plandadır. Bu bir tesadüf değildir. Öyle ki, insan yaratıldıktan beri hayali idrak etmek zorunda kalmıştır, onu içinde bulunduran kainatın kim tarafından, nasıl yaratıldığı insanı hep düşündürmüştür. Şimşegın çakması, yağmurun yağması. canlıların belirli bir müddetle sonra mahvolmaları gibi tabiat sırları animisist dünya görüşlü insanları dehşete düşürmüştü ve düşünmeye mecbur etmiştir. Bu hadiseler kainatın ve doğanın sırlarıyla baş edemeyen ilkel tasavvurlu insanları daima korku altında tutmuştur. Dolayısıyla insanlar da kurtuluş yollarını aramaya çalışmışlardır, Bazı hadiseler hakkında insanlar zaman zaman kendi düşünce^; seviyesinde kendi dünya görüşlerine uygun efsane ve rivayetler yaratmışlardır. Bu efsane ve rivayetler hafızalarda yaşayarak destan ve masallar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmışlardır.

Gösterilen tüm kaynaklarda ebedi hayatı bulmak fikri, gayesi, maksadı aynı ise de bu ölümsüzlüğü kazanmanın ayrıntıları, yol ve yöntemleri farklılık arz etmektedir. Yaradılış konusunu işleyen kaynaklar gösteriyor ki, Tanrının ilk yarattıkları ölmeyeceklerdi, Tanrı ile aynı mekanda ezizet çekmeden yaşıyacaklardı. Onlar şeytanın sözüne uyarak yasaklanan yemekleri yediklerinden dolayı Tanrı onları cezalandırarak

* M. E- Resulzade adındaki Bakı Devlet Üniversitesi'nin Filoloji İlimleri araştırmacısıdır.

ölümlü kılmıştır. Bu konu " Türk Yaradılış Destanı "nda , " Bibliya " ve " Kur'an - i Kerim "de aynı süje etrafında cereyan eder.

Tanrı Erlik'in sözüne uyan Eje'ye: " ...sen Erlik'in sözüne uydun, yasak meyveyi yedin, öyleyse cezam çekeceksin. Çocuk doğuracaksın, doğururken de zorluk ve eziyetle çekeceksin. Sonunda Öleceksin, Öltünmü tadacaksın !..." der. Gösterilen kaynaklarda da bu konu benzer bir şekilde gelişir. Şöyle ki, her üç kaynaktaki şeytan önce kadını, sonra kadın aracılığıyla kişiyi yoldan çıkarır. Görüldüğü gibi, ilk yaradılış destanlarında Tanrı insanı ölümsüz olarak yaratmıştır. Şeytan onun yaratıklarının kalblerine girerek onları yoldan saptırır ve böylece onların ölümlü kılınmalarına neden olmuştur. " Ebedi hayatı arama " konulu destanlar bazı yaradılış efsane ve rivayetlerinin bir çeşit devamı intibasim uyandırmaktadır. Bazı konulara bakarken öyle bir kanaat ha sil olur ki. insanlar yitirdikleri saadeti (ölümsüzlüğü) ararlar, bu yolda onları kandıran kötü güç (Erlikşeytan)! yenmek için savaşırlar.

Başkurt destanı " Ural Batur "da Ural ab-i hayati ararken kötü güçleri temsil eden katil şah ile. yılanlar sahi Kelikfe ve oğlu Zerkum ile, Ezrek ile, devler ile, yasak edilmiş kam içtiği için kötü güçlerin hizmetçisi olan kardeşi Şulgen ile ; Şumer destanı " Bilkamis "da Bilkamis ve Enkidu Humbaba, onu himaye eden yıldırım, tufan ve yağmur Tanrısı Addu. Veer, Şamaş. yeraltı dünyasının sahibi Yerşikal ile ; Altay destanı " Maaday Kara "da Köküdcy Mergcn kötülüğü temsil eden Kara Kula, Erlik Biy, kızı Kara Taadi ve ona hizmet eden Kara Buğa, Kara nar ile; " Kitab-i Dede Korkut "da Deli Dumrul Azrail ile karşılaşır. Onlar sanki söz konusu şeytanın temsilcileri olan kötü ruhlarla karşı kendi haklarını (ölmezliği) geri almak için savaşırlar ve neticede yaptıkları ile ölümsüzlük esirler.

Kendi mitolojik seciyeleriyle seçilen " Ural Batur " destanı ebedi hayat konusunun araştırılmasında ilk kaynak niteliğinde değerli malzemedir. Öyle ki, destan mitolojik Ö/ellikler, ani misî düşünceler taşıyan bir destandır. Onlar ölümün ne olduğunu, kim tarafından ggönderildiğini. tabiatın dehşet verici, bozulmaz, kaçınılmaz bir kanun olduğunu idrak etme yeteneğine sahip değiller. Onlar kaçıp gizlendikleri bu adayı ölüm bulamaz diye bilirler². Hatta ölümü canlı tassavvur eden ala oğullarını onun başını kesmekle görevlendirir.

" Ekeryulda ülem osraha, başın kırkıp alıp kaytırğa kuşkan " ³.

Anlamı: Eğer yolda ölüme rastlarsanız başını kesip alıp eve getirin.

Bu konu Kitab-i Dede Korkulun " Deli Dunırl " hikayesinde de benzer bir şekilde cereyan eder. Şöyle ki, Deli Dumrul da Azrail'i canlı tasavvur ederek: " Mere, Azrail dediginiz ne kişidir ki, adamın canını alıyor ? Ya kadir Allah, birliğin, varlığının hakkı için Azrail'i benim gözüme göster, savaşıyım, çekişeyim, mücadele edeyim.

¹ Türk Destanları, İstanbul, 1976, s. 21

² Başkurt halik epusi, Moskva, 1977, s. 61

³ aynı eser, s. 88

Umummi Türk Folklorunda Ölümsüzlük Konusu

güzel yiğidin canını kurtarayım" dedi⁴.

Deli Dumrul'un bu konuşması kendiliğinden tezzat teşkil etmektedir. Eğer konuya dini bakımdan yaklaşacak ve hikayenin islam dininin ortaya çıktığı dönemde teşekkül etliğini kabul edecek olursak Deli Dumrul'un Allahın varlığını, birliğini kabul edip de Azrailin nasnl bir kuvvete sahip olduğunu bilmemesi ve onu canlı tasavvur ederek onunla savaşmak istemesi İlginç gelir.

Ebedi hayat konusu Şumer ve Hind efsanelerinde daha iyi işlenmiştir. " Bilkamis " destanında Bilkamis Enkidunun ölümünden sonra şöyle düşünür:

Gören bir de ölüler Güneşi görebilirler ?⁵.

Bu fikir ona rahatlık vermez. O insanlar için ebedi hayatı bulmak maksadıyla Maşu dağına Utnaşişinin yanma çıkarken rastladığı Hanım ona şöyle der:

Sen nereye gitsen de, gezsens de kainatı.

Hiç bir vakit bulamazsın aradığın *hayatı*,

Tanrılar halkeyleyip insanı yaratırken,

Ölümü insan için buyurmuşlardı onlar...⁶.

veya Şamaş :

İnsan geldi, giderdi, dünyada hiç bir şey karmaz⁷.

Görüldüğü gibi, burada ölümsüzlük arayan gencin boşuna uğraştığı ona defalarca hatırlatılır. Ama destan yaratıcısı insanın neye kadir olduğunu, " ebedi hayal "ı kazanmanın yollarını göstermek için kahramanı tüm deneme ve merhalelerden geçirerek son noktaya kadar götürür.

Hint efsanesi " Mahabharata "da bu fikir daha açık bir şekilde ortaya çıkar, Bu efsanede artık ölümün " alın yazısı " olduğunun onaylandığı görürüz.

Bu dünyaya gelenin ölümü alınındadır,

Dönüp dolaşp başa gelir sonunda,

Olacağı ne çare ?...⁸.

veya

Hayatın çok sıkı kanunları var,

Bilinmeyen bir yerden gelip dünyaya,

⁴ Kitab-i Dede korkut, Bakı, 1978, s. 88

⁵ Bilkamis dastanı, Bakı, 1985, s. 67

⁶ aynı eser, s. 77

⁷ aynı eser, s. 57

* Mahabharata, Bakı, 1998, s. 142

Nezaket Hüseyinova

Bilinmeyen bir yere gider insanlar⁹

Bu destanda insanlar ölümü ararken mitolojik tefekküre değil, reel hayat hadiselerine dayanırlar. Destanda açıkça görüldüğü gibi "ölüm"ün hayat kanunu, kaçınılmaz bir güç olduğunu artık idrak ederler.

"Şan Kızı" (len kızı) destanında "ölümsüzlük" nisbidir. Atası Boyan Lauş'un gelmediğini görüp oğlunun öldüğünü zanneder.

Zira Ölümsüz Alp da ölebilirmiş,

Kendisi bunu istese...

Veya onu diğer Alplcr öldürürse¹⁰.

Görüldüğü gibi burada nisbilik sembolik karakter taşır. Buradaki "Alp" mukaddes gibi telakki edilir. Eğer o mukaddes ise onu ancak kendisi veya diğer kutsallar öldürebilirler.

Genellikle ebedi hayalı aramayı konu edinen destan ve masallarda ölümsüzlüğün sun bir kaide olarak suda aranmaktadır. Bu da tesadüfi değildir. Yaradılış için gerekli olan dört unsurun ilki sudur. Su hayalın temelidir. Destanlara bu açıdan bakarsak ebedi hayatı aramanın sembolik anlam taşıdığına şahit oluruz. Şöyle ki, bu iksir ancak tatlı sulu çaylarda, kaynaklarda bulunur. Bildiğimiz gibi, acı, tuzlu denizler hayat kaynağı olamaz. Çünkü o ne insanlar için içmeye, ne de tabiatın yeşermesine yararlıdır. Onun için kahramanlar insanlığı, tabiatı bu korkunç durumdan kurtarmanın yollarını aramış ve sonunda hayat suyunu (tatlı su kaynaklarını) bularak yaradılış susuzluk belasından andırmışlardır. Suyun aslı mahiyetini kavrama yeteneği olmayan insanlar onun tabiata can verme kudretini gördükçe bu eşsiz kuvvete kendilerine göre sonsuzluk, ölümsüzlük kaynağı gibi anlamlar vererek efsane ve rivayetler yaratmışlardır. Halta tabiat hadisesi olan depremler, çığlar, taşkınlar neticesinde suyun önünü kesen dağ ve kayalıkları zorlukla parçalayan ilkel tasavvurlu insanlar onları kötü güç dev, ejderha olarak sembolleştirmişlerdir. Masal ve destanlarda" sonsuzluk suyunun (tatlı su) dev ve buna benzer kölü güçler tarafından esir alındığını görmek mümkündür. İlginçtir ki, suyu sonsuzluk bahsetme iksiri olarak ele alan mitolojik konulu efsane ve rivayetlerden somaki aşamalarda şair ve yazarlarımız kendi eserlerinde belirli hadise ve gerçeklerin okuyuculara aktarılmasında bundan ustalıkla istifade etmişlerdir. Bu mitolojik konuya dahi şairimiz N. Gencevi'nin son eseri "İskenderaame" destanının "Şerefname" bölümünde rastlarız.

Dünyada zulmün olmadığı bir diyar,

O güzel toprakta hayat suyu var...

Yaşamak istersen dünya uzununu.

⁹ aynı eser, s. 158

¹⁰ Mikayıl Baştı, Şan Kızı, İstanbul, 1991, s. 90

¹¹ "Vral Batur", "Köküdey", "Bükams" dastanları, ~¹ Melik-Mcmmed "nağalı vs.

Umummi Türk Folklorunda Ölümsüzlük Konusu

Git geçir eline hayat suyunu ! "

N. Gencevi'nin eserinde bu konunun tasviri didaktik eğitici) öneme sahiptir. Şair eserinde bu mitolojik konuyu iki rivayette verir. Bunların biri köylünün, diğeri ise Rumlu ravüerin rivayetidir. Her iki halde Hızır hayat suyunu içtiği halde İskendere kısmet olmuyor¹³ . Bununla da Nizami kendi eserinde seve seve yücelttiği kahramanın asıl larih sahnesinde oynadığı fatih rolünü küçük bir çizgi de olsa dikkati çeker. Aynı hadiseyi Rum rivayeti şeklinde esere dahil ederek nazma çekmiştir.

"O yolda karşısına çıktı bir melek.

Padişahın eline o el çekerek.

Dedi: " Bu, dünyayı geçirdin ele,

Böyle ham hayale doymadın hele " ¹⁴

Sembolik karakter taşıyan bu rivayetten böyle bir netice hasıl olur ki, eğer İskender gibi bir fatihe ebedi hayat kısmet olsa idi, o zaman bütün kainat yakınışı olurdu. Bu da ancak İblise has alamettir. Ama destan ve masallarda da açıkça görüldüğü gibi ebedi hayat ancak mukaddes ruhun taşıyıcılarına kısmet olur. Bu eserde de ebedi hayat sadece insanlara yardım eden, onlara yol gösteren, zorluklardan kurtaran Hızır Peygambere nasip olur.

" Ebedi hayatı arama " konulu destanların hepsi aynı sonuçla biterler.

"Ural Batur " destanında kahraman öyle bir hayatı arar ki, oradaki canlılar ölmesin, bitkiler hiç bir zaman solmasın, güçlüler zayıf olanları avlayıp yemesin. Bu onun ilkel tefekküründen ileri gelir. O otlar, çiçekler solmazlarsa yenilerinin bitmeyeceğini, sular akmazlarsa kokacağını, yaratılan ölmezse yer yüzünde hayalın çekilmez bir hale geleceğini anlamaz. Bu bakımdan destanın sonunda ölmezlik kazanmış ihtiyar kişinin geldiği nokta insanda merak uyandırır:" Vaktiyle ben de senin gibi bu çeşmeden su içtim. Maksadım kötülüğü yenip, güzel yaşamaktı. Ben artık ölmek istiyorum. Ama ben o çeşmeden su içtiğim için Ölüm benim ruhumu kabul etmiyor. Canıma kurtlar saldırıyorlar. Lazimsiz bir hayat yaşamaktansa, insan ona verilen ömrü liyakatle yaşasa, o ölmezlik kazanır " ¹⁵ .

Şumer destanı" Bilkamıs "da da aynen bu tür fikir aşlanır.

Bilkamıs :

Ölüm korkutur beni, yok mu ebedi hayat ?¹⁵

Adam akreb cevabında :

¹² N. Gencevi, Şerefname, Bakı, 1988. s. 505

¹³ aynı eser, s. 512-513

¹⁴ aynı eser, s. 512

¹⁵ Beşkört halik eposı, Moskva, 1977, s. 149-150

¹⁶ Bilkamıs, Bakı, 1985, s. 70

Nezaket Hüseyinova

"Gece gündüz çal çağır, nağme eyle oyna sen !

Güzel giyinip geçin, giysin teiniz ak olsun,

Sevgilini azizle razi olsun erinden,

İnsanın hayatı da, işi de budur ancak!¹⁷

" Kitab-i Dede Korkut " destanının " Deli Dunıral " hikayesinde Deli Dumrul Taundan aman dilediği zaman helalinin sadakati ve kendinin de doğru yola girdiğini göz Önüne alarak Tanrı ona 140 yıl ömür verir. Deli Dumrul ne kadar uzun ömür verilse de cismanı Ölümün kaçınılmazlığı, iyilik etmekle ebedi yaşayacağını idrak eder ve 140 yıllık ömründe sadece iyilik edeceğine söz verir:

Ulu yollar üzerine,

İmaretler yapayım senin için.

Aç görsem doyrayım senin için,

Yalıncağ görsem donadayım senin için "¹⁸.

Hint efsanesi " Mehabharala "da Yudhiştira ömrü boyunca iyilik etliği için bin gözlü İndira onu Tanrıların mekanına götürür.

Dünya neye gerektir ?

Edeceksen iyilik et,

Tannım karıncası,

Alkışı seni bulsun¹⁹.

Beşeri fikirlerle yaşayan kahramanlar hiç bir zaman yalnız kendilerini düşünmezler. Onlar bütün canlı hayatı zulümden kurtarma yolunu tuttıkları için mukaddesliğe kavuşurlar. Ama Nizami'nin İskenderi yalnız kendisini düşündüğü için istediğine erişemez.

Bütün bu karşılaştırmalardan hülasa olarak bir felsefi sonuç çıkarmak mümkün: " Cismanı ölün kaçınılmazdır. Ebedi yaşamın iksiri hayırlı işler yapmaktır. Sağlığında hayırlı işler yapan ebediyet kazanır".

¹⁷ aynı eser, s. 77

¹⁸ Kitab-İ Dede Korkut, Bakı, 1978, s. 93

¹⁹ Mahabharata, Bakı, 1988, s. 76

ALTAİN SAİN SUME
(Barabin. Tatarlarının Kahramanlık Hikayesi)

F.URMANÇEEV
Çeviren: Muvaffak DURANLI*

Barabin Tatarlarının Altain Sain Sume¹ adlı hikayesi içeriği ve kompozisyonuyla Sibiry Tatarlarının destanı için tipik niteliktedir. Bu eserin başlangıcı eski doğu edebiyatı² için oldukça gelenekseldir. Hikaye oğulları olmayan yaşlı bir kan kocanın mutsuzluğunun tasviriyle başlar. Bu motif değişik varyantlar halinde Batı Avrupa destanında ve hatta Eski Yunan mitolojisinde bile bulunmaktadır.³

Çocuksuzluk bütün halklarda her zaman büyük bir mutsuzluk kabul edilmiştir. Ortaçağ hükümdarlarının ve kabile Önderlerinin çocuğunun olmaması sıklıkla bütün devletin tarihi kaderinde anlatılmış ve kabile içi savaşların nedeni olmuştur. Çocuksuzluk motifi belki de bu yüzden dünya folklorunda böyle yaygınlık kazanmıştır.

Zamanımıza kadar ulaşmış ve bu konuyu içeren ilk eserler çok eskilere aittir. Mesela bu motife dört bin yıl önce yazılmış eski Mısır nesir anıtlarında karşılaşılmaktadır. Gemi Kazasında Kaybolanın Masalı (İ. Ö. XX. - XVII. Yüzyıllar)⁴, Ölümüne Mahkum Edilen Prensi (İ.Ö. XIII. Yüzyıl)⁵. Benzer içerikli sözlü efsanelerin daha önce de var olduğu ve destanın yaratılmasına öncülük ettiği öne sürülebilir.⁶

* Çevirmen Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü

- F.Urmançeev'in bu makalesi "Geroiko-arhaiçeskoe skazanie Allain Sain Sume" adıyla Sovetskaya Tyuikologiya, 1984, No 2, ss. 25-32'de yayımlanmıştır.
- 'V.V.Radlov, **Obraztsı Narodnyı Literaturı Tyurkskih Plemen. C.IV. SP.**, 1872, ss. 70-77.

²Bak. **Mahabharata. Ramayana.** Moskova, 1974, ss. 7-66; **Tri Velikih Skazaniya Drevney İndii.** Moskova. 1978. ss.388-389; **Geroičeskiy Epos Narodov SSSR.** Leningrad, 1979, s.327; **Koblandı-bahr. Kazalškiy Geroičeskiy Epos.** Moskovü, 1975, ss.65-223.

³N.A.Kun, **Leğendi i mifl Drevney Gretsit.** Moskova, 1954, ss. 182, 429

⁴**Povcst Peteise III. Drevneegipetskaya Proza.** Moskova. 1978,ss.42, 262.

⁵a. g. e. ss.62. 263; "poyeziya i proza Drevnego Vostoka". Moskova, 1973, ss.36, 63.

⁶V.Y.Propp. **tstoriçeskie Komi Volşebnoy SkazM.** Leningrad, 1946,s. 145.

Çocuksuz yaşlı karı kocayla ilgili hikayeler Türk destanında da oldukça yaygındır, gerek masal⁷ gerekse destan şeklinde olmak üzere bu hikayeler pek çok değişik şekildedir⁸.

Masal ve destanın anlatını kanunlarına göre folklorda çocuksuzluk hiçbir zaman nihai ve mutlak olmamıştır. Erkek çocuk, bazen de erkek veya kız çocuk mutlaka olacaktır. Eskiden çocuk ricasıyla kabile atasına, toteme, daha sonraki dönemlerde ise Tannya baş vurulmuştur. Gerçekte bu eski Mısır nesrinden başlayarak ve bu motiflerin İslami etki altında daha karmaşık bir şekil aldığı orta çağ Türk destanıyla devam ederek doğu halklarının pek çok masal ve hikayesinde anlatılmaktadır⁴,

Bu konu geleneği Altın Sain Sume hikayesinde de izlenmektedir. Yaşlı adam kendisine bir çocuk vermesi umuduyla tek ineğini keser ve misafirlerimi çağırır, bu ritüel şöleden sonra ille karşılaştığı kişiyi yemek kalıntılarıyla ağırlamaya karar verir. Karşısında ak sakallı bir ihtiyar belirir. Yaşlı adam ona derdini anlatır ve kendisine bir oğul vermesi için Tannya dua etmesini ister. Ak sakallı ihtiyar, ihtiyar adamın ricasını yerine getirir. Bir yıl sonra yaşlı kadın bir oğlan doğurur¹⁰.

Kahramanların koruyucusu olan ak sakallı ihtiyar tiplmesi belirli bir ilgi oluşturmaktadır. Sibiryâ Tatarlarının diğer hikayelerinde mesela Ak Kubek adlı kahramanlık destanında yaşlı adam benzer bir rolde yer alır."

Bu tipleme genetik açıdan kahramanın ilahî kökeni, himayeci atalar kültü ve daha sonra Müslüman ermişleriyle ilgili eski tasavvurların bir yansıması olan halk masallarıyla¹² bağlantılı gözükmetedir. Bunu, Türk dillerinde "seçilmiş, saygı, üstün"¹³, Moğolcada "iyi, güzel"¹⁴ anlamına gelen destan kahramanının adında yer alan *sayrı- sayın* kelimesi kanıtlamaktadır. N.F.Kalanov tarafından hazırlanan ve 155 yıldan daha fazla bir zamanı kapsayan "Moğol ve Tatar Hanlarını Şeceresi"ndeki *sain* kelimesi sadece Altın Ordu hanlarının başı Batu Sain için kullanılmıştır (Batu 1224-1255 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır)¹⁵. Kendisine Mısır firavunlarının, eski

⁷ S.A.Baskakov. **Kazahskaya volşebnaya skazka**. Alma-Ata, 1972, ss. 116.249: **Guvinskie Narodnie Skazki**. Moskova, 1971, s. 143.

⁸ Bak. H. Korogli. **Oguzstiy Geroičeskiy Epos**. Moskova, 1976, s. 106; V. Jirmunskiy. **Narodnyy Geroičeskiy Epos**. Leningrad, 1962, a. 12; aynı yazar. **Tyurkskiy Geroičeskiy Epos**. Leningrad, 1974, ss.517-631.

⁵ V.Jirmunskiy, **Narodnyy Geroičeskiy Epos**. s. 160

¹⁰ V.V.Radlov, **Obraztsi...**, c.IV, ss.70-71

"a.g.e.,ss.53-54, 148.

¹² Bak. V.V.Kaskabasov, **Kazahskaya Volşebnaya Skazka**. s. 160.

¹³ V.V.Radlov, **Opit Slovaryâ Tyurkskih Nareçiy**, c.4. SPb.,191 J. sütun 291.

¹⁴ **Mongolsko- Russkiy Slovar**, Moskova, 1957, s.343.

¹⁵ **Skazanie o Zaçatii Tsarstva Kazanskogo**, Kazan, 1902 (bak. Tablo).

Yunan krallarının ve eski Moğol Tannsmın¹⁵ adını alan Moğol imparatorluğunun kumcusu Cengizhatvın geleneğini devam ettiren Batuhan kendi iktidarının ve unvanının ilahî bir kökeni olduğunu belirtmiştir. *Sain* kelimesiyle kahramanın ilahî kökeninin belirtilmesinin eski Türk- Moğol mitolojik destamıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. G.N.Polanin şöyle yazmıştır: İrin Sayırle ilgili şarkı ve masallar Moğolistan'ın kuzeyinde anlatılmaktadır¹⁶. Burada İrin Sayın kudretli bir şaman ve göğün oğlu olarak tasvir edilmektedir¹⁷. Bu gelenek Kazak kahramanlık destanına da geçmiştir. Bu destanda Tanrı tarafından kutsanan Sain'in bakışıyla dokuz yüz yaşındaki yaşlı kadınlar gençleşmiş, her taraf çiçeklerle bezenmiştir:

Er Sain atma bindiyse

Orada doğa da değişmiştir;

Altı aylık kış

Bahara dönmüştür.¹⁹

Bahadır atının katılmasıyla bağlantılı epizodlar daha belirgin bir ilgi uyandırmaktadır. Burada kahramana genelde bir köle olan sürü çobanı yardım etmektedir. Bu tiplenin doğrudan göçebe halkların günlük sistemiyle bağlantılı olması Türk destanı için kişinin geleneksel olumlu bir yorumunu getirmiştir²⁰.

Alinin Sain Sume hikayesinde bir köle olan sürü çobanı bu gelenekten farklı olarak kahramanı lursızlıkla suçlamakla ve bu yüzden kahramanla acımasızca savaşmaktadır. Halk destanı için belirlenmiş geleneklerden bu şekildeki bir sapma ve sürü çobanı tipinin transformasyonu, birincisi yerleşik hayata geçişle bağlantılı bir şekilde sürü çobanının halk hayatındaki rolünün ve yerinin değişimiyle; ikincisi üç denemeden sonra atını kendi seçen kahramanın rolünü belirtme isteğiyle açıklanabilmektedir. İncelenen hikayede Türk halkları arasında yaygın olan Alpamış²¹ destanı ile uzak bir konu bağlantısı olduğu fikri de ileri sürülebilir.

Destanda şimdi vereceğimiz epizodu açıklamak daha zordur: yaşlı adamla kadın uzun süre bekledikleri oğlu Öldürmeye karar verirler. Bu motif eski inançlardan

¹⁵ G.N.Polanin, *Vostovne Motivi v Srednevekovom Evropeyskom Epose*. Moskova, 1899, s.374.

¹⁷ *a.g.e.*, s.120

¹⁸ *a.g.e.*, ss.377-379.

¹⁹ *%.*.&*, ss.377-379.

¹⁹ *Pesni Stepey. Antologiya Jazahskoy Li tem tun*. Moskova, s. 35.

²⁰ *Bak. V.M Jirmunskiy, Tyurkskiy Gcroiçeskiy Epos. s. 257.*

²¹ *Alpamiş. Uzbekskiy Narodmy Epos Po Variantu FazUa Yuldaşa*. Moskova, 1949; *Alpamiş. Skazitcl Esemurat-jirau Nurabullaev*. Nukus, 1960.

hikayeye girmiş olabilir, zira folklorik paralellikleri oldukça enderdir. Özellikle Sibirya'da derlenmiş Rus halk masalı Balladır İvan Yabloçkin'de benzer bir motifle karşılaşılabilir²².

Benzer epizodlar genetik açıdan halkların etnografik geçmişiyle bağlantılı olabilir. Özellikle tahtın mirasçısı olan çocukların Öldürülmesi sıkça rastlanan bir olaydır ve halk yaratıcılığında da uygun yansımasını bulmuştur²³. Bazı halklarda bu adet yakın geçmişe kadar korunmuştur²¹.

Hikayenin kahramanı ölümden ve Türk destanı için geleneksel bir tip olan bahadır atı tehlikelerden kurtulur. "Kahramanlık destanında bahadır atı insan sözünü anlar yiğide gelecekteki tehlikeyi haber verir..."¹²³. Bahadır atının bu şekildeki rolü daha önce adı verilen halk masalı Balladır İvan Yabloçkin'de de verilmektedir²⁶.

Atıyla ölümden kurtulan bahadır evinden ayrılmaya karar verir. Bu davranışta kabile toplumundaki bazı üyelerin onunla ilişkiyi koparma isteğinin yansıması yer almuş olabilir. Benzer epizodlar Tulyak'la ilgili hikayenin Başkırt ve Tatar versiyonlarında bulunmaktadır²⁷.

Cik Mergen^{2*} destanında olduğu gibi bazı hikayelerde kahraman bahadır olgunluğuna ulaşmaya kadar adıyla anılmaz. Bu motif incelenen destanda da yer almaktadır: ancak hikayenin kahramanı evini terketmeye kalkıştığında ailesi oğullarının adının olmadığını hatırlar, onu eve geri çağırır ve Altain Sain Sume adını koyarlar. Kahramanın küçükken kendisine verilen adı değiştirmedeğini, bir yetişkin olarak ilk önce onu aldığını da belirtmek gerekir. Bu isim verme töreni sırasında ortaya çıkan eski inançların ve onlarla bağlantılı epik geleneklerin unutulmasıyla açıklanmaktadır.

Bu epizodlar hikayenin birinci bölümünü tamamlamaktadır. İkinci bölümde bahadırın evlenme konusu gelişim almaktadır. Alının öğüdüne uyan kahraman kızını kendisine vermeye niyetlenen krala gider. Daha Önce orada olan sekiz bahadırın yarışmasına karşın tercih Altain Sain Sume'den yanadır. Bu da sekiz bahadırın birlikte gelmiş olması, Altain Sain Sume'nin ise tek başına gelmiş olmasıyla açıklanmaktadır.

²¹ **Russkie Narodnie Skazki Sibiri o Bogatiryah.** Novosibirsk, 1979, ss.159-169;286-287, 157.

²³ Bak: N.A.Kun, **Leğendi i Mifi Drevney Gretsii**, ss. 44, 58, 74, 101, 115

²⁴ M.I.Kulişer **Oçerki Sraunitelnoy Etnografii i Kulturi.** SPb., 1887, ss. 46-56; C.Frezer, **Zolotaya Vetv.** Sayı I. M.-L., 1931, s. 327.

²⁵ V.M..Tirmunskiy, **Tyurkskiy Geroiceskiy Epos**, s. 249.

[^] **Russkie Narodnie Skazki Sibiri...**! ss. 160-161

²⁷ Lev SuhodoIskiy, "Legençla o Tulyake". - **Vestnik İmperatorskogo Russkogo Geograficeskogo Obşçestva**, c. 24, SPb, 1858, ss. 65- 72; **Başkırskiy Narodny Epos.** Moskova, 1977, ss. 8-51, 206-214, 418-427.

²⁸ **Bormgi Tatar Edebiyatı**, Kazan, 1963, s. 352.

Pek çok doğulu halkda var olan geleneğe göre damat gelin için para vermek zorundadır. Bu hikayede yansımıştır. Hikayede gelin için kalım ödenmesini gerektiren ataerki feodalizmin daha sonraki gelenekleri yetişkinlere ait törenlerle bağlantılı daha eski tasavvurlarla karışmaktadır.

Kahramanın düğüne kadar kral için yedi kır at (akbuzat) yakalaması gerekmektedir. Bahadır, düğün için ağır koşulları yerine getirmelidir. Kahraman daha önce hakkında pek çok şey öğrendiği Ene Solım'la karşılaşır. Epik geleneğe göre onların karşılaşması mücadeleyle başlar ve bu mücadele güçlerinin eşit olduğunu gösterir. Benzer epizod eski doğu anıtlarından biri olan Gılgamış destanında da bulunmaktadır, bu destan İ.Ö. XXIII. - XXII. yüzyıllarda sözlü formda oluşmuştur²⁹. Bu motif orta çağ hikayelerinde, mesela Rus bahadırılık destanında da³⁰ yansımaktadır. Alta in Sain Sume hikayesinde kahramanın yedi aygır için gittiği söylendiğinde Ene Solun ona yardım teklif eder. Eğer yedi yüz yilbegenin annesi yenilirse ancak o zaman yedi aygır yakalanabilir. Bu durumda kimin kastedildiği açık değildir. A.A.Petrosyan şöyle yazmaktadır: "Altaylıların pek çok epik hikayesinde insanları yiyen ... yedi başlı dev Celbegen tipi yer alır"³¹. G.N. Potanin Altay folklorunun bu tipi hakkında şöyle yazmıştır: "Altaylıların insan yiyen masal kahramanı yaşlı kadın *Celbegen* olarak adlandırılmaktadır; o ay tutulması sırasında ayı yutar"³². Bilim adamı *celbegen* i Kazakça *jalamız* kelimesiyle karşılaştırarak bu kelimenin etimolojisi üzerinde durmakta ve Altay folklorunun *celbe gerimin* ve Kazak folklorunun *jahumuz kernpir'mm* kendi yapılan içinde benzer tipler olduğu yargısına ulaşmaktadır. Kazak halk masallarındaki diğer bir dev tipi olan *aydagara* ya *jalmamız kernpir* tipini karşılaştıran S.A.Kaskabasov şöyle yazmaktadır: "*Jalmamız kernpir* de dikkatsizliği sonucu ölümler krallığına düşen insanlarla savaşı"³³. Gerek Volga ve Ural gerekse Sibirya Tatar folklorunda karşılaşılan yaşlı kötü kadın *yalmamız karçık* tipi de genellikle aynı çizgilerle donanmıştır³⁴.

Altain Sain Sume hikayesinde Kazak ve Tatar folklorundaki aynı tipin, fakat başlangıçtaki Altay adımı koruyarak, yer aldığı ileri sürülebilir. Bu hipotez büyük ölçüde fonksiyonel açıdan akraba olan *celbegen* ve *jalmamız (yalmamız)* kelimeleriyle de kanıtlanmaktadır³⁵.

²⁹ Epos o Gügameşe ("O vse vidavşem"), M.-L., 1961, s. 19.

³⁰ G.N.Parilova ve A.D.Soymonov, Bilim Pudjskogo kraya. No 4, Petrozavodsk, 1941; Bilim, Moskova. 1969. s.43.

³¹ A.Petrosyan, O geroičeskom epose narodov Sovetskogo soyuza. - Geroičeskiy epos narodov SSSR, c. I. Moskova, 1975. s.10.

³² Kazakskiy folklor v sobranü G.N.Potanina., Alma-Ata, 1972. s.292.

³³ S.A.Kaskabasov, Kazahskaya volşebnaya skazka, s.177.

³⁴ Bak., Tatar halik ijatı. Ekiyatlar, (berençe kitap), Kazan

³⁵ Krş., Kazakskiy folklor v sobranü G.N.Potanina, s.292.

Türk- Mğol folklorunda oldukça yaygın olan yilbegen- celbegen- çelbegen tipi Altay Türklerinin, Şorların, Hakasların⁷ ve diğer halkların^{3*} yaratıcılığında da bulunmaktadır.

Destanımızın kahramanı yedi yüz yilbegenin annesine karşı hareket ediyor ve ilk çarpışmada onu yeniyor. Daha sonra yedi aygırı yakalıyor ve kötü duruma düşen Ene Solın'ra yardıma gidiyor. Bahadır tipi sürekli olarak anlatımda merkez olmaktadır. Bütün sınavları geçen kahraman ve arkadaşı dönüş yolu üzerinde büyük bir orduyla karşılaşır, çarpışma sırasında ağır yara alır ve ölürlür.

Baş kahramanın aldığı yaralardan dolayı ölmesi Sibiryâ Tatarlarının diğer kahramanlık hikayelerinde, mesela Ak Kubek^{3y} destanının her iki varyantında da görülmektedir. Fakat Ak Kubek'de bahadır gerçekten ölür, Kazak destanı Er Sain^{4m} ve pek çok halk masalında olduğu gibi Allâin Sain Sume'de kahraman yeniden canlanır. Geçici ölüm epizodu insanların ilkel tasavvurlarına aittir⁴¹.

Burada hikaye bitmiş olmalıydı. Fakat bu eserin gelişimi sanat mantığıyla gelişmektedir, yani bahadır kendisine daha önceden gösterilen sona ulaşmış olmalıdır. Bu yüzden hikayeye Türk destan gelenekleriyle sıkı bağlar içeren yeni epizodlar katılmaktadır. Türk Moğol halklarının epik geleneklerine uygun olarak bahadır alı yeniden aktif faaliyetlere katılmakta, ölmüş sahibini büyüyle canlandırmaktadır⁴².

Hikaye, masal ve destan için tipik epizodlar olan iki düşünle bitmektedir, bu her biri yetmiş gün süren Altain Sain Sume ve Ene Solın'ın düşünüdür.

Hikaye içeriğinin temelini bahadır düşününü oluşturmaktadır. Gelini elde etmek için bahadır ve onun arkadaşı veya kardeşliği devle savaşı ve onu yenerler. Benzer savaş hikayenin kaynaklarının ne kadar eski olduğunu göstermektedir. Bunu diğer olgular da kanıtlamaktadır. Temel şahıslardan biri yaşlı kadın *paşlık- başhk'dır*. Sibiryâ Tatarlarını pek çok hikaye ve masalında kadınlar bu şekilde adlandırılmaktadır⁴³.

³⁷ V.V.Radlov, **Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen**. C.H. SPb., 1868.ss.266, 267, 557, 559; N.F.Katanov, **Hakaskiy folklor**. Kitap;obraztsı narodnoy lileratun tyurkskih plemcn, c.IX. SPb., 1907; Abakan, 1963, ss, 106. 135- 136; N.F.Katanov, V.V.Radlov tarafından hazırlanan Obraztsı narodnoy Üteratun tyurkskiy plemen'in ikinci cildinde karşılaşılan özel adların alfabetik listesi, Spb, 1888, s. 23.

³⁸ G.N.Potcmin, **Vostoçnic elementi v srednevekovom evropeyskom epose**, ss. 651, 667, 750-753.

³⁹ V.V.Radlov, **Obraztsı....** c.V. ss. 59, 153.

⁴⁰ Pesr.i siepky, ss.30-46; A.S.Orlov. **Kazahskiy geroičeskiy epos**, M.-L., 1945, ss. 50-71.

⁴¹ V.Y.Propp. **tstoriçeskie kornı vulŞebnoy skazki**. s. 260.

⁴² V.M.jirmunskiy. **Tyurkskiy geroičeskiy epos**, s.249.

⁴³Kurbaña hikayesiyle karşılaştırma. **Tatar halik ijatı. Ekiyatlar (Berençe kitap)**, s. 86.

⁴⁴**Tatarsko-ruskiyslovar.M.**, 1966, 63

Çağdaş Talarcadan tercümede bu kelime önder, baş, başkan⁴⁴ anlamına gelmektedir. Tatarca diyalektler bu kelimenin daha belirgin anlamını da (aile reisi, ev hamımı) korumuşlardır⁴³. Talarcada *başhküzle bulu* kelime bileşimi de bulunmaktadır, 'evlenmek' anlamına gelen bu bileşimin harf çevirisi 'kafayı ve gözü korumaktır'⁴⁶. Bu mecazi bir ifadedir ve *paşilk- başlık* eski ataerkil ilişkilerin uzak bir yankısıdır. Bu açıdan hikaye Buryat⁴⁷ destanına ve kadının baş rolü oynadığı Evenlerin arkaik destanına yakındır.

Hikayenin karşılaştırmalı analizi açısından L.P.Patopov'unı Altaylıların Cangar destanını Kalmık Cangara'sının⁴⁹ öncülü olarak kabul ettiği makale ilginçtir. Bu destanı A. A. Petrosyan şu sözlerle tarif etmektedir: "On iki cangaradan her biri felakete düşmüş arkadaşım aramak veya düşmana misilleme yapmak için cehenneme ve bilinmeyen ülkelere giden kahramanların şaşkırtıcı maceralarını anlatan kalıramanlık faaliyetlerinin tarihini içermektedir. Bahadırların seferleri, bahadırın eşi olmaya layık kıza uzun süre beklenen karşılaşmayla gelişen romantik maceralarla örülmektedir..."⁵⁰. Altaylıların kalıramanlık hikayelerini karakterime eden İ.V.Puhov ise şöyle yazmaktadır: "Bu hikayelerden en büyüğü bütün bahadırların, babası büyük bahadır Dangar- Bootkryla ilgili hikayedir. Bu hikayenin icrasının yedi gün sürdüğünü söylerler"⁵¹.

Altain Sain Sume'de Kalmık Cangarasında olduğu gibi kahramanların maceralarının geniş epik tabloları yoktur.

Dangar destanı Altay Syume destanları da dahil olmak üzere dokuz destandan oluşmuştur. Altaylılardaki Dangar m kaderiyle ilgili efsaneyi L.N.Patopov'a N.U.Ulagaşev⁵² vermiştir. Ulagaşev ben bu destanı sadece söylenti olarak duydum, onu doğrudan anlatmamışlardı" demektedir. Altay Syume adlı destanın Tatar versiyonu Barabin Tatarlarından Allain Sain Sume⁵⁴ adıyla kaydedilmiştir. L.P.Potapov'un bu fikrini hikayenin felsefesi ve sanat yönelimi de doğrulamaktadır. İ.V. Puhov'un sözlerine göre "Kahramanın evlenmesi ve ona eşlik eden kahramanlıklar istisnasız bütün Altay kahramanlık hikayelerinin temasıdır:Kahramanın evlenmesi olmadan Altay

⁴⁴ Tatar teknen diaiektologik süzlege. Kazan, 1969, s.74

⁴⁶ Tatarsko-russkiy slovar,s.63.

⁴⁷ E.N.Kuziniua. K karakteristika jcnuskih ubrazov v uligerah Aduray Mergen i Ercnsey.- Epiçeskoe tvorçestvo narodov sibiri. (Tezisi dokladov nauçnoy konferentsii, 17-20 iyulya 1973g). Ulan Ude. 1973. s.52.

⁴⁸ J.K.Lebetlevi. Arhaiçeskiy epos evenov. Novosibirsk. 1981, ss.38-49.

⁴⁹ L.P.Potapov. "Geroiçeskiy epos altaytsev".- Sovetskaya etnografiya,1949, No 1, s.27.

⁶⁰ A.Petrosyan. O geroiçeskom epose narodov Sovetskogo Soyuza, s.16

⁵¹ İ.V.Puhov. Altayskiy narodniy geroiçeskiy epos.- Maaday-Karıı. Altayskiy seroiçeskiy epos, M, 1973, s.25.

⁵²

⁵³ a.g.e.

⁵⁴ L.P.Potapov. Geroiçeskiy epos altaytsev, s. 127.

destanının olması mümkün değildir (Hakas, Buryal, Yakut destanı gibi). Evlilik kesinlikle dışarıdan olmalıdır..."⁵³. Bu durum Altain Sain Sume hikayesinde de aynıdır.

Yukarıda söylenenlerin hepsi Altain Sain Sume'nin genetik köklerinin ortaya konulmasına yardımcı olmakta ve büyük bir ihtimalle onu Allay'ın kahramanlık destanıyla bağlamaktadır. Bunu sadece bahadır düğününü içeren hikaye konusu değil, aynı zamanda diğer elementler, özellikle bahadırın Altain Sain Sume olan birleşik ismi de ortaya koymaktadır.

Altay kahramanlık destanlarından birinin Sibiryaya Tatarlarına geçmesinin tarihi açıdan mümkün olduğunu L.N.Polapov da yazmıştı. Merkezi Asya ve Güney Sibiryalı Türk halklarının şekillenmesinde VI. - VIII. yüzyıllar Türk kağanlıklarının büyük rol oynadığı bilinmektedir⁵⁶. Sibiryaya Tatarlarının atalarının Türk kabilelerinin konsolidasyon sürecine katıldıklarını düşünmek gerekir. Onların elnogenezi büyük ölçüde VI.- IX. yüzyıllarda Kazakistan'ın merkezi bölgelerinden ve Altay'dan pek çok Türk kabilesinin Sibiryaya'ya geçmiş olmasıyla bağlantılıdır⁵⁷. Bize göre Sibiryaya Tatarlarının kökeniyle ilgili yeterince sağlam bir fikir dile getirilmiştir: "...Tatarlar hiç de bölgenin yerlileri değildi. 880 yılına ait Çin haberlerinde tattan (Tatarlarla ilgili) zikirlerle karşılaşılmaktadır. Çin kaynaklarına göre tattanlar İnşan dağı civarında, yani Allay'da, yaşamışlardır"⁵⁸. Bu Tümen ve Tobol Tatarları için de söylenmiştir, Fakat büyük bir ihtimalle bu sözler gerek dil ve bölge gerekse etnografi ve folklor olarak belirgin derecede Altay Teleutlarına yakın olan Barabin Tatarlarına ait olabilir⁵⁹.

Bu ve diğer bazı tarihi etnografik ve folklorik verilerden hareket ederek Sibiryaya Tatarlarının şekillenmesinde Altayla bağlantılı olan Türk kabilelerinin önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. Barabin, Talar, Tobol ve Tümen Tatarlarını kasteden akademisyen V. V.Radlov şöyle yazmıştır:"Köken olarak bütün bu Türk kabileleri Altay Teleutlarının yakın akrabalarıdır: ancak onların dili Orta Asya ve Doğu Rusya'dan gelen diğer Türklerin etkisiyle değişmiştir"⁶⁰.

Altain Sain Sume hikayesi bir bilim adamı tarafından Barabin Tatarlarından kaydedilmiştir, "onların dili Altay lehçesine en yakın olanıdır"⁶¹. Bu bilinen bir arkaizmi koruyan eserin hem dili hem de stiliyle doğrulanmaktadır. Altain Sain Sume belirli bir evrimi halk masalı çizgisinde yaşamış arkaik bir hikayenin deforme olmuş

⁵³ İ.V.Puhov. *Altayskiy...*, s.32.

⁵⁶ *İstoriyasibiri. C.I. Drevnyaya sibir.* L, 1968, s. 284.

⁵⁷ a.g.e., s.304.

⁵⁸ • İ.I.Avdeev ve İ.P.Strukova. "Tobolskie i tyumenskik Uitan (itoriko-etnograüçeskiy öçerk)". *Omskaya oblast.* 1937.No 3.S.66

⁵⁹ S.A.Tokarev. *Etnografiya Narodov SSSR. M.*, 1958. s.444

⁶⁰ V.V.Radlov. *Obraztsi...*, c.IV, s.XI.

⁶¹ a.g.e., s.Xn.

varyantını⁶² temsil ediyor fikri de ileri sürülebilir. Eserde masaldaki şiirselliğin belirli etkisi eserin nesir formunda ifadesini bulmuştur. Fakat şiir veya nesir formunun eserin masal veya kahramanlık destanına aitliğimin koşulsuz bir işareti olamayacağını da belirtmek gerekir, zira "destanın nesir hikayeler formunda var olduğu iyi bilinmektedir. Temelde nesir olanlar (kısa şiir ulamalarına karşın) İrlanda destanı, Kafkasya'daki Amiran ve Nartlar hakkındaki hikayelerdir"⁶³. Bu, Altain Sain Sume hikayesi *Yir Tüşlük*^M benzeri diğer Tatar hikayeleri gibi genelde halk destanıyla sıkı bağ içeriyor anlamına gelmektedir. Bundan başka hikayenin dilinde geleneksel epik formüllerin büyük bir rol oynadığını, bu formüllerin pek çok dunımda şiir olarak şekil alabileceğini belirtmek gerekir. Ancak yeni doğan kahraman hikayede şiirselleşmiş bir şekilde tasvir edilmektedir: *ay tize auzı bar, kon tize küzc bar*⁶⁴* "Onun ay gibi ağzı. güneş gibi gözleri var". Buradaki şiir formu oldukça açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bunun dışında bu belirleme kahramanın ilahî kökenini anlatan halk destanının geçmiş geleneklerinde temellenmektedir. Genetik açıdan bu belirleme güneş ve aya saygıyla bağlantılı olabilir.

*Kırau töşe, kışpoitp haradi: yamgır yausa, yay polip bar adı*⁶ "Eğer ayaz olursa kış gelecek demektir; yağmur yağarsa yaz geliyor demektir" formülü oldukça ifadelidir veya *türge karap kólde, işekde karap sıktadı* "Çadıra bakınca güldü; kapıya bakınca ağladı" ifadesi. Eserde yaygın olarak kullanılan benzer epik formüller şiir dizeleri şeklinde daha kolaylıkla temsil edilebilmektedir. Burada şiirlerin bazen eşit Ölçü almaması, bu da eski Türk şiirinin özellikleriyle çelişmemektedir. Şiir için eşit Ölçü zorunlu değildir, zira "halk epik şiirindeki ritmin temelini ilk başta izosillabizm prensibi değil de hecelerin kısmen serbest hesaplanmasındaki ritmik-sentaktik paralelizm oluşturmaktadır"⁶⁵*. Bu taleplere incelenen hikayenin pek çok dizesi de cevap vermektedir, mesela *yedi yüz yilbegen'in annesi* kelimeleri:

*Kanatlı oçmasıyer ide,
Ayaklı yermes yer ide,
Pu yerge nimenen oldı-kızıl kilde*⁶⁹
(Tercümesi):
Kanatlarıyla uçamayacağın yer,
Ayaklarıyla varamayacağın yer,
Kimin oğlu ve kızı burada geldi'?

⁶² A.S.Mirbadaleva. "Nekotorie voprosı kriüçeskoj otsetıki tekstov eposa tyurkoyazıçmh narodov". Sovetskaya Tyurkologiya, 1981, No2s, 66.

⁶³ E.M.Mdetmskiy. Narudnıy epus.-Teoriya literatun.,c.2, M.. 1964, s.88

⁶⁴ V.V.Radlov. Obraztsı..., c.IV, ss.352-375

⁶⁵ a.g.e.,s. 71, Yayın zorluklarından dolayı burada verilmek istenen ifadelerin dili Tatar edebi diline yaklaştırılmıştır.

*a.g.e.,s.72.

⁶⁷a.g.e.,ss.73-74

⁶⁸ V.M.Jirmunskiy, Tyurkskiy geroičeskiy epos, s.652

⁶⁹ V.V.Radlov. Obraztsı..., c.IV. s.74

Altain Sain Sume hikayesinde ritmik açıdan organize, sıklıkla da uyaklı ifadelerin bolluğu şu hipotezi ileri sürmeye yaramaktadır: analiz edilen metnin eserinin farklı bir nesir varyantı olmayabilir,onun arkaik prototipinde şiir bölümleri yeterince büyük rol oynamıştır.Yine de Sibiry Tatarlarının nesir hikayeleri arasında diğer örnekler yoktur, diğer örneklerde epik formüller şiir açısından organize edilmiş cümleler ve satır başlan önemli bir yer tutmuştur.

Barabin Tatarlarının Altain Sain Sume adlı hikayesi temelde arkaik destanın ifade özelliklerini belirgin şekilde korumuş ilginç eserlerden biridir.

KİTABIYAT

Azerbaycan Tarivî, uzay keçinizden 1870-ci illere qetler (Azerbaycan Tarihi, uzak geçinirden 1S70 inci yıllara kadar), Redaktör: larbt elmleri doktoru, profcssor, ernekdar elm xadimi Süleyman Eliyarlı, "Azerbaycan" neşriyyatı, Bakı-1996, 872 s.

Tarihi çok eski devirlere kadar uzanan Azerbaycan, Çarlık Rusyası ile İran Şahlığı arasında taksim edilmiş olduğu 1828 yılından bu yana bölünmüş bir Türk ülkesi olma durumundan kurtulamamış olmakla beraber. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasıyla 18 Ekim 1991 \\c kuzeyde istiklâlini ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti ile birlikte, kısmen de olsa tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur.

1890'lara kadar Rus yönetiminin despoük idare tarzı ve ağır vergilerin getirdiği huzursuzluğa rağmen, nisbeten sükûnetin hâkim olduğu Azerbaycan'da, bu tarihlerden itibaren Ermenilerle ilgili olanlar başta olmak üzere, giderek artan karışıklıklar ve bu arada Gaspralı İsmail Bey, Ali Merdan Bey Topcubaşı. Mehined Emin Resulzâre, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu gibi Azeri Türk aydınlarının faaliyetleriyle büyük bir hız kazanan fikri ve siyâsî gelişmeler neticesinde, sair şartların da imkan vermesiyle 28 Mayıs 1918"cie *Millî Azerbaycan Devleti* bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak, ittifak halindeki Ermeni ve Bolşevik tedhiş hareketlerine karşı ayakta durmaya çalışan Azerbaycan Türkleri, milletlerarası platformlarda yeterli destek bulamamaları ve özellikle daha ilk plânda gerekli yardımı yapmak azmiyle harekete geçmiş bulunan Türk Hükümeti'nin zor yıllarına denk gelmiş olması sebebiyle buna imkan bulamamışlardır- Böylece, 1828'deki bölünme ve işgalden sonra ortaya konulmuş olan bu ilk ciddi istiklâl hareketinin akim kalmasıyla, Kuzey Azerbaycan yaklaşık yetmiş yıllık bir dönemi Sovyet çatısı altında komünizmin tatbik etmiş olduğu zulüm mekanizmasının işleyişine mâruz kalarak geçirmek durumunda kalmıştır. Bu sırada, dil, din ve tarih başta olmak üzere bütün millî kültür değerlerinden soyutlanmaya çalışılarak, ebediyyen istiklâlden mahrum bırakılmak ve Gaspralı İsmail Bey'in vaktiyle işaret etmiş olduğu "*dilde, fikirde, işde birlik*" olabilecek bir Türk potansiyelim ortadan kaldırmak için ne lazımsa yapılmıştır. Ancak, sözkonusu potansiyeli ayakta tutabilecek olan millî kültür değerleri önemli ölçüde tahrib edilmiş olmakla beraber, tam bir başarıya ulaşamamıştır. Nitekim, 199Pde Sovyetler Birliği'nin kat'î bir şekilde dağılmasıyla teşekkül etmiş olan Türk cumhuriyetlerinden birisi olarak Azerbaycan Türklerinin derhal Azerbaycan Cumhuriyeti'nin istiklâlini ilan etmeleri de bunu doğrulamıştır.

Yakışık yetmiş yıl aradan sonra tekrar kendilerine müstakil yaşayabilme imkanı veren bağımsız devletlerine kavuşmuş olan Azerbaycan Türklerinin bununla da kalmayıp, Gasprah'nın idealinin gerçekleştirilebilmesinin önemli şartlarından olan Türk dünyasında dil ve alfabe birliğinin öncülüğünü yapmaları bunu daha iyi aksettirmektedir. Dil ve alfabe alanındaki gayretleri yanında, Azerbaycan Türklerinin yine sözkonusu idealin serçeMeştiriJrnesinin ön faiiianjıdan bkLsj alarak, önemle üzerinde ^ujdutlarj noktaldan birisi de millî tarih araştırmaları olmuştur. Vaktiyle Gasprah'nın "*vmütne Türkların aslı ve nesli birdir*" cümlesiyle ifade etmiş olduğu tarih birliğinin tekrar açığa çıkan İması sureliyle, millî duygunun, dolayısıyla milliyetçiliğin esasını teşkil eden millî tarih şuurunun canlandırılması yönünde ciddi bir *gayret* sarfedilmektedir. .Büyük

çoğunluğu akademik düzeyde yürütülen bu çalışmalar sonucu telif edilen eserlerin süratle yayımlanmasıyla birlikte bu yöndeki gelişmeler giderek hız kazanmaktadır. Bunun yanında, 1996-tl.2u ilibären, bu tür eserlerin aynı zamanda ortak alfabe olarak kabul edilen yeni alfabeyle basılmaya başlanması, sadece Azerbaycan değil bütün dünya Türklüğü adına heyecan verici bir gelişmedir. İşte burada, ana hatlarıyla takdim edilecek olan *Azerbaycan Tarihi*, bağımsız Azerbaycan'da sadece sözkonusu çalışmalar çerçevesinde hazırlanmış olması bakımından değil, aynı zamanda orlark alfabeyle basılan ilk kitaplardan birisi olması bakımından da oldukça önemlidir.

Başında yer alan ifâdelerden anlaşıldığı kadarıyla kitap, *Mehmed Emin Resulzâde* adına Bakı Devlet Üniversitesi'nde uygulanmakla olan tedaris programı çerçevesinde değerlendirilen .serinin ilk cildi olarak yayımlanmıştır. Esâsen, zikrolutan program doğrultusunda bir "derslik" (ders kitabı) olarak telif edilmiş olan kitap, başlıkla yer alan "uzeq keçmişden 1870-ci illere geder" ifâdesinden de anlaşılacağı üzere, Azerbaycan tarihinin en eski devirlerden 1870li yıllara kadar geçen uzun dönemini ihtiva eden muhtasar bir tarih hüviyetini hâizdir.

Aşağıda yeri geldikçe zikredilecek olan müelliflerden oluşan bir heyet tarafından telif edilmiş olan eser. aynı zamanda redaktör olan Süleyman Eliyarh tarafından kaleme alınmış olan, Azerbaycan tarihi ile ilgili esas kaynakların değerlendirildiği ve kitabın hazırlanmasında lâkib edilmiş olan usülle ilgili açıklamaların yer aldığı önsöz (s.3-7) ile sonunda bulunan *kısıltmalar ve içindekiler* (s.860-869)den başka toplam yirmi bölümden meydana gelmektedir.

Doç. Ferman Mahmudov İtirafından kaleme alınmış olan ilk üç bölümde, sırasıyla "İana yaşayışı" (8-33). "Uzak geçnu'şde Azerbaycan 'da etno-siyasi toplum ve birlikler" (s.34-50) ve "Mauna Devleti" (s.51-76) başlıkları altında Azerbaycan tarihinin bilinen en eski devirlerine işaret edilmiştir. Bu cümleden olarak, ikinci bölümde M.Ö. III-EL Binlerdiki tarihi durum ile "Kuti, Lulu, Su tayfaları, Turukkiler" ve "Hunilef gibi mevcut topluluklara değinildikten sonra, "Yeni Mİnlik Yeni Toplumlar" başlığı altında, bilinen eski Azerbaycan tarihinde çok daha önemli yer tutan, "soykök meseleleri" ile birlikte "Kimmerler. İskütSakalar ve Massageller" değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm ise, ortaya çıkışı, yükselişi, kurumlan yanında kültür ve medeniyeti ile birlikte M.Ö.IX. yüzyıldan itibaren Güney Azerbaycan'da teşkil edilmiş olan "Matna Dev teli" ne tahsis edilmiştir.

Ferman Mahmudov'un bazı ilâve ve düzeltmeleriyle Dr. İlyas Babayev tarafından yazılmış olan "Atropalen ve Alban Dövtleri"* başlıklı dördüncü bölümde, Makedonyalı İskender'in ölümüJun sonra (M.Ö. 323) Azerbaycan coğrafyasında ortaya çıkan İki devlet üzerinde durulmaktadır. Evvelâ, tarihde "Kıçık Mİdiya", "Atropaî Afidiyası". "Mİdiya-AtropaSena" adları ile de bilinen ve Güney Azerbaycan'da hüküm sürmüş olan Airopaten Devleti^ siyasi ve iktisâdî tarihiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise, özellikle Azerbaycanlı tarihçiler tarafından Türk oldukları kabul edilen Albanlar'm kuzeyde kurmuş oldukları "Alban Devleti" değerlendirilmiştir. Bu cümleden olarak, Devlet, coğrafi özellikleri ve siyasi tarihi yanında, bu devirde ortaya konulan zirâat, ticâret, sanat, şehir ve medeniyet bakımından incelenmiştir (s.77-109).

Yine aynı müellifler tarafından kaleme alınmış olan "Azerbaycan Erken Ortaçağda" başlığını taşıyan beşinci bölüm de Alban devletinin 1H-VI. yüzyıllar arasındaki tarihine tahsis edilmiştir. Bu cümleden olarak, Devlet'in siyasi ve iktisadî tarihi yanında Hristi yan lığın kabulü, Mazdekiler hareketi ve çeşitli isyan hareketleri zikredilmiştir (s. 110-129).

Kitabın Süleyman Aliyarh tarafından telif edilmiş olan ^Azerbay canda Hilafet Ağalığı ve Ona Karşı Mübaiize (VII yüzyılın başlangıcı-IX yüzyılın birinci yansı)"

başlıklı altıncı bölümünde, sırasıyla "Arab İşgalleri", "Arab Ağalığı" ve İslâmlaşma ile birlikte, Azerbaycan'a sonradan intikâl edecek olan Müslüman Oğuzlardan önce İslâmiyetin yayılışı ile ilgili gelişmeler ile IX. asrın başlarında *Hilnemük* adı altında kendini gösteren hilâfete muhalif hareket değerlendirilmektedir (s. 130-155).

Yine aynı müellif tarafından kaleme alınmış olan "Etmogenezis" başlıklı yedinci bölümde, evvelâ, "Yaram.? Probleminin Koyulusu" başlığı altında "tarihçilik emperyalizm'C şeklinde ilâde edilmiş olan Azerbaycanlıların kimliği ile ilgili olarak ileri sürülmüş bulunan çeşitli saptırmalar genel bir eleştiriye tâbi tutulmuştur. İkinci kısımda ise *Bulgarlar, Buntürkler ve Albankur "Yaranışımızın Altı Katlan"* başlığı altında değerlendirilmiştir. "İlkin Ortaçağda Türk Toplumunun Yayılıb Güçlenmesi" başlıklı üçüncü kısımda, *Kengerler, Kiasaha İlımları, Bersil-Barşalı-Borçalı, Suvar Bulgarları* ile "Türküsian Sol Sahi! Devl.elP'nc işaret edilerek, Azerbaycan'da İslâmiyetin yayılış devri üzerinde durulmuştur. Bu bölümün dördüncü ve son kısmı ise, "Türk Türeyiş Efsanesi" \v\$ ayrılmıştır (s. 156-203).

Prof. Mahmud Yakubov tarafından yazılmış olan sekizinci bölümde, IX. yüzyılın ikinci yarısından XIII. asrın başlarına kadar Azerbaycan tarihi ele alınmıştır. Beş kısımdan oluşan bölümde evvelâ, "feodal dağımlık" olarak değerlendirilmiş olan IX. yüzyırlm ührrec yasicüdsfî ?G. ^B&ıM? tivis&snm' ks!±W 4aa'fe_wav'its hüküm si&miş olan *Şirvanşahlar, Saciler (Afsin), Sakinler. Revvadilei; Şeddadiler* devletleri üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda, Azerbaycan'ın tmn manâsıyla bir Türk ülkesi haline geldiği dönem olarak değerlendirilen Büyük Selçuklu devri incelenmiştir. Selçuklu hakimiyetinden sonra Azerbaycan'da tekrar kendini gösteren müstakil Şirvanşahlar ve Eldenzler devletlerinin kaydedildiği üçüncü kısmı takiben dördüncü kısımda bütün bu gelişmelerle oldukça inkişâf etmiş olan iktisadî hayat üzerinde durulmuştur. Bu cümleden olarak, "sanatkarlık, ticaret ve şehirler" başlığı altında Azerbaycan'da temayüz etmiş olan *Benle, Erdebil, Derbend, Marağa, Umuya, Tebriz. Mitgan, Varsau ve Bakı* şehirleri, kuruluş ve iktisadî gelişmeye paralel olarak yükselişleri ile birlikte değerlendirilmiştir. "Medeniyet" başlığını taşıyan, bu bölümün son kısmında İse, "Kitab-ı Dedem Korkud\ "ilim ve mekteb", "edebiyat" ve "mimarlık" başlıkları altında, Azerbaycan'da oldukça gelişmiş ve zenginleşmiş bulunan Türk kültürü değerlendirilmiş ve bu arada, "Ketran Tebriz?, Mehscü Gencevİ, Hakanı Şin>ani, Nizami Gencevi" gibi büyük edebiyatçılara işaret edilmiştir (s.204-270).

Kitabın dokuz, on ve onbirinci bölümleri *Süleyman Aliyau* tarafından telif edilmiştir. "Moğol Baskınları, İktisadi Dağıntılar" başlıklı onuncu bölümde Moğol istilâsı ile birlikte gelişen olaylar ile bu dönemde tâkib edilen toprak-vergi siyâseti ve Kazan Han'ın ıslahatları zikredildikten sonra, "Moğol Ağalığının Umumi Neticeleri" başlığı altında şehirlerden zirâf alanlara kadar Moğol tahakkümünün ortaya koyduğu tahribâtın tafsilâtı verilmektedir(s.271-299).

"Kurtuluş Harekatı, Feodal Devletleri" başlıklı onuncu bölümde, XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarında, Moğol baskısının bozduğu maneviyatın kuvvetlendirilmesine yönelik ortaya konulmuş olan akımlardan "Hurufilik" değerlendirildikten sonra, aynı zamanda yaşanan iktisadî canlanma ve tatbik edilen ıslahatlar ele alınmıştır. Ayrıca, "Sabîliğe Doğru Çetin Yol" başlığıyla, Timurularia savaşa değinildikten soma, birer Türkmen devleti olarak teşekkül etmiş olan *Karakoyunlu* ve *Akkoyunlu* devletleri üzerinde durulmuştur (s.300-332).

"Xlîr-XV. Yüzyılların Medeniyeti" başlıklı onbirinci bölümde, Süleyman Aliyarlı, sözkonusu zaman zarfında Azerbaycan'da temayüz etmiş olan bilim, felsefe, sanat ve mimariyi değerlendirmiştir. Evvelâ. *Marağa Rasathanesi* ve *Dârüşşifa* gibi kuruluşlar ve *Nasireddin Tûsî* gibi âlimlerle kendini gösteren ilmî; *Mahmud Şebüsteri*, *Şihabeddin Ebu*

Heft Sühreverdi ve *Şems Tesrizi* gibi mütefekkirlerle kendini gösteren felsefî birikime değinilmiştir. İkinci kısımda, ise, XITI-XIV. asırlarda artık bir edebî dil hâline gelmiş olan Azerbaycan Türkşesi ile *Hasanoğlu*, *hnade.ddin Nesimi*, *BedrŞirvânî* gibi ediblerin ortaya koyduktan eserlerle, *Sefeddin Unnevi* ve özellikle *Ahdülkâdir Marâğî* gibi ustaların ortaya koymuş olduğu mûsikî üzerinde durulmuştur. Tatbikî sanatlara tahsis edilmiş olan üçüncü kısımdan sonra, son olarak, şehircilik, âbide ve cami ve mescitlerden hareketle, aynı dönemde sergilenen mimarî anlayış ortaya konulmuştur.

Aynı müellifin Doç. Zabil Bayramlı ile birlikte telif etmiş oldukları on ikinci bölüm, "*Safevi İmparatorluğu (XVI-X\li Yüzyıllar/*" başlığıyla, yaklaşık iki asır boyunca Azerbaycan'a hâkim olan *Safevi Devleti'nc* tahsis edilmiştir. Dört kısımdan ibâret olan bu bölümde evvelâ, "*Safevilerin Hakimiyete Gelmesinde Sosyal-Siyasi Bid'atçılığın Veri, Kızılbaş Ta'Um i*" başlığı altında devletin kuruluşuna zemin hazırlayan Safevi dervişlerin yönlendirdiği "*Kızılbaş*" hareketinin gelişimi üzerinde durulmuştur, ikinci kısımda, '7. *İsmayıl ve imparatorluğun Yaradılmasf* başlığı altında Savevi Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesi değerlendirilmiştir. İkinci kısımda, Şalı İsmail dönemi (1500-1524) başta olmak üzere, XVI. yüzyılın tarihî gelişmeleri zikredi lirken, özellikle Safevilerin yönlenuirmesiyle Anadolu'da patlak veren Şahkulu Baba isyanı. Çaldıran savaşı; Şah Talımasb döneminde, Kanunî hakimiyetindeki Osmanlı Devleti ile olan mücâdele ve şâir münâsebetlere özel bir yer verilmiştir. Yine, ağırlıkla Safevî-Osmanlı münâsebetlerinin XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyıldaki seyrinin ve Şalı I. Abbas'm ıslahatları gibi şâir gelişmelerin tâkib edilmiş olduğu üçüncü kısımdan sonra, Devlet ve ordu başta olmak üzere, Azerbaycan'ın Safevî dönemindeki içtimâî ve iktisadî hususiyetleri ortaya konulmuştur (s.364-424).

"*XVI-XVII Yüzyıllarda Azerbaycan Medeniyeti*" başlıklı on üçüncü bölümde de, Azerbaycan siyâsî tarihinde olduğu kadar, kültür ve medeniyet tarihinde de son derece önemli bir yer tutan Safevî döneminde ortaya konulmuş olan. Şah İsmail Hatâî ve Fuzûlî gibi zirve isimlerin temsil ettiği edebiyat; özellikle larih ve tababet alanında temayüz etmiş olan ilim; mimarlık, mûsikî ve hat sanatlarının oluşturduğu "*ince sanatlar*" a değinilmiştir.

On dördüncü bölümde, ülkenin içinde bulunduğu duruma değinildikten sonra, Çarlık Rusyası'nın Hazar ve Karadeniz ile ilgili emelleri ve I. Petro'nun bu istikâmetteki harekâtı ve nihayet Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1724'de imzalanan İstanbul anlaşması ile Şirvan'ın kuzeyinde kalan Azeri topraklarının Rusya'nın eline geçmesi, güneyin ise Osmanlı idaresine tâbi olması gibi gelişmelerle, Azerbaycan'ın bir milletlerarası mücâdele arenasına çekilmesi sergilenmiştir. Bütün bu gelişmelere karşı, Azerbaycan Türklüğünün ortaya koyduğu tepkinin kısa sürede istiklâl mücâdelesine dönüşmesi ile Seki Hanlığı'nın teşkili bu bölümün son kısmını oluşturmuştur,

Azerbaycan tarihinde hanlıklar asrı olarak dikkat çeken XVIII. yüzyıl, kitabın on beşinci bölümünde ele alınmıştır. Bu cümleden olarak, *Urrniya*, *Karabağ*, *Seki* ve *Şamahı* hanlıkları başta olmak üzere., güneyde ve kuzeyde kurulmuş olan hanlıklar ile aynı zamanda cereyan eden Azerbaycan'ın birleştirilmesine yönelik akim kalmış olan hareketler ortaya konulduktan sonra, Azerbaycan hanlıklarının dış siyâseti ile içtimâî ve iktisadî dununu üzerinde durulmuştur (s.508-569).

Süleyman Aliyarlı ve Kerim Şükürlü tarafından yazılmış olan on altıncı bölümde, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında Azerbaycan'ın iç durumu, milletlerarası münâsebetlere konu olması, Rus işğalinin başlaması. Uzun süren Rus-İran savaşları sonucunda imzalanan *Gülistan* (1813) ve *Tılrkmençay* (1828) anlaşmalarının imzalanmasıyla Azerbaycan'ın katî bir şekilde bölünmesi ile sonuçlanan gelişmeler değerlendirilmiştir (s.570-624).

Kitabiyat

Süleyman Aliyarlı ve Mehman Abdulla tarafından kaleme alınmış olan on yedinci bölümde, işgalden sonra Çarlık Rusyası'nın Kuzey Azerbaycan'da tatbik etmiş olduğu toprak sistemi, ortaya çıkan feodal güçlerin, müstemleke zulmü ile ittifakı ve Küba isyanı başta olmak üzere, buna karşı ortaya konulan ayaklanmalar ve sonuçları değerlendirilmiştir (s.625-668).

Yine Süleyman Aliyarlı ve Prof. Şövkət Tağızade tarafından kaleme alınmış olan on sekizinci bölüm, Türkmençay anlaşmasının imzalanmasından sonra Güney Azerbaycan'ın durumuna tahsis edilmiştir. Bu cümleden olarak, PÜRmenüerin iskânıyla ilgili olanlar başta olmak üzere, zikrolunan anlaşmanın doğurduğu ilk problemlere değinildikten sonra, Güney Azerbaycan'ın içtimaî ve iktisâdî vaziyeti üzerinde durulmuştur (s.669-698).

Kitapta, *"İktisadî İlerleyiş, Kapitalist İstihsalin Yaranması ve İnkişaf* başlığıyla, stratejik ehemmiyeti ile birlikte Azerbaycan'ın tabîi kaynaklarını da keşfetmiş bulunan Rusya'nın sömürgeci politikasının uygulamaya konulduğu XIX. yüzyıldaki iktisadî ve ticarî gelişmelerin değerlendirilmiş olduğu on dokuzuncu bölüm de Süleyman Aliyarlı tarafından telif edilmiştir.

Nihayet, Vilayet Muhtaroglu ile Süleyman Aliyarlı tarafından telif edilmiş olan son bölümde ise, *"XIX Asır ,lzerbaycan Medeniyete başlığı altında, mezkur yüzyılda maarif, edebiyat, bilim, sanat, matbuat ve neşriyat alanlarında ortaya konulmuş olan değerler üzerinde durulmuştur.*

Başta da işaret olunduğu üzere, esasen bir *"derslik"* olarak telif edilmiş olması dolayısıyla dipnot kullanılmaksızın yazılmış olan esere, geniş sayılabilecek bir bibliyografya ile beraber, Önsözde Alman tarihçi A. Momzen'ın'ne izafeten ifade edilmiş olan *"indeksi olmayan kitab, kitab deyüdif* hükmü fehvasınca, ilâve edilmiş olan *indeks* kitabın kullanımını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, Boran Azizov tarafından tertib edilmiş olan *Azerbaycan tarihi kronolojisi* (s.841-859) de önemli bir ihtiyacı giderecek mahiyetteii".

Bölümlerin çoğunu telif etmekle kalmayıp, kitabın editörlüğünü de üstlenmiş olan Prof. Süleyman Aliyarlı'nın önsözde ifade etmiş olduğu üzere, Azerbaycan tarihçilerinin *"bütün nesillerinin çalışma ve araştırmalarının büyük hizmetiyle"*, yukarıda isimleri zikredilmiş olan kimselerden oluşan bir heyet tarafından hazırlanmış olması dolayısıyla bütün bölümlerinin aynı seviyede olmaması gibi dikkati çeken bazı hususlara rağmen, Baku Devlet Üniversitesi'nde ortak alfabeyle hazırlanmış ilk kitaplardan birisi olarak neşredilmiş olup, Türk millî tarih bütünü içerisindeki yerine yerleştirmek suretiyle, en eski devirlerden 187CTII yıllara kadar Azerbaycan Tarihi"ni ana hatlarıyla takdim eden bu eserin oldukça önemli bir boşluğu doldurduğunu belirtmek gerekir. Ümidimiz, bunun Azerbaycan'da daha ileri düzeyde örneklerinin çoğalması ve diğer Türk cumhuriyetlerine de yaygınlaşmasıdır.